

Vajnági Márta
Császárválasztás 1745

A kötet megjelenését az Emberi Erőforrások Minisztériuma,
az Emberi Erőforrás Támogatáskezelő, a Nemzeti Tehetségprogram
és az Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet támogatta.



A kötet megjelenésére az NTP-TDK-13-025 számú, „Az ELTE Bölcsészettudományi Karán zajló tudományos diákköri tevékenység támogatása” című pályázat keretében került sor.

A kiadásért felel dr. Dezső Tamás, az ELTE BTK dékánja.

Tördelte, nyomtatta és kötötte a Demax Művek Nyomdaipari Kft.
Felelős vezető: Tábori Szabolcs

© Vajnági Márta, 2014
© ELTE BTK Középkori és Kora Újkori Egyetemes Történeti Tanszék

ISBN 978-963-284-515-9

Első borítókép: I. Ferenc császár portréja
(18. század, Martin von Meytens műhelyéből)
Hátsó borítókép: A Rómer előtt sülő ökör, a felhalmozott zab
és a bor a frankfurti polgárok prédája lesz
(ismeretlen művész metszete az 1612-es császárkoronázásról)

Vajnági Márta

Császárválasztás 1745

ELTE BTK Középkori és Kora Újkori Egyetemes Történeti Tanszék
Budapest, 2014

Tartalom

1. Germania esküvői	3
2. A 18. századi császárválasztások szakirodalma és forrásai	8
2.1. Szakirodalom	8
2.2. Források	12
2.2.1. A választási és koronázási diáriumok	16
2.2.2. Választási és koronázási leírások, beszámolók	18
2.2.3. Ünnepi versek, prédikációk, diadalépitmények	19
2.2.4. Újságok	20
2.2.5. Reichspublizistika, Reichsgeschichte	22
2.2.6. Politikai publicisztika	24
3. Választófejedelmek, követek, örökös hivatalnokok	27
4. A jelölt	31
5. Diplomáciai erőfeszítések	34
5.1. Második esély	34
5.2. Brit szubvenciók	37
5.3. Khevenhüller Drezdában és Hannoverben	39
6. A Habsburgok res gestae-je	51
6.1. Dicsőséges és barátságos dinasztia	53
6.2. A birodalom haszna	64
6.2.1. A császári tekintély fenntartása	65
6.2.2. „A német birodalmi jogar tüzes szerelmesei”	67
6.2.3. A birodalom védőbástyája	68
6.2.4. Az alkotmány, a jólét és a német szabadság biztosítói	70
6.2.5. A szokás hatalma	73
6.2.6. Nagyobb rossz elkerülése	74
6.3. Az Ausztriai-ház haszna	76
6.3.1. A dinasztia felemelkedése és virágzása	77
6.3.2. Európa első méltóságának birtokosa	80
6.3.3. A legkiválóbb nép ura	81
6.3.4. A császári jogkörök előnyei	83
7. Propaganda pro és kontra	85
7.1. Mária Terézia választófejedelemsége	85
7.2. „Vetélytársak”	90
7.3. Habsburgot a császári trónra!?	92
7.4. Állampolgárság és a „francia vonal”	100
7.5. Ferenc tekintélye	103
7.6. „Hominem iustum, bonum et utilem eligere”	104
7.7. Szabadulás a francia ősellenség markából	108
8. Választás és koronázás Frankfurtban	112
8.1. A választás előkészítése	113
8.2. Királyválasztás szeptember 13-án	117
8.3. Mária Terézia meg nem koronázása	121
8.4. Bevonulás Frakfurtba	123
8.5. A koronázás	126
8.5.1. A birodalom kincsei	126
8.5.2. Reggeli előkészületek – út a templomig	133
8.5.3. A templomi szertartás	136
8.5.4. Menet a Rómerhez	139
8.5.5. A koronázási lakoma	141
8.6. Az eskütétel	147
9. Zárszó	149
10. Függelék	153
11. Rövidítések	169
12. Bibliográfia	170
1. Nyomtatványok	170
2. Kiadott források	179
3. Szakirodalom	180

1. GERMANIA ESKÜVŐI

„Nyájas Olvasó!

Felvirradt hát végre a régen várt, örömmel és boldogsággal teli nap, amelyen a megözvegyült Németországot egy új úrral ismét összeházasították.”¹

Germania (vagyis Németország) tizenhétszer ment férjhez a kora újkor nagyjából háromszáz esztendeje alatt, tizenhétszer virradt fel az örömteli nap, amelyen új urával az oltár elé járulhatott. Különös házasságok voltak ezek néha: előfordult, hogy egyszerre két férje is volt (apa és fiú vagy két fivér), és egyszer az is megesett, hogy a hitves még a tizenkettőt sem töltötte be, de mindegyre csak a keserű özvegyesség elkerülése végett volt szükség. Germania hűséges típus volt: a tizenhétből tizenötször az Ausztriai-ház tagjainak adta a kezét. Hűsége mögött azonban engedelmessége húzódott meg, mivel hitveseit nem maga szemelte ki: a választás felelősségének terhét a Szent Római Birodalom oszlopai, vagyis a választófejedelmek viselték. Germania mindenkori ura nem volt akárki, hiszen a Szent Római Birodalom császára a kora újkori Európa első embere volt. Király volt a királyok között, őt tekintették a kereszténység világi fejének és legfőbb oltalmazójának. Személye a birodalom számára is fontos volt, mivel tőle várták, hogy a birodalomban jólétet, nyugalmat és békét teremtsen, megvédje a birodalmat a külső ellenségtől, és a birodalom legkisebb tagjai tőle remélhettek oltalmat a nagyok hatalmaskodásával szemben. Mivel egy jó császárnak valamennyi szerepben helyt kellett állnia, a választófejedelmeknek felelősségteljesen kellett dönteniük, a világraszóló frigyét – vagyis a császárválasztást – pedig minden alkalommal élénk figyelem kísérte. Mielőtt rátérnék az 1745-ös „esküvőre”, szükségesnek tartom előjáróban három kérdés megválaszolását: mit jelent a császárválasztás, miért érdemes egyáltalán foglalkozni velük, és miért éppen I. Ferencét (1745–1765) tanulmányozom részletesen? Haladjunk szép sorjában!

Császárválasztás mint olyan nem létezett. A császári méltóságot ténylegesen nem a választással, hanem a koronázással lehetett megszerezni – a koronát természetesen nem egy tetszőlegesen kiválasztott személy fejére tették rá. Annak azonban, hogy már a kora újkorban a kortársak és később a szakirodalom is előszeretettel használja a szóösszetételt, jó oka van. Tömören és lényegre törően foglalja össze ugyanis azt a többlépcsős, igen komplex folyamatot, amelynek végeredményeként egy választással kijelölt személy foglalja el a császári trónt. Éppen ezért használom a címben és a továbbiakban is a császárválasztás kifejezést, de érdemes röviden összefoglalni a mögötte meghúzódó folyamatot.

A Német-római Birodalomban nagyjából a 12. század közepére rögzült a királyválasztás szokása, ekkortól kezdtek formálódni a választással kapcsolatos jogszokások is. A jogi tradíciót 1356-ban, IV. Károly (1346/1355–1378) uralkodása alatt kodifikálták az *Aranybullában*: a Szent Római Birodalom uralkodóját, a római királyt

¹ „Geneigter Leser! Nun ist endlich der lang gewünschte Vergnügens- und Freudenvolle Tag erschienen, an welchem das verwittibte Teutschland mit einem Oberhaupt wieder vermählet worden.“ Glückliche getroffene Römische Kayser-Wahl, 1745, [1].

(vagyis német királyt) hét választófejedelem, három egyházi (a mainzi, a trieri és a kölni érsek) és négy világi (a cseh király, a szász herceg, a rajna–pfalzi palotagróf és a brandenburgi örgróf) választotta meg Frankfurt am Mainban. Ezt a római királyt Németországban, egészen pontosan Aachenben királlyá is koronázták. Ekkortól tehát volt törvényes uralkodója a birodalomnak. A középkorban a választófejedelmek által római királlyá választott és koronázott személyt a pápa Rómában császárrá koronázhatta, a császári cím elnyeréséhez tehát a pápa általi koronázásra volt szükség. Anélkül, hogy lebecsülnénk a császári méltóság jelentőségét, különösen a középkor és kora újkor gondolkodásában, megállapítható, hogy a császári cím elnyerése a Német-római Birodalom kormányzását nem befolyásolta, mivel a király is gyakorolhatta valamenynyri uralkodói jogkört. Például I. Habsburg Rudolf (1278–1291) sem volt császár, és az 1411-ben római királlyá választott Luxemburgi Zsigmondot (1411/1433–1437) is csak 1433-ban koronázták császárrá.

Ez a rend 1508-ban változott meg, amikor I. Miksa (1493/1508–1519) felvette a választott római császári címet. Miksát még apja, III. Frigyes (1440/1452–1493) életében, 1486-ban választották és koronázták római királlyá, így Frigyes halála után királyként automatikusan a birodalom uralkodójává vált. Szerette volna császárrá koronáztatni magát, ám az itáliai háborúk közepette nem sikerült megszervezni a római koronázást. Ezért Miksa 1508-ban Tridentben egy deklarációt adott ki, amelyben felvette a választott római császári címet. A titulusból a „választott” jelző utalt arra, hogy a pápa nem koronázta meg őt. Mivel biztosítani akarta a pápát arról, hogy császárkoronázási joga nem enyészett el, kikötötte, hogy akit a pápa nem koronáz meg, titulátúrájában használnia kell a „választott” jelzőt. Elhagyni csak pápai koronázás esetén lehetett. Ezzel a rendelkezéssel lényegében az addigi aacheni királykoronázás avanszált császárkoronázássá. Ez a megoldás sok szempontból kedvezőnek bizonyult: egyszerűbb, gyorsabb, költséghatékonyabb volt a római koronázásnál, és nem függött a pápa és a császár viszonyától. Az utolsó, aki szükségét érezte annak, hogy ne „csak” választott császár lehessen, az V. Károly (1519–1556) volt. Őt 1530. február 24-én koronázta meg VII. Kelemen pápa (apró „szépséghiba”, hogy nem Rómában, hanem Bolognában).

Röviden térek csak ki a császár életében (*vivente imperatore*) lebonyolított választásokra. Lehetőség volt arra ugyanis, hogy az *interregnum* elkerülése végett még a császárok életében megválasszák és megkoronázzák az utódjukat. Ilyen esetekben ugyanúgy lefolytatták a választást és a koronázást, de a megválasztott és megkoronázott személy továbbra is a római királyi címet viselte, kormányzati feladatokat pedig csak a császár utasítására látott el. Elődje halálakor pedig minden külön eljárás nélkül elfoglalta a császári trónt. A *vivente imperatore* választásokra elsősorban akkor kerülhetett (volna) sor, amikor a császár nagyon idős vagy beteg volt, így az uralkodóváltással számolni kellett. A módszert azonban a kora újkorban a Habsburgok lényegében arra használták, hogy kvázi örökletessé tegyék a trónt.

Összefoglalva, a kora újkorban kétféle módon lehetett valakiből német-római császár. Az egyik lehetőség az volt, ha egy császár halála után valakit római királlyá választottak, majd császárrá koronáztak, a másik pedig az, hogy a császár életében

római királlyá választották és koronázták az utódját, aki elődje halálának pillanatában lett császárrá. 1745-ben az előbbiről volt szó: VII. Károly (1742–1745) halála után Lotaringiai Ferencet szeptember 13-án római királlyá választották, majd október 4-én császárrá koronázták.

A 18. századi Német-római Birodalomról annyit szokás tudni, hogy – sommásan fogalmazva – egy bomlófélben levő, önmagát túlélő, anakronisztikus képződmény, császárainak lényegében semmilyen hatalma nincs. Joggal merülhet fel a – szintén sarkított – kérdés, miért érdemes akkor a halódó német államalakulat hatalommal nem rendelkező uralkodójának trónra kerülésével, vagyis a császárválasztással foglalkozni? Azt, hogy a 18. században, különösen a század derekától egyre erősödtek a birodalmat szétforgácsoló erők, és hogy a császári hatalom birodalmon belüli mozgástere a korban jelentősen beszűkült, nem kívánom és nem is lehetne cáfolni. A birodalomról alkotott képet azonban sok tekintetben lehetne árnyalni annak bemutatásával, hogyan polarizálódik Németország az 1740-es évektől az osztrák–porosz erővonalak mentén, hogyan válik elégtelenné az összbirodalmi szervek működése, miként befolyásolja a birodalom sorsát egyrészt az, hogy néhány jelentősebb tagjának (Habsburg Birodalom, Anglia–Hannover stb.) súlypontja a birodalom határain kívülre helyeződik, másrészt az, hogy ezek a tagok egyre inkább saját érdekeiket (és nem a birodalom érdekét) szem előtt tartva politizálnak. A császári hatalom megítélésében is finomodott már a szakirodalom álláspontja: rámutattak arra, hogy a császárnak fontos jogosítványai voltak a birodalmon belül, és nagyon sok múlott a császárok személyiségén abban a tekintetben, hogy mennyire tudták okosan használni és érvényesíteni a jogaikat.² Abban is egyetértés mutatkozik, hogy VII. Károly vagy II. József (1765–1790) császársága jelentős szerepet játszott a gyengülési folyamatban. Mindazonáltal azok az egyébként érdekes és nem mellékes kérdések, hogy valójában mennyire haldoklott a birodalom, vagy mennyire befolyásolta a császári hatalom erejét az egyes uralkodók „személyes varázsa”, messze vinnének a mostani témától.

A 18. századi császárválasztásokkal azért érdemes foglalkozni, mert ezek olyan rituális események voltak, amelyek a birodalom tagjai és a külföldi hatalmak számára is a birodalom létezését és a császári méltóság európai elsőségét demonstrálták. A ceremónia-kutatások felhívták a figyelmet a különböző ünnepségek, nyilvános események, szertartások politikai és jogi jelentőségére, Barbara Stollberg-Rilinger német történész pedig számos munkájában elemezte, miként elevenedik meg a Szent Római Birodalom és annak alkotmánya (*Reichsverfassung*) a legkülönbözőbb ceremóniák során: bevonulásokon, birodalmi gyűlések megnyitásán, hűbéri eskük és császárválasztások alkalmával. A kiindulási pontul szolgáló tételt a kultúrszociológiából „kölcsonözte”: minden intézményes rendnek szüksége van egy saját szimbólum- és rituálérendszerre, és ily módon egy általánosan elfogadott fikción alapszik.³ Rituálén ebben a kontextusban ismétlődő, komplex, szimbolikus, nagy nyilvánosság előtt zajló és erősen formalizált cselekvéssorokat kell érteni, amelyeknek pontos eljátszása,

2 A császári hatalom tartalmáról, az ezzel kapcsolatos és a *Reichspublizistik*ban is létező álláspontokról lásd BUSCHMANN, 1993.

3 STOLLBERG-RILINGER, 2008, 9.

előadása valakinek a (jogi, társadalmi stb.) állapotában bekövetkezett változást legitímálta, a személyesen résztvevő felek számára pedig jogokat és kötelezettségeket keletkeztetett.⁴ Ennek megfelelően a Német-római Birodalom is megkreálta és időről időre „bemutatta” a maga szimbólumait és rituáléit. A birodalmi rituálék közül magától értetődően kiemelten fontos volt az állam (és egyben a keresztény világ) fejének kiválasztása és beiktatása, vagyis a császárválasztás rituáléja. A választófejedelmek előírt szerepük eljátszásával megerősítették a birodalom (hűbéri, jogi, társadalmi stb.) rendjét, a császárt pedig elismerték maguk felett állónak. Amíg viszont mindenki eljátszotta a szerepét, addig a birodalom létét nem lehetett megkérdőjelezni – ezért válhattak a 18. századi császárválasztások a birodalom létezésének legfontosabb manifesztációivá.

Végül marad a kérdés: miért I. Ferenc? Egyrészt véletlenül: 2003 őszén történetesen éppen egy I. Ferenc megválasztását elemző leírásnak köszönhetően „találkoztam össze” a császárválasztás témájával. Innen indult az a kutatás, amely alatt az anyaggyűjtés során mindegyik 18. századi császárválasztásba sikerült „belekóstolni”, és amelyből előbb TDK-dolgozat, később doktori disszertáció is született. Elsősorban a bécsi kutatóutak⁵ idején vált világossá, hogy a kutatást egy császárválasztásra és – a bőségesen rendelkezésre álló források miatt – egy kijelölt forráscsoportra kell leszűkíteni. Ekkor már több tényező is indokolta, hogy I. Ferenc császárválasztását vizsgáljam meg alaposan, azt is a nyomtatott források alapján. A legnyomósabb érv az volt, hogy az 1745-ös választás előtti hónapokban olyan egyedülálló – modern kifejezéssel élve – „választási kampány” zajlott le a nyilvánosság előtt, amilyen egyetlen másik 18. századi választásnál sem tapasztalható. Bár a többi választás idején is számos nyomtatvány látott napvilágot, olyan élénk, érveket és ellenérveket felsorakoztató vita, mint 1745-ben, egyszer sem alakult ki. Szintén Ferenc esete mellett szólt, hogy talán éppen a kampánynak köszönhetően sokrétű és a többi választáshoz képest teljesebb anyag állt össze a kutatás végére. Végül az sem bizonyult akadálnak, hogy Ferenc megválasztását már egy 1883-as és egy 1949-es disszertáció is vizsgálta,⁶ mivel számos nyitott kérdést hagytak maguk után.

Ferenc császárválasztásának megvoltak a maga egyedi jellegzetességei: Ferenc másodjára pályázott a császári trónra, a „háttérben” zajlott az osztrák örökösödési háború (1740–1748), a választást kivételesen látványos „röpirat-háború” kísérte. Ugyanakkor sok tekintetben a császárválasztások hagyományos sémáját követte: a választást diplomáciailag elő kellett készíteni, majd Frankfurtban az *Aranybulla* előírásainak és a korábbi választások és koronázások hagyományainak megfelelően le is kellett bonyolítani. Éppen ezért az 1745-ös esemény alkalmas arra is, hogy egyfajta általános áttekintést adjon a császárválasztások megszervezéséről és lebonyolításáról – természetesen elsősorban a Habsburgok szemszögéből nézve. Tradíció és egyediség végig ötvöződik a könyvben: a választásokat megelőző diplomáciai előkészületeket

⁴ STOLLBERG-RILINGER, 2011, 361.

⁵ A bécsi forrásokat 2006. július–augusztusban és 2008. március–áprilisban a bécsi Collegium Hungaricum ösztöndíjasaként gyűjtöttem össze.

⁶ FROMM, 1883 és POSCH 1949.

Johann Joseph Khevenhüller drezdai és hannoveri látogatásán keresztül mutatom be, majd a nyomtatványok (pamfletek, választási és koronázási leírások, rövidebb értekezések stb.) alapján az 1745-ös választási propagandára térek ki. Ennek során vizsgálom egyrészt a Habsburg-dinasztia imázsát, másrészt a Ferenc személye körül kialakult vitát. Az utolsó nagyobb egységben pedig alapvetően a választási és koronázási diáriumok alapján rekonstruálom Ferenc megválasztásának és megkoronázásának lebonyolítását. Elsősorban a választási és koronázási szertartásokat és ceremóniákat szeretném viszonylag részletesen – természetesen a diáriumok részletességét meg sem közelítve – ismertetni, ami azért is tűnik hasznosnak, mert a magyar nyelvű szakirodalom keveset foglalkozott idáig a császárválasztások rituáléival.

A könyvnek egy adóssága biztosan van. A kézirat lezárásáig alapvetően finansziális okokból nem sikerült megoldani, hogy az elsősorban a diáriumokban található képanyagot vagy legalábbis egy részét megfelelő minőségben a kötetbe is beletegyem. Metszeteket leginkább az utolsó, a frankfurti választásról és koronázásról szóló fejezetben szerettem volna elhelyezni, azokban a pamfletekben ugyanis, amelyek a Habsburg-dinasztiával vagy Ferenc alkalmasságával foglalkoznak, vagy a választást és a koronázást írják le, összesen egy képet találtam. A császárválasztási metszetek közlésének mostani elmaradását ugyanakkor szeretném kihívásnak tekinteni, és a jövőben valamilyen formában – esetleg a képek körét a többi császárválasztásra is kiterjesztve – pótolni.

2. A 18. SZÁZADI CSÁSZÁRVÁLASZTÁSOK SZAKIRODALMA ÉS FORRÁSAI

2.1. Szakirodalom

A 18. századi császárválasztások történetének kutatása még abban az időszakban megindult, amikor a Német-római Birodalom története mostohagyermeké volt a német történetírásnak. A 19. században uralkodó poroszközpontú, nacionalista történetírói szemléletben ugyanis a Szent Római Birodalom történetének nagy része – lényegében a középkori dicső Hohenstauf-időszaktól 1806-ig – a folyamatos hanyatlás történetének számított. A hangsúly a császári hatalom gyengeségén, a birodalom széttagoeltságán, a 19. században – talán kissé anakronisztikusan – elvárt nemzeti öntudat hiányán volt. Ez a megítélés ugyanakkor kiválóan támogatta azt az álláspontot, amely szerint Poroszország hivatott a birodalom által megvalósítani nem tudott német egység létrehozására. Az első munkák a császárválasztásról ebben a szellemi légkörben születtek.

Az 1700-as évek császárválasztásainak többségéről született legalább egy disszertáció-szintű feldolgozás. VI. Károly 1711-es császárválasztásának történetét Karl Ziekursch írta meg (ZIEKURSCH, 1902). Ez a választás azért volt kissé rendhagyó, mert ebben a választási folyamatban vehetett először részt a cseh választófejedelemi követtség, ekkor élhetett először választójogával a hannoveri választófejedelem, ugyanakkor a spanyol örökösödési háborúban (1701–1713/1714) francia (vagyis Habsburg-ellenes) oldalon álló II. Miksa Emánuel bajor herceget (1679–1726) és József Kelemen kölni érseket (1688–1723) kizárták a választófejedelemi kollégiumból. Az ő választófejedelemi politikájukat ebben az időszakban August Rosenlehner tanulmányozta (ROSENLEHNER, 1899).

A Wittelsbach-dinasztiából származó Károly Albert (választófejedelem: 1726–1745) császárrá választása már jóval izgalmasabb volt. Történetét alaposan és olvasmányosan írta meg 1877-ben Karl Theodor Heigel (HEIGEL, 1877), aki munkájával szemléletesen mutatta be, hogyan befolyásolta a választás végkimenetelét az osztrák örökösödési háború, hogyan vesztette el lépésről lépésre minden választófejedelem támogatását a Habsburgok jelöltje, és szerezte meg ezzel párhuzamosan a jelentős francia támogatást élvező bajor választó. Heigel kötetét nehéz lenne túlszárnyalni, de részleteiben ki lehet egészíteni. Ezt tette meg részben Lora Schmücker, aki doktori disszertációjában a választás során felmerülő alkotmányjogi problémákat elemezte (SCHMÜCKER, 1951), és természetesen foglalkozik a témával Peter Claus Hartmann a VII. Károlyról írt biográfiájában is (HARTMANN, 1985).

I. Ferenc megválasztásáról eddig két, nem túl terjedelmes doktori disszertáció született, illetve írnak az eseményről minden Ferenc-életrajzban (SEYFART, 1766; HENNINGS, 1961; SCHREIBER, 1986; ZEDINGER, 2008), az osztrák örökösödési háborút (ARNETH, 1863; BROWNING, 1994; POÓR, 2006) vagy az 1740-es évek birodalomtörténetét feldolgozó kötetek is (ARETIN, 1995). A két disszertáció közül kronológiailag

az első Elias Frommé 1883-ból (FROMM, 1883), amely a *Die Kaiserwahl Franz I. Ein Beitrag zur deutschen Reichsgeschichte des achtzehnten Jahrhunderts* címet viseli. Fromm – a Habsburgokkal szemben negatívan elfogult – disszertációja felveti a választás kapcsán a röpiratok jelentőségét, sokat fel is használ közülük, ám a szövegeket kevéssé elemzi. Munkájában nem különül el élesen a források és szakirodalom használata. Fromm írásának egyik hiányosságára, vagyis arra, hogy a munka a császár-választás levéltári anyagainak ismerete nélkül készült, egy bő hatvan évvel később keletkezett disszertáció szerzője, Joseph Posch mutatott rá (POSCH, 1949). Posch saját bevallása szerint arra vállalkozott, hogy a *Haus-, Hof- und Staatsarchiv* anyagait felhasználva doktori disszertációt írjon az eseményről. A disszertáció kétségtelen érdeme, hogy – ahogy bevezetőjében szerepel – korábbi hasonló témájú disszertációktól eltérően levéltári forrásokat használ, ám a munkának nagyjából egyharmada foglalkozik Ferenc megválasztásával, az első kétharmada inkább VII. Károly rosszemlékű uralkodásáról és az osztrák örökösödési háború menetéről szól.

II. József császárválasztásának egészét felölelő munka ugyan nem készült, 2010-ben azonban Bernhard A. Macek alaposan feldolgozta József koronázását (MACEK, 2010). A választásra és annak körülményeire is kitér, de a hangsúly természetesen a koronázásra helyeződik. Részletes vizsgálat tárgya volt József kapcsán az 1749–1754 között felmerülő és végül zátonyra futó birodalmi választási tervzet (*Imperial Election Plan*) (BROWNING, 1967; HORN, 1927, WILLIAMS, 1962; KOVÁCS, 2002). A legkimerítőbben Reed Browning által ismertetett diplomáciai „hadművelet” során Thomas Pelham-Holles, Newcastle herceg (1693–1768) próbálta megnyerni a választókat annak a hadműveletnek, hogy az akkor még csak 10 év körüli József főherceget válasszák meg római királynak, azaz jövőendő császárnak.

II. Lipót megválasztásának történetét eddig egy 1943-as bonni disszertáció vizsgálta (BECKER, 1943), illetve született néhány résztanulmány az 1790-es választásról. Kiadták továbbá a szász udvarmesternek a választásról készült naplóját, aki a szász választófejedelmi követség kíséretében érkezett Frankfurtba. Az utolsó császárválasztásról, II. Ferencről Christian Hattenhauer írt részletesen (HATTENHAUER, 1995), aki Hieronymus Gottfried von Müller birodalmi szállásmesternek az 1792-es császárválasztás során készült, igen terjedelmes naplóját is kiadta.

Miután az 1950–1960-as évek történetírása újra felfedezte magának a birodalmat, sorra születtek azok a munkák, amelyek egyre több pozitív szempontból mutatták be a „német monstrumot”. A széttagoltság elismerése mellett egyre több figyelmet kaptak a birodalmat összetartó tényezők: az alkotmány, a császár, az összbirodalmi intézmények, mint például a birodalmi gyűlés (pl. SCHINDLING, 1991), a birodalmi kerületek (DOTZAUER, 1998), a legfelső birodalmi bíróságok. A birodalom megítélése tehát jelentősen megváltozott, sőt egyesek a szövetségi állam mintájaként, az Európai Unió előzményeként igyekeztek beállítani. A sorra születő összefoglaló munkákban a császárválasztás mint a birodalmi alkotmány egyik legelevenebb eleme, minden kötetben helyet kapott. A birodalomról szóló számos összefoglaló munka szerzői közül kiemelendő Carl Otmar Freyherr von Aretin, akinek a birodalom 1776–1806 közötti időszakáról szóló kötete (ARETIN, 1967), valamint az 1993–2000 között napvilágot

látott, a birodalom történetét az 1648–1806 közötti időszakban feldolgozó négykötetes monográfiája a mai napig megkerülhetetlen alapl műveknek számít a Német-római Birodalom kora újkori történetét illetően.

A birodalom történetét feldolgozó munkák mellett az alkotmány- és jogtörténeti összefoglalások is fontosak a császárválasztások történetének tanulmányozásához. Ezek közül említést érdemel Heinz Duchhardt 1991-ben megjelent *Deutsche Verfassungsgeschichte*-je (DUCHHARDT, 1991), amely viszonylag rövid, jó szerkezetű és olvasmányosan megírt összefoglalása a kora újkori birodalmi alkotmánytörténetnek. A korábbi jog- és alkotmánytörténetek közül Hermann Conrad (CONRAD, 1954) és Fritz Hartung sok kiadást megért (HARTUNG, 1959) kötetei a mai napig haszonnal forgathatók. Szintén a jogtörténeti munkákat kell elővennünk a 17–18. században virágzó *Reichspublizistik* tanulmányozásához, amelyről a legrészletesebb ismertetést Michael Stolleis írta meg (STOLLEIS, 1988), de Rudolf Hokénak az 1990-es évek végén megjelent tanulmánya is jól használható a *Reichspublizistik* császárpárti és császárellenes ágainak vizsgálatához (HOKE, 1999).

A 20. század második felében számos olyan kutatócsoport vagy egyetemi műhely jött létre, amely a birodalmi alkotmány egy-egy szeletének kutatására szerveződött. Az egyik legelső a bonni székhelyű *Vereinigung zur Erforschung der Neueren Geschichte* volt, amelynek legismertebb projektje az vesztfáliai béke iratanyagának publikálása: az *Acta Pacis Westphalicae* kötetei 1962 óta jelennek meg. A jelenlegi kutatások egy másik központja Mainz. Itt működik az *Institut für Europäische Geschichte*, amelynek kiadványsorozatában, a *Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte*-ben számos kötet jelent meg a birodalom alkotmánytörténetéhez kapcsolódóan az 1960-as évektől kezdődően (pl. DUCHHARDT, 1977). Érthető módon szintén a mainzi intézetnél indultak meg a birodalmi főkancellárok tevékenységére irányuló és egyháztörténeti kutatások (*Der Mainzer Kurfürst*, 1997). Meg kell említeni továbbá a Münsteri Egyetemet, amely úttörő munkát végzett a birodalmi alkotmány és a nyilvánosság kapcsolatának, az alkotmány szimbólumrendszerének tanulmányozásában.

A birodalom történetét tárgyaló hosszabb-rövidebb monográfiák és tanulmánykötetek megjelenésének újabb lökést adott a 2006-os esztendő, vagyis a birodalom felbomlásának kétszázadik évfordulója. Egyrészt megjelentek nagyon színvonalas népszerűsítő összefoglalások, mint Barbara Stollberg-Rilinger kötete a C. H. Beck Wissen-sorozatban (STOLLBERG-RILINGER, 2006), vagy Peter Claus Hartmanné a Reclam Kiadó Universal Bibliothek sorozatában (HARTMANN, 2005). A reprezentatívabb kiadványok közül való Klaus Herbers – Helmut Neuhaus szerzőpáros által írt, a középkori és kora újkori birodalom történetét egyaránt feldolgozó, számos képpel illusztrált kötet (HERBERS–NEUHAUS, 2005). Az évforduló kapcsán Magdeburg és Berlin közösen rendezett monumentális ikerkiállítást a birodalom történetéről. Magdeburg vállalta a középkori, Berlin pedig a kora újkori történelem bemutatását, a testvérkiállításokhoz pedig konferenciát is szerveztek. A kiállítások anyaga és a konferencián elhangzott előadások öt gyönyörű, színes illusztrációkkal teli kötetben jelent meg (*Heiliges Römisches Reich*, 2006). A kora újkorra vonatkozó tanulmányok már

jól mutatják a birodalom kora újkori történetének egyik új kutatási irányát: az alkotmány és a nyilvánosság kapcsolatát. Ez a szempont megjelenik a szintén 2006-os *Die Kaisermacher* című tanulmánykötetben (*Die Kaisermacher*, 2006), amely az egykori választóváros, Frankfurt évfordulós kiállításához és konferenciájához kapcsolódott. A kötetben szereplő írások sokszínűen mutatják be a császárválasztások eseményeit, kellékeit és hangulatát. Az évfordulóhoz képest megkésve, 2011-ben jelent meg a *The Holy Roman Empire 1486-1806 (Holy Roman Empire*, 2011) című tanulmánykötet, amely egy 2006-os oxfordi konferencia előadásainak írott változatát tartalmazza. A kötet nagy erénye, hogy sok esetben olyan összefoglaló jellegű írásokat tartalmaz, amelyek az elmúlt 10-15 év kutatásai során alkalmazott új módszertani megközelítéseket és ezeknek fontosabb eredményeit mutatják be angol nyelven.

A császárválasztások történetéhez elengedhetetlen a választói testület tanulmányozása. Főleg az 1990-es évektől jelentek meg olyan monográfiák és tanulmányok, amelyek a például a választófejedelmi kollégium (GOTTHARD, 1998; ERKENS, 2002; GOTTHARD, 2006; BEGERT, 2010) vagy egy-egy választófejedelemség történetét dolgozták fel (PELIZAEUS, 2000; BEGERT, 2003). Szintén haszonnal forgathatók az egyes választófejedelmek életével (BERTRAM, 2003; HARTMANN, 1985), választói politikájával foglalkozó kötetek (pl. ROSENLEHNER, 1899; DUCHHARDT, 1969; BLISCH, 2005).

Említettem már, hogy a birodalommal kapcsolatos kutatások egyik új irányzata a birodalmi alkotmány és a nyilvánosság kapcsolatának, az alkotmány megjelenési formáinak, szimbólumainak vizsgálata. Ide sorolható a választási és koronázási diáriumok elemzése (DÖLEMEYER, 2006; DÖLEMEYER, 2008), Kelemen Ágost kölni választófejedeleme (1723–1761) reprezentációjának bemutatása (MIERSCH, 2007), a birodalom szimbolikus megjelenési formáinak elemzése, stb. A birodalmi alkotmányos élet szimbólumrendszerét, rituáléit legbővebben eddig a már említett Barbara Stollberg-Rilinger tanulmányozta, akinek számos vonatkozó munkájából csak a 2008-as monográfiáját emelem ki (STOLLBERG-RILINGER, 2008). A *Des Kaisers alte Kleider* című kötet (amely cím a mesében szereplő császár új és egyben láthatatlan ruháival szemben a valós császárok régi ruháinak nagyon is látható és mindenki számára érthető üzenetet hordozó jellegét hangsúlyozza) szemléletesen mutatja be, hogyan épült fel és működött a birodalmi szimbólumrendszer, hogyan érvényesültek a szimbólumok és rituálék olyan alkotmányjogi jelentőségű eseményeken, mint például egy birodalmi gyűlés vagy császárválasztás.

2.2. Források

A Német-római Birodalom alkotmánytörténetével kapcsolatos forráskiadás már a 20. század elején megindult, és természetesen nem korlátozódott a birodalmi alaptörvények (*Aranybulla*, vesztfáiai béke stb.) kiadásaira. Az első jelentősebb forrásgyűjteményt Karl Zeumer jelentette meg 1907-ben, majd 1913-ban (ZEUMER, 1913). A kötet két részből áll: az első a középkorból, azaz I. Ottó (936/962–973) és III. Frigyes uralkodása közötti időszakból közöl forrásokat, a második rész pedig az I. Miksa trónra lépésétől a birodalom felbomlásáig terjedő bő háromszáz évből. Mivel ez volt az első ilyen jellegű jelentősebb forráskiadvány, viszonylag sok forrásból tartalmaz hosszabb-rövidebb részleteket. A Zeumer-féle kötetre támaszkodva, ám több ott nem közölt forrást beépítve válogatta össze Hans Hubert Hofmann a *Quellen zum Verfassungsorganismus des Heiligen Römischen Reichs Deutscher Nation, 1495–1815* című kötetének forrásanyagát (*Quellen zum Verfassungsorganismus*, 1976). Ez a szemelvénygyűjtemény az *Ausgewählte Quellen zur Deutschen Geschichte der Neuzeit* című forráskiadvány-sorozatban jelent meg, amelynek egyéb köteteiben is találhatunk hasznos forrásokat, mint például az V. Károly korát bemutató vagy akár a kora újkori politikai testamentumokat felvonultató darabban. A szöveggyűjtemény-sorozatok közül még egyet emelnék ki, a stuttgarti Reclam Kiadó által megjelentetett *Deutsche Geschichte in Quellen und Darstellung* című sorozatot, amelynek 3–6. kötete tartalmaz a kora újkorra vonatkozó forrásokat. Áttekinthetősége és rendszerezettsége miatt is alapvető forrás a birodalmi alkotmánytörténet megismeréséhez Christian August Beck államjogi tankönyve, amelyből a későbbi II. József császár tanulta a birodalom állam- és jogrendszerének alapjait (*Recht und Verfassung*, 1964).

A 18. századi császárválasztásokról több résztvevő vagy szemtanú beszámolóját is ismerjük. Irodalmi értéke és helyenként szemléletesen ironikus stílusa miatt Goethe *Költészet és valóság* című önéletrírásának (GOETHE, 1811) II. József megválasztásáról és koronázásáról szóló részlete talán a legismertebb (illetve Magyarországon nyilván azért is ez, mert ez jelent meg magyar fordításban). Az 1790-es választásról a szász választófejedelmi követséggel Frankfurtba érkező svájci gárda felcserének útinapló formájában megírt beszámolója olvasható (*Wahl und Krönung Leopolds II*, 1790). Érdekes adalékokat tartalmaz az írást szenvedélyesen művelő II. Frigyes porosz király (1740–1786) által franciául írt *Histoire de mon temps*. Élete eseményeinek lelkes megörökítésében Frigyesre hasonlított Johann Joseph Khevenhüller-Metsch, Mária Terézia főudvarmestere, aki tagja volt mind az 1741-es, mind az 1745-ös cseh választófejedelmi követségnek. Hét kötetben kiadott naplóját (*Tagebuch Khevenhüllers*) éppen az első követség időszaka után kezdte vezetni, így arról nem találunk feljegyzéseket. A második útnak is inkább az előkészítését ismerhetjük meg az 1745-ös naplóbejegyzésekből, a választási tárgyalásokról készített kimerítő jelentései azonban kárpótolnak itteni szűkszavúságáért. Végül, de nem utolsósorban itt kell megemlékezni VII. Károly császár saját császárválasztásáról készített beszámolójáról (*Tagebuch Karl's VII*). Bár nem szentelt néhány oldalnál többet a jeles eseménynek az osztrák örökösödési háborúról szóló feljegyzésein belül, mindenképp érdekes sorok,

hiszen a császárválasztást alanyként átélő személy beszámolójáról van szó.

A császárválasztások tanulmányozásához – legyen szó 16. vagy 18. századi választásról – a legalapvetőbb forrásbázist a bécsi *Haus-, Hof- und Staatsarchiv* őrzi. Egyrészt a Birodalmi Udvari Kancellária (*Reichshofkanzlei*) választási és koronázási aktái (*Wahl- und Krönungsakten*) között találhatók meg I. Miksától (1493–1519) II. Ferencig (1792–1806) a császárválasztások hivatalos anyagai: jegyzőkönyvek a választási tárgyalásokról, feljegyzések a választási és koronázási előkészületekről stb. A választások anyaga az idő előrehaladtával egyre bővült: míg I. Miksa és V. Károly választási iratai egy dobozban elférnek, addig a 18. századi anyagok uralkodónként több tucat dobozra is rúghatnak. Utóbbiaknak jelentős részét teszik ki a cseh (Habsburg) választófejedelmi követségek által vezetett kéziratos naplók (*Wahlgesandtschaftsdiarium*), amelyek azon túl, hogy a tárgyalások napi, tárgyalótermen belüli és kívüli menetébe engednek betekintést, értékes mellékleteket is tartalmaznak. Ezek alatt nemcsak az egyes választófejedelmi követségek által a választófejedelmi kollégiumhoz benyújtott iratokat, levelezéseket kell érteni, hanem a Frankfurtban megjelent napilapokat és a közkézen forgó, a választással és egyéb aktuális eseményekkel foglalkozó röpiratokat is. A követségi diáriumok a 18. században minden választás anyagában megtalálhatók, vannak azonban esetlegesen előforduló dokumentumok. Ilyenek például a követségek tagjainak levelei, esetleg egy-egy naplószerű beszámoló a frankfurti eseményekről vagy egy részletes kimutatás a választóvárosba delegált követség és kíséretének tervezett kiadásairól.

Szintén rendelkezik választási és koronázási akták részleggel a HHStA Mainzi Főkancellári Levéltár (*Mainzer Erzkanzlerarchiv*) állaga. Mivel a mainzi érsek a birodalom főkancellárjaként és a birodalom második embereként felelős volt a császárválasztások levezényléséért, anyagai között részben a fenti választási és koronázási iratokat találhatjuk meg. Ezek kiegészülnek további anyagokkal, amelyek elsősorban a mainzi főkancellárnak a többi választóval folytatott levelezését jelentik.

A császárválasztások előkészítésének jó része azonban nem Frankfurtban zajlott, a diplomáciai gépezet már hosszú hónapokkal a választások előtt mozgásba lendült. Ez igaz volt abban az esetben is, ha a választás idején még élt a császár, és „csak” a halálakor majd automatikusan helyébe lépő római király megválasztását és megkoronázását kellett megalapozni. A választófejedelmi udvarokkal folytatott tárgyalások anyagának kisebb része található meg a már említett választási és koronázási aktákban, éppen ezért érdekes adalékokkal szolgálhatnak a korszak diplomáciai levelezésének nagy részét őrző *Staatenabteilungen* anyagai. Ezekben a Habsburgok diplomatáinak küldött követutasítások (*Weisungen*) találhatók meg, illetve a másik nagyobb egységet a diplomataktól érkezett jelentések (*Berichte*) teszik ki.

Jelen kötet elsősorban az 1745-ös választás nyomtatványaira és diáriumaira támaszkodik, így ezt a forráscsoportot szeretném részletesebben bemutatni. A császárválasztási nyomtatványok felkutatásának első lépése az Országos Széchényi Könyvtár Régi Nyomtatványok Tárának és Törzsgyűjteményének átvizsgálása volt. Az OSZK kötetei között – talán kissé meglepő módon – viszonylag gazdag nyomtatványanyag található az 1745-ös császárválasztással kapcsolatban. Vaskos kolligátumba össze-

fűzve mintegy két tucat német, francia és latin nyelvű, 1745-ből származó röpirat van, amelyek valamilyen módon mind kapcsolódnak I. Ferenc megválasztásához: egy részük a toscanai nagyherceg megválasztása mellett, vagy ellen érvel, több foglalkozik a császárválasztás kapcsán felmerülő alkotmányjogi kérdésekkel (pl. lehet-e Mária Terézia [1740–1780] választófejedelem?). Végül vannak darabok, amelyek az osztrák örökösödési háború (1740–1748) történéseibe ágyazva, a francia „ösellenség” gaztetteinek részletes ecsetelése mellett foglalkoznak a császárválasztás ügyével. Az OSZK állományában található továbbá néhány Ferenc megválasztását ünneplő vers és prédikáció is.

Bécsben három kutatóhelyről sikerült a császárválasztási nyomtatványokat megszerezni. Fentebb már említettem a HHStA-t, ahol a cseh választófejedelemi követség naplóinak mellékleteiből lehetett kimazsolázni a nyomtatványokat. A bécsi levéltárnak még a saját „nyomtatványtára”, a *Deduktionen* állag tartalmazott nagyobb mennyiségben a témához kapcsolódó nyomtatványt. Igazi kincsesbányának azonban mégsem a levéltár, hanem a bécsi Városháza könyvtárának (*Wienbibliothek im Rathaus*) nyomtatványgyűjteménye bizonyult. Itt nem csak I. Ferenc megválasztásához kapcsolódó pamfleteket sikerült nagy számban digitalizálni vagy átírni, de kiváló anyag található II. József és II. Lipót (1790–1792) megválasztásához is, és felbukkant néhány munka VI. és VII. Károly császárválasztásához is. A harmadik kutatóhely az Österreichische Nationalbibliothek volt, ahonnan kisebb mennyiségben kerültek elő az előző két helyen meg nem található nyomtatványok.

A felhasznált források többségét tehát budapesti és bécsi kutatóhelyekről sikerült összegyűjteni. Manapság azonban nem kerülhető meg az interneten található digitális gyűjtemények használata. A felhasznált császárválasztási nyomtatványok közül egyre több található meg különböző európai, elsősorban németországi egyetemek és könyvtárak digitális gyűjteményeiben – mostanra a kutatásom során összegyűjtött és itt is elemzésre kerülő írásokból magam is jó néhányat megtaláltam már az interneten. Nagy segítségemre volt a *Google Books*, ahonnan a több száz oldalas választási és koronázási diáriumokat – amelyeket még digitalizálva sem lett volna egyszerű hazahozni Bécsből – le lehetett tölteni. Rengeteg hasznos 18. századi kötetet lehetett letölteni továbbá, amelyek a Német-római Birodalom alkotmányával és akkor éppen aktuálisnak számító történetével foglalkoznak. Szintén nagy segítséget jelentett, hogy például az ÖNB digitális könyvtárának köszönhetően a 18. században folyamatosan megjelenő *Wienerisches Diarium* című újság számai elérhetővé váltak.

A forrásanyag összegyűjtésének lezárásakor tudomásul kellett venni, hogy nyilvánvalóan nem lehetett minden egyes nyomtatványt megszerezni, amely I. Ferenc császárválasztása kapcsán megjelent. Egyes nyomtatványokról csak a 18. századi birodalomtörténeti munkák tesznek említést, vagy utoljára éppen egy 19. századi diszsertáció írója fért hozzá. Azonban szintén az Internetnek, pontosabban az Interneten működő on-line katalógusoknak köszönhetően – amelyek között olyanok is vannak, amelyek segítségével egyszerre több nagy németországi könyvtár állományában is lehet keresni – elmondható, hogy a legfontosabb, a korban legismertebb nyomtatványokat sikerült megtalálni és beépíteni a munkába.

Ha nem is lehetett mindent megtalálni, a kutatás során megmutatkozott, hogy a császárválasztásokra vonatkozó 18. századi nyomtatott forrásanyag rendkívül bőséges és sokszínű. A jeles esemény kapcsán Frankfurt am Maintól kezdve Bécsig mindenfelé jelentek meg pamfletek, választási és koronázási leírások, ünneplő versek stb., a sajtótermékek is tudósítottak a választás és a koronázás lezajlásáról. A császárválasztás és a hozzá kapcsolódó kérdések azonban a választások közötti időszakokban is népszerűek voltak elsősorban a német államjoggal foglalkozó jogászok, történettudósok körében. A szöveges források mellett természetesen számos metszet is napvilágot látott, amelyek a választás vagy a koronázás egy-egy jelenetét, az éppen trónra lépő uralkodót, a koronázási jelvényeket stb. ábrázolták. A nyomtatott források nemcsak műfajukat, hanem terjedelmüket tekintve is igen változatosak, megtalálhatók közöttük az egy-két oldalas ünneplő versek, a pár tíz oldal terjedelmű vitairatok és a több száz oldalas diáriumok vagy komoly jogi értekezések. I. Ferenc császárválasztásának bemutatásakor elsősorban a választási és koronázási diáriumokra, valamint a politikai publicisztikára fogok támaszkodni. A politikai publicisztikán belül olyan pamfleteket és vitairatokat vizsgállok, amelyek a választási időszakban, név nélkül jelentek meg, és amelyeknek tartalma nem korlátozódott a választás és koronázás menetének leírására, hanem valamilyen kapcsolódó aktuális kérdést (pl. Mária Terézia választófejedelemsége, Ferenc alkalmassága, a Habsburg-dinasztia története) is kifejtettek bennük.

A császárválasztások tanulmányozásához rendelkezésre álló nyomtatott forrásanyag azonban ennél jóval sokszínűbb, ezért indokoltnak tűnik a felhasználható források rendszerezése és rövid bemutatása. A forrásokat csak műfaj szerint csoportosítottam, mivel más fajta rendszerezésre nem nyílt lehetőség – még akkor sem, ha nem kizárólag I. Ferenc császárválasztásának anyagát vizsgáljuk. A nyomtatványok bibliográfiai adatai rendkívül hiányosan szerepelnek a kiadványokon, így a szerzőkre, kiadási helyekre vonatkozóan nem lehetett messzemenő következtetéseket levonni. A kiadási helyekről legfeljebb annyit lehet biztosan állítani, hogy a választóvárosban, Frankfurtban – helyzeti előnyéből fakadóan – jelentős mennyiségű nyomtatvány jelent meg a császárválasztás kapcsán. Bécsből elsősorban a koronázás után keletkezett, a császárok visszatérését ünneplő írárok maradtak fenn. Gyakori volt továbbá, hogy az esemény összbirodalmi jellegét hangsúlyozandó nyomtatási helyként a „német hazát” adták meg a kiadás helyének – ilyenkor a szerző legtöbbször egy „Patrióta” volt. Egyetlen 1791-es kiadvány volt, amely a kiadás helyéül a „Föld bolygót” adta meg, ami azért volt indokolt, mert egy marslakó utazását ismertette.⁷

A nyomtatványok kapcsán nem foglalkozom külön az olvasóközönség behatárolásával. Egy-egy forráscsoportnál, ahol viszonylag jól megragadható, utalok arra, kiknek készült az adott forrástípus, de mélyebb elemzésre nincs lehetőség. Korábbi monográfiák, amelyek a lent bemutatandókhoz hasonló forráscsoportokra épültek, vázolták ennek a kutatási iránynak a nehézségeit. A publikumot illetően különösen Manfred Schortnak a hétéves háború időszakáról szóló *Politik und Propaganda* című kötetében található megállapításait gondolom alkalmazhatónak a császárválasztási nyomtatványok vonatkozásában is.⁸ Schort az említett kötetben kifejtette, hogy nehéz

⁷ *Reise eines Marsbewohners*, 1791.

⁸ SCHORT, 29–40.

az olvasóközönség feltérképezése, hiszen az alfabetizáció mértéke igen eltérő volt régióként, ráadásul az is nehezen megállapítható, hogy hányan tudtak olvasni és írni, illetve csak egyiket, vagy másikat. Azt, hogy egy nyomtatvány hány olvasóhoz jutott el, befolyásolta a megjelenési példányszám, az egyes területek könyvterjesztési rendszere, a kiadványok terjedelme és persze az ára. Az olvasószámot azért sem lehet pontosan meghatározni, mivel a korban gyakran olvasták fel a megjelent nyomtatványokat, a hallgatóságot visszamenőleg megállapítani pedig valóban lehetetlen.

A forrásanyagot tehát áttekintően nem vizsgálom a szerzők, a kiadási helyek és az olvasóközönség szempontjából. Ha valahol ezekre vonatkozóan bármilyen következtetés levonható volt, azt az adott forráscsoportnál beépítettem. Most pedig tekintsük végig, milyen jelentősebb típusokba sorolhatjuk be a császárválasztások 18. századi nyomtatott forrásait!

2.2.1. A választási és koronázási diáriumok

A császárválasztások és -koronázások forrásainak kétségtelenül leggyönyörűbb darabjai a választási és koronázási diáriumok, amelyek kifejezetten 18. századi forrástípusnak számítanak. Előzményeiknek a 16. század második felétől kezdődően „*Wahl- und Krönungshandlungen*” címen megjelenő brosrák tekinthetők. Rendszeresen 1711-től jelentették meg őket, a legelső pedig nem is az aktuális választáshoz kapcsolódott, hanem I. Lipót (1658–1705) 1658-as megválasztásának anyagát tartalmazta. A díszes kötésű, vaskos, albumszerű diáriumok elkészítésére a Frankfurtban, a mainzi érsek mint birodalmi főkancellár irányítása alatt működő *Bücherkommission* adott ki privilégiumot. A *Bücherkommission* által kiadott privilégium azt jelentette, hogy az adott kiadványt csak a kiváltságolt kiadó állíthatta elő, ami a diáriumok esetében jelentős megtiszteltetés volt, hiszen a készítők hozzáfértek a császárválasztásokkal kapcsolatos tárgyalások hivatalos anyagához. A diáriumok nem a szélesebb olvasóközönség számára készültek, az átlagembereket kevésbé kötötték le a választás hivatalos iratai, ráadásul a terjedelmes, metszetekkel illusztrált kötetek nyilván megfizethetetlenek lettek volna a számukra. A célközönség inkább a jogértő, államügyek és a történelem iránt érdeklődő értelmiség volt.

Annak ellenére, hogy viszonylag szűk kör forgatta őket, a diáriumok iránt volt érdeklődés, amit az is jól mutat, hogy Johann David Jung, aki VII. Károly választási és koronázási diáriumainak elkészítésére is kapott privilégiumot, 1741-ben „előfizetési akciót” hirdetett a választási és koronázási diáriumokra.⁹ A köteteket 1742 januárjának végéig lehetett megrendelni Jung frankfurti nyomdájában. Az előfizetőknek a határidőig 4 guldent kellett befizetni átvételi elismervény ellenében, és végül 5 gulden 30 krajcárért juthattak hozzá a diáriumokhoz.¹⁰ Jung kapta meg egyébként az 1745-ös választás és koronázás diáriumának kiadási privilégiumát is, a kötetek meg is jelentek 1746-ban. Jung valószínűleg sokrétűen hasznosította kiváltságát, mivel 1746-ban –

⁹ *Nachricht von einer Praenumeration*, 1741.

¹⁰ *Nachricht von einer Praenumeration*, 1741, 4.

igaz Erfurtban – ő jelentetett meg egy, a diráiumoknál jóval rövidebb, nyilván egy szélesebb olvasóközönségnek szánt, igen részletes és pontos választási és koronázási leírást.¹¹

A választási és koronázási diáriumokkal behatóan foglalkozó Barbara Dölemeyer német jogtörténész a diáriumoknak több funkcióját sorolta fel:¹² egyrészt természetesen részletes és reprezentatív beszámolók voltak a választásokról és koronázásokról, másrészt pedig fontos birodalmi jogforrások. Mivel a hivatalos anyagok alapján készültek és számos iratot is közzétettek (a frankfurti magisztrátus határozatait, hirdetményeit, esküszövegeket, árszabásokat, a tárgyalótermek alaprajzait¹³ stb.), fel lehetett őket használni például rangviták vagy egyéb jogi természetű nézeteltérések eldöntéséhez. A diáriumok referenciakötetként is hasznosnak bizonyultak, hiszen a császárválasztás és -koronázás birodalmi jogilag szabályozott menetét tartalmazták, így ha kételyek merültek fel akár a legapróbb részletekkel kapcsolatban is, a diáriumok megbízható válaszokkal szolgáltak. Hasonlóképpen haszonnal forgathatták ezeket a protokolláris kérdésekben érintett személyek is, akiknek a ceremóniák, események és ünnepek megszervezéséhez nyújtottak segítséget a diáriumok. Ebből a szempontból VII. Károly koronázási diáriuma azért is fontos volt, mert külön rész foglalkozott a császárné-koronázás leírásával. Mivel a császárné megkoronázására nem minden alkalommal került sor, az 1742-es kötet alapvető munkául szolgálhatott később is az esetleges császárné-koronázásokhoz. A diáriumokat ezeken kívül kiválóan fel lehetett használni oktatási célokra is, ahogy az ifjú Goethét is a korábbi koronázási diáriumok alapján készítette fel apja II. József 1764-es választására és koronázására.¹⁴ A diáriumok remekül szolgálták a császári propaganda céljait is. Minden diárium egy egész oldalas metszettel kezdődött, amelyen az éppen megválasztott uralkodó volt látható (1764-ben II. József mellett az éppen regnáló I. Ferenc portréja is helyet kapott). Mivel ezekkel a képekkel indultak a kötetek, egyfajta uralkodási *ars poeticának* is tekinthetjük őket.

Bár címe szerint nem diárium, mégis ebbe a csoportba kívánczik a *Protocolla*,¹⁵ amely egy közel négyszáz oldalas dokumentumgyűjtemény. Kiadási dátumát nem ismerjük, de feltételezhetően nem sokkal I. Ferenc megválasztása után keletkezett. Az első 190 oldal azoknak a tárgyalásoknak a jegyzőkönyveit tartalmazza, amelyeket a választófejedelmek küldöttei folytattak le 1745. augusztus 8-a és október 12-e között. A német nyelvű feljegyzések napokra és választókra lebontva ismertetik a Ferenc megválasztásával és megkoronázásával kapcsolatos megbeszéléseket, minden nap elején feltüntetve a tanácskozás dátumát, helyszínét (a mainzi választó szállása vagy a Römer, a frankfurti városháza), valamint a jelenlevő választók, illetve küldöttek neveit. A könyv második része, újabb 180 oldal, a fenti tárgyalásokhoz tartozó 98 dokumentumot vonultatja fel. Tartalmazza többek között a választásra küldött köve-

11 *Wahl und Crönung*, 1746.

12 DÖLEMEYER, 2006.

13 A Römer tárgyalóterméről önálló, nagyjából két A/3-as méretű, igényes kivitelezésű metszetekkel illusztrált, plakát-szerű nyomtatványok is fennmaradtak 1741-ből (*Ausführliche Abzeichnung*, [1741]) és 1745-ből (*Ordnung des Sitzes*, [1745]) is. Valószínűleg a két választás közelsége miatt ugyanaz a Wolfgang Albrecht és Henricus Ostertag nevű fémjelzett metszetest szerepel az 1741-es és az 1745-ös változaton is. Utóbbin csak a legszükségesebb változtatásokat végeztek el, vagyis a jelenlévőkhöz és a követségek létszámához igazították a figurákat.

14 GOETHE, 1811, 159.

15 *Protocolla*, 1745.

teknek kiadott meghatalmazásokat, a Römerben folytatott tárgyalások ülésrendjét, az esemény kapcsán leteendő eskük (pl. városi tanács tagjai a rend biztosítására) szövegét, a koronázási ceremónia részletes leírását, még a koronázáson lovaggá ütött személyek névsorát is. A *Protocollát* tehát azért kellett itt megemlíteni, mert lényegében hasonló szerkezetű és tartalmú, mint a választási diáriumok, bár kivitelezésének díszessége messze elmarad azokétól.

2.2.2. Választási és koronázási leírások, beszámolók

Minden császárválasztásról születtek hosszabb-rövidebb leírások. Bár a legtöbb ilyen kiadvány a választásról és a koronázásról is beszámolt, voltak olyanok is, amelyek csak a koronázást ismertették. Ez olyan szempontból érthető, hogy a koronázás és a hozzá kapcsolódó további ceremóniák, ünnepségek jóval látványosabbak és érdekesebbek voltak a nagyközönség számára, mint a Römer és a Szent Bertalan-templom csukott ajtajai mögött lezajló választási eljárás. A leírások, főleg a választási részre vonatkozók nem mindig voltak élményszerű beszámolók, a választási és koronázási procedúrát inkább a birodalmi jog alapján ismertették. A választás folyamatának bemutatását általában az előző császár halálánál indítottak, majd különböző terjedelemben kitértek az interregnumra és a birodalmi vikáriusokra is. Részletesen ismertették a választófejedelmi kollégium összehívásának módját, a választáson való megjelenés és a követség küldésének szabályait, a frankfurtiakra háruló választási előkészületeket, végül a szavazatok leadásának rendjét. Mivel a szerzők legtöbbször természetesen az *Aranybulla* alapján ismertették a választást, a leírások nagyon hasonlóak, elsősorban a részletességükben van különbség. A koronázási leírások esetében már más a helyzet, hiszen a szertartások jóval nyilvánosabbak voltak, így a szemtanúknak is több lehetőségük volt arra, hogy a látottakat elmeséljék. Bár a legtöbb koronázási leírás tartalmazta az erre vonatkozó szabályok és a koronázási ékszerek leírását, ezekbe könnyebben lehetett beépíteni az aktuális koronázási élményeket.

A választási és koronázási beszámolók tehát sok tekintetben hasonlítottak egymásra, ezért csak néhány érdekesebb darabot emelnék ki közülük. Az egyik a *Wahl und Crönung*, egy 1746-ban Erfurtban szerző nélkül megjelent 68 oldalas nyomtatvány,¹⁶ amely I. Ferenc császárválasztása kapcsán ismertette a választási és koronázási eljárást. A nyomtatvány különlegessége, hogy párbeszédes formában kezdi a beszámolót, ami nem volt jellemző a választási és koronázási leírásokra. A röpiratban Erasmus és George beszélgetnek egymással miközben a lipcsei vásárra indulnak. A nyomtatvány „főszereplője” Erasmus, aki az érdeklődő George kérdéseire ad kimerítő válaszokat. A Lipszén keresztül Drezdába tartó Erasmus esetében a névválasztás beszédes, nyilvánvaló utalás Rotterdami Erasmusra (1466–1536), aki 1516-ban a későbbi V. Károly császárnak ajánlotta *A keresztény fejedelem neveltetése* című királytükkrét. Ezt a feltevést az is alátámasztja, hogy a szöveg szerint George azért éppen Erasmustól kért felvilágosítást a császárválasztásról, mert tudta, hogy Erasmus gyakran volt „vezetője” magas rangú ifjaknak.¹⁷ George személyét már nem lehet

¹⁶ A nyomtatványt részletesen elemzi VAINÁGI, 2004.

¹⁷ „... Sie haben ja junge Herren von hohen Stande geführt...” *Wahl und Crönung*, 1746, 4.

ilyen biztonsággal megfejteni, de nem elképzelhetetlen, hogy a név esetleg II. György angol királyra és hannoveri választófejedelemre (1727–1760) utalhatott, aki angolul írhatta a nevét George formában, és mivel Hannover volt a választófejedelmi kollégium „legifjabb tagja”, talán a hannoveri választófejedelemnek volt szüksége arra, hogy részletesebben is megismerkedjen a választás menetével. A dialógus az első húsz oldal után azonban Erasmus monológjába fordul át, aki tankönyvszerű rendezettséggel elemezte a császárválasztást és -koronázást. Meg is kérte George-ot, hogy ne nagyon kérdezzen közbe, ha lehet, mert az érthetőség kedvéért jobban szeretné megszakítás nélkül folytatni.¹⁸ George innentől kezdve passzív szerepbe kényszerül, és a röpirat végéig csak elvétve szólal meg, akkor is csak annak ad hangot, mennyire lenyűgözik őt a hallottak, milyen érdekesek és a jövőre nézve hasznosak az elhangzó információk.

Az 1790-es választás alkalmából két kevésbé szokványos leírás is megjelent. Az egyik, *Kaiserliche Krönungs Ceremonien*¹⁹ című nyomtatvány egyrészt aprócska méretével hívja fel magára a figyelmet, ugyanis lényegében egy körülbelül 5×10 centiméter nagyságú zsebkönyv volt. Másrészt az is egyedülálló, hogy a szélesebb olvasóközönség számára megjelent leírások közül valószínűleg egyetlen másik sem tartalmazott annyi, összesen 12 darab metszetet, mint ez – még ha voltaképpen nem túl igényes kivitelezésű miniaturákról van is szó. A másik kuriózumnak tekinthető írást, címe alapján – *Reise eines Marsbewohners*²⁰ – talán a „választási *science fiction*” kategóriába lehetne sorolni. Az alaptörténet szerint egy marslakó látogat el Németországba éppen II. Lipót császárválasztása idején, és az írás az ő földi élményeit örököltette meg fivére számára. A marslakót egy vidéki, ám igen művelt gazda fogadta be és kalauzolta földi tartózkodása idején. Érdekes, hogy a Marsról érkező vendég – a szöveg alapján – nem keltett szokatlan feltűnést, ránézésre nem is különbözött az átalgos földlakótól, egyszerűen úgy tekintettek rá, mint egy külföldi, egzotikus országból érkező utazóra – mintha csak Montesquieu perzsái szerettek volna Németföldre látogatni. A marslakó kalandjairól szóló könyvecske azért sem tekinthető klaszszikus választási és koronázási leírásnak, mert nem ez a központi témája, hanem csak egy – igaz, folyamatosan visszatérő – szála a történetnek.

2.2.3. Ünnepi versek, prédikációk, diadalépitmények

Mivel a birodalom jólétének zálogaként tekintettek rá, az új császár trónra lépését mindig nagy öröm kísérte. Számos ünneplő vers jelent meg a birodalom minden táján, sőt a birodalom határain túl is, ezt jól mutatja például a Firenzében megjelent, olasz nyelven íródott *Applausi*, illetve a holland nyelvű *Lof-Bayzun*.²¹ Az ünneplő versek gratuláltak az új császárnak trónra lépése alkalmából, kiváló tulajdonságait hangsú-

18 „Welches sich ihnen alles (...) deutlicher machen wird, wobey ich mir aber zum Voraus bedingen muß, daß ich bey dieser Erzählung des Wahlgeschäfts ohne Unterbrechen fortfahren kan.” *Wahl und Crönung*, 1746, 21.

19 *Kaiserliche Krönungs Ceremonien*, [1790].

20 *Reise eines Marsbewohners*, 1791.

21 *Applausi*, 1745 és *Lof-Bayzun*, [1745].

lyozták, és megelőlegezték számára a hosszú és dicsőséges uralkodást. Az 1745-ös választásról több olyan vers is fennmaradt, amely a számmisztikát is bevonva próbálta igazolni, hogy ennél az évnél tökéletesebb nem is lehetett volna császárválasztásra, és hogy minden jel arra mutat, I. Ferenc szerencsés uralkodásnak néz elébe. Az *Allerunterthänigst* rövidítéssel jelölt ünneplő vershez például rövid magyarázat társult, amely szerint a 100 soros versben a verssorok kezdőbetűit összeolvasva egy újabb rövidke verset kapunk. Ebből kiemelték a római számoknak megfelelő betűket (C, D, I, L, M, V, W = VV), és ezekből különböző számításokkal vezették le Lotaringiai Ferenc születésének, eljegyzésének és trónra lépésének évszámát.²² A később részletesen bemutatandó *Pantheon Glorae Austriacae* utolsó oldalán egy latin nyelvű verset olvashatunk I. Ferenc megválasztása kapcsán, amelyre szintén alkalmazható egyfajta számmisztika. Az ábécé betűihez a-tól z-ig hozzárendeltek egy-egy értéket 1-től 500-ig, majd összeadták a sorokban szereplő betűk értékét, és minden egyes sor „végeredménye” 1745 lett.²³ A verset, amely azt próbálta bizonyítani, hogy az 1745-ös esztendő kifejezetten szerencsés a császárválasztásra, a *Wienerisches Diarium* 1745. szeptember 22-i számának mellékletében is lehozták.²⁴

Az örömnem csak verses formában adtak hangot, de birodalom-szerte ünnepi prédikációk hangzottak el. A frankfurtiak egy része bekerülhetett a választási és koronázási diáriumokba is, de minden nagyobb városban adtak ki a választás és koronázás alkalmából elhangzott ünnepi prédikációkat. A hálaadás azonban nem korlátozódott a birodalomra, Magyarországról is marad fenn ilyen nyomtatvány. Sopronban például egy jezsuita szerzetes adatta ki azt az „Istennek hála adó dicsíretet”, amely 1745 karácsonyán Lövő mezővárosban hangzott el Lotaringiai Ferenc császárrá választása kapcsán. Hasonlóképpen megjelentek nyomtatásban (nem csak a diáriumokban) a császárválasztás alkalmából elmondott ünnepi beszédek is.

2.2.4. Újságok

A birodalom belpolitikai életének legjelesebb eseményéről természetesen beszámoltak a 18. században már elterjedt napi- és hetilapok, amelyek minden nagyobb városban megtalálhatóak voltak. A legtöbb újságot a levéltári kutatások során tudtam megtalálni a cseh választófejedelmi követség diáriumainak mellékleteiben. Ezek a csatolmányok elsősorban a két legjelentősebb frankfurti napilap, a német nyelvű *Frankfurterische Berichte* és a francia nyelvű *L'avant coureur* példányaiból kerültek ki. Egy példánya került elő a szintén Frankfurtban megjelentetett *Dienstagige Extraordinaire*-nek,²⁵ illetve bekerült a mellékletek közé a nürnbergi *Auszug der neuesten Weltgeschichte*²⁶ című újság néhány darabja is. Sajnos ezeket az újságokat sem lehet átfogóan elemezni, ugyanis változó szorgalommal gyűjtötték és őrizték meg a példányokat az egyes választások alkalmával. Érdekes módon a leggazdagabb anyag 1742-ből maradt fenn

²² *Allerunterthänigst*, 1745.

²³ *Pantheon Glorae Austriacae*, 1745, [11., számozatlan oldal].

²⁴ *Wienerisches Diarium* (76), 1745, [11., számozatlan oldal].

²⁵ *Dienstagige Extraordinaire* (92), 1745.

²⁶ *Auszug der neuesten Weltgeschichte*, 1745.

(erről a választásról a cseh követséget kizárták), a követségi diáriumokba betették a *Franckfurtische Berichte* 1742. január–márciusi számainak nagy részét,²⁷ illetve a *L'avant coureur* néhány példányát is csatolták. 1745-ből már jóval kisebb számban maradtak fenn a követségi diáriumokban ezekből az újságokból, a következő választásokon pedig a követek már egyáltalán nem csatolták a helyi sajtó darabjait a diáriumhoz.

A frankfurti újságok közül a francia nyelvű *L'avant coureur* és a német nyelvű *Franckfurtische Berichte* lehetett a legjelentősebb orgánus. Előbbi mindig két lapból, vagyis négy darab kéthasábos oldalból állt. Utóbbi is általában ugyanilyen terjedelmű volt, de ezt szükség esetén a kétszeresére kibővítették. Mivel mindkét újságot François Varrentrapp kiadója jelentette meg, előfordult, hogy a francia újság lényegében rövidített kiadása volt a németnek. Az, hogy a két orgánus párhuzamosan működött, abból is látszik, hogy ugyanazokon a napokon jelentek meg, vagyis minden héten hétfőn, kedden, pénteken és szombaton. A szerkezetük is lényegében megegyezett. Alapvetően országok és városok szerint csoportosítva közölték a híreket, illetve voltak néha olyan témák, például a császárválasztás és -koronázás, Savoya milánói örökösödési joga, amelyet kiemelten tárgyaltak. A szerkezet tekintetében a bécsi *Wienerisches Diarium*²⁸ is sokáig nagyon hasonlított ezekre abban, hogy országonként, régióként, azon belül városokként csoportosítva közölte a tudósításokat. Ezek után következtek a bécsi hírek, majd az állandó halálórási és hirdetési rovat, végül a kiegészítések és függelék. Az újság 1780-as névváltásakor a szerkezet annyiban módosult, hogy „helyet cseréltek” a belföldi (lényegében bécsi) és a külföldi hírek. A németországi tudósítások utóbbiak között szerepeltek.

Szembevető különbség elsősorban abban mutatkozik a frankfurti és a nem frankfurti (pl. bécsi) újságok között, hogy előbbiek – érthető módon – jóval gyakrabban és hosszabban számoltak be a császárválasztások eseményeiről. Valamennyi újság közös vonása volt ugyanakkor, hogy referáló jellegű, kommentárokat nélkülöző tudósításokat jelentettek meg nemcsak a császárválasztásról, hanem általában a leközölt eseményekről. A tudósításokban eseményeket, helyeket, dátumokat, időpontokat, neveket, vagyis száraz tényeket soroltak fel. Ugyanilyen tényközlő módszerrel ismertették a választási bevonulásokat is: a bevonulók sorrendjét, öltözetét, hintóik díszítését stb. A koronázási ceremóniákról szóló leírásokat legfeljebb egy-egy ima, esküszöveg vagy beszéd törte meg, ám ezeket is többnyire idézetként illesztették bele a szövegbe, látszólag úgy, ahogy elhangzottak, ami a leírások hitelességét biztosította az olvasók előtt. Szintén bekerültek, elsősorban a frankfurti újságok hasábjaira a városi tanács határozatai, az eskütételen való részvételre felszólító kiáltványai. Az is megesett, hogy röpiratok vagy nyomtatványok teljes szövegét hozták le egy-egy újságban, ám véleménynyilvánításnak ezek csak annyiban tekinthetők, amennyiben a közölt szövegek állást foglaltak valami mellett. 1745-ben például a *L'avant coureur* három részletben, francia fordításban közölte Pollmann-nak, az első brandenburgi választófejedelmi követnek azt az augusztus 6-ára datált emlékeztetőjét (*Pro Memoria*),

²⁷ *Franckfurtische Berichte*, 1742.

²⁸ A *Wienerisches Diarium* 1703-tól jelent meg, majd 1780-ban a nevét *Wiener Zeitung*-ra változtatták. Az újság lényegében 1703 óta folyamatosan megjelenik. Egyre több szám digitalizált változata érhető el az Österreichische Nationalbibliothek ANNO nevű digitális gyűjteményéből.

amelyben a cseh választói szavazat reaktiválása ellen tiltakozott.²⁹ Pollmann tiltakozó iratát egyébként német nyelven, nagyjából ugyanebben az időszakban (1745. augusztus közepe) a frankfurti Heinrich Ludwig Brönnern nyomdája is kiadta.³⁰ A pártatlanság jegyében a *L'avant coureur* Pollmann írásának utolsó részével párhuzamosan elkezdte megjelentetni (ezt is több részletben) azt a névtelenül publikált nyomtatványt,³¹ amely a brandenburgi követ emlékeztetőjére reagált, és amely szintén önálló röpirat formájában is megjelent német nyelven.³² A *Wienerisches Diarium* 1745-ben a cseh szavazat kapcsán szeptember 18-i számában³³ a *Triumph des Böhmischen Chur-Rechts* című röpiratot közölte le.³⁴ Egyfajta véleménynyilvánításnak tekinthető még az is, hogy a *Wienerisches Diarium* viszonylag szűkszavúan tudósított az 1742-es választásról és koronázásról. Ez természetesen nem annyira az újságírók, hanem a császári udvar véleményét tükrözte, ahol nem csak annak nem örültek, hogy nem Lotaringiai Ferencet választották meg, de a cseh szavazat felfüggesztése miatt is sértve érezték magukat.

2.2.5. Reichspublizistik, Reichsgeschichte

A magyar történetírásban kevésbé ismert és használt fogalom a *Reichspublizistik*, amelynek jelentésére röviden célszerű kitérni. A *Reichspublizistik*ot nem lenne megfelelő birodalmi publicisztikának fordítani, ugyanis az azt sugallná, hogy a fogalom a birodalom területén zajló valamennyi publicisztikai tevékenységet felöleli, holott a jelentés ennél jóval szűkebb.³⁵ A *Reichspublizistik* körébe azok a munkák tartoztak, amelyek kifejezetten a Szent Római Birodalom alkotmányával, közjogával foglalkoztak. Ennek nyomán esetleg lehetne birodalom-publicisztikának fordítani, ám ez is eléggé esetlennek tűnik, ezért szerencsésebbnek tartom megmaradni a német változatnál. Hasonló megfontolásokból a *Reichsgeschichte* t sem fogom birodalomtörténetnek fordítani, hanem németül használok, bár ebben az esetben a magyar fordítás helytállóbb lehetne. A 18. században nagyon népszerűek voltak az olyan munkák, amelyeknek címében előfordult a *Reichsgeschichte* vagy a *Geschichte des Reichs* kifejezés, illetve egyéb módon utaltak arra, hogy a német állam történetéről lesz szó. Ezek a kötetek sokszor a kortárs eseményeket (is) elemezték, és hangsúlyos volt bennük a német állam, a német alkotmány fejlődése, az éppen aktuális alkotmányjogi kérdések – például a császárválasztások – kifejtése. A *Reichspublizistik* és a *Reichsgeschichte* szoros összefonódását a mindkettőre jellemző jogászai megközelítés mellett az is mutatja, hogy néha nehéz eldönteni, hogy egy-egy munka vajon melyik kategóriába tartozhat, illetve gyakori volt, hogy egyes tudósok mindkét műfajban alkottak. Éppen

29 *L'avant-coureur* (130), 1745., [1–2.]; *L'avant-coureur* (131), 1745., [1.]; *L'avant-coureur* (132), 1745., [1–2]. Mivel az újságok oldalai nincsenek számozva, az oldalszámokat szögletes zárójelben adom meg.

30 *Chur-Brandenburgisches Pro Memoria*, 1745.

31 *L'avant-coureur* (132), 1745., [3–4]. A 4. oldal végén az újság ígéri, hogy következő számában folytatja a válasz közlését, ám ahhoz a számhoz már nem jutottam hozzá.

32 *Patriotisches Gedencken*, 1745.

33 *Wienerisches Diarium* (75), 1745., [9–12.]

34 *Triumph des Böhmischen Chur-Rechts*, 1745.

35 HOKE, 1999, 119–120. A tanulmány kiváló összefoglalása a *Reichspublizistik* definíciójának, kialakulásának és irányzatainak.

ezért a *Reichspublizistik*ra és a *Reichsgeschichté*re érdemes ugyanabban a fejezetben kitérni. Bár sem a *Reichspublizistik*, sem a *Reichsgeschichte* nem foglalkozott kifejezetten a császárválasztásokkal, értékes források, hiszen előbbi a birodalmi alkotmány és a császárnak az alkotmányban betöltött szerepének vizsgálata során megkerülhetetlenül érintette a császárválasztás kérdését, utóbbiak pedig nyilván nem mellőzhették a birodalom szempontjából különösen fontosnak tartott választásokat.

Az önálló birodalmi állam- és jogtudomány kialakulása a 16–17. század fordulóján indult meg, és ennek nyomán a 17. század elején jött létre a *Reichspublizistik*. A császár és rendek viszonyának értelmezése nyomán a jogászok igen hamar két táborra bomlottak. A császár rendekkel szembeni elsőségét hangsúlyozó csoport legelső képviselői a gießeni egyetem jogásza, Gottfried Anonius (1571–1618) és Dietrich Theodor Reinkingk (1590–1664) voltak. Utóbbi *Tractatus de regimine seculari et ecclesiastico* című munkája a császárpárti *Reichspublizistik* alapművének számított. A császárelenes irányzat jogászai úgy vélték, a császár alá van rendelve az államnak, a felségjogokat csak mint az állam képviselője gyakorolhatja a választási kapitulációk biztosítottak keretében. Ezen iskola tagjai közé tartozott a német államjogtudomány megalapítójaként számon tartott Dominicus Arumaeus (1579 k.–1637), illetve a *Reichspublizistik* önálló módszertanának kidolgozásában úttörő szerepet játszó Johannes Limnaeus (1592–1665). A császárelenes *Reichspublizistik* szerzői között feltétlenül utalni kell a Habsburgokat mint császári dinasztiát leghevesebben támadó Hippolithus a Lapidéra, azaz Bogislaw Philipp von Chemnitzre (1605–1678), illetve Severinus de Monzambanóra, alias Samuel von Pufendorfra (1632–1694), akiknek a birodalmi rendek jogait hangsúlyozó és a Habsburgokat erősen bíráló munkái a 18. században is igen ismertek voltak.

Bár 18. századra a császárpárti-császárelenes szembenállás megszűnt, de a birodalom alkotmányának tudományos elemzése továbbra is virágzott. A korszak jogászai közül ki kell emelni Johann Jacob Mosert (1701–1785), akinek életműve szinte áttekinthetetlenül gazdag: 1737–1754 között írta meg *Teutsches Staatsrecht* című, 50 kötetes munkáját, amelyet bő tíz évvel később a *Neues Teutsches Staatsrecht* követett 20 kötetben (1766–1775), majd néhány évvel később az európai nemzetközi jogot vizsgáló, tízkötetes *Versuch des neuesten Europäischen Völker-Rechts in Friedens- und Kriegszeiten* következett 1777–1780 között. Ezeket felül Moser kommentárokkal ellátva kiadta VII. Károly, I. Ferenc és II. József választási kapitulációit, elemezte a birodalmi kerületi alkotmányokat, foglalkozott a birodalmi lovagsággal is. A *Reichsgeschichte* műfajában is készült kötete, 1755-ben megírta a német állam történetét I. Ferenc addigi uralkodása alatt, illetve neki tulajdonítanak egy VII. Károly uralkodásáról szóló könyvet is. Kiemelkedő alakja volt a 18. századi *Reichspublizistik*nak Heinrich Christian von Senckenberg (1704–1768), aki elsősorban a német jogtörténeti források összegyűjtésében végzett jelentős munkát. A kevésbé ismert államjogi iratokból 1745–1751 között állított össze négy kötetre valót, 1747-ben pedig a II. Konrád császár kora óta született *Reichsabschiedok* gyűjteményét adta ki. Jogi munkássága révén is ismert volt a „*Reichspublizistik* orákulumának” is nevezett göttingai Johann Sebastian Pütter (1725–1807), akinek háromkötetes *Historische Entwicklung*

der heutigen Staatsverfassung des teutschen Reichs című munkája sokáig alpműnek számított a jogi egyetemeken.

Az 1745-ös választás idején különösen sok *Reichsgeschichte* született, ami főleg annak volt köszönhető, hogy a megelőző néhány év igen eseménydúsán és alkotmányjogi szempontból is kivételesen telt el. 1746-ban Frankfurt am Mainban jelent meg Johann Daniel von Olenschlager (1711–1778) *Geschichte des Interregni nach Absterben Kayser Karls des VI.* című négykötetes munkája. Olenschlager később is sokat foglalkozott a birodalom jogtörténetével, gyűjtötte a német jogtörténeti forrásokat, és 1766-ban egy *Aranybulla*-értelmezést is kiadott. Olenschlagernek az 1740–1742-es interregnumról szóló munkájával egy évben jelent meg a szerző megnevezése nélkül az *Europäische Staats und Teutsche Reichs-Historie* című kötet Jénában, amely I. Ferenc akkor még igencsak kezdeti szakaszában levő uralkodását mutatta be. Ez a munka azért is érdekes, mert megemlékezik – igaz, nem túl terjedelmesen – a Ferenc megválasztása körüli röpirat-háborúról.

A VII. Károly halálától I. Ferenc megválasztásáig tartó interregnumról egy – kivételes módon – francia nyelvű történeti feldolgozás jelent meg 1745-ben *Mémoires de la reine de Hongrie*³⁶ címmel. A kötet előszavát a szerző C. A. B. monogrammal írta alá, a könyvtári katalógusok többsége pedig Conrad Adam Barthként oldja fel a rövidítést, de *Bücherkommission* aktái alapján úgy tűnik, hogy ez csak egy írói álnév volt, a valódi szerző pedig Christian August Beck (szintén C. A. B.), II. József későbbi államjogi tanára volt. A frankfurti *Bücherkommission*hoz ugyanis a kötet megjelenése után panasz érkezett egy orosz diplomatától, aki szerint a 87. oldalon a szerző – közelebbről meg nem határozott – valótlanságot állított.³⁷ A *Bücherkommission*, miután felfüggesztette az 512 példányban megjelent kötet terjesztését, megkereste a kiadót, és felszólította, hogy fedje fel a szerző kilétét. A kiadó válaszában meglepettségének adott hangot az orosz követ kifogásai kapcsán, mondván, hogy a szerzővel, akinek valódi neve Christian August Beck, már többször is dolgoztak együtt, és Becket az államjogban és a közügyekben való jártassága miatt a megbízható szerzők között tartották számon. Az ügy végkimenetele nem derült ki az aktákból, de mivel a kötet több könyvtárban is fellelhető, valószínűleg sikerült elsimítani a dolgot.

2.2.6. Politikai publicisztika

Mivel ma már a publicisztika szóhoz többféle jelentéstartalom is társul, célszerűnek tűnik itt jelezni, hogy a publicisztikát a jelen munkában a véleményközlő műfajok összefoglaló nevéként használom. Ebbe a kategóriába sorolom azokat a hosszabb-rövidebb röpiratokat, pamfleteket, vitairatokat, amelyek a császárválasztások alkalmával jelentek meg, és vagy magával a választással foglalkoztak (pl. egy császárelőlt megválasztása mellett vagy ellen érveltek), vagy pedig ahhoz szorosan kapcsolódó alkotmányjogi kérdéseket vizsgáltak (pl. választófejedelmek, a római király „intéz-

³⁶ *Mémoires de la reine de Hongrie*, 1745.

³⁷ Az ügyre vonatkozóan lásd HHStA, RHR, BK, Kart. 8., 1746–1750, 1–9.

ménye” stb.). Külön vettem azonban a publicisztikától a korabeli újságokat, mert azok, mint láthattuk, pusztán referáltak az eseményekről, de az írók nem reflektáltak a történetekre. A politikai publicisztikához tartozó nyomtatványok igen sokszínűek, már csak azért is, mert gyakran találkozhatunk az egyes írásokban műfaji keveredéssel: egy-két pamflet tartalmaz például Mária Teréziát dicsőítő verseket, koronázási leírásokban pedig gyakran találhatók utalások az éppen megválasztott császárra.

Az összegyűjtött publicisztikai írások döntő többsége név nélkül jelent meg, a szerzők személyére csak egy-két esetben sikerült rábukkanni. Bár előfordult, hogy interneten elérhető változatok a feltöltő könyvtár adatai alapján megadtak szerzőt, ám ezek az adatok többször megkérdőjelezhetők. Jó példa erre az 1745-ből származó *Rechtsbegründete Wahl-fähigkeit* című nyomtatvány, amely címében Germanus Sincerust nevezi meg szerzőként.³⁸ A röpirat egy internetre feltöltött változatánál a szolgáltató Johann Christian Lüniget (1662–1740) tünteti fel szerzőként,³⁹ aki használta ugyan a Germanus Sincerus írói álnevet, de nem lehet a nevezett írás szerzője, hiszen a megjelenés évében már öt éve halott volt.

Ha a pamfletek és vitairatok szerzőinek kilétét nem is lehet felderíteni, szinte biztosnak tűnik, hogy alapvető jogi és történelmi műveltséggel rendelkeztek. Ez nemcsak abból látható, hogy szövegeikben magabiztosan használják a *Reichspublizistik*ban megszokott jogi szaknyelvet, hanem szerzők által „hivatkozott szakirodalomból” is. A hivatkozott irodalomból elsőként a birodalmi alaptörvényeket érdemes megemlíteni, hiszen az *Aranybullát* és a császári választási kapitulációkat szinte minden szerző megemlíti, de a többi alaptörvény (augsburgi vallásbéke, vesztfáliai béke stb.) szintén elő-előkerül. Elsősorban a történelmi példákkal való alátámasztásoknál hivatkoznak a pamfletek írói ókori, de inkább középkori történeti munkákra.

Mivel a császárválasztás alapvetően birodalmi ügy volt viszonylag kevés külföldi szerzőre találunk hivatkozást. Egyedül Montesquieu (1689–1755) és 1748-ban megjelent *A törvények szelleméről* című munkája jelent kivételt, amelyből az egyik pamflet még mottót is választott,⁴⁰ illetve van olyan írás, amelynek egyes levezetései egyértelműen Montesquieu-re vezethetők vissza.⁴¹ A birodalmon kívüli szerzők közül elvétve bukkan fel Jean Bodin és Thomas Hobbes (1588–1679) neve. A röpiratok írói sokkal többet merítettek a német szerzők munkáiból, közülük is elsősorban az előző fejezetben bemutatott *Reichspublizistikon* belül alkotó jogászokra támaszkodtak. A legtöbbet idézett szerzők a 17. századiak közül Samuel von Pufendorf és Hippolitus a Lapide voltak, a 18. századból pedig Johann Jacob Mosert emlegették leggyakrabban. A göttingai Johann Stephan Pütterrel és a *Historische Entwicklung der heutigen Staatsverfassung des deutschen Reiches* című munkájával is találkozhatunk a röpiratok oldalain, illetve a Georgia Augustán dolgozó kollégái közül a nemzetközi joggal foglalkozó Johann Jacob Schmaußennel (1690–1757). A *Reichspublizistik* szerzői közül említés szintjén jelent meg a már említett, császárpárti Dietrich Theodor Reinkingk, a jénai és a helmstädti egyetemen tanító Georg Adam Struve (1619–1692), a hamburgi

38 GERMANUS SINCERUS, 1745.

39 URL: http://books.google.hu/books?id=NY3PMAAACAAJ&dq=Wahl-f%C3%A4higkeit+L%C3%BCnig&hl=hu&ei=fDmNTJh3y5OMB7Dltc8G&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=1&ved=0CCgQ6AEwAA (utolsó elérés: 2010. szeptember 12.)

40 *Untersuchung*, 1752, 1.

41 *Teutschland muß einen Kaiser haben*, 1788, ahol Soden az alkotmányok és az éghajlat összefüggéseit vezeti le.

illetőségű Matthäus Schlüter (1648–1719), a Pacificus a Lapide álnéven író Philipp Andreas Oldenburger (?–1678), a hallei egyetem egyik első rendes professzora, Heinrich Bodinus (1652–1720), vagy az I. Frigyes Ágost szász választófejedelem (1694–1733) szolgálatában álló Johann Jacob Mascov (1689–1761). Christian Thomasiusra (1655–1728) a Habsburgok iránti negatív elfogultsága miatt utalt az egyik szerző. Egy-egy írás megemlített kevésbé ismert jogászokat is, akiknek a munkásságát nem jegyzi a jogtörténet, és akiknek életrajzi adatait sem sikerült egyelőre megtalálni. Ilyen, valószínűleg „másodvonalbeli” szerzők lehettek például Schütz, Fürstner és Stamler.

A pamfletek szerzői azonban nemcsak a jogászok munkáiból tájékozódtak. A hivatkozott szerzők között találjuk Philip Wilhelm von Hornickot (1640–1714), a kiváló osztrák közgazdászt és kameralista tudóst, akit az egyik röpirat az 1708-ban megjelent, az Ausztriai-ház kiváltságainak eredetével foglalkozó *Historische Anzeig von den eigentliche Ursachen der Privilegierungen des Hochlöblichsten Ertz-Hauses Oesterreich* című munkája kapcsán említett meg. Hornicknak egyébként nem ez az írása hozta meg a szakmai hírnevet, hanem az 1684-ben megjelent *Oesterreich Uber alles wann es nur will* című munkája, amely a 18. századi osztrák kameralisták egyik alapl műve volt, és amelyben Hornick azt fejtette ki, hogyan lehetne megfelelő gazdasági fejlesztésekkel az osztrák örökös tartományokat az európai államok élére juttatni.

3. VÁLASZTÓFEJEDELMEK, KÖVETEK, ÖRÖKÖS HIVATALNOKOK

Előre elnézést kell kérnem az olvasótól a most következő, kissé a sumer királylistára emlékeztető fejezetért. Ha a választófejedelmek személyesen megjelentek volna a választáson és a koronázáson, akkor viszonylag egyszerűen követhetnénk az eseményeket és a résztvevő személyeket. Csakhogy a választók a 18. században igen ritkán tették tiszteletüket Frankfurtban, és ezért mind választói, mind a választói méltósághoz tapadó főhivatalnoki minőségben helyettesítésre szorultak. Ahhoz, hogy ne vesszünk el a rangok, feladatok és helyettesítők kavalkádjában, illetve szükség esetén könnyen megtaláljuk, kiről is van szó, célszerűnek tűnik listászerűen felsorolni, kik voltak 1745-ben a választófejedelmek, a követek és az örökös hivatalnokaik.

Az *Aranybulla* még három egyházi (mainzi, trieri és kölni érsek) és négy világi (cseh király, szász herceg, rajna–pfalzi palotagróf, brandenburgi örgróf) választófejedelemtől tett említést. Az eredeti hétfős kollégium azonban a harmincéves háború idején kiegészült a bajor herceggel, majd a 17–18. század fordulóján a braunschweig–lüneburgi herceggel, akit informálisan – és nem utolsó sorban röviden – hannoveri választónak is neveztek. 1745-ben a következő személyek viselték a választófejedelmi méltóságokat:

- mainzi érsek: János Frigyes (Johann Friedrich Karl von Ostein; 1743–1763),
- trieri érsek: Ferenc György (Franz Georg von Schönborn; 1729–1756),
- kölni érsek: Kelemen Ágost (Clemens August von Bayern; 1723–1761),
- cseh király(nő): Mária Terézia (1740–1780),
- bajor herceg: III. Miksa József (1745–1777),
- szász herceg: II. Frigyes Ágost (1733–1763, III. Ágost néven lengyel király),
- brandenburgi örgróf: II. Frigyes (porosz király, 1740–1786),
- pfalzi gróf: IV. Károly Tivadar (1742–1777),⁴²
- braunschweig–lüneburgi (hannoveri) herceg: II. György (brit király, 1727–1760).

A választófejedelmeknek alapvetően két fontos feladatuk lett volna Frankfurtban: megválasztani a római királyt, utána pedig a császárkoronázáson a méltóságukhoz társuló főhivatallal (*Erzämter*) járó kötelezettségeket teljesíteni. Később lesz róla szó, hogy 1745-ben a választók ezeket már nem személyesen végezték el, hanem a követek és az ún. örökös hivatalnokok (*Erbämter*) helyettesítették őket.

Lássuk először a választófejedelmi követeket! A választófejedelmi követek számára az *Aranybullában* meghatározott formula szerint kellett kiállítani a megbízólevelet,⁴³ ellenkező esetben nem helyettesítették urukat az adott választáson. A választók általában 2–4 követet küldtek Frankfurtba, de a teljes küldöttség ennél természetesen jóval népesebb volt: titkárok, írnokok, szolgák egész hada kísérte a kö-

42 1777 és 1799 között, a Wittelsbachok bajor ágának kihalása után bajor–pfalzi választófejedelem.

43 *Aranybulla*, 1356, 1. cap. 20. §; a megbízólevél szövegét lásd 19. cap.

veteket. A követek helye (első, második stb.) igen fontos volt, hiszen alapesetben az első választói követek voltak azok, akik a választófejedelmüket az egyes ceremóniák során képviselték. Ők vettek részt elsősorban a választást és a koronázást megelőző tárgyalásokon, ők adták le a szavazatot a választási kápolnában. Az *Aranybulla* meghatározta a választók rangsorrendjét különböző ünnepélyes eseményeken (felvonulások stb.), ilyen alkalmakkor szintén az első követek képviselték megbízójukat. A frankfurti választás és koronázás során egyetlen olyan helyzet volt, amelyben senki, még az első követ sem tölthette be a választófejedelem szerepét, ez pedig a koronázási lakoma volt. Bár megterítették a távollevő választóknak is, de az asztalhoz senki sem ült le. 1745-ben a választófejedelmek az alábbi követségek számára adtak meghatalmazást:⁴⁴

- *mainzi választófejedelmi követség*:⁴⁵
 1. Joseph Franz von Kesselstadt báró (1695–1750), mainzi titkos és udvari tanácsos,
 2. Friedrich von Stadion gróf (1691–1768), titkos tanácsos,
 3. Philipp Christoph von Erthal (1689–1748) titkos tanácsos, főmarsall, kamarai alelnök,
 4. Johann Jacob Joseph von Benzel⁴⁶ titkos tanácsos és udvari kancellár,
- *trieri választófejedelmi követség*:⁴⁷
 1. Dietrich Carl von Ingelheim gróf (1689–1750), titkos tanácsos,
 2. Carl Friedrich von der Leyen zu Adendorf gróf,⁴⁸ titkos tanácsos és udvarmester,
 3. Johann Mathias von Coll lovag,⁴⁹ valódi titkos tanácsos és kancellár,
 4. Georg von Spangenberg báró (1685/1699–1779) jogász, valódi titkos tanácsos,⁵⁰
- *kölni választófejedelmi küldöttség*:⁵¹
 1. Ferdinand Leopold Anton von Hohenzollern-Sigmaringen gróf (1692–1750), trieri első miniszter,
 2. Dietrich Engelbert Droste zu Erwitte (1725–1769) titkos tanácsos,
 3. Johann Adolf Engelbert von Siersdorf báró,⁵² titkos és udvari tanácsos,
- *cseh választófejedelmi követség*:⁵³
 1. Johann Wilhelm von Wurmbrand gróf (1670–1750), titkos tanácsos, a Birodalmi Udvari Tanács elnöke,

44 A névsorokat a frankfurti tárgyalások jegyzőkönyvéhez (*Protocolla*, 1745) mellékelte meghatalmazásokból gyűjtöttem ki.

45 A követek meghatalmazását augusztus 21-én vették át. Teljes szövegét lásd *Protocolla*, 1745, 194–195.

46 Életrajzi adatokat nem találtam.

47 A meghatalmazást augusztus 22-én vették jegyzőkönyvbe. Teljes szövegét lásd *Protocolla*, 1745, 195–196.

48 Életrajzi adatokat nem találtam.

49 Életrajzi adatokat nem találtam.

50 A meghatalmazást augusztus 21-én vették jegyzőkönyvbe. Teljes szövegét lásd *Protocolla*, 1745, 195–196.

51 A meghatalmazást augusztus 23-án vették jegyzőkönyvbe. Teljes szövegét lásd *Protocolla*, 1745, 196–198.

52 Életrajzi adatokat nem találtam.

53 A meghatalmazást augusztus 23-án vették jegyzőkönyvbe. Teljes szövegét lásd *Protocolla*, 1745, 198–199.

2. Johann Joseph Khevenhüller (1706–1776), titkos tanácsos, udvari marsall,
3. Carl Ludwig Hillebrand von Prandau báró,⁵⁴
- *bajor választófejedelmi követség*:⁵⁵
 1. Joseph Maria von Seinsheim gróf (1707–1787?), titkos tanácsos és kamarás,
 2. Carl Joseph von Raab báró (1698–1775?), titkos tanácsos
- *szász választófejedelmi követség*:⁵⁶
 1. Johann Friedrich von Schönberg gróf (1691–1762) teljhatalmú miniszter,⁵⁷
 2. Rupert Florian von Wessenberg-Ampringen báró (1687–1777?), titkos tanácsos,
 3. Christian von Loß gróf (1697/1698–1770),
- *brandenburgi választófejedelmi követség*:⁵⁸
 2. Adam Heinrich von Pollmann (1707–1753),
- *pfalzi választófejedelmi követség*:⁵⁹
 1. Ferdinand von Menshengen (1700–1756) pfalzi titkos tanácsos,
- *braunschweig–lüneburgi választófejedelmi követség*:⁶⁰
 1. Gerlach Adolf von Münchhausen báró (1688–1770), hannoveri miniszter,
 2. Ludolph Dietrich Hugo (1683–1749), titkos tanácsos.

A világi választófejedelmek töltötték be hivatalosan a birodalmi főhivatalok egy részét. A szász herceg volt a birodalmi főmarsall (*Erzmarschall*), akinek koronázásokon a birodalmi kardot kellett hordoznia, a koronázási lakomán pedig zabot kellett vinnie a királyi istállónak. Helyettese az örökös marsall (*Erbmarschall*) volt, amely tisztelet a Pappenheim család viselte. A brandenburgi örögrófnak mint birodalmi főkamarásnak (*Erzkämmerer*) a felvonulások során a birodalmi jogart kellett vinnie, a koronázási lakomán pedig vizet és kéztörülőt nyújtania a császárnak a kézmosáshoz. Szükség esetén a feladatokat az örökös kamarásra (*Erbkämmerer*) bízhatta, vagyis a Hohenzollern grófok egyikére. A birodalmi főétekgókok (*Erztruchseß*) a pfalzi grófok, később a bajor hercegek voltak, feladatuk a birodalmi alma hordozása volt, valamint ők vitték az első falat ételt az új királynak. Az örökös étekgókok (*Erbtruchseß*)

54 Életrajzi adatokat nem találtam, de azt tudni lehet, hogy Prandau tagja volt annak a cseh választófejedelmi követségnek is, amelynek 1741-ben távoznia kellett Frankfurtból a cseh választófejedelmi szavazat felfüggettsége miatt.

55 A meghatalmazást augusztus 23-án vették jegyzőkönyvbe. Teljes szövegét lásd *Protocolla*, 1745, 199–200.

56 A mindhárom követ meghatalmazását tartalmazó irat szövegét lásd *Protocolla*, 1745, 227–228.

57 A csak Schönberg nevét tartalmazó meghatalmazást augusztus 23-án vették jegyzőkönyvbe. Teljes szövegét lásd *Protocolla*, 1745, 201.

58 A meghatalmazást 1745. augusztus 27-én vették jegyzőkönyvbe. Érdekesség, hogy a meghatalmazásban Pollmann második választófejedelmi követként szerepel, a szöveg a konkrétan meg nem nevezett első követ érkezését későbbre (az időpontot szintén nem konkretizálva) ígéri. Első követ később sem érkezett, sőt Frigyes Pollmant is hazarendelte még a választás előtt. A teljes szöveget lásd *Protocolla*, 1745, 202.

59 A meghatalmazást 1745. augusztus 27-én vették jegyzőkönyvbe. Teljes szövegét lásd *Protocolla*, 1745, 203.

60 A meghatalmazást 1745. augusztus 27-én vették jegyzőkönyvbe. Teljes szövegét lásd *Protocolla*, 1745, 204–205.

a Waldburg család Wolffegg ágából kerültek ki. A cseh királyok voltak a birodalom főpohárnokai (*Erzschenk*), akik az első korty italt vitték az új királynak. Örökös pohárnokok (*Erbschenk*) 1713-as kihalásukig Limpurg grófjai voltak, utánuk az Althan grófok vették át a feladatot. Végül a pfalziak által a harmincéves háború óta viselt birodalmi főkincstartói (*Erzschatzmeister*) hivatalról kell megemlékezni, amelynek teljesítése a korona hordozását (a birodalmi koronáét, illetve a Habsburg házi koronáét) jelentette, valamint a koronázási lakomán pénzt kellett szórni a nép közé. A pfalzi grófok helyett az örökös kincstartók (*Erbschatzmeister*), a Sinzendorf família tagjai láthatták el ezeket a feladatokat. 1745-ben az örökös hivatalnokok listája a következő volt:

- örökös marsall: Friedrich Ferdinand von Pappenheim (?; 1702–1793),⁶¹
- örökös kamarás: Joseph von Hohenzollern,⁶²
- örökös étekfogó: Joseph Franz von Truchseß-Wolffegg gróf (1704–1774),
- örökös pohárnok: Michael Johann Althan(n) gróf,⁶³
- örökös kincstartó: Prosper von Sinzendorf (1700–1756).

⁶¹ A diáriumok nem említik név szerint, de minden valószínűséggel erről grófról van szó.

⁶² Életrajzi adatokat nem találtam.

⁶³ Életrajzi adatokat nem találtam. Bár a család nevét leginkább Althann formában lelhetjük fel, mivel a diáriumokban az Althan alakot használják, megmaradtam utóbbi névalaknál.

4. A JELÖLT

Adam Wandruszka 1959-ben „az osztrák történelem egy nagy ismeretlenjeként” jellemezte Lotaringiai Ferenc Istvánt,⁶⁴ akiről igazán komoly biográfia sokáig nem született, személyét leginkább a feleségéről, Mária Teréziáról szóló munkákból ismerhettük meg. Természetesen készültek életrajzok Ferencről, már a 18. század *Reichsgeschichtéi* is foglalkoztak életével, uralkodásával, ám ezeknek tudományos értéke megkérdőjelezhető. Alois Schmid, a *Die Kaiser der Neuzeit* című kötetbe Ferencről író történész is megállapította, hogy az 1766-os, Seyfart által írt munka⁶⁵ nem mentes a korszak barokkos túlzásaitól, Hennings és Schreiber könyveit⁶⁶ pedig a színvonalas ismeretterjesztő kategóriába sorolja.⁶⁷ Schmid lényegre törő, informatív tanulmánya⁶⁸ a fent említett kötetben és a hozzá készült kommentált bibliográfia ellenben jól használható a Ferencről szóló ismeretek, valamint a német nyelvű források és szakirodalom feltérképezéséhez. A 20. század második felében Hans Leo Mikoletzky foglalkozott komolyabban Ferencel, ám ő alapvetően kiváló pénzügyi érzékére és gyümölcsöző gazdasági tevékenységére hívta fel a figyelmet.⁶⁹ Az 1980-as években kezdte meg Lotaringiai Ferencel kapcsolatos kutatásait az osztrák Renate Zedinger, akinek 1991-es doktori disszertációja Ferenc ifjúságát dolgozta fel egészen a Lotaringiáról való lemondásig.⁷⁰ Néhány évvel későbbi monográfiájában Zedinger Ferenc és Mária Terézia házasságának történetét mutatta be a nemzetközi politika eseményeibe ágyazva.⁷¹ Ő volt továbbá a szerkesztője annak a reprezentatív kötetnek, amely a 2000-ben megrendezett „Lotaringia öröksége” című kiállításához kapcsolódott, és a kiállítási tárgyakon túl hosszabb-rövidebb tanulmányokon keresztül mutatta be, mit hozott magával Ferenc a lotaringiai évekből.⁷² Végül 2008-ban jelent meg Zedingertől a régen várt, széles levéltári anyagra épülő biográfia, amely Lotaringiai Ferencet mint uralkodót, gazdasági szakembert és mecénást mutatja be.

Bár Lotaringiai Ferenc életútjának magyar vonatkozásai is vannak, a magyar történészek nem szenteltek különösebb figyelmet Ferenc személyének. Általában Mária Terézia férjeként és súlytalan társuralkodóként találkozhatunk vele, bár több történeti munka kitér Ferenc magyarországi manufaktúra-alapító tevékenységre.⁷³ Részletesebben csupán magyarországi helytartóságát (1732–1741) kutatták,⁷⁴ amely tisztségnek jelentőségét a kutatók abban látják, hogy erősítette a szegény férj pozíció-

64 SCHINDLING-ZIEGLER, 1990.

65 SEYFART, 1766.

66 HENNINGS, 1961; SCHREIBER, 1986

67 SCHINDLING-ZIEGLER, 1990, 489–490.

68 SCHMID, 1990, 232–246.

69 Lásd MIKOLETZKY, 1960; MIKOLETZKY, 1961/a; MIKOLETZKY, 1961/b; MIKOLETZKY, 1963.

70 ZEDINGER, 1991

71 ZEDINGER, 1994.

72 *Lothringens Erbe*, 2000.

73 A magyar szakirodalomban – teljesség igénye nélkül – többek között az alábbi könyvekben olvashatunk hosszabb-rövidebb szövegeket Ferencről: IFJ. BARTA, 1988, 32–43, IFJ. BARTA, 2000; GONDA–NIEDERHAUSER, 1978; *Magyarország története tíz kötetben*. IV/2.; MARCZALI, 1997.

74 Ferenc helytartói tevékenységére vonatkozóan lásd: BAKÁCS, 1984, valamint KULCSÁR, 2002.

ját a bécsi udvari körök szemében.⁷⁵ A „mellőzöttség” oka az lehet, hogy Ferenc személyét elhomályosítja Mária Terézia alakja, ami életükben is igaz volt, hiszen Ferenc a kormányzásban is hamar háttérbe szorult feleségével szemben.

Volt idő azonban, amikor Ferenc nagyon is az érdeklődés középpontjában állt. A figyelmet VI. Károly császár irányította rá azzal, hogy 1723-ban udvarába vette az akkor tizenöt éves fiatalembert, ahol kezdettől fogva Mária Terézia, az osztrák birtokok egyetlen örökösének férjjelöltjeként tekintettek rá. VI. Károlynak nem volt fiúörököse, egy fia született ugyan, ám még egyéves kora előtt meghalt. Felmerült tehát a veszély, hogy kihal az osztrák Habsburgok férfiága, és Károly szertett volna gondoskodni a család birtokairól és címeiről. Uralkodását annak szentelte, hogy a birodalmon belül és kívül is elismertesse a *Pragmatica Sanctiót*, a nőági öröklést és a birtokok egy kézen történő örökítését kimondó Habsburg házitörvényt. A császári cím megtartása több fejtörést okozott, mert annak ellenére, hogy a megelőző háromszáz évben a Szent Római Birodalom trónjára a Habsburg-család tagjait választották meg, a méltóság nem volt örökletes, és fiúgyermek hiányában kizárt volt, hogy a trón továbbra is a dinasztia birtokában maradjon. Károlynak azonban volt jelöltje, vejét, Lotaringiai Ferencet szemelte ki erre a méltóságra. Ennek fényében joggal merülhet fel a kérdés: miért nem választatta és koronáztatta római királlyá, amíg megtehetette volna? A „mulasztás” okait valószínűleg már nem fogjuk megtudni. Nem tartom teljesen meggyőzőnek azt a magyarázatot, amely szerint Károly fiúunoka születésére várt, hogy ily módon mégis egy leszármazottja kerülhessen a trónra, akit inkább tekintett volna Habsburgnak, mint Ferencet.⁷⁶ Ha arra gondolunk, milyen tudatosan szervezte meg a családi birtokok nőági örökítését (most tekintsünk el a sikertelen végeredménytől), komoly taktikai hibának tűnik ez a „hazárdjáték” a császári címmel.

Ferenc könnyedén beilleszkedett a bécsi környezetbe, anyjától örökölt jó megjelenése és megnyerő modora révén hamar megszeretette magát új otthonában.⁷⁷ Kedvelte a társasági életet, főleg hölgyek társaságában időzött szívesen, gyakorta rendezett hatalmas lakomákat. Sokat játszott, biliárdozott, és gyakran kísérte el VI. Károlyt vadászataira. Úgy tűnt, több időt fordít az élvezetekre, mint komoly dolgokra, nevelői többször panaszolták, hogy még az írás és olvasás készségét sem sajátította el alaposan. Hiába riogatta apja, Lotaringiai Lipót (1679–1729), hogy úgy fog járni, mint II. Károly spanyol király (1665–1700), aki állítólag annyira nem tudott olvasni, hogy halála előtt „véletlenül” a Bourbon-család javára írta alá végrendeletét, és akinek ily módon műveletlensége vezetett a spanyol örökösödési háborúhoz.⁷⁸ Sikertelenül szorgalmazta továbbá, hogy Ferenc fordítson gondot a jogi tanulmányokra, őt az sem érdekelte, mint ahogy a kormányzati feladatok általában. Sokkal fogékonyabbnak bizonyult a gazdasági és pénzügyi ismeretekre, később számos manufaktúrát alapított, és politikai mellőzöttségével párhuzamosan tisztos magánvagyonot halmozott fel. Kipróbálta magát hadvezérként is, de csúfos kudarcot vallott az 1736–1738-as török háborúban.

⁷⁵ KULCSÁR, 2002.

⁷⁶ ARNETH, 1863, 52.

⁷⁷ Ferenc jellemzésére lásd: ARNETH, 1863, 9–13, MIKOLETZKY, 1961, 9–15.

⁷⁸ MIKOLETZKY, 1961, 15.

Az 1736-os esztendő két szempontból volt fontos Ferenc életében. Ekkor zajlottak egyrészt a lengyel örökösödési háború (1733–1738) lezárására irányuló tárgyalások, amelyek során Franciaország Lotaringiát követelte a béke fejében. Ferenc komoly dilemmába került: anyja hosszú levelekben kérlelte, ne váljon meg az apai örökségtől, ám Johann Christoph von Bartenstein tanácsos (1689–1767)⁷⁹ hamar világgossá tette számára: vagy Lotaringiáról mond le, vagy a főhercegnőről.⁸⁰ Ferenc meghozta a nehéz döntést, átadta Lotaringiát. Az év másik jelentős eseménye a Mária Teréziával kötött házasság volt – a menyasszony mesés hozománya (és a Lotaringiáért kárpótlásul ígért és később megkapott Toscanai Nagyhercegség) bizonyára enyhítette az atyai örökség elvesztése miatt érzett fájdalmat.

VI. Károly abban a szilárd meggyőződésben hunyta le szemét 1740 októberében, hogy lánya öröklése teljesen rendben van, ám mégsem békés hatalomátvétel következett, hanem az osztrák örökösödési háború. Nemcsak az osztrák birtokok kerültek veszélybe, hanem a császári méltóság is, amelyre Lotaringiai Ferencen kívül többen is pályáztak. Legveszélyesebb ellenfélnek Károly Albert bajor választó bizonyult, aki a teljes Habsburg-örökségen túl a császári címre is igényt tartott. A trónért folyó küzdelemből végül Károly Albert került ki győztesen, aki – hathatós francia támogatással – 1742 elején római királlyá választatta, majd császárrá koronáztatta magát. 1745-ben bekövetkezett halála után azonban Ferenc előtt ismét megnyílt a lehetőség a trón megszerzésére.

⁷⁹ Johann Christoph Freiherr von Bartenstein: osztrák miniszter, a Titkos Konferencia tagja, VI. Károly tanácsadója, a külügyek irányítója.

⁸⁰ A Lotaringiáról való lemondáshoz lásd: ARNETH, 1863, 24 és 29–33.

5. DIPLOMÁCIAI ERŐFESZÍTÉSEK

„*Hominem iustum, bonum et utilem*” – „*igazságos, jó és hasznos embert*” kell megválasztani római királynak, jövőendő császárnak – instruálta a német *Aranybulla* a választófejedelmeket a 14. század közepén.⁸¹ Azt is kikötötte, hogy a választóknak csak a birodalom javát szem előtt tartva, minden külső befolyástól mentesen kell leadniuk szavazatukat a szerintük megfelelő jelöltre. Ez persze a későbbiekben sem tartotta vissza a császári címre pályázókat attól, hogy különböző pénzüsszegekkel, adományokkal vagy más segédeszközökkel igyekezzenek meggyőzni a választókat igazságosságukról, jóságukról és hasznosságukról, és természetesen a választófejedelmek sem zárkoztak el az elől, hogy ily módon „segítsék őket” a helyes döntés meghozatalában. Nem ártott tehát, ha a császári méltóságra pályázónak jelentős anyagi források álltak rendelkezésére, és ha egy hatékony diplomáciai gépezet dolgozott azon, hogy a mellette szóló érvek kellőképpen nyomatékosak legyenek majd a választóknál. Nem volt ez másképp a 18. században sem, különösen nem az osztrák örökösödési háború időszakában, amikor a hadakozó felek és szövetségeseik katonai ereje, a hadszíntereken elfoglalt pozíciójuk is jelentős befolyással bírtak a választási folyamat kimenetelére. Ebben a fejezetben előbb a brit szubvenciók kérdésén, majd egy osztrák diplomata, Johann Joseph Khevenhüller drezdai és hannoveri tárgyalásain keresztül szeretném bemutatni, milyen eszközökkel próbálta a bécsi udvar biztosítani egyes választófejedelmek szavazatát Ferenc számára.

5.1. Második esély

1745-ben már a második császárválasztás zajlott az osztrák örökösödési háború alatt, és Lotaringiai Ferenc István, a Habsburg-dinasztia jelöltje már másodszor pályázott a császári címre, miután 1742-ben nagy ellenfelét, a bajor Károly Albertet emelték a császári trónra VII. Károly néven. Ferenc újbóli jelöltsége nyomán ismét mozgásba lendült a Habsburg diplomácia, és igyekezett minél több választófejedelmet megnyerni Ferenc ügyének. Ez nem volt egyszerű feladat, hiszen a háborúban egyes választók Ausztriával vagy éppen egy másik választóval álltak szemben, és az osztrák diplomatáknak jó érvekkel kellett rendelkezniük, hogy az előző választáson az ellenjelöltet támogató választófejedelmeket Ferenc mellé állítsák.

Az 1740 végén megürülő császári trónra négyen pályáztak 1741–1742-ben. Habsburg részről már akkor is Lotaringiai Ferencet támogatták a később megválasztott Károly Albert bajor választófejedelemmel szemben. Kevésbé volt komoly és támogatott II. Frigyes Ágost szász választófejedeleme, illetve V. Fülöp spanyol király (1700–1746) jelöltsége. Az 1724-es Wittelsbach-házi uniónak köszönhetően, amelyben a Wittelsbach-dinasztiából származó választófejedelmek léptek szövetségre egy-

⁸¹ *Aranybulla*, 2. cap. 1. §. (Mivel a fejezetszámok kellőképpen eligazítanak, oldalszámra az *Aranybulla* esetében nem hivatkoztam.)

mással, Károly Albert – sajátjával együtt – legalább három szavazatra számíthatott: a bajor, a pfalzi és a kölni voksra.⁸² Az örökösödési háború menete, az erőviszonyok változása folyamatosan kihatott a választás alakulására. Ebben jelentős szerepe volt Franciaországnak, amely közvetetten, Károly Albert diplomáciai és katonai támogatásával volt képes befolyásolni a választás kimenetelét. Elsősorban a francia intrikának volt betudható, hogy 1741. június 4-én II. Frigyes porosz király és brandenburgi választófejedelem egy titkos szerződésben kötelezte magát, hogy Frankfurtban Károly Albertre adja a szavazatát. Részben a francia nyomásnak engedve hamarosan Trier, Mainz és Szászország is a bajor jelölt mögött sorakozott fel, és szeptember elején Lotaringiai Ferenc már csak Hannover támogatásában bizakodhatott. A hadi helyzet kedvezőtlen alakulása azonban arra sarkallta II. Györgyöt, hogy szeptember közepén – francia közvetítéssel – semlegességi szerződésért cserébe Károly Albertnek adja a szavazatát. II. György pálfordulásának akadtak dicsőítői is: „*Most, hogy a brit oroszlán visszahúzta a mancsait, nem kétséges többé, hogy egyhangúság lesz* [ti. a választófejedelmi kollégiumban], *ami egyszerre vigasztaló és dicsőítő!*”⁸³ Az osztrák diplomáciának a kegyelemdöfést a választófejedelmi kollégium 1741. november 4-én hozott határozata adta meg, amelyben az adott választáson felfüggesztették a cseh választófejedelmi szavazatot, mondván, hogy nő (Mária Terézia) nem gyakorolhatja a választói jogokat.⁸⁴ Végül a bajor választót 1742. január 24-én római királlyá választották, majd február 12-én VII. Károly néven császárrá koronázták.

Mivel VII. Károly a franciáknak köszönhette trónját, uralkodása alatt mindig ki volt szolgáltatva nekik. Halálakor (1745. január 20.) a franciák elvesztették bábcászárukat, azt a tervüket azonban nem adták fel, hogy újfent egy ellenjelöltet támogassanak Lotaringiai Ferencsel szemben. Franciaország II. Frigyes Ágost szász választófejedelmet és lengyel királyt próbálta meggyőzni arról, jelöltesse magát (ismét) a császári címre, és Frigyes Ágost egy darabig kacérkodott is a gondolattal. Szászország ugyan 1745. január 8-án Varsóban szövetséget kötött Ausztriával és a tengeri hatalmakkal, amelyben szubvencióért cserébe vállalta a poroszellenes katonai fellépést, az együttműködés akadozott. A szubvencióról folyó tárgyalások nagyon lassan haladtak, és arról sem sikerült megállapodni Mária Teréziával, mit kapnak a szászok, ha a hadműveletek sikerrel járnak.⁸⁵ II. Frigyes Ágost tehát ingatag szövetségesnek számított, aki ráadásul a császár halála után igyekezett minél magasabb árat szabni választófejedelmi szavazatának.

82 Az 1724-es háziuniót négy Wittelsbach választófejedelem kötötte: II. Miksa Emánuel bajor, Ferenc Lajos trieri (1716–1729, később mainzi is: 1729–1732), Kelemen Ágost kölni és III. Károly Fülöp pfalzi (1716–1742) választó, és csatlakozott hozzá a leendő bajor választó Károly Albert is. A felek politikai és katonai szövetsége azt célozta, hogy a Habsburgok és Hohenzollernnek mellé harmadik jelentős dinasztivá emelkedjenek a birodalmon belül. Mivel 1742-ben a trieri érseki székből már nem Wittelsbach-sarj ült, Károly Albert a háziunió alapján csak három szavazatot vehetett biztosra. A háziunió szövegét és ismertetését lásd: *Zeitalter des Absolutismus*, 1997, 176–184.

83 „*Nun der britisch Löw seine Pranken eingezogen, ist nicht länger zweifelhaft, daß sich Unanimia ergeben, welches so tröstlich als glorreich.*” Idézi HEIGEL, 1877, 187.

84 Érdekes adalék, hogy 1741. decemberben Károly Albert a francia csapatok támogatása mellett bevonult Prágába, ahol cseh királlyá is választották. Ezzel a birodalom történetében is kivételes alkotmányjogi helyzet állt elő, hiszen egy személy kezében két választófejedelmi méltóság összpontosult. Arra vonatkozó szabályozást, hogy ilyen esetben hogyan lehet (vagy éppen nem lehet) gyakorolni a választófejedelmi jogokat, egyelőre nem találtam. Ez azért is lenne érdekes, mert joggal merül fel a kérdés: vajon Károly Albert cseh királysága idején miért nem reaktívták a cseh szavazatot, miért nem szavazott magára cseh királyként is?

85 POÓR, 2006, 116–117.

Francia részről természetesen logikusnak tűnt volna az elhunyt császár fiát és új bajor választót, az ifjú III. Miksa Józsefet támogatni, ő azonban nem kívánt apja nyomdokaiba lépni. Igazán Párizsban sem szerették volna az alig 18 éves fiatallembert támogatni, mert úgy ítélték meg, hogy az apja támogatására fordított energiák és összegek közel sem hozták meg a várt eredményt. Egyedül a müncheni francia követ, Théodore Chevignard de Chavigny (1687–1771) szorgalmazta Miksa József jelölését, Chavigny tevékenységével azonban Párizsban már jó ideje elégedetlenek voltak, így lényegében nem volt befolyása az eseményekre.⁸⁶ Miksa József pedig belátta, hogy apja nagyhatalmi politikája kudarcot vallott, és ahelyett, hogy francia szövetségben a császári trónra pályázott volna, kiegyezett Ausztriával. Ebben nyilván szerepe volt annak is, hogy az osztrákok 1745 márciusában jelentősen benyomultak Bajorország területére. Következésképp a béketárgyalások folyamán az osztrákok voltak jobb pozícióban. Az 1745. április 22-én megkötött füsseni béke⁸⁷ témánk szempontjából érdekes rendelkezései a következők voltak: Mária Terézia törvényesnek ismerte el VII. Károly császári, özvegyének császárnéi címét, kárpótlási követelések nélkül visszaadta Miksa Józsefnek az elfoglalt bajor területeket, cserébe a bajor választó garantálta a *Pragmatica Sanctiót*, elismerte, hogy Mária Terézia jogszerűen gyakorolhatja a cseh választói jogokat, megígérte, hogy szavazatát a választáson Lotaringiai Ferencre adja. Elfogadta, hogy a császárválasztás befejeztéig Ingolstadtot semleges, Braunaut és Schärdinget pedig osztrák csapatok szállják meg. Kötelezte magát továbbá, hogy csatlakozik a birodalmi kerületek együttműködéséhez, amennyiben az a birodalom nyugalmanak fenntartását célozza, és hogy nem emel igényt a franciák által uralt elő-ausztriai területekre.⁸⁸ A békeszerződéshez két külön cikkelyt is csatoltak. Az egyikben Miksa József vállalta, hogy igyekszik a kölni és a pfalzi választót⁸⁹ is megnyerni Lotaringiai Ferenc ügyének, a másikban Ausztria ígért jelentős szubvenciót a tengeri hatalmak részéről a bajor csapatok átengedésének fejében.⁹⁰

86 POSCH, 1949, 26.; 39–40.

87 A füsseni béke szövegét lásd: *Zeitalter des Absolutismus*, 293–298., vö. *Erbfolge-Krieg*, 1902, 651–657.

88 GHILLANY, 1865, 270–271.

89 A kölni érsek, Kelemen Ágost és a pfalzi választó, Károly Tivadar a Wittelsbach-dinasztia tagjaiként III. Miksa József rokonai voltak. A közbenjárás egyébként Károly Tivadarnál nem vezetett eredményre, aki sem a füsseni békét nem ismerte el (majd csak az 1745-ös drezdai békében), és a császárválasztáson Ferencet sem támogatta.

90 POÖR, 2006, 174., vö. *Erbfolge-Krieg*, 1902, 658. Érdekes módon a béke szövegének kiadásai többnyire nem tartalmazzák a két külön cikkelyt, sem a *Zeitalter des Absolutismus*, 1997 nem tesz említést róluk, sem az annak alapjául szolgáló Wenck-féle szerződésgyűjtemény.

5.2. Brit szubvenciók

Itt érdemes tenni egy rövid kitérőt a háború alatti szubvenciók irányába, ugyanis a tengeri hatalmak – Nagy-Britannia és Hollandia – által folyósított pénzügyi segélyek nem csak a bajor választó támogatásának megnyerését segíthették elő.⁹¹ A szubvenciók jelentőségére a 18. századi európai diplomáciában sok történész rámutatott, de a szakirodalomban nem vizsgálták még a kérdést kifejezetten a császárválasztások szempontjából, csupán az 1749–1754-es választási tervezet esetében olvashatunk közvetlen összefüggésről.⁹² Ennek ellenére nem tűnik alaptalannak a feltevés, hogy a szubvenciók megszavazása, kifizetése vagy késleltetése 1745-ben nemcsak az angol–osztrák szövetség működésére, hanem a császárválasztás kimenetelére is hatással lehetett.

Nagy-Britannia a 17–18. század fordulóján felismerte, hogy a szövetségeseinek nyújtott segélyek révén jelentősen kiterjesztheti befolyását az európai nemzetközi kapcsolatokban, így a szubvenció egyik legfontosabb diplomáciai eszközévé vált.⁹³ A 18. század folyamán radikálisan megnőtt a szövetségeseknek folyósított összegek mértéke: míg az 1690-es években a parlament még csak 322 165 fontot szavazott meg segélyezési célokra, az összeg 5 371 000 fontra nőtt az 1702–1712 közötti időszakban (lényegében a spanyol örökösödési háború időszakában), végül az osztrák örökösödési háború alatt már 11 187 190 fontot fordítottak szubvenciókra.⁹⁴ Utóbbi háború alatt az egyik legfőbb kedvezményezett Ausztria volt, amely összesen 2 883 000 font segélyben részesült,⁹⁵ ami a 11 milliós összegnek egynegyedét tette ki. Az 1740–1748 között szubveniált államok között ott találunk még öt választófejedelemséget (Bajorország, Hannover, Köln, Mainz és Szászország), kisebb-nagyobb német államokat (pl. Braunschweig–Wolfenbüttel, Hessen–Kassel), és további osztrák szövetségben levő államokat (Szárd Királyság, Oroszország).⁹⁶

A szubvenciók összegeit összegyűjtő Dickson munkájából tudjuk, hogy Nagy-Britannia tizenhárom alkalommal folyósított segélyt Ausztriának 1741–1748 között. 1745-ben két szubvenció szerződés is született Nagy-Britannia és Ausztria között: az első április 2-án, amelyben Anglia 500 000 font összegű segélyt folyósított Ausztriának, és amely összegből 200 000 fontot hannoveri katonák felfogadására kellett fordítani. A június 8-i megállapodásban 8000 osztrák katonát vettek brit zsoldba a németalföldi hadszíntéren egy év időtartamra.

Dickson táblázatainak éves bontásából látható a további segélyezett német államok listája is. Érdekes módon 1745-ben három új tag tűnik fel a tengeri hatalmak által támogatott államok sorában: a mainzi, a kölni⁹⁷ és a szász választófejedelem-

91 Míg Ausztriát és szövetségeseit Nagy-Britannia támogatta szubvenciókkal, a szembenálló felek Franciaországtól számíthattak hasonló pénzügyi segélyekre.

92 BROWNING, 1967.

93 KOVÁCS, 2004/b, 109.

94 KOVÁCS, 2004/a, 97.

95 DICKSON II, 1987, 390.

96 DICKSON, 1987, II, 391.

97 Dicksonnál Köln csak 1745-ben jelenik meg a szubveniált államok sorában, ugyanakkor Posch szerint Kelemen Ágost már 1744. július 4-én szubvenció szerződést kötött a tengeri hatalmakkal, amelyben a háború végéig évi 260 000 holland gulden segélyt ígérték neki, ami 1745-ben szerepet játszhatott abban, hogy unokaöccsét, Miksa Józsefet az Ausztriával való békekötésre biztatta. POSCH, 1949, 30.

ség.⁹⁸ Ezek a segélyek, összegüket tekintve, igen mérsékeltek voltak összehasonlítva az Ausztriának vagy Hannovernek juttatott összegekkel. Mainz 8 620, Köln 24 299 font támogatást kapott, és ezek az összegek hamarosan éves támogatássá alakultak át.

A szászok 100 000 fontos segélyben részesültek, ez azonban csak egyszeri juttatás volt.⁹⁹ Szászország segélyezésének háttérében a korábban már említett 1745. januári varsói szerződés állhatott, amelyben Nagy-Britannia és Hollandia vállalta szubvenció folyósítását, cserébe a szászok továbbra is poroszellenes oldalon maradtak a háborúban. A tárgyalások azonban igen nehézkesen haladtak előre, legalábbis ahogy Ignaz Wasner és Anton von Zöhrern¹⁰⁰ londoni és hannoveri jelentéseiben olvashatjuk. Wasner még késő nyáron is utal az angol Harrington és a szász Königsfeld közötti tárgyalásokra a szubvenció szerződés ügyében.¹⁰¹ Jelentésében arról is írt, hogy a szerződés megkötése jelentős nehézségekbe ütközött, és Harrington szerint a tárgyalások esetleges megszakadása végzetes következménnyel járhat a választás kimenetelét illetően. Szászország nem bizonyult tehát könnyű tárgyalópartnernek, és a britek később is folyamatosan hangot adtak a szász választóval szembeni bizalmatlanságuknak és a szubvenció szerződés megkötésének sikerével kapcsolatos kételyeiknek.¹⁰²

A füsseni béke második külön cikkelyének ismeretében különös, hogy Bajorország nem szerepel az 1745-ben támogatott államok listáján. Ebben Mária Terézia vállalta, hogy amennyiben Miksa József osztrák szolgálatba állítja csapatait, folyamodni fog a tengeri hatalmakhoz, hogy jelentősebb összeggel támogassák az ifjú bajor választót.¹⁰³ A kimutatás szerint Bajorország csak 1747-ben jelenik meg a britek által szubveniált államok sorában (egy 26 846 fontos összeggel). A bajorok hiánya azért is meglepő, mert a már említett követek jelentései alapján a szubvenció szerződéssel kapcsolatos tárgyalások nyár elején megindultak. A bajor szerződés körüli problémák felmerülése azért is volt veszélyes, mert Kelemen Ágost kölni választó (a bajor választó nagybátyja) júliusban közölte, hogy a saját szubvenció szerződéséről szóló tárgyalások folytatását a bajorokkal való egyeztetés végkimenetelétől teszi függővé.¹⁰⁴ Később, 1745 szeptemberében Ignaz Wasner londoni osztrák követ arról tudósított, hogy a bajor Haslang a szerződés aláírása végett Londonba érkezett.¹⁰⁵

Mint a fentiekből kiderül, a brit szubvenciók jelentős szerepet játszottak az Ausztriával és további partnereivel kötött szövetség fenntartásában. A brit pénzügyi támogatás nélkül Ausztriának nem nagyon lett volna megfelelő eszköze arra, hogy ingadozó szövetségeseit maga mellett tartsa. Továbbá, ahogy azt a választófejedelmeknek 1745-ben juttatott segélyekről szóló kimutatások és a Wasner- és Zöhrern-féle jelentések elszórt utalásai is alátámasztják, a brit szubvenciók legalábbis igen erős meggyőző erővel bírtak a választók számára abban, hogy Lotaringiai Ferencre adják a voksukat.

98 DICKSON II, 1987, 391.

99 A szászok 1746 áprilisában már Franciaországgal kötöttek titkos szubvenció szerződést. ADB, Band 19, 1884, 215.

100 Anton von Zöhrern, Londonba kiküldött követ 1745-ben. Megbízása arra az időszakra szólt, amíg Wasner Hannoverben tartózkodott.

101 HHStA StAbt. Eng. B. 88, Wasner jelentése, 1745. augusztus 7., 14–29.

102 HHStA StAbt. Eng. B. 88, Wasner jelentése, 1745. augusztus 16., 54–51.

103 PoOR, 2006, 174.

104 HHStA StAbt. Eng. B. 88, Zöhrern jelentése, 1745. július 9., 41–48.

105 HHStA StAbt. Eng. B. 88, Wasner jelentése, 1745. szeptember 21, 31–33.

5.3. Khevenhüller Drezdában és Hannoverben

Ahhoz, hogy Ferencből császár lehessen, meg kellett szerezni a választófejedelmek többségének szavazatát. Bár ahhoz, hogy valakit római királlyá válasszanak elég volt egyszerű többséget elérni (1745-ben tehát öt szavazatot) a választáson, a Habsburgok – tanulva az 1742-es esetből – igyekeztek minél több voksot szerezni. A helyzetet nehezítette, hogy a zajló örökösödési háborúban a választófejedelmek egy része a Habsburgok ellenfele volt, illetve Franciaország is különböző diplomáciai fogásokkal próbálta ismét megakadályozni Ferenc császárrá választását. Ennek ellenére Ferenc ügye nem állt rosszul. Az eddigiekben láthattuk, hogy Bajorország az áprilisi füsseni békében már neki ígérte a szavazatát, az új mainzi választó, János Frigyes erősen Habsburg-szimpatizáns volt (ráadásul kisebb összegű szubvencióban is részesült), a kölni választóval már folytak a szubvenciók tárgyalások, tehát az ő támogatásával is jó eséllyel lehetett számolni. Ferenc ugyan a cseh szavazatra mindenképpen számíthatott, félő volt azonban, hogy a rosszindulatú (a pamfletek szóhasználatában: *schlechtgesinnt*) választók addig intrikálnak, amíg ismét kicsikarnak egy olyan határozatot, amely felfüggeszti a cseh szavazat érvényességét. Mivel a hannoveri szavazat sorsa nem lehetett kérdéses ez alkalommal, hiszen II. György határozottan Lotaringiai Ferenc mellett állt, 1745 nyarának közepére Ferenc elvben bírta a szavazatok többségét. A pfalzi és a brandenburgi választók meggyőzésével Bécsnek még csak kísérleteznie sem lett volna érdemes, hiszen ők ketten eltökélték, hogy mindent megtesznek annak érdekében, hogy ha megakadályozni nem is tudják, amennyire lehet, késleltessék Ferenc megválasztását. II. Frigyes többször lebegtette ugyan a brandenburgi szavazat ügyét, de az ár, amelyet kért volna érte – Szilézia megtartása –, Ausztria számára túl magas volt. A szász szavazat ügye sem dőlt még el ekkorra véglegesen, annak ellenére, hogy a szászok hajlottak a Habsburgokkal való együttműködésre. Így állt a császárválasztás ügye 1745 júliusának elején, amikor Johann Joseph Khevenhüller útnak indult a drezdai és a hannoveri udvarokba, hogy a választófejedelmek szavazatairól tárgyaljon.

Johann Joseph Khevenhüllert elsősorban Mária Terézia terjedelmes naplókát hátrahagyó főudvarmestereként szokták emlegetni, és az talán kevésbé ismert, hogy pályája kezdetén számos diplomáciai küldetést teljesített. Khevenhüller 1706-ban született Klagenfurtban, az egyik legjelentősebb osztrák arisztokrata család sarjaként. Mivel származása jelentős állami pozíciókra predesztinálta, ennek megfelelő nevelésben részesült. Először Bécsben tanult jogot és bölcsészetet, majd a korban szokásos európai tanulmányi körútra (ún. *Kavaliertour*) indult. Ennek során a leideni és a strassburgi egyetemen tanult államjogot. Visszatérése után hamarosan elindult pályája a különböző állami hivatalokban: 1728-tól tagja lett az Udvari Tanácsnak, 1737-ben valódi titkos tanácsosi címet kapott. VI. Károly uralkodása alatt elsősorban diplomáciai küldetéseket teljesített: a lengyel örökösödési háború alatt Dániában volt követ, az 1730-as évek végén pedig Párizsban teljesített diplomáciai szolgálatot. Birodalmi ügyekben is jelentős tapasztalatra tett szert, mivel 1736-tól ő volt a cseh választófejedelelem képviselője a regensburgi birodalmi gyűlésben. Tanulmányaira, a nemzetközi

és birodalmi ügyekben szerzett tapasztalataira építve 1741-ben a bécsi udvar kinevezte a Frankfurtba induló cseh választófejedelmi követség második küldöttének, és mint ilyen a birodalmi gyűlésben és a drezdai választói udvarban is egyaránt igyekezett előmozdítani Lotaringiai Ferenc császárrá választását. Az 1741–1742-es választás fiaskója után nem csoda, ha Khevenhüller nem fogadta különösebb lelkesedéssel, amikor 1745. február 11-én a Mária Teréziánál tett audiencián a királynő ismét a választási követség második tagjának nevezte ki.

Khevenhüller naplóira gondolván azt hihetnénk, hogy a császárválasztással kapcsolatos élményeit is megtaláljuk bennünk. Csalódnunk kell! A két választófejedelmi követség időszakából egyetlen bejegyzést sem találhatunk. A naplók ugyanis 1742. júniussal, vagyis bőven a balul sikerült választást követően kezdődnek, és 1745 júliusa és 1746 januárja között jelentős hiátus van bennük. Khevenhüller 1745. július 3-án azt írta, hogy elfoglaltságai miatt nincs ideje naplóját folytatni, és az utazásairól készült jelentésekhez és levelekhez irányítja olvasóját. Tanácsát megfogadva így is teszünk, és az 1745 nyarán született követjelentései és levelei alapján próbáljuk meg rekonstruálni a drezdai és hannoveri választófejedelmi udvarban tett látogatásainak történetét. A HHStA-ban, a választási és koronázási akták 53-as dobozban találhatók meg Khevenhüller 1745 júliusában, augusztusában és szeptemberében Prágában, Drezdában, Hannoverben, Frankfurtban, valamint az egyes úticélok közötti állomásokon kelt német és francia nyelvű írásai. Mária Terézia számára két terjedelmes jelentést készített a drezdai és hannoveri tárgyalások eredményéről, utóbbihoz három részletes jegyzőkönyvet is csatolt a lefolytatott megbeszélésekről. Fennmaradtak továbbá részben német, részben francia nyelvű levelei, amelyeknek címzettjei Anton Korfiz Ulfeld (1699–1760) államkancellár¹⁰⁶ és Georg Christoph von Knorr báró¹⁰⁷ voltak. Elsősorban ezen jelentésekre és levelekre támaszkodva próbálom meg bemutatni, hogyan igyekezett Khevenhüller előmozdítani Lotaringiai Ferenc megválasztásának ügyét a szász és a hannoveri választófejedelmeknél.

Az éppen utazásból hazaérkező Khevenhüller 1745. január 25-én kelt napló-bejegyzésében a következőket olvassuk: „*Visszaérkezésünkön már beszéltek, hogy az úgynevezett császár¹⁰⁸ meghalt Münchenben; a hírt először egy Salzburgból érkezett levél tudatta. A minisztérium egy üzenetből értesült attól, hogy az említett úr reménytelenül szenvedett a visszatérő közsvénytől, és már az utolsó kenetet is felvette. 24-én bekövetkezett haláláról a megbízható és részletes híradás azonban csak pár nappal később érkezett.*”¹⁰⁹ VII. Károly váratlan halálával 1745 elején ismét megnyílt a lehetőség a bécsi udvar számára, hogy „hazahozza” a császári koronát, vagyis megpróbál-

106 Anton Korfiz Ulfeld gróf, az 1742-től működő Államkancellária vezetője, a külügyeket irányító személy. Az Államkancellária ekkor még csak névleg volt a külügyek irányítója, a döntéseket az uralkodó(nő) és legfelső tanácsadói testülete, a Titkos Konferencia hozta. (Ulfeld nevét számos formában találhatjuk meg a forrásokban és a szakirodalomban: Uhlfeld, Ulfeldt, Ulfeld stb. Itt a Khevenhüller által feltüntetett formában szerepel.)

107 Georg Christoph von Knorr báró, udvari tanácsos, akiről idáig nem sikerült megbízható életrajzi adatokat találni, az 1745-ös választófejedelmi követség titkára volt. Amikor Khevenhüller Drezdában és Hannoverben tárgyalt, ő már Prandaual Frankfurtban tartózkodott.

108 Az „úgynevezett császár” kitétel arra utal, hogy Bécs nem volt hajlandó elismerni VII. Károly császárságát a választáson őket ért – fentebb említett – atrocitás miatt.

109 „Bei unserer Zurückkunft gieng schon die Rede, der sogenannte Kaiser sei zu München Tods verbliehen; die Nachricht war erstlich durch Brieffe von Salzburg anhero kommen. Das Minsiterium hatte durch Intercepta erfahren, daß gemelter Herr an zurück geschlagenen Podagra ohne aller Hoffnung darnider lige, und bereits mit allen heiligen Sacramenten versehen worden sei. Die verläßlich- und umständige Nachricht aber dessen an 24. erfolgten Ablebenss bekomme mann erst nach einigen Tagen.” Tagebuch Khevenhüllers, 18–19.

ja császárrá választatni Lotaringiai Ferencet. A bécsi diplomáciai gépezet hamarosan beindult, elkezdték összeállítani a frankfurti választásra induló követséget, amelynek vezetője Johann Wilhelm Wurmbrand udvari tanácsos lett, harmadik követévé Karl Ludwig Hillebrand von Prandau bárót, a delegáció titkárává pedig Georg Christoph von Knorr bárót nevezték ki.

Khevenhüller 1745. február 11-én jegyezte be naplójába, hogy az éppen lábadozó Mária Terézia ismét diplomáciai megbízást adott neki: legyen a Frankfurtba, a római király választására induló követség tagja. Khevenhüller igyekezett finoman visszautasítani a felkérést, ám a királynő nem sokat törődött ellenvetéseivel. Khevenhüller vonakodva fogadta el a feladatot, mivel négy évvel korábban, 1741-ben szintén tagja volt annak a választási követségnek, amely végül nem tudta császárrá választatni Mária Terézia férjét, Lotaringiai Ferencet, és amelyet 1741. november 4-én a választófejedelmi küldöttek kizártak a választásból arra hivatkozva, hogy nő nem gyakorolhatja a választófejedelmi jogokat. A kellemetlen emlékek mellett 1745. május 6-án kelt naplóbejegyzésében azzal is indokolta a megbízással szembeni ellenérzéseit, hogy egyrészt egy ilyen út jelentős anyagi áldozatot követelt tőle, másrészt nem szívesen hagyta ott rövid időre sem Bécsben éppen meginduló főudvarmesteri karrierjét, a delegációban elfoglalt második helyét pedig rangon alulinak érezte.¹¹⁰ Khevenhüller nem sokkal később arra is utasítást kapott, hogy Frankfurt előtt látogasson el Drezdába, majd Hannoverbe, hogy a szász és a hannoveri választóval Ferenc megválasztásáról, illetve Szilézia visszafoglalásáról tárgyaljon. Röviddel indulás előtt, június 29-én feladatául kapta még, hogy ejtse útba a königgrätzi¹¹¹ tábort, és tegyen jelentést a hohenfriedbergi csatában¹¹² nemrég vereséget szenvedett hadsereg állapotáról és hangulatáról.¹¹³

Drezdai látogatásáról Khevenhüller harmincnyolc oldal terjedelmű jelentést készített,¹¹⁴ amelyben részletesen leírta a választófejedelemmel és annak elsőszámú miniszterével, Heinrich von Brühl gróffal (1700–1763) folytatott tárgyalásait. Khevenhüller nem fűzött különösebb reményeket a szász választói udvarhoz, mert amikor négy évvel korábban, 1741-ben próbálta ugyanitt Lotaringiai Ferenc megválasztását előmozdítani, megtapasztalta a szász választó és miniszterei fonák magatartását és ingadozó természetét.¹¹⁵ Khevenhüller 1745. július 10-én este érkezett Drezdába, II. Frigyes Ágost lengyel király és szász választófejedeleme udvarába. Másnap, július 11-én a szász választó délelőtt fogadta a külföldi követek érkezésével kapcsolatos formások elintézésére: Khevenhüller átadta megbízólevelét, és biztosította Frigyes Ágostot megbízója, Mária Terézia igaz barátságáról. A választó hasonlóképpen jóindulatáról biztosította, majd alaposan kifaggatta a Königgrätznél állomásozó csapatok állapotáról és az ottani dolgok menetéről.¹¹⁶ Ezután Khevenhüller azonnal von Brühl grófhoz indult, hogy az esetleges poroszellenes katonai együttműködésről és a császárválasztás előmozdításáról tárgyaljon.

¹¹⁰ *Tagebuch Khevenhüllers*, 51.

¹¹¹ Ma Hradec Králové, Csehország.

¹¹² 1745. június 4-én a Lotaringiai Károly tábornagy vezette osztrák sereg súlyos vereséget szenvedett II. Frigyes I. Hohenfreidbergnél (ma: Dobromierz, Lengyelország).

¹¹³ *Tagebuch Khevenhüllers*, 68.

¹¹⁴ HHStA RK WKA 53, Khevenhüller an Kayserin, 115–129.

¹¹⁵ HHStA RK WKA 53, Khevenhüller an Kayserin, 127r.

¹¹⁶ HHStA RK WKA 53, Khevenhüller an Kayserin, 115.

Nemcsak Brühl próbálta megnyerni Lotaringiai Ferenc császárrá választásának, hanem például Ferdinand Ludwig von Saul (1711–1766) szász tanácsost is. Drezdai tartózkodása alatt igyekezett hatni továbbá a királyi pár jezsuita gyóntatójára, Ignaz Guarini atyára (1676–1748), aki vélhetően jelentős befolyással bírt a szász választó döntéseire. Thomas Carlyle angol történész a 19. század közepén, II. Frigyes uralkodásáról írt monumentális munkájában szemléletesen mutatta be Guarini (és Brühl) hatását a szász választó politikai döntéseire: Állítólag Guarini és Brühl minden nap hajnali négy órakor találkoztak, és Brühl részletesen kifejtette, szerinte mit kellene gondolnia Frigyes Ágostnak az aktuális ügyekről. Guarini reggel elbeszélgetett a választóval, akit lelki és egyéb ügyekben is jó tanácsokkal látott el. Az „útravaló” után pedig Frigyes Ágost már parancs formájában visszahangozta Brühl szavait a Titkos Tanács ülésein.¹¹⁷ A szász politikusokon túl Khevenhüller – utasításának megfelelően – tárgyalt a Drezdában tartózkodó külföldi követekkel is. Többek között beszélt a hannoveri Johann Friedrich Alvenslebennek (1714–1795),¹¹⁸ az orosz Alexej Besztuzsevvel (1693–1768),¹¹⁹ akivel valószínűleg jól megértették egymást, hiszen Besztuzsev poroszellenes álláspontjáról volt ismert. Minden ellenszenvét legyőzve Khevenhüller röviden beszédbe elegyedett a holland Cornelius Kalkoennel is, akiről azonban kifejezetten rossz véleménnyel volt, kétszínű, alattomos embernek tartotta. Úgy vélte, „*hogy igen gyenge belátással és egy hölgy befolyásának engedve intézi az ügyeket. Ez a hölgy mindig „jó francia” volt, ezért ő [ti. Kalkoen] abban bízik, hogy van Hoeyt [az akkori párizsi holland követ] felválthatja, ezért már most megpróbálja az itteni francia minisztereken és az ottani udvar más partizánjain keresztül annak kegyét megnyerni, és személyét minél kellemesebbé tenni.*”¹²⁰

Mivel Szászország bizonyítalan szövetségesnek számított, Khevenhüller egyik feladata az volt, hogy a szász választót tartósan megnyerje az Ausztriával való szövetségnek, és a közös katonai fellépést sürgesse. Khevenhüller a megbeszélés elejétől kezdve hangsúlyozta, hogy csak Szászország és Ausztria egységes és összehangolt fellépésével lehetséges elérni, hogy a birodalom két nagy ellenfelét, Franciaországot és Poroszországot eredeti korláta közé szorítsák. Elővezette, hogy amíg a Bourbon-ház ereje és nagysága megmarad, és törekvéseiben adott esetben a poroszok támogatására is számíthat, addig elképzelhetetlen, hogy tartósbéke jöjjön létre. Azt is hozzátette, hogy Mária Terézia minden körülmények között kitart jelenlegi kötelezettségei mellett, és egyik fent nevezett hatalommal sem hajlandó különbékét kötni. A cselekvés ideje pedig azért is eljött, mert az „öreg Podewils”¹²¹ szerint a hohenfriedbergi csata után a győztes porosz hadsereg annyira kimerült, hogy egy-két gyors győzelemmel komoly pszichológiai hatást lehetne elérni az osztrák katonáknál.¹²²

117 CARLYLE XV, <http://www.gutenberg.org/dirs/etext00/15frd10.txt>. (2007. október 25.)

118 Johann Friedrich Karl von Alvensleben: hannoveri államférfi, hosszú ideig a Birodalmi Kamarai Bíróság ülnöke, 1745 nyarán hannoveri követ Drezdában.

119 Alexej Petrovics Besztuzsev-Rjumin: Erzsébet cárnő (1741–1762) poroszellenes minisztere volt, 1744 és 1758 között ő volt az orosz külügyek irányítója.

120 „*Es ist aber mit diesem Mann nicht viel zu thun, dann zu geschweigen, daß Er von sehr schwacher Einsicht, und einer Dame dahier die Cour machet, welche immer gut französisch gewesen, so schmeichelt er sich anbebenst der Hoffnung, den von Hoey zu Paris abzulösen, und suchet mithin zum voraus, durch den hiesigen französischen Minister, und andere Partisans dortigen Hofes die Affection desselben zu gewinnen, und seine Persohn desto angenehmer zu machen.*” HHStA RK WKA 53, Khevenhüller an Kayserin, 128v.

121 Heinrich Graf von Podewils (1695/1696–1760) porosz hadügyminiszter, államférfi és diplomata. Jelentős szerepe volt az osztrák örökösödési háború alatt porosz részről is megkötött békék kidolgozásában (pl. 1742 Boroszló, 1745 Dreзда).

122 HHStA RK WKA 53, Khevenhüller an Kayserin, 116r.

Khevenhüller jelentése alapján rekonstruálható az osztrák udvar érvrendszere, amellyel II. Frigyes Ágostot együttműködésre szeretne volna bírni. A legfőbb cél Szilézia visszaszerzése, és ezzel együtt a porosz túlhatalom csökkentése volt, mert ezek nélkül Bécsben nem látták biztosíthatónak a tartós béke visszaállítását. Ehhez azonban feltétlenül szükségesnek látták a császárválasztás mielőbbi sikeres lebonyolítását. Úgy érveltek, hogy akkor lehet a legegyszerűbben és a leggyorsabban létrehozni a birodalmi kerületekkel való együttműködést, ha a birodalom ismét egy fő alatt egyesül, és minden visszakerül a régi mederbe. Ez a terv szerintük nem volt új, és VII. Károly is ezen fáradozott, de gyengesége miatt nem tudta megvalósítani, annak ellenére, hogy ő is elég segítséget kapott.¹²³ Lotaringiai Ferenc azonban élvezné Ausztria támogatását, ami jelentősen megkönnyítené a terv kivitelezését. Így sikerülne a birodalmat szorosan hozzákötni a tengeri hatalmakhoz, és egységesen fellépni a franciák ellen, majd rögtön a poroszok ellen fordulni, hogy többet ez a két állam ne árthasson senkinek. Ily módon lehetne rövid idő alatt a mindenki által áhított általános és tartós békét elérni. Ha azonban – folytatódik a jelentés – sokáig húzódik a császárválasztás, akkor a szükséges katonai együttműködés is késni fog, sőt talán létre sem jön. Franciaország marad továbbra is az úr a birodalomban, a tengeri hatalmaknak pedig alkalmuk nyílna, hogy fenyegetéseiket beváltva különbékét kössenek Poroszországgal, ezzel elrabolva Ausztriától és Szászországtól mindazt a gyümölcsöt, amelyet a háborúból remélhetnek.¹²⁴

A fentiek alapján Szászország beláthatja – folytatódik az érvelés –, hogy legfőbb céljait, vagyis a poroszok kiűzését a szomszédos Sziléziából és egyben a porosz hatalom gyengítését úgy érheti el legbiztosabban, ha Ausztriával teljes mértékben együttműködik, külföldön tartózkodó minisztereit pedig úgy utasítja, hogy állomáshelyükön mozdítsák elő az Ausztriával való együttműködést a közös katonai fellépés és a császárválasztás ügyében. Utóbbival kapcsolatban konkrétan három ügyben szerettek volna együttműködést elérni: egyrészt a cseh választófejedelmi szavazat érvényességének elismertetése, másrészt a cseh választófejedelmi követség hagyományos szállásának elfoglalása ügyében, végül abban, hogy a Lotaringiai Ferenc a parancsnoksága alatt álló hadsereg biztosíthassa Frankfurtot és környékét a választás idejére.¹²⁵ (Utóbbival egyébként különösen a brandenburgi és a pfalzi választó nem értett egyet, mert úgy vélték, Lotaringiai Ferenc katonai jelenléte a választóváros környékén nyomást gyakorolhatna a választófejedelmekre.)

Khevenhüller csalódottan részletezte, hogy az egyébként a szász udvar céljaival szerinte teljesen egybevágó¹²⁶ elképzelésekre milyen válaszokat kapott. A szászok ugyanis úgy gondolták, hogy nem sok eredményt lehet elérni a császárválasztás ügyében addig, amíg poroszok olyan helyzetben vannak, hogy az eljárást lassítsák vagy jelentősen megnehezítsék, ráadásul a franciák erős állásokat foglalnak el a Majna mentén és Frankfurt környékén. A katonai fölény a sziléziai területeken a poroszoknál van, Németalföldön és a birodalomban pedig a franciáknál. A szászok legelőször a poroszokra akartak volna csapást mérni, majd a csapatokat úgy megerősíteni, hogy Csehországból

123 HHStA RK WKA 53, Khevenhüller an Kayserin, 119r.

124 HHStA RK WKA 53, Khevenhüller an Kayserin, 120v.

125 HHStA RK WKA 53, Khevenhüller an Kayserin, 121r–122r.

126 HHStA RK WKA 53, Khevenhüller an Kayserin, 125r.

is ki lehessen üzni az ellenséget, végül a félbeszakadt sziléziai hadjáratot is be lehessen fejezni. Szerintük ennek kellett az elsődleges célnak lenni, és ha ez megvan, akkor a választáson minden ment volna magától. Azt a tervet vezették elő, hogy a kerületi hadseregekből, amelyekhez az angol zsoldban álló bajor csapatok¹²⁷ is csatlakoznának, létre lehetne hozni egy semleges sereget (*Neutralitäts Armée*), amelyet a birodalom határainak védelmére küldenének, és amelyet a franciák nem mernének megtámadni. Az így nyert idő alatt döntő csapást lehetne mérni a porosz királyra, amely után „*Franciaország torkára állhatnának*”.¹²⁸ Khevenhüller jelentésében „*rendszeretlennek, meglepőnek és ellentmondásosnak*”¹²⁹ titulálta a tervezetet, és a drezdai udvar kivételes kishitűségének, ismert helytelen belátásának és gyenge gondolkodásmódjának tudta be a fenti nevetséges elveket. Nem értette, hogyan gondolhatnak a szászok egy franciákat feltartóztató semleges seregre, amikor a franciák a határ mentén számos birodalmi rendet, közöttük két választófejedelmet is hatalmukban tartanak, Ausztriának pedig nincs más célja a császárválasztás sürgetésével, minthogy a közös nyugalom és szabadság megtartásán túl azok két megzavaróját, Franciaországot és Poroszországot eredeti határai közé visszaszorítsák.¹³⁰

A szászok nem csak más sorrendben képzeltek el a feladatokat, de erős kételyeik voltak az osztrákokkal közös hadsereg „életképességét” illetően. Brühl hangsúlyozta, hogy ura, a király egyáltalán nem szándékozik ugyan eltávolodni az Ausztriával való szoros köteléktől, és nem állna a poroszokkal egy oldalra, de a közös hadsereget nem tartotta megfelelőnek egy Poroszország elleni csapáshoz. Úgy vélte, a sikeres fellépéshez legalább 20 000 fővel meg kellene erősíteni a sereget, különösen mert az osztrák sereg létszáma nem érte el a 60 000 főt, annak ellenére, hogy 72 000 katonát ígértek. Arra is felhívta a figyelmet, hogy a korábbiakban megígért erősítés is csak nagyon lassan akart megérkezni a táborba. Ilyen körülmények között pedig nem szabad kockázatot vállalni – érvelt Brühl.¹³¹ Kifejezte továbbá kételyeit a füsseni békében ígért bajor együttműködést illetően is, mert úgy vélte, hogy az ifjú III. Miksa József túlságosan befolyásolható, és nem lehet tudni, megtartja-e a békeszerződésben vállalt kötelezettségeit.¹³²

A mihamarabbi közös fellépés ellen szólt Brühl szerint, hogy egyik legkiválóbb hadvezérük Johann Adolf von Sachsen-Weißenfels herceg (1685–1746) gyengélkedésre hivatkozva éppen 1745 nyarán akart visszavonulni Karlsbadba egy gyógyfürdő-kúrára.¹³³ Khevenhüller kétkedve fogadta ezt az információt, hiszen – mint írta – a hadseregnél tett látogatásakor a herceg egészségi állapota nem tűnt különösebben rossznak, ezért azt feltételezte, hogy fiatalabb beosztottjaival támadt nézeteltérése húzódnak a karlsbadi kúra hátterében.¹³⁴ Mivel a szászok sem szerették volna, ha Sachsen-Weißenfels távozik a táborból, július elején Brühl fivérét, a szász főistálló-

127 Lásd a füsseni béke első külön cikkelyét.

128 „*daß man sodann auch Franckreich auf den Haß gehen könne.*” HHStA RK WKA 53, Khevenhüller an Kayserin, 122v.

129 „*ungerämt, verwunderlich, und contradictorisch*”, HHStA RK WKA 53, Khevenhüller an Kayserin, 123r.

130 HHStA RK WKA 53, Khevenhüller an Kayserin, 124r.

131 HHStA RK WKA 53, Khevenhüller an Kayserin, 116v–117r.

132 HHStA RK WKA 53, Khevenhüller an Kayserin, 127v.

133 A Sachsen-Weißenfels herceggel kapcsolatos információk: HHStA RK WKA 53, Khevenhüller an Kayserin, 117v–119r.

134 Érdekes adalék, hogy az ősz folyamán a szász haderő éléről többször leváltották majd visszahelyezték Sachsen-Weißenfels herceget romló egészségi állapotára hivatkozva. Végül 1746 májusában – alig egy évvel a drezdai tárgyalások után – a herceg szívrohamban meghalt. Ezek ismeretében feltételezhető, hogy a herceg egészségével már 1745 nyarán is lehettek problémák.

mestert küldték a helyszínre, hogy bírja maradásra a herceget. Khevenhüller az ifjabb Brühl utazásáról sürgősen értesítette a szintén a táborban tartózkodó Lotaringiai Károly herceget,¹³⁵ mert úgy gyanította, hogy Brühl feladatul kapta azt is, hogy a táborban uralkodó állapotokról tájékoztatást adjon. Brühl jelentéseiben később kedvező híreket küldhetett: Sachsen-Weißenfels herceg egészségi állapota – miután megérkezett az uralkodói bizalomról őt biztosító levél – rohamosan javult, és remélni lehetett, hogy a karlsbadi gyógyfürdőbe sem kell elutaznia.

A tárgyalások során Khevenhüller felhívta Brühl gróf figyelmét arra is, hogy nem veszi ki jól magát, hogy Szászország még mindig bizalmas kapcsolatot tart fenn a Bourbon-házzal. Ez elsősorban az Angliával való viszonyra (és az onnan esetlegesen folyósított szubvenciókra) lehet rossz hatással – érvelt Khevenhüller. Brühl azonban természetesnek találta, hogy Szászország jó kapcsolatra törekszik a Bourbon-dinastiával, hiszen a szoros családi kapcsolat¹³⁶ miatt magától értetődik, hogy spanyol és francia diplomaták tartózkodnak a választói udvarban. Velük ugyan megfelelő tisztelettel kell bánni, de ez korántsem jelenti, hogy velük is titkos megbeszélésekbe becsátkoznának vagy más bizalmas ügyeket megosztanának velük. Ráadásul a francia követnek, Vaugrenant-nak, aki francia közvetítéssel próbált Szászország és Poroszország között békét közvetíteni, azt válaszolták, hogy mivel a két állam között nincs hadiállapot, nincs szükség a békeközvetítésre.¹³⁷

A drezdai tartózkodás néhány napja alatt Khevenhüller megerősödött abban a hitében, hogy a szász politika kiszámíthatatlan, és nem lehet számítani rá. Az együttműködésekben a szászok csak akkor hajlandók részt venni, ha a cselekvés pillanatában éppen az volna előnyükre. Annyira rettegnek – jegyzi meg, nem alaptalanul – hatalmas szomszédjuktól, Poroszországtól, hogy semmi másra nem gondolnak csak az vele szembeni védekezésre. Bár a poroszok legyőzése Ausztria számára is kívánatos lett volna, a szászok – úgy tűnt Khevenhüllernek – jobban bíznak a Bourbon-ház (elsősorban Franciaország) támogatásában. Ez azonban a Habsburg-dinasztia másik ellenfelének lehetséges szövetségét jelenti.

Khevenhüller július 15-én este beszélt még egyszer Brühl gróffal,¹³⁸ aki megismételte, hogy a drezdai udvar támogatólag fog fellépni a választás ügyében, és választófejedelmi követeit, Johann Friedrich von Schönberg és Christian von Loß grófokat új követutasítással látják el, amelyben úgy instruálják majd őket, hogy támogassák Ausztriát a cseh választófejedelmi szavazat érvényességének, a cseh követség szokott szálláshelyének és a birodalmi katonai együttműködés kialakításának kérdésében. Khevenhüller szerette volna hinni, hogy Brühl gróf szépen csengő szavai mögött elhatározás is van, de az udvari szóbeszédből azt vette ki, hogy igazából a szászok túlságosan előkészítetlennek tartják a császárválasztást ahhoz, hogy valóban támogathassák az elképzelést. A katonai együttműködést pedig egy üdvös gondolatnak tartják, amelyhez azonban hiányzik a birodalmon belüli megfelelő hangulat, és

135 Francia nyelvű levelének másolata csatolva a jelentés végéhez, HHStA RK WKA 53, Khevenhüller an Kayserin, 131.

136 II. Frigyes Ágost egyik lánya, Mária Amália Krisztina (1724–1760) 1738 óta a későbbi III. Károly spanyol király (1759–1788) felesége volt. 1747-ben egyébként Frigyes Ágost Mária Jozefa Karolina nevű lánya (1731–1767) XV. Lajos (1715–1776) fiának, Lajos dauphinnek (1729–1765) a felesége lett.

137 HHStA RK WKA 53, Khevenhüller an Kayserin, 119r–v.

138 HHStA RK WKA 53, Khevenhüller an Kayserin, 125r.

az intézkedések is elégtelenek. Ily módon az osztrák tervek megmaradnak a jámbor óhajok (*pia desideria*) szintjén.¹³⁹ A támadó hadműveleteket is kizárólag a poroszok ellen akarják indítani, a birodalom területén pedig inkább defenzív állásokat elfoglalni. Khevenhüller szerint a szászok mindig saját érdekeiknek megfelelően mondanak vélemény arról, mit kellene tenni, és nem ismerik fel teljes mértékben a helyzetet.

Khevenhüller szerint nem lehet mást tenni a szászokkal, mint folyamatos figyelmességekkel, az irántuk való bizalom hangoztatásával igyekezni távol tartani őket az Ausztria érdekeivel ellentétes elvektől, és megpróbálni kihasználni az adódó lehetőségeket, hogy az esetleges támogatást a kritikus pillanatban kihasználják. A birodalmi ügyekben azonban nem lehet Drezdára számítani, mert „*az egész itteni törekvés egyedül Poroszország ellen irányul, amely nevének pusztá említése is félelmet kelt bennük, és amiért azt kívánják, bár a világ mind a négy tájáról hadsereget hozhatnának, hogy a fenyegető szomszéddal szemben fedezhessék és biztonságba helyezhessék magukat*”.¹⁴⁰ Amíg tehát valamilyen jelentős katonai eredményt el nem érnek az osztrákok, addig semmi állandóságot és gyümölcsözőt nem lehet várni Drezdától.¹⁴¹ Egyedül akkor vált bizakodóbbá Khevenhüller hangulata, amikor közvetlenül Drezdából való elindulása előtt hír érkezett Lotaringiai Ferenc előrenyomulásáról. A szászoknak ez elegendő volt ahhoz, hogy Ferenc támogatására határozzák el magukat, és II. Frigyes Ágost végleg feladja a császárságról dédelgetett álmait, ha voltak még neki.

Khevenhüller 1745. július 20-án hagyta el a drezdai udvart és indult következő úticélja, Hannover felé, ahol II. György angol király, hannoveri választófejedelem töltötte nyaralását. Hogy elkerülje az ellenséges porosz területeket, a Meißen, Lipcse, Merseburg, Eichsfeld, Göttingen és Hannover útvonalat választotta.¹⁴² Hannoverben Khevenhüller feladata kissé más volt, mint Drezdában, hiszen nem egy olyan választót kellett győzködni Lotaringiai Ferenc megválasztásáról, aki magát is el tudta volna képzelni a császári székben, hanem egy minden körülmények között biztos szavazat ellentételezését és a frankfurti választási tárgyalások során kivitelezendő együttműködés részleteit kellett megbeszélni. A választáson túl természetesen itt is kiemelt téma volt a hadműveletek összehangolása.¹⁴³ A Hannoverrel, pontosabban II. Györggyel való tárgyalásokat bonyolította, hogy II. György nemcsak hannoveri választófejedelem volt, hanem angol király is, Ausztriának tehát több szempontból is szövetségese az osztrák örökösödési háborúban. A problémát az okozta, hogy igen nehéz volt összehangolni a brit és a hannoveri érdekeket és ehhez még az osztrák kívánalmaknak is megfelelni. Az anyagi támogatással, szubvenciókkal kapcsolatos tárgyalásokat az angol miniszterekkel kellett lefolytatni, birodalmi ügyekben viszont a hannoveri politi-

139 HHStA RK WKA 53, Khevenhüller an Kayserin, 125v.

140 „Übrigens aber, so viel die Reichs-Sachen betrifft, keinen sonderlichen Staat auf sie zu machen, zumahlen ihr ganzes Objectum dahier lediglich auf Preussen gerichtet, dessen Namen allein sie erzitterend machet, und sie daher wünschten von allen vier Theilen der Welt Armeen herhohlen zu können, um nur für diesen so redoutablen Nachbarn sich zu bedecken und sicher zu stellen;” HHStA RK WKA 53, Khevenhüller an Kayserin, 126v.

141 HHStA RK WKA 53, Khevenhüller an Kayserin, 127r.

142 „Je suis parti cette apresdinée de Dresde, comme j'ai eu l'honneur de le marquer à V. E. par la poste d'hier, et suis venu coucher ici à Meissen, ou je continuerai demain matin mon voyage pour Hannover, prenant la route de Leipsic, Merseburg, Langsalza, l'Eichsfeld et Göttingen, pour ne pas toucher au territoire du Roy de Prusse, et faire le second tome de Mr. de Belle-isle.” Khevenhüller levele Ulfdeldnek, Meißen, 1745. július 20., HHStA RK WKA 53, Khevenhüller an Ulfdeld, 217r.

143 Megemlítenő, hogy a tengeri hatalmakkal kötött szubvenciók szerződés végrehajtásáról és a szövetségesek számára igénylendő anyagi támogatásról nem Khevenhüller feladata volt tárgyalni, hanem Königsfeldé.

kusok voltak illetékesek. Az angolokkal való együttműködés nehézségét, az Ausztriával szemben folytatott angol politika Janus-arcúságát találóan jellemzik a már említett Ignaz Wasner, londoni osztrák követ alábbi sorai, amelyeket egyébként éppen 1745 júliusában vetett papírra: „... *egészen addig ugyanis, amíg Öfelsége* [ti. Mária Terézia] és a közös ügy dolgai jól mennek, az említett [angol] *minisztérium minden lehetségest el fog követni annak támogatására, ha azonban fordul a kocka, és a dolgok kellemtelen állapotba kerülnek, a mondott minisztériumra természetes félelme és gyakran emlegetett gondolkodásmódja miatt, még a legnagyobb állam sem számíthat...*”¹⁴⁴

Ebben az időszakban a hannoveri ügyekért Gerlach Adolf von Münchhausen (1688–1770), vagy ahogy udvari körökben általánosan emlegették, a *Großvogt* (kb. helytartó) volt felelős. Ő volt az, aki a Hannoverbe érkező Khevenhüllerrel a választófejedelmi szavazatról és a frankfurti választási eljárás során kialakítandó együttműködésről tárgyalt. Münchhausen Jénában, Halléban és Utrechtben tanult, és elmélyült ismereteket szerzett az államjog és a birodalmi jog területén. Még I. György választófejedeleme (1698/1708–1727) idején lépett az udvar szolgálatába, ám jelentősége főleg II. György idején nőtt meg. Mivel a választó igen sokat tartózkodott Londonban, távolléte alatt gyakorlatilag Münchhausen vette át az irányítást Hannoverben. A hannoveri tárgyalásokon részt vett továbbá Philipp Christoph von und zu Erthal báró mainzi főmarsall és kamarai alelnök, a mainzi választási delegáció tagja. Osztrák részről jelen volt még Ignaz Wasner is, aki szintén II. György kíséretében tartózkodott hannoveri látogatása idején.

Hannoverben két tárgyalásra került sor. Először 1745. július 29-én délelőtt Münchhausen rezidenciáján, ahol az osztrákok terjeszthették elő kívánságaikat a választással kapcsolatban.¹⁴⁵ A második két nappal később, július 31-én zajlott le Khevenhüller szállásán, amikor a hannoveri fél ismertette kéréseit (*desideria*) a Lotaringiai Ferencre leadandó szavazatért cserébe.¹⁴⁶ Az ekkor készült jegyzőkönyvhöz tartozik még egy korábbi, 1745. május 21-re datált memorandum, amely hosszasan sorolja az indokokat az egyik hannoveri kérelem, nevezetesen az Osnabrücki Püspökség Hannovernek történő végleges átengedése mellett.¹⁴⁷

Ausztria és Hannover jelentősen eltérő elképzelésekkel érkezett arról, mik a fontos kérdések a császárválasztással kapcsolatban. Ez igen hamar oda vezetett, hogy a felek csak saját terveiket, kéréseiket akarták megvitatni és keresztülvinni úgy, hogy a másik elvárásait a lehető leginkább háttérbe szorítsák. Az első tárgyalási napon Ausztria nevében Khevenhüller vezette elő, milyen kérdésekben vár támogatást a hannoveri választótól, illetve delegációjától a frankfurti tárgyalásokon. Legégetőbb problémája a cseh választói szavazat érvényességének elismerése volt. Korábban volt már szó arról, hogy a választófejedelmi kollégium Ferenc megválasztását nem támogató tagjai szerették volna felújítani az 1741-es kizáró határozatot, Ausztria pedig mindent elkövetett, hogy ez ne történhessen meg még egyszer. Münchhausen és Erthal, ha nem is

144 „... so lang nehmlich Ew. Kgl. May. und der gemeinen Sache Angelegenheiten wohl geheten, besagtes Ministerium zu Unterstützung deresselben alles möglich beytragen würden, sollte sich aber das Blat ändern und die Sachen in einem mißlichen Stand verfallen, auf besagtes Ministerium wegen dessen natürliche Furcht und öftters angeführte Gedenkens-Art eben der größte Staat nicht zu machen seyn...” HHStA StAbt. Eng. B. Kart 88., Wasner jelentése, 1745. július, 56.

145 A megbeszélés jegyzőkönyvét lásd HHStA RK WKA 53, Khevenhüller an Kayserin, Lit:A, 176–192.

146 A jegyzőkönyv megtalálható: HHStA RK WKA 53, Khevenhüller an Kayserin, Lit:B 157–175.

147 HHStA RK WKA, Khevenhüller an Kayserin, Lit:C (Actum Hannover), 146–156.

voltak meglepődve a felvetésen, nem sokat foglalkoztak ezzel a kéréssel, mert a cseh szavazat reaktiválását magától értetődőnek tekintették. Az ügyet rövidre is zárták az-
zal, hogy természetesen a cseh szavazatot figyelembe kell venni a választás során.¹⁴⁸

Khevenhüller utasításában második témaként a választási kapituláció bizonyos pontjainak újratárgyalása szerepelt, amivel Bécsben az új császár pozícióit szeretnék volna megerősíteni a birodalmon belül. Szerették volna eltöröltetni azokat a pontokat, amelyek az 1741-es kapitulációban szűkítették a császár amúgy is csekély jogköreit a hadsereg felett és a Birodalmi Kamarai Bíróságon, továbbá korlátozni a birodalmi vikáriusok¹⁴⁹ túlságosan kiterjedtnek ítélt jogköreit. Voltak ennél jóval jelentéktelenebb problémáik is: kifogásolták, hogy az 1741-es kapituláció Pármát és Piacenzát a Német-római Birodalom itáliai birtokai (*Reichsitalien*) között említette, holott ezek a Habsburg-család kizárólagos birtokait képezték. Azt is felvetették, hogy az előírás, amelynek értelmében a birodalmi ügyeket a császárnak a birodalmi kancellárral kell intéztetnie, megfosztaná Ferencet – megválasztása esetén – attól a lehetőségtől, hogy feleségével és tanácsosaival konzultálhasson.¹⁵⁰

Münchhausen csak nehezen egyezett bele a téma tárgyalásába, mert úgy vélte, nem kellene túl hosszán elidőzni a választási kapituláció kérdésénél a frankfurti tárgyalások során. Mivel fontos, hogy a választás a lehető leggyorsabban végbe menjen, a paragrafusok újratárgyalása csak húzná az időt, ami Ferenc ellenlábasainak malmára hajtaná a vizet. Ráadásul a mindenkori választási kapituláció birodalmi alaptörvénynek számít, így megváltoztatását nem kellene sebtében, megfontolatlanul elvégezni.¹⁵¹ A konkrétan előhozott pontokra pedig rendre azt reagálta – Erthal helyeslése mellett –, hogy mivel a választófejedelmek 1741-ben egyhangúan fogadták el a kapituláció pontjait, nem volna szerencsés „közakaratum” ellen felszólalni. Az utolsó két kifogást nem is vette komolyan, udvariasan, de hamar elhárította változtatás lehetőségét. Münchhausen válaszaiból is kitűnik, hogy remek diplomata volt: gyönyörűen megformált, a Német Nemzet Szent Római Birodalmának érdekeit, szokásait és törvényeit hangoztató, következőképpen nehezen kifogásolható érveket hozott fel a kapituláció újratárgyalása ellen, és mindig hangoztatta Ausztria érdekelttségét egy gyors császárválasztásban. Ezekre Ausztria nehezen reagálhatott mást, minthogy „megadja magát”. Valószínűnek tűnik azonban, hogy Münchhausen helyiértékén kezelte a választási kapituláció jelentőségét. Bár a legújabb választási kapituláció mindig a birodalom alaptörvényei közé tartozott, és a birodalmi rendek komoly harcot vívtak a választófejedelmekkel, hogy tartalmába ők is beleszólást kapjanak, a kapituláció pontjait minden következmény nélkül figyelmen kívül lehetett hagyni. Az is érthető, ha a háború közepén Münchhausen kevésbé ítélte súlyosnak az Ausztria által törölni vagy módosítani kívánt pontokat.

Nem járt azonban több sikerrel Münchhausen sem, amikor július 31-én Khevenhüller szállásán előterjesztette a hannoveri választófejedelem kéréseit, amelyeket a jegyzőkönyvben és a tárgyalások során összefoglalóan csak *desideriának* neveztek. II. Györgynek összesen nyolc, különböző fajsúlyú kérése volt: (1) támogatás

148 HHStA RK WKA, Khevenhüller an Kayserin, Lit: A, 181r–v.

149 Interregnum idején két birodalmi vikárius (helytartó) gyakorolta a császári jogok többségét.

150 HHStA RK WKA 53, Khevenhüller an Kayserin, Lit: A, 185r–v.

151 HHStA RK WKA 53, Khevenhüller an Kayserin, Lit: A, 180r.

a Lübeck és Hannover közötti jogvitában; (2) bizonyos kiváltságok a birodalmi posta területén; (3) a *privilegium de non appellando*¹⁵² kiterjesztése a hannoveri választó meglevő és a jövőben szerzendő valamennyi birtokára; (4) a birodalmi dokumentumokban a „Felséges” jelző használata; (5) az Osnabrücki Püspökség katolikusok és protestánsok által gyakorolt, váltott betöltésének (*alternativ successio*) megszüntetése Braunschweig–Lüneburg javára;¹⁵³ (6) mentesség az adományozási ceremóniák bizonyos részei alól;¹⁵⁴ (7) Hildesheim elfoglalása kapcsán a választó jogainak támogatása; (8) a választó megadományozása Kelet-Frízfölddel.¹⁵⁵

Anélkül, hogy az egyes kérésekről folytatott tárgyalásokat részletesen bemutathatnám, Khevenhüller (azaz Bécs) általában azzal a kifogással hárította el magától II. György kívánságainak teljesítését, hogy – bár mélységesen egyetért a kérések jogosságával – azok messze túlmennének a császár hatáskörén. A birodalmi postával kapcsolatban egy császárjelölt nem tehet ígéretet, hiszen a birodalmi posta fővédnöke a mainzi főkancellár, így a postai kiváltságok ügyében ő mondhatja ki a végső szót. A *privilegium de non appellando* kiterjesztését sem lehetne véghezvinni a birodalmi gyűlés jóváhagyása nélkül, amelynek megszerzése azért is kétséges, mert választófejedelmi előjogot nem választói területekre (amelyek adott esetben még nincsenek is Hannover birtokában) kiterjeszteni nem nagyon szokás. Az Osnabrücki Püspökség betöltésére irányuló kérést – amelyről a már említett memorandum is készült – Khevenhüller azzal hárította el, hogy egy ilyen ígéret ellentétes lenne a birodalmi alkotmánnyal. A vesztfáliai béke ugyanis kifejezetten tiltotta birodalom rendjeinek olyan szövetségeit, szerződéseit, amelyek a birodalmi törvények, különösen az alaptörvények megváltoztatására köttettek. Tekintve, hogy az osnabrücki püspöki szék betöltéséről a vesztfáliai béke, vagyis egy birodalmi alaptörvény rendelkezett, Hannover kérése a béke megváltoztatására irányulna, tehát alkotmányellenes lenne. Végül Khevenhüller emlékeztette Münchhausent arra, hogy Kelet-Frízföld kérdése nem éppen időszerű, hiszen Hannovernek a kérdéses terület fölött Poroszországgal, legjelentősebb katonai ellenfelükkel van nézeteltérése.¹⁵⁶ A bizonyára Hannover által is ismert erőviszonyok fényében botorság lett volna újabb – esetlegesen fegyveres – konfliktust vállalni II. Friggyessel szemben.

Ahogy a Habsburg, úgy a hannoveri törekvések is elbuktak a tárgyalópartner

152 Választófejedelmi kiváltság, amelyet az *Aranybulla* rögzített a választófejedelemségek területére vonatkozóan. A *privilegium de non appellando* azt jelentette, hogy a területnek a választófejedelem volt a legfőbb bírójá, alattvaló semmilyen ügygel nem fordulhattak a legfelső birodalmi bíróságokhoz vagy a császárhoz, és a császár sem vonhatta magához a választófejedelem alattvalóinak ügyét.

153 A vesztfáliai béke (1648) osnabrücki szerződésének 13. paragrafusa Osnabrück püspöki székének betöltéséről úgy rendelkezett, hogy a katolikusok és az evangélikusok felváltva kövessék egymást (*Alternativ Succession*). Amikor a protestánsokon volt a sor, akkor a jelöltet Braunschweig–Lüneburg hercege állította, a katolikus püspököt pedig a kölni érsek jelölhette. Ezt a rendszert szerették volna úgy megváltoztatni, hogy a püspöki szék kizárólag a protestánsoké legyen, és így a jelöltet mindig a herceg állíthassa.

154 A birodalmi rendeknek, köztük a választófejedelmeknek minden császárválasztás után hűbéri esküt kellett tenniük az új császárnak mint a birodalom legfőbb hűbérurának, aki megerősítette őket birodalmi birtokaikban. A ceremónia során többek között térdre ereszkedéssel kellett kimutatni, hogy a megadományozott maga felett állónak ismeri el a császárt, amit a 18. században a királyi ranggal rendelkezők nem szívesen tettek meg (még ha az esküt ekkor már követek tették is le helyettük). 1742-ben II. Frigyes titkos megállapodást kötött a bajor Károly Alberttel, amelyben a bajor választónak ígérte szavazatát, amennyiben lehetővé teszi, hogy követének ne kelljen letérdelnie, amikor az új császárnak leteszi a hűbéri esküt. Miután a „könnyítésre” fény derült, a többi választófejedelem, így II. György is szeretett volna mentességet kapni a ceremónia azon részei alól, amelyeket nem érzett méltóságával összeegyeztethetőnek.

155 A kérések felsorolását lásd HHStA RK WKA 53, Khevenhüller an Kayserin, 158r–159r.

156 HHStA RK WKA 53, Khevenhüller an Kayserin, Lit:B, 163v–164r.

ellenvetésein. A további tárgyalások során sikerült ugyan egyezségeket kötni, de ezek mind a frankfurti választási eljárás alatt követendő irányelvekre vonatkoztak. Megállapodtak abban, hogy a választófejedelmi delegációk az ülések között konzultálni fognak, hogy nem engedik meg a brandenburiaknak és a pfalziaknak, hogy különféle indokokból elnyújtsák a tárgyalásokat, és a háborús időre való tekintettel, amennyire lehet, visszafogják a reprezentációs költségeket. Kidolgoztak továbbá egy kívánatos forgatókönyvet a választás mozzanatait illetően (a gyűlés megnyitásának, a választás és a koronázás napja stb.). Bár ezek a technikai megállapodások sem tekinthetők jelentéktelennek, II. György valójában ismét „ingyen adta” a szavazatát, nem nyert semmit a tárgyalásokon. Az osztrákok a szavazaton túl szintén nem érték el a céljukat, a leendő császár pozíciójának megerősítését, de a szavazat birtokában talán annyira nem bántódtak emiatt.

Ha értékelni szeretnénk Khevenhüller drezdai és hannoveri látogatását, első ránézésre sikeresnek lehetne mondani azokat, hiszen mind a szász, mind a hannoveri választó együttműködött a Habsburgokkal a császárválasztás ügyében, Ferencet különösebb probléma nélkül római királlyá választották és császárrá koronázták. Mélyebbre ásva azonban kiderül, hogy a szászok és a hannoveriek támogatása mögött korántsem az osztrák diplomácia sikere húzódott meg. A szászok együttműködése – ahogy Khevenhüller is gyakran hangoztatta – mindig saját érdeküknek megfelelően alakult, és hogy a szász választó megmaradt osztrák szövetségben és Ferencre voksolt, abban is inkább a háborús helyzet alakulása játszott szerepet, mint a bécsi diplomácia. Összességében a hannoveri tárgyalások is kiábrándító végeredményt hoztak: bár a választási eljárást illetően számos technikai kérdésről született megállapodás, nem sikerült szorosabbra fűzni Ausztria és Anglia–Hannover szövetségét, aminek negatív következményeit Ausztria már 1745 augusztusában saját bőrén érezhette.¹⁵⁷

¹⁵⁷ Anglia–Hannover augusztus végén megpróbált az osztrákok kárára kiegyezni a poroszokkal. Erről lásd még *A választás előkészítése* című fejezetet.

6. A HABSBURGOK *RES GESTAE*-JE

A 18. században már általánosnak tekinthető, hogy a nemzetközi jelentőségű eseményekről, így a császárválasztásokról különböző nyomtatott médiumok számolnak be. Az 1745-ös császárválasztás azért kivételes, mert ebben az évben a pamfletírók nem szorítkoztak pusztán beszámolókra, koronázási leírásokra. Az 1745. március–szeptemberi időszakban a korábbi és későbbi választásoknál nem tapasztalt propaganda-háború robbant ki, amelynek során főleg német és francia nyelvű pamfletek tárták az érdeklődők elé a Lotaringiai Ferenc megválasztása mellett, vagy ellen szóló érveket. A császárválasztás ilyen szempontból remek alkalmat jelentett a Habsburgoknak az imázsépítésre. A következő két fejezetben a pamfletek oldalain zajló háborút mutatom be. Ebben a fejezetben azt vizsgálom, hogyan jelenik meg maga a Habsburg-ház a nyomtatványok oldalain, kiket emelnek ki a dinasztia uralkodói közül, milyen érveket vonultatnak fel amellet, hogy a Szent Római Birodalomnak előnyös lenne, ha Lotaringiai Ferencsel voltaképpen ismét a Habsburgokhoz kerülne a korona. A következő fejezetben pedig kifejezetten a Ferenc személye körül kialakult vitát fogom elemezni.

A Habsburgok „viselt dolgainak” bemutatásakor nemcsak az 1745-ös választás pamfletjeire fogok támaszkodni, hanem 1752-ben és 1790-ben megjelent nyomtatványokra is. Ezekben az években ugyanis ismét egy-egy Habsburg megválasztása mellett kellett érvelni: 1752-ben elsősorban az angol Newcastle herceg szorgalmazására merült fel az akkor 11 éves József főherceg római királlyá választása, és ennek kapcsán születtek a témába vágó írások (igaz, a terv rövidesen megbukott), 1790-ben pedig II. József „botrányos” uralkodása után kellett meggyőzni az olvasókat arról, hogy a császári címet illetően érdemes kitartani a Habsburg-dinasztia mellett. Bár mely időpontban keletkeztek is, a nyomtatványok érvrendszere nagyon sok tekintetben azonos, és meglátásom szerint az elemzést inkább színesíti az időköz kiterjesztése. Ezekre a nyomtatványokra támaszkodva szeretném bemutatni egyrészt azt, hogyan jelent meg a választások kapcsán a röpiratokban a Habsburg-dinasztia, illetve a legtöbb innen származó császár. Másrészt azt az érvrendszert szeretném vázolni, amellyel a publicisztikában az Ausztriai-ház és a császári korona évszázados összefonódását indokolták, bemutatva először a birodalom számára előnyösnek tekintett szempontokat, majd pedig az Ausztriai-ház érdekelttségét a császári méltóság viselésében.

Annak ellenére, hogy választott méltóság volt, a Habsburgok viselték a császári címet 1438–1806 között néhány rövid interregnumot és VII. Károly uralkodását leszámítva. A császári cím és a Habsburg-dinasztia összefonódása a kora újkorban is felkeltette a politikai szerzők figyelmét, és már a korai *Reichspublizistik* szerzői is próbálták megfejtetni a Habsburgok titkát, vagy legalábbis elemezni a jelenséget. A 18. században igen gyakran merült fel a politikai publicisztikában az a kérdés, miért sikerül az Ausztriai-háznak ismételten elnyernie a császári koronát, és népszerű téma volt ez a császárválasztások alkalmával is. Amellet, hogy ki lehetett fejteni, milyen hasznos a Német-római Birodalom számára a Habsburg-dinasztiából érkező császár, kiváló lehetőség nyílt a császári család imázsépítésére is. Bemutathatták a dinasztia áldásos tevékenységét II. Albertig (1438–1439), vagy akár I. Rudolfig (1273–1291)

visszamenően, kiemelhették egyes tagjaikat, másokat pedig „tisztára moshattak”. A birodalom nyereségei mellett természetesen azt is elolvashatjuk a nyomtatványok oldalain, hogy Ausztriának milyen érdeke fűződött a császári cím folyamatos megszerzéséhez.

A 18. századi politikai publicisztika alapvetően Habsburg-pártinak bizonyul. Még az a röpirat is végeredményben az Ausztriai-ház pártját fogta, amelynek címébe – nyilván a figyelemfelkeltés céljával – a következő, provokatívnak tűnő kérdéseket zsúfolták össze: Már megint egy császár az Ausztriai-házból? Miért őt választották meg? Miért nem valaki mást? Mit nyer Ausztria a császári koronával?¹⁵⁸ Az elemzett nyomtatványok között több olyan van, amely racionálisan elismeri, hogy a dinasztíának nem minden tagja hagyott magáról pozitív emléket a történelmi köztudatban, de olyan, amelyik kifejezetten lebeszelné a birodalmat arról, hogy kitartson a dinasztia mellett, alig akad. A nyomtatványok azonban sokszor élnek a refutáció technikájával, ami azt igazolja, hogy a Habsburg-ellenes álláspont is létezett. Ez a tradíció elsősorban a korai *Reichspublizistik* képviselőire vezethető vissza, elsősorban Hyppolitus a Lapidéra és Samuel Pufendorfra, akikre szinte minden röpirat hivatkozik, ha az Ausztriai-házat illető vádakak akarják megcáfolni. A Habsburgokat rossz színben feltűntető írárok és gondolatok forrásának, illetve terjesztőinek továbbá hagyományosan a franciákat szokás tartani, mint akiknek leginkább érdekükben állt a Habsburgok glóriájának megtépázása.

A rendelkezésre álló források sajnos nem segítenek abban, hogy kiderítsük, milyen szerepet játszott a bécsi udvar a Habsburg-párti röpiratok megjelenésében. Nem találtam semmilyen utalást arra, hogy lett volna egy propagandáért felelős személy vagy hivatal a császári udvarban. A nyomtatványok szerzői is természetesen tisztán patrióta érzéseikre hivatkoztak, elutasítva, hogy Ausztria bértollnokai lennének, vagy hízelegni akarnának neki. Akár volt valaki, aki kezében tartotta a Habsburgokról kialakult kép formálását, akár nem, kétségtelen, hogy a császárválasztásokkor az Ausztriai-ház története valamilyen formában megelevenedett (1742-ben érthető okokból kevésbé). Hosszabb-rövidebb röpiratok, azoknak fejezetei foglalkoztak a Habsburgok felemelkedésével, előjogaikkal. Az írárok sokszor arról is igyekeztek meggyőzni olvasóikat, hogy az Ausztriai-házzal kapcsolatban keringő becsmérő vélemények csupán a birodalom ellenségeinek koholmányai. A szerzők ezentúl azon is fáradoztak, hogy az aktuálisan megválasztott császár köré glóriát vonjanak. Az Ausztriai-ház *res gestae*-jében fontos szerep jutott továbbá a korábbi századok császárainak is, akiket igyekeztek úgy bemutatni, hogy a birodalommal kapcsolatos jelentőségüket hangsúlyozzák. A dinasztia dicsőséges története mellett tehát a család legkiválóbb tagjait is bemutatták, így emelve még jobban az uralkodócsalád fényét. A következő fejezet is ezt a szerkezetet követi: először a nyomtatványokból kibontakozó dinasztia-képet vizsgálja, majd pedig azt, hogy az uralkodócsalád mely tagjait és hogyan mutatták be az olvasóközönségnek.

158 *Schon wieder ein Kaiser aus dem Oesterreichischen Hause? Warum wählte man Ihn? Warum keinen Andern? Was gewinnt Oesterreich durch die Kaiserwürde?* 1790.

6.1. Dicsőséges és barátságos dinasztia

Az Ausztriai-ház felemelkedését a Habsburg-párti szerzők egy évszázadokon átívelő, fantasztikus sikertörténetként ábrázolták. A történet a néhány svájci és elzászi birtokkal rendelkező, jelentéktelen Habsburg Rudolf gróftól indult, és az Európa első méltóságát 300 éven keresztül viselő, nagyhatalmú dinasztiahoz érkezett. A röpiratok az osztrák birtokkomplexum kialakulásának folyamatával és az Ausztriai-ház által élvezett privilégiumok felsorolásával egyrészt a dinasztia dicsőségét igyekeztek bemutatni, másrészt azt, hogy a Habsburgok hatalma nem jelent veszélyt a birodalom számára.

Egy dinasztia hatalmát jól mutatja, hogy mekkora terület felett uralkodik. A Habsburgok a 18. századra egy tekintélyes, a Német-római Birodalmon belüli és kívüli területeket egyaránt magában foglaló területkomplexummal rendelkeztek, Európa egyik leghatalmasabb és legrégebbi uralkodócsaládját alkották. Ilyen jelentős dinasztia ereje joggal kelthetett féltelmet a kisebb államokban, az alacsonyabb rangú vagy a császári cím után csak sóvárgó uralkodócsaládok tagjaiból pedig irigységet válthattott ki.¹⁵⁹ Ennek elkerülése érdekében a dinasztia felemelkedését taglaló röpiratokba kulcsfontosságú elemként építették be azt, hogy a Habsburgok növekedése mindvégig békésen, vér nélkül és gyakran a szerencsének köszönhetően történt. A család hatalmának alapjait a dunai térségben egy teljesen törvényes adományozás vetette meg – írják –, amikor I. Rudolf király fiának, Albertnek adományozta az Osztrák Hercegséget (Ausztriát), Stájerországot és Krajnát. Szintén a békés területszerzést emelik ki a szerzők, amikor a 15. század közepétől fellendülő és a „*Tu felix Austria nube!*” jelszóval jellemzett Habsburg házassági politikát ismertetik. A későbbi I. Miksa volt az, aki a Burgundi Máriával (1457–1483) kötött házassága révén Németalföldet és Burgundiát megszerezte. A spanyol korona megszerzése szintén egy házasságnak volt köszönhető – és persze a jó szerencsének, hiszen „*ki láthatta volna előre, hogy Ausztriai Fülöp a Johannával kötött házassága révén megszerzi – az egyébként már a kezek közül kiengetett – Spanyolországot, hiszen még egy spanyol herceg és egy idősebb hercegnő is éltek, akik azután mindketten váratlanul és örökösök nélkül elhaláloztak.*”¹⁶⁰ Szintén egy frigy és Fortuna összjátéka volt Magyarország és Csehország megszerzése I. Ferdinánd (római király: 1531–1556, császár: 1556–1564) alatt, hiszen arra nem lehetett számítani, hogy II. Lajos (1516–1526) elesik Mohácsnál. Hasonlóképpen békésen lett a Habsburg örökség része Toscana, amelyet Lotaringiai Ferenc hozott a Mária Teréziával kötött házasságába. A terjeszkedés békés volta mellett a szerzők azt is hangsúlyozták, hogy ezek a birtokok a birodalomnak is hasznára voltak, hiszen segítettek ellenállni a keleti és nyugati határokon a birodalom *hostis naturalis*ainak.

Az Ausztriai-ház hatalmának szemléltetésére több nyomtatvány is terjedelmes listákat közölt a dinasztia által élvezett privilégiumokról és mentességekről.¹⁶¹

¹⁵⁹ *Germania Triumphans*, 1745, 10.

¹⁶⁰ „*Wer hätte voraus sehen können? daß Philippus Austriacus, durch seine Vermählung mit der Johanna, das nunmehr wieder aus Handen gelassene Spanien acquiriren sollen, da noch ein Spanischer Printz und eine ältere Prinzessin lebten, die beyde hernach ohnvermuthet ohne Erben mit Todt abgiengen.*” *Germania Triumphans*, 1745, 13.

¹⁶¹ A Habsburg-dinasztia privilégiumainak listáit lásd: *Germania Triumphans*, 1745, 15–28.; *Schon wieder ein Kaiser...?*, 1790, 145–156. Érdemes összevetni a Pufendorf által felsorolt előjogokkal, PUFENDORF, 30–31. Egy rövidebb, hat elemből álló felsorolás található továbbá *Untersuchung*, 1752, 24–25.

Ezeknek nagy részét szerzők az 1156-os *Kis kiváltságlevélre* vezetik vissza, amelyet I. Barbarossa Frigyes császár (1152/1155–1190) az Osztrák Hercegség létrehozásakor adott ki. Több privilégiumot az 1358-ban kompilált *Nagy kiváltságlevél*ből eredeztetnek, vagy annak egyes darabjaiból. Kiemelik, hogy az osztrák főhercegek rangban közvetlenül a választófejedelmek után következnek, a császár jelenlétében rögtön mögöttük, a császár jobbján foglalhatnak helyet. Személyük jelentőségét jelzi továbbá, hogy ők a császár legtitkosabb tanácsadói, a főhercegi sapkát királyi diadémmal ékesíthetik, és a személyük ellen elkövetett bűncselekmény felségsértésnek minősül, amiért az elkövetőt fő- és jószágvesztéssel kell büntetni – akárcsak a császár vagy a választófejedelmek ellen elkövetett bűnök esetén. Ausztria a hűbéradományozás terén is jelentős kiváltságokat élvezett: területe örökös hűbér volt, tehát a császár vagy a birodalom nem vonhatta vissza, területén pedig nem lehetett újabb birodalmi hűbért kialakítani (vagyis Ausztria egésze a főherceg hűbéri fennhatósága alatt volt). A főherceg a hűbért saját területén vehette át a császártól, ráadásul lóháton ülve, és a hűbért minden ellentételezés nélkül kapta meg. A birodalommal és a császárral szemben a legtöbb kötelezettség alól, mint az adók és a katonaállítás mentes volt, csupán a Magyarországra vezetett hadjáratok idején volt köteles 12 katonát fegyverben tartani (ezt a középkorba visszavezethető köteleességet sosem hajtották be rajta). Bár a birodalom védelmére nem volt kötelezve, a birodalmi rendeknek ellenben segítséget kellett nyújtaniuk Ausztriának, ha fegyveres támadás érte. A többi birodalmi renddel szemben az osztrák főhercegnek joga volt részt venni a birodalmi gyűléseken, nem pedig kötelessége, de még ott is privilegizált helyzetben volt a fejedelmi kollégiumban (Salzburggal felváltva) betöltött elnöki pozíciója révén.¹⁶² A főhercegnek országain belül is fontos privilégiumai voltak, köztük több olyan, amely választófejedelmi előjognak számított, sőt olyan dolgokban is intézkedhetett, amelyben a birodalom többi államában a császár járt el, vagy a császár jóváhagyásához volt kötve. A főherceg Ausztria területén tetszése szerint vezethetett be és emelhetett meg adókat és vámokat, nemesíthetett, kiváltságokat és tudományos fokozatokat adományozhatott, törvénytelen gyermekeket törvényesíthetett. Befogadhatta a zsidókat, megvédelmezhetette a birodalmi átokkal sújtott személyeket – ugyanakkor azokat, akiket Ausztriában vontak átok alá, csak Ausztriában lehetett feloldozni. Ő volt a legfelső bíró, ítéletei ellen nem lehetett a császárhoz sem fellebbezni. Az öröklési rendben a primogenitúra érvényesült, illetve az Osztrák Hercegségben megalakulása óta érvényben volt a nőági örökösödés is. Továbbá ha a család fiú- és leányágon is kihalni látszott volna, az utolsó főherceg szabadon rendelkezhetett arról, ki legyen az utódja. A főherceget megillető kiváltságok minden uralma alá tartozó területen érvényesek voltak, sőt a később megszerzendő területekre is kiterjesztették őket.

Mivel az Ausztriai-ház erejét és tekintélyét ennyi birtok, kiváltság, nemzetközi családi és szövetségi kapcsolat mutatta, érthetőnek tűnik, ha ez a jelentős hatalom esetleg többekben félelmet keltett. Emiatt a szerzők egy része próbálta megvilágítani az olvasók számára, hogy a Habsburgok hatalma hiába ekkora, nem jelent veszélyt – a birodalomra nézve semmiképpen. A Habsburg hatalom ugyanis hiába a legerősebb a

¹⁶² Az előjogokkal kapcsolatban csak Pufendorf jegyzi meg, hogy Ausztriának jóformán semmilyen kötelezettsége nincs a birodalommal szemben, ellenben a birodalomnak több kötelessége is van Ausztria irányában.

birodalmon belül, amelyet az egyes német államok meg sem tudnak közelíteni, nem ér fel azzal a hatalommal, amelyet a birodalom többi tagja együtt képvisel – érvelt a *Germania Triumphans* szerzője.¹⁶³ Szerinte ahhoz, hogy Ausztria veszélyt jelentsen a birodalom számára, az kellene, hogy hatalma valamennyi német állam összerejénél nagyobb legyen, amit lehetetlennek tartott. Nikolaus Hieronymus Gundlingnak (1671–1729) az európai államok állapotát¹⁶⁴ elemző munkájára hivatkozva állította, hogy az Ausztriai-ház akkor sem tudna ilyen potenciált felmutatni, ha Spanyolország is még mindig hozzátartozna. Arra sem látott esélyt, hogy az uralkodócsalád hatalma a jövőben növekedne meg olyan mértékben, hogy az fenyegetést jelentene a birodalom számára. Ezt egyrészt külpolitikai okokkal magyarázta: sem Franciaország nem nézne tétlenül fő ellenfele ilyen arányú megerősödését, de Európa többi állama sem, amelyek az európai hatalmi egyensúly fenntartásán fáradoznak. Másrészt a birodalom alkotmánya sem tenné ezt lehetővé, hiszen a választási kapitulációk és az alaptörvények olyan mértékben korlátozzák a császárt, hogy a rendek bármikor könnyűszerrel megakadályozhatják a császár hatalmaskodását. Elismerte, hogy volt két császár, V. Károly és II. Ferdinánd (1619–1637), akiknek a hatalma már-már a birodalomra is veszélyes mértékben megnőtt, de úgy vélte, ez csak azért történhetett meg, mert a valósi megosztottság és a gyakori háborúk miatt a birodalom ereje szétforgácsolódott, és ebben a két időszakban nem tudta megteremteni a császári hatalommal szemben szükséges egyensúlyt. Különböző is, a császári teendők ellátása annyi időt és energiát emészt fel – teszi hozzá –, hogy a császárnak lényegében nincs is lehetősége saját családi hatalmának növelésén munkálkodni. Az Ausztriai-ház katonai erejével kapcsolatban többen leírták, hogy a birodalom számára ez is ártalmatlan, hiszen Ausztria csak azért kényszerül ekkora hadsereg fenntartására, mert nagyon erős szomszédai vannak, amelyek időnként ellenségesen tekintenek rá. Fegyvereit pedig sosem használta hódító szándékkal, hanem csak a már meglevő területek védelmére.¹⁶⁵ A legtöbb szerző abban is egyetértett, hogy az Ausztriai-háztól azért sem kell félni, mert tagjai már csak a birodalom iránti patrióta felfogásuk miatt sem használnák fel hatalmukat a Német-római Birodalom kárára. Sőt, a császárok mindig is a birodalom virágzásában voltak érdekeltek, saját országaik érdekét mindig szorosan összekapcsolták a birodalom érdekeivel.

Az 1790-ben publikált *Ueber die Lage und Bedürfnisse* című pamflet íróját azonban már nem lehetett ilyen könnyen meggyőzni az Ausztriai-ház hatalmának ártalmatlanságáról. Bár a nyomtatvány elvileg csak arról szól, hogy vajon kell-e hatalmas császár a birodalomnak általában, Habsburg-ellenes éle eléggé egyértelmű. Ez a szerző azonban tartózkodott attól, hogy olyan vehemensen támadja a Habsburgokat, mint tette annak idején az *Avis impartial*,¹⁶⁶ nem mondja ki, hogy ne válasszanak Habsburg császárt, csak annyit, hogy a bajor–pfalzi választófejedelem, Károly Tivadar lenne inkább az alkalmas jelölt. Általánosságokban beszél, megadja a császároknak kijáró kötelező tiszteletet valamennyi Habsburgnak, érveivel mégis őket támadja.

163 Az Ausztriai-ház hatalmának veszélytelenségére vonatkozóan lásd *Germania Triumphans*, 1745, 28–35.

164 *Ausführlicher Discours über den jetzigen Zustand der europäischen Staaten*. A munka először 1733–1734-ben jelent meg. Lipcsében két kötetben, de később többször is kiadták.

165 *Raisonnement*, 1745, 13.

166 *Avis impartial*, 1745. A pamflet teljes szövegét lásd a függelékben.

Elismeri ugyan, hogy nagyon régen, amikor az erős a gyengét elnyomta, a szomszédok egymás ellen küzdöttek, az alattvalók felkeltek fejedelmeik ellen, nem tartották be a birodalmi békét, szükség volt a hatalmas császárokra,¹⁶⁷ de már V. Károlyt is a császári önkényért kárhoztatja. Nehéz lenne félreérteni, melyik dinasztiáról beszél, amikor arról ír, hogy egyes császárok magánháborúikba vonták bele a birodalmat, vagy arról, milyen káros következményei vannak, ha egy császár jelentős birodalmon kívüli birtokokkal rendelkezik. Nyilvánvalóan az Ausztriai-ház ellen szólt, amikor egy közepes hatalmú fejedelem megválasztása mellett érvelt: egy közepes hatalommal rendelkező császár nem lépne fel a gyengébb rendek ellen, akik nem félnének tőle, így szívesebben működnének együtt vele. Egy ilyen császár nem akarna kitörni a birodalmi keretek közül (mivel lényegében nem lenne elég erős hozzá), nem akarná áthágni a törvényeket, sőt a birodalmi alkotmány megőrzésén fáradozna, saját érdekeit pedig tökéletesen össze tudná hangolni a birodalom érdekeivel. Attól sem kellene tartani továbbá, hogy a birodalomra nézve káros hadi vállalkozásokba fogna, csak akkor nyúlna fegyverhez, ha országait vagy a birodalmat kellene megvédeni. Egy közepes hatalmú császár nem rendelkezne birodalmon kívüli tartományokkal, így nem kellene attól tartani, hogy tartósan távol lenne a birodalomtól, hogy a külföldi érdekeltségek miatt keveri háborúba a birodalmat, vagy hogy ezek miatt ne tudna megfelelő figyelmet fordítani a birodalom ügyeire. A szerző elismerte, hogy a birodalom köszönettel tartozik a Habsburgoknak azokért a nagyszerű dolgokért, amelyeket az addigi 300 évben véghez vittek, de úgy gondolta, már itt lenne az ideje, hogy egy másik dinasztia (ismét) kipróbálhassa magát a birodalom vezetésében. Nem vitatta, hogy II. József alatt a hatalom és az igazságosság tökéletesen egyesült az uralkodóban, mégis úgy vélte, Józsefnek nem jutott elég ideje arra, hogy saját országai mellett kellő figyelmet szenteljen a birodalomnak. II. Lipótot pedig megpróbálta finoman lebeszélni a császári korona elfogadásáról.¹⁶⁸ Úgy gondolta, Lipót, aki pontosan tudja, milyen felelősséggel jár akár csak egy kis országban is uralkodni, azzal is tisztában van, hogy az átvett, hatalmas kiterjedésű Habsburg-birtokok jóval több feladattal járnak majd. Miért akarná ezek mellé még a birodalom terhét is a vállára venni? A szerző szerint Lipót nemcsak saját magát kímélné meg, ha nem pályázna a császári méltóságra, hanem Ausztria kincstárát is, amelyből eddig is éppen elég pénzt vontak ki a császári hivatalhoz kötődő kiadások.

Annak ellenére tehát, hogy a legtöbben üdvösnek, hasznosnak és a többi államra nézve ártalmatlannak tartották az Ausztriai-ház uralkodását a birodalomban, létezett ellenpárt is, amelynek tagjai a Habsburgok hatalmának csökkenésében voltak érdekeltek. Bár a Habsburg-ellenes propaganda a választások idején nem volt annyira látványos, mint a császárpárti, több röpirat szerzője is kötelességének érezte, hogy az Ausztriai-házat ért, igaztatlannak tekintett vádakát visszautasítsa, sőt a *Germania Triumphans* egész fejezetet szentelt a Habsburgokat ért vádak okainak kinyomozásának.¹⁶⁹ Az Ausztria-ellenes gondolatokat a Habsburg-párti szerzők két forrásra vezették vissza. Természetesen az egyik Franciaország volt, amely a birodalom és Ausztria

167 *Ueber die Lage und Bedürfnisse*, 1790, 3–4.

168 *Ueber die Lage und Bedürfnisse*, 1790, 51–53.

169 *Germania Triumphans*, 1745, 41–49.

össellenségeként folyamatosan próbálta bomlasztani a birodalom egységét, és mindent megtett az örök rivális, az Ausztriai-ház hatalmának csökkentése érdekében. A röpiratok felvonultatják a franciák egész eszköztárát: többször hangoztatják, hogy a Habsburg-ellenes pamfletek vagy akár komolyabb munkák a franciák szorgalmazására születtek, az egyik szerző pedig tudni véli, hogy több francia király, köztük XIV. Lajos is kegydíjakat fizetett németországi és hollandiai tudósoknak, hogy rossz színben tüntessék fel az Ausztriai-házat.¹⁷⁰ Másik, igen hatásos módszerként írnak arról, ahogy állítólag a Párizsba látogató német utazókat „mérgezték meg a francia levegővel”, sok rossz gondolatot plántálva beléjük hazájukkal és a császári dinasztiaival szemben. Különösen olyan személyeket vettek célba – folytatja az író –, akikről tudható volt, hogy valamelyik német államban vezető pozícióhoz jutnak majd, és ha tervük sikerrel járt, akkor az Ausztria-ellenes gondolatok már állami szinten is megjelenhettek. A franciák tehát igyekeztek belülről is bomlasztani a birodalmat, ami nem járt volna eredménnyel, ha a birodalomban nem talál táptalajra az elhintett mag. A *Germania Triumphans* szerzője szerint a német fejedelmek irigységének is szerepe volt abban, hogy Ausztria ellen lehetett fordítani őket, és VII. Károlyt hozza fel példának mint aki sokáig megőrizhette volna barátságát a Habsburgokkal, ha nem hallgat a franciákra.

Az Ausztria-ellenesség másik gyökerét a 17. század császárellenes *Reichspublizistik*jához vezették vissza a pamfletek írói. A Habsburg-ellenes gondolatok egyik első megfogalmazója a Hyppolitus a Lapide álnéven író Bogislaw Philippus Chemnitz volt, aki a harmincéves háború alatt kezdte meg publicisztikai tevékenységét. A svéd katonai szolgálatban álló és később svéd udvari történészként tevékenykedő Chemnitz az 1640-es években jelentette meg igen nagy port kavarázó értekezését a Német-római Birodalom államérdekéről,¹⁷¹ amelyben hevesen támadta nemcsak II. Ferdinánd császárt, hanem az egész Ausztriai-házat. Neki tulajdonítanak egy 1633 körül íródott másik munkát is, amely kifejezetten azzal a kérdéssel foglalkozott, hogy az Ausztriai-ház tagjait el kéne távolítani a császári méltóságból.¹⁷² Annak ellenére, hogy Chemnitz írásai között vannak a kifejezetten Ausztria-ellenesek, a 18. századi publicisztika inkább Samuel Pufendorf mérsékeltabb kritikájából merített. Pufendorf a Német Birodalom alkotmányáról szóló könyvében a sors különös kegyének nevezte Ausztria felemelkedését: a jelentéktelen Habsburg Rudolf grófot a mainzi érsek szemelte ki királynak, és mivel senki más nem törte magát, hogy az akkor nem sokra becsült német koronát megszerezze, mindenki elfogadta Rudolfot. Az élelmes Rudolf pedig arra használta fel a pozícióját, hogy családja hatalmát birtokadományozásokkal megerősítse és ügyes házasságokkal a birodalom elitjébe emelje be.¹⁷³ Pufendorf szerint két oka volt annak, hogy az Ausztriai-ház ilyen hosszú ideig meg tudta tartani a császári méltóságot. Egyrészt az, hogy ezen az uralkodócsaládon kívül senki nem rendelkezett akkora vagyonnal, hogy a ranghoz kapcsolódó költségeket saját jövedelmeiből finanszírozza. Másrészt az, hogy a Habsburg császárok az évszázadok alatt

170 *Germania Triumphans*, 1745, 42–43.

171 *Dissertatio de Ratione Status in imperio nostro Romano-Germanico. In qua tum, qualisnam revera in eo Status sit; tum quae Ratio Status observanda quidem, sed magno cum Patria Libertatis detrimento, neglecta hucusque fuerit; tum denique, quibusdam mediis antiquis Status restaurari ac firmari possit, dilucide explicatur.* Első kiadás: h. n., 1640, második: Amszterdam, 1647.

172 *Quaestio odiosa, sed notabilis, de remotione Austriacae Domus ab Imperiali dignitate.* H. n., 1633.

173 PUFENDORF, 1667, 28–29.

annyi területet, privilégiumot és mentességet szereztek maguknak, hogy a fennhatóságuk alatt levő birtokok lényegében önálló államot képeznek a birodalmon belül, amelyet könnyen le tudnának választani a birodalomról, ha a választás egy másik dinasztia sarjára esne. Azt pedig mindenki belátja, hogy ha az Ausztriai-ház a korona elvesztését elszakadással bosszulná meg, akkor a jelentős területi veszteség mellett a birodalomnak azzal is szembe kéne néznie, hogy további államok, amelyek önállóan is életképesnek gondolják magukat, Ausztria példáján felbuzdulva szintén megpróbálnának leválni a birodalomról. Ennek a folyamatnak az eredménye az lenne Pufendorf szerint, hogy Németország egy Itáliához hasonló zavaros területté változna.¹⁷⁴ A 18. századi publicisták között akadt, akinek véleménye szerint Pufendorf ártalmas munkájának nyomán hangoztatták a Habsburg-ellenes írók azt a gyanújukat, amely szerint az Ausztriai-ház tagjai folyamatosan abban mesterkednek, hogy a császári koronát örökletessé tegyék dinasztiájuk számára. Arra, hogy a röpiratok miként utasították vissza azt a két vádat, hogy a Habsburgok a korona elvesztése esetén elszakadnának, illetve hogy örökletes monarchiává akarnák alakítani a birodalmat, *A birodalom haszna* című fejezetben részletesen kitérek.

A *Germania Triumphans* szerzője feltette azt a kérdést, vajon akkor is élne-e ez az ellenszenv a birodalom egyes tagjaiban, ha az Ausztriai-ház tagjai nem viselték volna a császári koronát olyan hosszú időn keresztül?¹⁷⁵ Arra a következtetésre jut, hogy valószínűleg nem. Ezt azzal indokolja, hogy sokan összekeverik a császári hivatalt a császári dinasztiával, és a hivatal miatti kellemetlenségeiket a dinasztia rovására írják. Nyilván nem lehet úgy ítélkezni, úgy jóváhagyni a törvényeket – írja a szerző –, hogy az minden félnek kedvezzen, mégis, helytelen dolog emiatt személyesen az uralkodót hibáztatni. Már csak azért is, mert a legfelső hatalom megoszlik a császár és a rendek között, így a működési hibákért ők is felelősek. Ugyanez a hatalommegosztás az oka annak, hogy a birodalmi rendek hiába szeretnék megszerezni államukban a teljes szabadságot, nem lehet – „cserébe” viszont a császárnak sincs ugyanilyen tökéletes szabadsága. Hasonlóképpen nem tartja szerencsésnek a szerző, hogy egyesek katolikus vallása miatt nem nézik jó szemmel a Habsburg-dinasztiát, és emlékeztet rá, hogy az alkotmány belsejéből fakad, hogy protestáns fejedelem nem emelkedhet a császári trónra. Végül arra hívja fel a figyelmet, hogy az Ausztriai-házról szóló rosszindulatú előítéletek legtöbbször háborús helyzetben terjedtek el: az éppen zajló örökösödési háború, a régebbi vallásháborúk vagy éppen a harmincéves háború történései is ezt igazolják. Utóbbi kapcsán nem mulasztja el megemlíteni, hogy abban az időszakban alkotta leggonoszabb Ausztria-ellenes munkáit Hyppolitus a Lapide.

Azt, hogy az Ausztriai-ház tagjai alkalmasak és méltók is a császári cím viselésére a császársjelölt kiváló tulajdonságainak hangoztatása mellett azzal is lehetett bizonyítani, hogy a dinasztia sok kiváló császárt adott már a birodalomnak. Természetesen a Habsburg-családnak is voltak szép és kevésbé szép emlékű tagjai, és míg a Habsburg-párti szerzők a utóbbiakat próbálták mentegeni, addig az Ausztria-ellenes írók a legnépszerűbbeket is próbálták befeketíteni. A Habsburg-család egyes tagjairól közvetített kép vizsgálatkor egyrészt a császársjelöltekről lehet beszélni, másrészt a

174 PUFENDORF, 1667, 30.

175 *Germania Triumphans*, 1745, 45–47.

korábbi korszakok császárainak megítéléséről. A 18. században azonban nem lehet elmenni Mária Terézia alakja mellett, bár ő természetesen csak császárnéi méltóságig vihette. Az ő személye azért volt nagyon fontos, mert Mária Terézia jelentette az összekötő kapcsot a VI. Károllyal bezáróan uralkodó Habsburg-dinasztia és az I. Ferencsel trónra kerülő Habsburg–Lotaringiai-ház között. 1745-ben Mária Teréziát igazi német hősnőként kellett beállítani ahhoz, hogy megteremtsék a kontinuitást a Habsburgok férfi- és nőága között, és hogy igazolják, a korábbi korok kiváló tulajdonságai az ő leszármazottaiban is továbbélnek.

A Habsburg-dinasztia dicsőségtábláján az első portré hagyományosan I. Rudolf német királyé. Bár a császári koronát nem nyerte el a pápától, a szerzők a birodalom és az Ausztriai-ház történetében is kiemelkedő szerepet juttattak neki. A Német-római Birodalom szempontjából azért volt jelentős, mert trónra lépése egy közel húszéves zűrzavaros időszaknak vetett véget 1273-ban. Mivel halála után is viszonylag gyorsan váltották egymást a királyok, ráadásul többször került sor ellenkirály választására, Rudolf közel húsz évig tartó uralkodását a béke és nyugalom szigeteként lehetett beállítani. Az Ausztriai-ház történetének szempontjából pedig azért fordulópont ez az időszak, mert 1282-ben Rudolf fiainak adományozta Ausztriát, Stájerországot és Krajnát, vagyis az első birtokokat a későbbi Habsburg Birodalom területén, ezzel pedig a Habsburg-ház dinasztikus hatalmának (*Hausmacht*) alapjait rakta le. Ezt a jelentős tettet a Habsburg-ellenes szerzők próbálták úgy értelmezni, hogy az Ausztriai-ház hatalmát a birodalom kárára növelte. Az *Avis impartial* szerzője szerint vele kezdődött a birodalom alkotmányának és jogainak lerombolása, mert megpróbálta örökletessé tenni a császári méltóságot, Németország forrásait bel- és külföldi háborúinak szolgálatába akarta állítani, arra törekedett, hogy saját dinasztiája érdekében kihasználja a birodalom rendjeit, stb.¹⁷⁶

A következő három Habsburg császár, I. Albert (1298–1308), II. Albert és III. Frigyes kevesebb publicitást kaptak. I. Albert talán azért, mert nem uralkodott túl hosszan, illetve – amint azt a Habsburg-ház szakértője, a *Germania Triumphans* szerzője is írta – ő volt az egyetlen olyan Habsburg, akivel kapcsolatban felmerült a vád, hogy örökletessé akarta tenni a császárságot. II. Albert kétéves uralkodása nem volt elég nagy tettek véghezvitelére. Őt elsősorban azért szokták emlegetni, mert vele kezdődött 1438-ban az Ausztriai-ház tagjainak 1740-ig megszakítás nélkül tartó uralma a trónon. III. Frigyes ugyan hosszan uralkodott, de nem tett semmi kirívóan jót vagy rosszat, így ő kicsit „unalmas” lehetett a szerzők számára.

I. Miksa viszont már igazán jó „reklámarca” volt a dinasztiának. Azon kevés császár közé tartozott, akiktől az Ausztria-ellenes publicisztika nem próbálta elvitatni az érdemeit, hanem inkább hallgatott róla. Rudolfhoz hasonlóan ausztriai és birodalmi szemmel nézve is fontos volt. 1477-ben Burgundi Máriával kötött házassága révén sikerült megszereznie a Habsburgok számára a burgund örökség nagy részét, a Burgund Szabadgrófságot és Németalföld jó részét (amelyek közül a 18. században már csak Dél-Németalföld volt Habsburg-kézen). Ebből a házasságból született Szép Fülöp (1478–1506), akinek révén Spanyolországot sikerült a 16. század elején

176 *Avis impartial*, [1745], 8.

a Habsburgok birtokaihoz csatolni. A birodalom szemszögéből Miksa azért volt kiemelkedő császár, mert az ő uralkodása alatt jöttek létre a birodalmi alkotmány első fontos elemei (az *Aranybullát* nem számítva). Az ő hathatós közreműködésével született meg az 1495-ös reformmunkálatok során a birodalmi béke, amelynek őrzésére rögtön fel is állították a Birodalmi Kamarai Bíróságot. Szintén Miksa uralkodása alatt alakították ki 1500-ban, majd 1512-ben a birodalmi kerületi beosztást. A Habsburgok önfeláldozásának emlegetésekor Miksa mindig klasszikus példának számított, több szerző is megemlíti, hogy saját vagyonából 10 millió guldent költött a Német-római Birodalom ügyeire. Más kérdés, hogy 1507-ben benyújtotta erről a számlát a birodalmi rendeknek, az összegből azonban állítólag mindössze 400 000 guldent fizettek vissza neki.¹⁷⁷ Bár a Németországot vallásháborúba sodró reformáció még Miksa idején vette kezdetét, a vallási viszályokból származó problémákért egyes szerzők már nem őt, hanem utódját tették felelőssé.

V. Károlyt hősie küzdőnek ismerhetjük meg a nyomtatványokból. Már a császári korona megszerzéséért is keményen meg kellett dolgoznia, hiszen olyan ellenjelöltekkel nézett szembe, mint III. Frigyes szász választófejedelem (1486–1525), VIII. Henrik angol és I. Ferenc francia király. Károly nem sajnálta a pénzt és az energiát a korona megszerzésére, mert állítólag többre tartotta királyok felett uralkodni, mint az alázatos spanyolok felett. „*Ezek a helyes gondolatok, amelyeket egy német császárnak vallania kell!*”¹⁷⁸ – lelkenedett az egyik pamflet szerzője V. Károly szerinte patrióta felfogása kapcsán. Károlynak nemcsak a császári címért kellett szembe szállnia a francia királlyal, hanem a csataterén is. V. Károly alatt kezdődött a francia–német ellenségeskedés, amely a Valois-k kihalása után a Bourbonok alatt is folytatódott. Károly azonban megvédte a birodalmat a francia hódítástól, és még Itáliában is képes volt erélyesen képviselni a birodalom érdekeit. Nem mindenki értékelte azonban ilyen dicsőségesnek Károly uralkodását. A császárság felbomlasztása mellett érvelő *Warum soll Deutschland...?* például azt írta róla, hogy bár kétségtelenül sok ragyogó tulajdonsággal rendelkezett, a történelemben is nagy szerepet játszott, de nem Németországban. A szerző Károlyt hibáztatja a következő közel 150 év vallási konfliktusaiért. Szerinte Károly alatt alakult ki az a politika, amely a császárságban a mindenki számára üdvös reformációt mindenáron el akarta nyomni.¹⁷⁹ Érdekes módon Károlyt nem nagyon szokták összekapcsolni a birodalmi alkotmány fejlődésével. A jogtörténetben jártasabb szerzők megemlítik, hogy ő adott ki először választási kapitulációt, de sem a birodalmi matrikula, sem az augsburgi vallásbéke nem kerül elő. A „mulasztásnak” talán az lehet az oka, hogy – amint az több nyomtatványban is szerepel – saját, nehézkes császárválasztása után viszonylag hamar római királlyá választatta öccsét, a későbbi I. Ferdinándot, akinek át is engedte a német ügyek intézését. Ennek köszönhetően az augsburgi vallásbéke ugyan V. Károly alatt jött létre, ám Ferdinánd hozta tető alá.

I. Ferdinándnak a vallási ügyekben tanúsított türelmes magatartása mellett a felesége, Jagelló Anna (1503–1547) révén szerzett királyságokat, Magyarországot és Csehországot szokták a javára írni. Vele kezdődően azonban ismét szüksézárbakká

177 *Schon wieder ein Kaiser...?*, 1790, 43–44.; *Ist die teutsche Kaiserkrone...?*, 1790, 6.

178 „*Dieses sind die rechten Gedanken, die ein deutscher Kaiser haben muß!*” *Untersuchung*, 1752, 21.

179 *Warum soll Deutschland...?*, 1787, 12.

válnak a szerzők a császárok tevékenységét illetően. II. Miksát (1564–1576) ismét vallási türelméért dicsérik, II. Rudolfot (1576–1612) pedig egyszerűen azért, mert harminchat évig dicsőségesen uralkodott.¹⁸⁰ Arról természetesen nem szól a fáma, hogy Rudolf milyen igazgatási zűrzavart okozott azzal, hogy kettéválasztotta a kormány-szerveket, amelyeknek egyik fele továbbra is Bécsben, másik fele a császár mellett, Prágában működött. A későbbi Mátyás császárral (1612–1619) zajló testvérviszályt sem említik, de Mátyás is súlytalan marad a dinasztia történetében. Az ő uralkodása idején azonban kezdetét vette a harmincéves háború, amely Németország kora újkori történetének legnagyobb megrázkódtatása volt. A háború időszakát néha a Ferdinándok korának is nevezik. Nemcsak azért, mert II. és III. Ferdinánd (1637–1657) volt akkoriban a császár, hanem azért is, mert – a szerzők szerint – nemcsak nevük, hanem politikájuk is nagyon hasonlított. A többség szerint nem jó értelemben, mivel uralkodásukat a vallási türelmetlenséggel és a császári hatalom erőszakos érvényesítésével kapcsolják össze. A *Schon wieder ein Kaiser...?* írója szerint II. és III. Ferdinánd annyira erőlyesen próbálta alávetni a birodalmat, hogy végül a birodalmi rendek a vesztfáliai békében tovább korlátozták a császári hatalmat. A két Ferdinánd viszonylag negatív megítélését a *Germania Triumphans* szerzője azzal próbálja tompítani, hogy róluk sem gondolnának annyi rosszat, ha nem a háborús, vallási viszályokkal tarkított időkben kellett volna uralkodniuk. A vesztfáliai békét pedig mint a birodalmi alkotmány egyik sarkalatos elemét kifejezetten III. Ferdinánd javára írja.

A császári cím megszerzése I. Lipót számára sem volt zökkenőmentes. Neki XIV. Lajossal kellett szembenéznie, és végül három „patrióta” választófejedelem munkálkodásának hála, sikerült a császári koronát „Franciaország rabló karmai” közül kimenekítenie.¹⁸¹ I. Lipót uralkodásából alapvetően a két ősellenség, a törökök és a franciák elleni háborúk maradtak emlékezetesek, illetve az is több helyen olvasható, hogy le kellett győznie a belső ellenségeket is. A Lipótot dicsérő írások a háborúk közül a francia- és törökellenes hadjáratokra teszik a hangsúlyt, az *Avis impartial* azonban ezek helyett a spanyol örökösödési háborúra próbálja emlékeztetni az olvasókat, mondván, hogy ez a háború pusztán Lipót hatalmi ambícióit szolgálta, a birodalomnak ellenben semmilyen haszna sem származott belőle. Ez a szerző úgy állítja be Lipótot mint egyikét azon császároknak, akik saját hatalmuk növelésének érdekében próbálták felhasználni császári hatalmukat.¹⁸² A birodalom érdekeivel és alkotmányával ellentétes lépésként értékeli a kilencedik választófejedelemi méltóság megkreatálását, mivel szerinte Lipót önkényes rangemelését hajtott végre, ráadásul az új választót az Ausztriai-ház érdekei mellet kötelezte el.

A 18. században uralkodó első császárok, I. József és VI. Károly ismét kevesebb szerephez jutottak a dinasztia dicsőségesen uralkodó császárainak sorában. „Természetesen” az *Avis impartial* őket is megvádolta minden rosszal, amivel már apjukat, I. Lipótot is. VI. Károly kapcsán természetesen elmaradhatatlan a *Pragmatica Sanctio* megemlézése, de a röpiratok inkább a haláláról, illetve az azt követő háborúról írnak.

180 *Germania Triumphans*, 1745, 8–9.

181 *Schon wieder ein Kaiser...?*, 1790, 97.

182 *Avis impartial*, [1745], 8–9.

Az osztrák örökösödési háború idején, különösen az 1745-ös választási időszak alatt Mária Terézia töltött be kulcsszerepet a Habsburg-dinasztia propagandájában. Mivel Mária Terézia dicsőítése szervesen beépült a Lotaringiai Ferenc császárrá választása mellett kifejtett propagandába, erre a kérdésre a Ferenc alkalmasságával foglalkozó fejezetben fogok hosszabban kitérni, most csak röviden foglalom össze a királynő jelentőségét a Habsburg uralkodók sorában. Mária Terézia kilóg a sokat méltatott császárok közül, hiszen őt nem lehetett császárrá választani, meg kellett elégednie a császárnéi méltósággal. Talán nem túlzás mégis azt állítani, hogy az 1745-ös választás nem Lotaringiai Ferenc, hanem Mária Terézia férjének megválasztásáról szólt abban az értelemben, hogy akárki nyerte volna el a főhercegnő kezét, ő lett volna a Habsburgok következő császárijelöltje VI. Károly halála után. Lotaringiai Ferenc császári alkalmasságát amúgy is sokan vitatták, így a német hősnőként ábrázolt Mária Terézia népszerűsége férje megválasztására is előnyös hatást gyakorolt. A királynő jelentősége abban rejlett továbbá, hogy mint az utolsó Habsburg császár lánya, családi birtokainak egyetlen örököse és a császárijelölt felesége megteremthette a folytonosságot az Ausztriai-ház férfi- és nőága között. Hangsúlyozták, hogy örökölte apjától a Habsburgok összes kiváló tulajdonságát, amelyeket továbbörökít Lotaringiai Ferencel közös gyermekeiben.

A 18. századi császárokat már nem lehetett olyan egyszerűen beépíteni a propagandába azon egyszerű oknál fogva, hogy uralkodásuk túlságosan közeli volt, még nem tisztult le a kép. I. Ferenc császárságát itt is elhomályosította Mária Terézia alakja, II. József uralkodása után pedig ellentétes érzések kavargtak a birodalom tagjaiban. Azt, hogy a II. Lipóttal kapcsolatos nagy várakozások mennyire voltak reálisak, sosem tudták meg a birodalom lakói a császár korai halála miatt. II. Ferenc pedig megszüntette a birodalmat, az ő emlékét már az Osztrák Császárságnak kellett ápolnia. Ettől függetlenül röviden érdemes kitérni az 1790-es választásra, amikor megismerkedhetünk II. József uralkodásának értékelésével és a II. Lipót trónra lépését övező határtalan lelkesedéssel.

II. József uralkodásának megítélése minden olyan országban, amelyben uralkodott, ellentmondásos volt: bár számos intézkedését dicsérettel illették, nem volt olyan országa, ahol ne vívta volna ki alattvalói egy részének ellenszenvét. Megválasztásakor reményteljes ifjút láttak benne, aki anyja, Mária Terézia révén az utolsó Habsburg császár, VI. Károly leszármazottja volt. Uralkodása alatt azonban a birodalomban is több olyan lépést tett, amelyekkel alattvalói rosszállását váltotta ki. Nehezen is tudott elszámolni tetteivel anyjának azon röpirat szerint, amely a halottak birodalmában Mária Terézia, II. Frigyes és József közötti beszélgetést írta le.¹⁸³ A *Was war Joseph der II. und Was wird Leopold der II. seyn?* című röpirat meglehetősen tárgyilagosan értékelt József uralkodását, felsorolva gyermekkorának fontosabb elemeit – viszonylag terjedelmesen ismertette az 1741-es pozsonyi „*vitam et sanguinem*” jelenetet.¹⁸⁴ Bár alapvetően az előre mutató reformokra helyezte a hangsúlyt, megjegyezte, hogy ennyi újítást ötven év alatt, egymásra felépítve lehetett volna úgy bevezetni, hogy azok valóban a nép javát szolgálják. József intézkedései közül a szerzők elsősorban az

¹⁸³ *Gespräch im Reiche der Toten*, 1790.

¹⁸⁴ *Was war Joseph II...?*, 1790, 1–2.

egyház hatalmának csökkentésére és a babonaságok felszámolására vonatkozókat dicsérték.¹⁸⁵ Szinte kivétel nélkül leírták azonban azt is, hogy József túlságosan gyorsan és kissé erőszakosan próbálta boldogítani a népet. Az egyik nyomtatvány szerint – a jó érdekében ugyan, de – folyamatosan visszaélt a császári előjogokkal, ami sajnos egész uralkodását beárnyékolta.¹⁸⁶ Egy másik pamflet pedig csalódottságát fejezte ki, mert úgy tűnt, József egyáltalán nem tartotta fontosnak a császári koronát.¹⁸⁷

II. Lipót uralkodásának nagy reménykedéssel nézett elébe a birodalom. Toscanai tevékenységét mindenfelé dicsérték,¹⁸⁸ és hasonlóan nagy tetteket vártak tőle a birodalomban is. A Lipóttal kapcsolatos, messzemenően pozitív várakozások szemléltetésére különösen jó forrás Leopold Alois Hoffmann (1760–1806) *Für die Patrioten Österreichs, bei der Gelegenheit der Kaiser-Krönung Leopold II.* című, 34 oldalas pamfletje. Megjelenik Németország géniusza, letelepszik az Alpok hegycsúcsain, és onnan tekint végig a német államokon, miközben Józsefet siratja. A Német-római Birodalom további sorsán és Józseffel szembeni hálátlanságán töpreng. Úgy véli, még ha voltak is Józsefnek olyan lépései, amelyek a szükségesnél erőszakosabbak voltak, nem érdemelte meg, hogy a birodalom szövetségre lépjen ellene.¹⁸⁹ Hálátlanság volt ez azok után, hogy az Ausztriai-ház milyen sok fontos szolgálatot és jó cselekedetet vitt végbe a birodalomért, hogy József a császár csillogó titulusát saját kincstára rovására viselte.¹⁹⁰ Ekkor feltűnik Ausztria géniusza, hogy megvigasztalja védőszellem társát azzal a hírrel, hogy II. Lipót személyében új császára van a birodalomnak. Részletesen be is mutatja Lipótot, a felvilágosult uralkodó mintaképét rajzolva meg. „*Lipót egyetlen országot sem akar meghódítani, hanem alattvalói szívét*”¹⁹¹ – meséli az osztrák géniusz az új császár békeszeretét hangsúlyozva. Lipót tudja, hogy a háború csak a nép boldogításától veszi el az időt, ezért példaképének Nagy Sándor, Iulius Caesar és a Frigyesek helyett Marcus Aureliust, Vespasianust és Titust választotta. Nem zajos „reform-színjátékokkal” próbál alattvalói javára lenni, hanem átgondolt intézkedésekkel. Emberszeretetéből fakad, hogy az alsó néprétegeknek megpróbál igazi apja lenni, az uralkodói címek viselése mellett igyekszik maga is ember maradni. Megbecsüli a nemeseit, de nem biztosít nekik despotikus hatalmat az alattvalóik felett, tiszteli a vallás szolgálóit, de nem hagyja, hogy babonaságokat terjesszenek, az értelmet korlátozzák, fanatikus módjára égjenek az eretnekek elleni dühben, és a népet az évszázadokkal korábbi vallási zűrzavarokba vessék vissza. Érdekes ellentét, hogy Lipótról a történetírásban egy gyanakvó és számító uralkodó képe él, az 1790-ben megjelent nyomtatványok viszont nyílt és barátságos uralkodó portréját rajzolták meg. Hoffmann is ezt erősíti, főleg amikor arról ír, hogy Lipóthoz bárki, a legjelentéktelenebb kérvényező is elmehet, a császárnak négyszemközt öntheti ki a szívét, anélkül, hogy közben megfigyelnék őket. Lipót pedig segít, ahol csak lehet, felszárítja a panaszosok könnyeit.¹⁹² A jellemzés után Németország géniusza megnyugszik, hogy

185 *Ist die teutsche Kaiserkrone...?*, 1790, 18.; *Schon wieder ein Kaiser...?*, 1790, 171.; *Was war Joseph II...?*, 1790, 12–14.

186 *Schon wieder ein Kaiser...?*, 1790, 170–171.

187 *Ist die teutsche Kaiserkrone...?*, 1790, 18.

188 *Was war Joseph II...?*, 1790, 53–60.

189 Célzás az 1785-ös német fejedelmi szövetségre.

190 HOFFMANN, 1790, 9–10.

191 „*Erobern will LEOPOLD kein Länder, aber die Herzen seiner Unterthanen.*” HOFFMANN, 1790, 20.

192 HOFFMANN, 1790, 26–27.

jó kezekbe került a birodalom, Ausztria gényusa pedig boldog, hogy az Ausztriai-ház ismét egy méltó császárt adott a birodalomnak.

6.2. A birodalom haszna

„Az ausztriai császárok a legjobbak a birodalom számára.”¹⁹³ Választási kampány sem kezdődhetne magabiztosabb tételmonddal. A fenti állítás igazságáról, vagyis arról, hogy a birodalom jólétének érdekében áll, hogy a Habsburg-dinasztia tagjai közül válasszanak mindig császárt, igen sokan meg voltak győződve. Az egyik 1745-ös pamflet bevezetője rögtön azzal az „axiómával” kezdődik, hogy a birodalom boldogságához vezető út abban áll, hogy a császári korona visszakérül az Ausztriai-házhoz, amelynek vezetése alatt újra egyesülhetnének a birodalom rendjei. Az Ausztriai-ház császárai elválaszthatatlanok a Német-római Birodalom jólététől – folytatódik az írás –, ami egy általános igazság, és az is marad, amíg a birodalom fennáll. Ha ez megváltozik – következik a szomorú jóslat –, a birodalom szisztémája összedől.¹⁹⁴ A Habsburg-párti publicisztikában a birodalom fényének, erejének fenntartását és demonstrálását a Habsburgokhoz kötötték, ennek a dinasztianak a császárait tartották elég erősnek ahhoz, hogy biztosítsák a jólétet, az egységet és a biztonságot. A pamfletek alapján hat pontban kristályosodnak ki azok az érvek, amelyekkel a szerzők azt próbálták alátámasztani, hogy az Ausztriai-ház hatalma előnyös a birodalom számára. Egyrészt hatalmát és tekintélyét megfelelőnek tartották a császári cím viseléséhez, másrészt a dinasztia tagjainak személyes kiválóságát is hangoztatták. A Habsburgokat tartották továbbá a birodalom legfőbb védelmezőjének – fizikai és szimbolikus értelemben egyaránt. Gyakori érv volt, hogy az Ausztriai-ház és a birodalom „összeszokott párost” alkot, és ennek a gyümölcsöző együttműködésnek a megbomlása súlyos következményekkel járna a birodalomra nézve. Lássuk most részletesebben is, miért állt érdekében a Német-római Birodalomnak, hogy a Habsburgok közül válasszon magának császárt!

193 „Die Oesterreichischen Kayser sind die besten für das teutsche Reich.” *Untersuchung*, 1752, 20.

194 *Raisonnement*, 1745, 3–4. Egy, a választás utáni helyzetet elemző pamflet a *Raisonnement*-t idézve ujjong, amiért a korona visszatért az Ausztriai-házhoz, és a rendek a közös fő alatt ismét egyesülhettek, és megismétli azt a gondolatot, hogy a birodalom szisztémája összedől, ha nem a Habsburg-dinasztiából választanak császárt. *Unpartheyische Betrachtungen*, 1745, 3–4., 6.

6.2.1. A császári tekintély fenntartása

Függetlenül attól, hogy sokan érezték a birodalom hanyatlását, a Német-római Birodalom korát, nagyságát és rangját tekintve Európa első számú államának számított. A császár így a legelőkelőbb világi uralkodónak tekinthette magát, az elsőséget azonban nem adták ingyen. Más uralkodók jelenlétében is a császári reprezentációnak kellett a leglátványosabbnak lennie, folyamatosan demonstrálni kellett a császári hatalmat és elsőséget. Azt, hogy a császári hatalom a külsőségekben is megnyilvánuljon, el is várták az uralkodótól, így a császári korona jelentős anyagi terheket rótt annak viselőjére. Ehhez jöttek hozzá az esetleges háborús költségek is, amelyekhez ugyan lehetett birodalmi segítséget kérni, de nem lehetett tisztán a birodalmi rendekre hagyatkozni. A mindenkori császár bevételei azonban elég csekélyek voltak, amiből az következett, hogy egy szilárd házi hatalommal rendelkező jelöltet kellett megválasztani, aki megengedhette magának a császári hatalommal járó fényűzést. Az Ausztriai-ház ebből a szempontból megfelelő volt a birodalom számára.

Annak szemléltetésére, hogy az Ausztriai-ház és jelöltjei rendelkeznek kellő anyagi háttérrel a császári korona pompájának finanszírozásához 1790-ben két nyomtatvány is rövid leírást adott a Habsburg Birodalom állapotáról. Bár az *Ist die teutsche Kaiserkrone...?* elvileg Mária Terézia „hagyatékát”, tehát az 1780 körüli állapotokat mutatja be, adatai gyakorlatilag megegyeznek a *Schon wieder ein Kaiser...?* című nyomtatvány 1790 körülre vonatkozó adataival.¹⁹⁵ A Habsburg Birodalom termékeny, különböző jogállású tartományokból álló területét mindkét munka akkorára becsülte, mint maga Németország, lakosságának számát is 20, illetve 19 millióra tették, ami szintén nagyjából megegyezett a birodalom lakosságának nagyságával. A népes tartományok hadseregének létszámát az egyik röpirat 300 000-re becsülte, a másik pedig – igen akkurátusan – békeidőben 293 063, háborúban pedig 363 395 főben „határozta meg”. A Habsburg állam bevételeit az egyik szerző 90 millió guldenre, a másik 60 millió tallérre becsülte, ami az átváltást elvégezve szintén nagyjából megegyezett. Kiemelték továbbá, hogy Ausztria a császári tekintély fenntartásához a birodalmon belüli és kívüli erőforrásokat is igénybe tud venni, és nagyhatalmú külföldi szövetségesei is emelik a dinasztia fényét.

Az Ausztriai-ház családi hatalmára, anyagi forrásaira egyrészt azért volt szükség, hogy fedezni tudja a koronával kapcsolatos kiadásokat: reprezentáció, hadi kiadások, a császári hivatal feladatainak ellátása. Szinte minden szerző kiemeli, hogy ha volt valami, ami miatt nem érte meg senkinek a császári címért versenyezni, az az volt, hogy gyakorlatilag a császári titulushoz nem kapcsolódtak jelentős jövedelmek. Bár I. Rudolf állítólag még évi 4 millió birodalmi tallér jövedelmet húzott az akkori koronabevételekből, utódai azonban a koronabirtokokat és egyéb bevételi forrásokat eladták, eladományozták vagy elzálogosították.¹⁹⁶ Egy, a császári jogköröket részletesen elemző nyomtatvány szerint ugyan a császárnak még a 18. században is voltak bevételei a korona jogán (*Römermonat*),¹⁹⁷ birodalmi rendi befizetések, lovagok aján-

¹⁹⁵ *Ist die teutsche Kaiserkrone...?*, 1790, 9.; *Schon wieder ein Kaiser...?*, 1790, 25. és 99–100.

¹⁹⁶ *Schon wieder ein Kaiser...?*, 1790, 40–41.; *Ist die teutsche Kaiserkrone...?*, 1790, 6–7., amely nyomtatvány szerint a császári jövedelmeket a birodalmi rendek vették el a 13. századi interregnum alatt.

¹⁹⁷ Római hónap. Eredetileg az az összeg, amelyet a birodalmi rendek a római császárkoronázásra történő utazás finanszírozására

dékai, zsidók adói stb.), ám ezekből a szükségesnél jóval kisebb összegre lehetett igényt tartani, a rendek csak akkor fizettek, ha az érdekeiket szolgálta, ráadásul a pénz beszédese is igen bizonytalan volt.¹⁹⁸ A birodalomban csak igen kevés uralkodóház engedhette meg magának, hogy Európa első méltóságának kiadásait lényegében saját kincstárából finanszírozza, de a szerzők egyetértettek abban, hogy az Ausztriai-ház képes erre – és hajlandó is meghozni ezt az áldozatot.

A Habsburg-család jelentőségét és tekintélyét – vélt vagy valós – anyagi háttere mellett a dinasztia tagjai által viselt magas méltóságok (és az ahhoz kapcsolódó privilégiumok) is biztosították. Ha a császári címet leszámítjuk, Magyarországon és a Cseh Korona országaiban királyok voltak, Csehország révén választófejedelmek, ők voltak Ausztria főhercegei, Stájerország hercegei, Tirol grófjai, a 18. század közepétől Toscana nagyhercegei stb. A sok rang és titulus egyrészt azért kellett, hogy a császári tekintélyt és elsőbbséget a külföldi államokkal, királyokkal szemben is fent lehessen tartani demonstrálva ezzel az „Európa első méltósága” szerepet. Egyesek szerint, ha egy dinasztia ezeket nem tudja felmutatni, akkor császárrá választott tagjait az európai uralkodók nem ismernék el maguk felett állónak.¹⁹⁹ Ezt a problémát belföldi viszonylatban is felvetették, vagyis ha a császár nem elég hatalmas és tekintélyes, egyes birodalmi tagok – főleg például az olyan nagyhatalmúak, mint a választófejedelmek – nem ismernék el maguk felett a császárt. Az, hogy a császárnak kell a leghatalmasabb fejedelemnek lennie a birodalomban a szerzők szerint természetes is volt, hiszen a birodalom akkor működik harmóniában, ha a fej (a császár) hatalmasabb a tagoknál (birodalmi rendek).²⁰⁰ Elegendő hatalom híján a császár nem is lenne képes a kisebb birodalmi tagokat szükség esetén megvédelmezni. Úgy vélték továbbá, hogy a birodalmi rendek méltóságon alulinak tekintették volna, ha egy velük egyenrangú vagy esetleg alacsonyabb rangú személynek kellett volna alávetniük magukat. Sokkal szívesebben és könnyebben ismerték el egy olyan személy felsőségét, aki rangban felettük állt, és a felmenői között generációkra visszamenően császárokat tudott felmutatni.²⁰¹ Az Ausztriai-ház tagjain kívül – érthető módon – mások nem is felelhetek volna meg az utóbbi elvárásnak.

fizettek be, később pénzügyi egység, amelyben az adót vagy a töröksegélyt számolták. A kora újkor elején ez 128 000 guldent jelentett, ám a korszak folyamán a *Römermonat* értéke változott.

198 *Unpartheyische*, 1790, 6–8.

199 *Unpartheyische*, 1790, 9.

200 *Germania Triumphans*, 1745, 51–52.

201 *Schon wieder ein Kaiser...?*, 1790, 111–112., *Untersuchung*, 1752, 15.

6.2.2. „A német birodalmi jogar tüzes szerelmesei”

Az olyan objektív szempontokon kívül, mint elegendő hatalom, megfelelő anyagi háttér vagy akár a birodalom fizikai és szimbolikus védelme, a röpiratok a Habsburgokat személyes tulajdonságaik miatt is alkalmasnak tartották a császári korona viselésére. A korábbiakban láthattuk, hogy a dinasztia egy-egy tagja, többnyire az újonnan megválasztott császár köré igyekeztek glóriát vonni. A szerzők szerint azonban voltak olyan, minden Habsburgban felfedezhető tulajdonságok, amelyekből a Német-római Birodalom profitálhatott.

A Habsburgok mellett szólt az a szemmel látható buzgalom, amellyel a császári méltóság megszerzésén fáradoztak. A dinasztíának mindig volt megfelelő jelöltje a császári trónra és valóban sok áldozatot hoztak annak érdekében, hogy elnyerjék a koronát. Ahogy az egyik nyomtatvány fogalmazott: a német birodalmi jogar tüzes szerelmesei (*feuerige Liebhaber des teutschen Reichsscepters*) voltak.²⁰² Míg más uralkodócsaládok beérték egy királyi címmel is, a Habsburgok törekedtek a császári cím megszerzésére annak ellenére is, hogy – amint azt több szerző ki is emeli – idővel egyre kevésbé volt kíváncsú a megcsappant császári jövedelmek és az egyre korlátozottabb jogkörök miatt. Sosem kímélték a kincstárukat és milliókat költöttek a választásra. A korona megtartása érdekében tett erőfeszítéseik azonban nem merültek ki az anyagiakban: a főhercegeket a császári hivatal viseléséhez szükséges nevelésben, elméleti és gyakorlati oktatásban részesítették, és a birodalom történetében mindig rossz emlékéü interregnumok elkerülése végett igyekeztek még a császárok életében megválasztatni a következő római királyt. Ha ez nem sikerült, mindig elsőként keresték fel a választókat és kérték jelöltük számára a koronát, és a megkapott szavazatokat mindig busásan meghálálták.²⁰³

A trónra lépő császároknak – és nem csak a Habsburgoknak – *ab ovo* legalább három pozitív tulajdonsággal kellett rendelkezniük: jóság, igazságosság és hasznosság. A szerzők szerint a Habsburg császárok hatalmuknál és birtokaik elhelyezkedésénél fogva mindenképp hasznosak a birodalom számára, igazságosságukhoz sem férhet kétség, hiszen mindig nagyon szelíden és méltányosan járnak el. Jóságukat mi sem bizonyítja jobban, mint az a számtalan privilégium, amelyben a birodalom rendjeit részesítették az évszázadok során. A Habsburgok viselkedése sohasem volt kemény vagy kegyetlen, a választófejedelmekkel és egyéb birodalmi rendekkel is mindig nagyon udvariasan bántak. Az Ausztriai-ház tagjai továbbá sohasem szerették a háborúskodást, nem voltak harciasak, de ha a szükség úgy kívánta, akkor mindig készek voltak fegyverrel megvédeni országaikat.²⁰⁴ Azoknak a császároknak a kapcsán, akikről a köztudatban kedvezőtlen kép élt, sokszor hangoztatták, hogy csak a vallási megosztottság és egyéb tényezők miatt kirobbant, kényszerűségből vívott háborúk árnyékolták be uralkodásukat.

Az Ausztriai-ház tagjainak egyik kiemelt tulajdonsága volt az önzetlen áldozatkészség. Ez természetesen egyrészt az anyagi áldozatokat jelentette. Mondhat-

202 *Schon wieder ein Kaiser...*?, 1790, 114.

203 *Schon wieder ein Kaiser...*?, 1790, 114–116.

204 *Untersuchung*, 1752, 21.

ni, számolatlanul költötték el a pénzt, ha a császári koronát kellett megszerezni, és a választófejedelmektől kezdve a szavazat elnyeréséről szóló hírt meghozó futárig mindenkit bőségesen megjutalmaztak. Az sem kétséges, hogy – a császári koronajövedelmek elégtelensége miatt – saját zsebből kellett finanszírozni a császári feladatok ellátását: a birodalmi szervek működését, követségek és hadseregek fenntartását stb. Korábban már volt szó arról, hogy az önzetlen anyagi tehervállalásnál a szerzők általában I. Miksa esetét szokták emlegetni, aki – saját elszámolása szerint – 1507-ig összesen 10 millió guldent fordított saját vagyonából a birodalmi ügyek intézésére. A Habsburgok azonban nemcsak a kincstáruk rovására hoztak áldozatokat a birodalom érdekében, hanem szükség esetén tulajdon birtokaikat sem kímélték. A törökök ellen saját – igaz, birodalmon kívüli – országaik szenvedtek károkat, a nyugati határsávban levő birtokaik pedig többször a franciák terjeszkedésének estek áldozatul. Ebben a vonatkozásban különösen sokat dicsérték Lotaringia Ferencet (habár az ő „Habsburgságát” többen vitatták), akinek Lotaringiáról történt 1736-os lemondását is próbálták úgy beállítani, hogy a birodalom békéjének és nyugalmanak szolgálatában tette ezt.²⁰⁵ Az osztrák örökösödési háború idején Mária Terézia önfeláldozásáról is ódákat zengtek a pamfletek és dicsőítő versek, mivel – ahogy a nyomtatványokban írták – saját országainak szorongatott helyzetében is képes volt az egész birodalom megmentésén fáradozni. Ezt, vagyis hogy a Habsburgok saját birtokaik szempontjai elé helyezik a birodalom érdekeit, vagy legalábbis a kettőt szorosan összekötik, szintén erényeik között szokták emlegetni. A birodalom és Ausztria érdekeinek ilyen módon történő összekapcsolását több szerző is az Ausztriai-ház tagjainak patrióta felfogásával magyarázza, egyikük szerint a Habsburg császárok patriotizmus terén egymást múlták felül V. Károlytól kezdve.

6.2.3. A birodalom védőbástyája

Azok között az előnyök között, amelyek miatt a birodalomnak érdemes megmaradnia az Ausztriai-házból származó császárok mellett, szinte minden szerző felsorolja a Habsburgok birodalmon belüli és kívüli birtokainak a birodalom számára kedvező fekvését. Mivel ezek nem a „birodalom szívében”, hanem annak határai mentén helyezkednek el, biztos védőfalat (*Vormauer*) képeztek a birodalom ellenségeivel szemben.²⁰⁶ Keleti irányból egyrészt az egyik *hostis naturalis*, a törökök támadásaitól lehetett tartani, másrészt a 18. század folyamán sokáig veszélyes tényezőként tekintettek a németek Lengyelországra, mivel – nem alaptalanul – tartottak attól, hogy a franciák egy szövetségesüket segítik a lengyel trónra, így próbálják hátba támadni a birodalmat. A keleti határszakaszon azonban Magyarország,²⁰⁷ Stájerország, Karin-

²⁰⁵ *Unpartheyische Betrachtungen*, 1745, 8.

²⁰⁶ *Germania Triumphans*, 1745, 59.

²⁰⁷ A *Raisonnement*, 1745 méltatlankodva számol be arról, hogy Magyarországot, amely mindig is a kereszténység és a birodalom védőbástyája volt a törökökkel szemben, milyen méltatlanul rágalmazta meg egy VII. Károly uralkodása alatt megjelent röpirat. A pamflet az *Ermahnung an das Reich ihrem vergdrängten Kayser beyzustehen* címet viselte, és Magyarországot a birodalommal szemben leghátlatlanabb országnak festette le. Ezt a röpiratot nem sikerült megtalálni, és sajnos a *Raisonnement* sem fejt ki, miért hátlatlanok a magyarok. Amellett, hogy a magyarokról élt egyfajta rebellis-kép a köztudatban, a magyaroknak a leghátlatlanabb népként való jellemzését talán úgy lehet levezetni, hogy a birodalom jelentős

tia és Krajna alkotta védővonal azonban megakadályozta az innen érkező támadásokat.²⁰⁸ Ausztriának ez a védőbástya szerepe a század végére már nagyjából megszűnt. Amikor 1790-ben a *Schon wieder ein Kaiser...?* szerzője a Habsburg területek fekvését elemezte, elismerte ugyan a birodalom peremén fekvő osztrák tartományok *Vormauer*-jellegét, de úgy vélte, ez a funkció inkább a korábbi évszázadokban volt jelentős, és az Erdély–Magyarország–Szlavónia–Horvátország–osztrák kerület alkotta határsáv akkora már kisebb szerepet játszott a birodalom határainak védelmében.²⁰⁹

A keleti védőfal mellett komoly jelentőséget tulajdonítottak az Észak-Itáliában található Habsburg-birtokoknak, Milánónak, Mantovának és Toscanának (amelyet jobbra Firenzeként emlegettek). Bár a birodalom fennhatósága az észak-itáliai területek felett lényegében már a középkorban megszűnt, a jogigényt a *Reichsitalien* területére továbbra is szorgalmasan hangoztatták. Azt azonban a szerzők sem állíthatták volna reálisan, hogy a terület a birodalomhoz tartozik, így diszkréten csak annyit írtak, hogy a Habsburgok itáliai birtokai segítenek fenntartani a német tekintélyt ebben a térségben, és segítenek megakadályozni a francia és spanyol terjeszkedést.²¹⁰ A Bourbonok itáliai megerősödését azért tartotta különösen veszélyesnek az egyik pamflet szerzője, mert úgy vélte, hogy az itáliai befolyás révén a Bourbonok egy franciabarát pápát is trónra ültethetnek, aki császárrá koronázná a francia uralkodót, főleg ha azt is sikerül elérni, hogy a birodalomban folyamatosan gyenge császárokat válasszanak.²¹¹ Igazság szerint ez inkább ijesztgetés volt, mint komoly fenyegetés, hiszen annak ellenére, hogy a pápa koronázhatott „igazi” császárt, a Német-római Birodalom fejének személyéről a választófejedelmek szavazatai döntöttek, így ha választófejedelmi kollégiumban nincs meg a francia király szavazattöbbsége, a pápa hiába koronázza meg.

A Habsburgoknak a birodalom nyugati részében is voltak birtokaik, bár ezeknek száma a kora újkor folyamatosan csökkent. Egyrészt apró, szétszórtan elhelyezkedő birtoktestek voltak Svábföldön és a Rajna-vidéken, amelyek az Elő-Ausztriának nevezett örökös tartományhoz tartoztak. Földrajzi helyzetükből kifolyólag folyamatos francia támadásnak voltak kitéve, akárcsak a 18. század elején szerzett Osztrák-Németalföld, amely a másik nyugat-németországi Habsburg birtokot jelentette. A röpiratok szerint ezeknek a területeknek a védelme is az Ausztriai-háztól volt várható. Osztrák-Németalföldet azért is tekintették különösen fontosnak a század derekán alkotó szerzők, mert ez volt az a terület, amely révén Nagy-Britannia és Hollandia szövetségét meg lehetett szerezni. Ausztria előnye ebben a vonatkozásban tehát az volt, hogy németalföldi birtokai révén biztosította a tengeri hatalmak támogatását a birodalom

anyagi segítségével sikerült megszabadulniuk a török iga alól, és amikor a birodalom van bajban, nyíltan a Habsburgok mellé állnak a császárral szemben. Az *Ermanhung* szerzője kifejezett szerencsének tartotta, hogy nem kell többé birodalmi pénzeket áldozni a megsegítésére. A *Raisonnement* írója ezt a káros meglátást a francia gonosziságnak tudta be, de az a gondolat, hogy Magyarország a birodalom szempontjából nem a leghasznosabb birtoka a császároknak, már Pufendorfnál is megtalálható. A *De Statu Imperii Germanici* című munkájában elismeri ugyan, hogy a Magyar Királyság fontos a török elleni védelem szempontjából, de azt is hozzáteszi, hogy a török fenyegetettség folyamatosan lehetőséget ad a császároknak, hogy a birodalomról ismételt pénzt „gomboljanak le” (*abknöpfen*). PUFENDORF, 1667, 29.

208 Ausztria keleti elővéd szerepéről *Germania Triumphans*, 1745, 60.; *Raisonnement*, 1745, 12–13.; *Wer wird Kayser werden?*, 1745, 14–15.; *Untersuchung*, 1752, 22.;

209 *Schon wieder ein Kaiser...?*, 1790, 104.

210 Az itáliai birtokok hasznáról lásd *Germania Triumphans*, 1745, 61.; *Raisonnement*, 1745, 12., 13., 14., *Untersuchung*, 1752, 22.; *Schon wieder ein Kaiser...?*, 1790, 104.

211 *Raisonnement*, 1745, 25.

számára az osztrák örökösödési háborúban és az utána következő néhány évben.²¹² A 18. században az 1740-es évek császárválasztásai idején jelentett akut veszélyt a francia fenyegetés. Az 1742-es választási röpiratok azonban nem foglalkoznak a franciák jelenlétével, ami abból következik, hogy a trónra lépő VII. Károly a franciák szövetségese volt, sőt lényegében a franciáknak köszönhette császárrá választását is. Az 1745-ös választásnál azonban már más volt a helyzet, hiszen a legesélyesebb jelölt, Lotaringiai Ferenc egyértelműen a franciaellenes oldalról érkezett. A pamfletek egyrészt Ferenc öccse, Lotaringiai Károly (1712–1780) franciaellenes hadjáratairól és sikereiről írtak, másrészt Ferenc megválasztásában látták annak zálogát, hogy a birodalom megszabaduljon végre a gall kakastól. (Mivel Ferenc megválasztását és a franciák legyőzését a szerzők folyamatosan összekötötték, a francia ősellenség elleni küzdelemlről a Lotaringiai Ferenc császárválasztásáról szóló fejezetben foglalkozom részletesebben.)

6.2.4. Az alkotmány, a jólét és a német szabadság biztosítói

A birodalmat nemcsak fizikai értelemben kellett megmenteni a franciáktól, hanem szimbolikus értelemben is: meg kellett óvni az alkotmányt, a jólétet és a német szabadságot. A fellelt forrásanyagban egyetlen olyan nyomtatvány található, amely a Habsburgokat tartotta a legkevésbé alkalmasnak erre a feladatra, az 1745-ös francia nyelvű *Avis impartial*. A nyomtatvány, miközben Lotaringiai Ferenc megválasztása ellen érvelt, kifejezetten negatív képet festett az egész dinasztiáról. Már I. Rudolf királyt is azzal vádolta, hogy a birodalmi alkotmány és a rendek jogainak lerombolására törekedett, amikor örökletes hatalmat akart kiépíteni és saját hasznára igyekezett felhasználni a birodalom államait.²¹³ Különösen ártalmasnak értékelte I. Lipót, I. József és VI. Károly uralkodását, mivel véleménye szerint még a választási kapitulációk sem tudták megfékezni ezt a három császárt abban, hogy személyes ambícióiknak rendeljék alá a birodalmat. A birodalmi rendek jogai és szabadságai ellen sorozatos merényleteket követtek el, és ennek a folyamatnak a betetőzése szerinte Lotaringiai Ferenc császárrá választása lett volna.²¹⁴ Az *Avis impartial*t az 1745-ben megjelent Ferenc-párti röpiratok mind a gonosz francia szándékok terjesztőjének tartották, és ha nem is hivatkoztak rá cím szerint, egyértelmű, hogy az abban foglaltakra reagáltak. A francia ihletettséget nem lehet elvitatni az *Avis impartial*tól – már csak azért sem, mert franciául íródott –, ugyanakkor figyelemre méltó a retorikája, amely lényegében negatív tükörképe a Habsburg-párti pamfleteknek. Ugyanúgy a német szabadságra, a birodalmi alkotmányra, a rendek jogaira hivatkozik, csak éppen az ellenkező végkövetkeztetésre jut: a Habsburgok támadják ezeket az értékeket, és ha továbbra is ők

212 *Raisonnement*, 1745, 14. *Untersuchung*, 1752, 23. Utóbbi röpirat abból az időszakból származik, amikor a brit diplomácia Newcastle herceggel az élen azon fáradozott, hogy József főherceget római királlyá választassa, amivel a halódó angol-osztrák szövetségbe próbált életet lehelni. Erősen valószínű, hogy a nyomtatvány ennek a projektnek a propagálására készült, hiszen nemcsak József római királlyá választását javasolja (*Untersuchung*, 1752, 31.), hanem a tengeri hatalmak szövetségének megtartását rendkívül fontosnak tartja.

213 *Avis impartial*, [1745], 8.

214 *Avis impartial*, [1745], 8.

maradnak a trónon, a birodalom kétségtelenül össze fog omlani.

A szerzők többsége azonban nem tartotta ilyen veszélyesnek az Ausztriai-ház hatalmát a birodalom jólétére és a német szabadságra. Az Ausztriai-házat leginkább támogató *Germania Triumphans* szerzője is úgy vélte, hogy éppen ennek a dinasztiának a tagjai voltak azok, akiknek uralma alatt a német szabadság kiteljesedett és megerősítésre talált. A Habsburg császárok voltak azok, akik a császári választási kapitulációk kiadásával önként osztották meg hatalmukat a birodalom rendjeivel. Nekik köszönhető a birodalmi alkotmány, az igazság- és vallásügy rendezése, a birodalmi rend és nyugalom megteremtése és megerősítése, ami olyan üdvös intézkedésekben nyilvánult meg, mint a világi és a vallási béke (vagyis a birodalmi örök béke és az augsburgi vallásbéke) bevezetése, a Birodalmi Kamarai Bíróság felállítása, a kerületi rendszer kialakítása, a vesztfáliai békemű létrehozása.²¹⁵ A Habsburgok tehát az alkotmány, „a Német-római Birodalom különlegesen megformált politikai testének”²¹⁶ kialakításában tevékenyen részt vettek, és az évszázadok során a legnagyobb nehézségek között, minden francia ármánykodás ellenére sikeresen védelmezték meg a fej és a tagok összhangjára épülő kivételes birodalmi berendezkedést.

Ezt a kivételes birodalmi szisztémát azért is tartották különösen jónak a szerzők, mert úgy vélték, hogy Ausztria és a Német-római Birodalom közös érdekein alapszik. Ez pedig újabb érv volt a Habsburgok mellett, hiszen a két állam érdekközössége miatt minden más dinasztiánál jobbnak tekintették őket. A röpiratok oldalain gyakran olvashatjuk, hogy az Ausztriai-ház összekapcsolja saját országainak érdekeit a birodalom érdekeivel, tartományait csak úgy akarja felemelni, hogy közben a birodalmat is felvirágoztassa.²¹⁷ Az igazsághoz hozzátartozik, hogy az érdekközösség hangoztatása 1790 előtt figyelhető meg a pamfletek érvrendszerében: közös érdekeken a keleti és nyugati irányú védelmet, az itáliai német tekintély fenntartását és Németalföld révén a tengeri hatalmak szövetségének biztosítását értették. Az előző fejezetben láthattuk, hogy ezeknek a külpolitikai céloknak a megítélése jelentősen megváltozott a 18. század végére.

A birodalmi alkotmány kapcsán ki kell még térni arra a vádra, amely szerint az Ausztriai-ház megpróbálta volna örökletessé tenni a császári hatalmat, ami a birodalom alkotmányának alapvető megváltoztatását jelentette volna. Végignézve a Habsburg császárok során egészen a 15. század közepétől, érthető, ha ilyen nézetek is felbukkantak. Az egyik röpirat szerint ezt a gyanút Pufendorf munkája ültette el a köztudatban.²¹⁸ Pufendorfnál a vád konkrétan nem olvasható, de a Habsburg-ellenes publicisztikában megtalálható. Az *Avis impartial* I. Rudolf királyról állította, hogy ő volt az első, aki örökletessé akarta tenni a császári címet, majd Lotaringiai Ferenc megválasztásánál írja, hogy amennyiben ismét az Ausztriai-házhoz kerülne a korona, az azt az érzetet keltené a dinasztia tagjaiban, hogy a császári korona is a Habsburg örökség része.²¹⁹ A császári cím ténylegesen örökletessé tételére²²⁰ azonban lénye-

215 *Germania Triumphans*, 1745, 66–67.; *Raisonnement*, 1745, 16.

216 *Ist die deutsche Kaiserkrone...?*, 1790, 4.

217 *Germania Triumphans*, 1745, 64.; *Ohnhintertreiblicher Beweis*, 1745, 44.; *Raisonnement*, 1745, 14.; *Untersuchung*, 1752, 30.

218 *Untersuchung*, 1752, 28–29.

219 *Avis impartial*, [1745], 6.

220 Azzal, hogy a római királyt, jövődő császárt még az előző császár életében meg lehetett választani, és a választás a kora újkorban mindig az egyik Habsburg főhercegre esett, a császári cím kvázi örökletes lett. Ettől függetlenül minden egyes

gében nem volt lehetősége a Habsburgoknak, amit a Habsburg-párti szerzők is jól tudtak. Egyrészt a birodalmi alkotmányból vezették le, hogy egy ilyen tervet nem lehetne véghez vinni. Ha ugyanis egy császár örökletessé akarná tenni a császári címet, először is a választófejedelmekkel találná szemben magát, akik nyilván nem mondanának le legfontosabb jogukról és kötelezettségükről, a királyválasztásról. Közülük is elsősorban a szász, a bajor és a pfalzi választókkal kellene megküzdeni, akik birodalmi vikáriusi funkciójuktól sem lennének hajlandóak szó nélkül megválni.²²¹ Ráadásul – folytatódik az érvelés – a birodalmi rendek, amelyekkel az államügyek vitelében a császár osztozik és amelyek a 18. század közepére jelentősen megerősítették pozíciójukat a császárral szemben, szintén nem egyeznének bele a birodalom belső rendjének ilyen irányú megváltoztatásába.²²² Egy szerző azt is hozzáfűzi, hogy szükség esetén a rendek akár a franciákhoz is fordulhatnának segítségért.²²³ A birodalmi alkotmányból azonban nem csak a rendek ellenállása következett, hiszen az alkotmány 18. században legértékesebbnek tartott darabja, a választási kapituláció konkrétan tiltotta a méltóság örökletessé tételét. Mivel a választási kapitulációra minden császár – akinek egyébként a hivatalos rangja is *választott* római császár – felesküszik, maga vállalja azt, hogy nem tesz ilyen irányú kísérletet.²²⁴ Azoknak, akik felvetették, hogy a római királyok *vivente imperatore* történő megválasztása is lényegében öröklést biztosító eljárások, azt felelték, hogy ezek a birodalom jólétét és biztonságát szolgáló aktusok voltak, amelyek mindig a választófejedelmek és a birodalom jóváhagyásával történtek.²²⁵ A *Germania Triumphans* szerzője történeti példákkal is igyekezett igazolni, hogy az Ausztriai-ház tagjai soha nem veszélyeztették a császárválasztás intézményét és a választás szabadságát.²²⁶ Egyedül I. Albertről olvasott olyat, hogy örökletessé akarta tenni a császári méltóságot, ám azt is megjegyzi, hogy a történészek szerint ez csak egy rosszindulatú pletyka, amelyet Albert ellenségei loptak be a történeti köztudatba. Az Ausztriai-ház uralkodói között nem találni azonban sem egy VI. Henriket (1169/1190–1197), aki valóban megkísérelte örökletessé tenni a méltóságot, sem pedig egy Sváb Fülöpöt (1197–1208), aki véres háborúba kezdett a korona megszerzéséért. A szerző IV. Károlyt is azok közé sorolja, akik nem megengedett módon próbálták maguknál, illetve családjukon belül tartani a koronát. Azzal vádolja Károlyt, hogy megmérgeztette Günther von Schwarzenberg²²⁷ grófot, akit ellenkirálynak választottak meg vele szemben, később pedig úgy sikerült fia, Vencel (1376–1400) számára megszerezni a választófejedelmi szavazatokat, hogy mindegyikért egy tonna aranyat ígért cserébe, majd az összegeket a császári birtokok jövedelméből fizette ki. Ezzel szemben a Habsburg II. Albertet úgy kellett rábeszélni, hogy fogadja el a jelölést, később pedig I. Lipót nyilvánította ki, hogy nem kívánja örökletessé tenni a

Habsburg császár trónra lépését szabályos választás előzte meg, tehát *de iure* mindvégig választott méltóság maradt.

221 *Germania Triumphans*, 36–37.

222 *Germania Triumphans*, 1745, 37.; *Untersuchung*, 1752, 29.

223 *Untersuchung*, 1752, 29.

224 *Germania Triumphans*, 1745, 38.; *Untersuchung*, 1752, 28.

225 *Germania Triumphans*, 1745, 38–39.

226 *Germania Triumphans*, 1745, 38–41.

227 Günther von Schwarzenberg 1349. január 30-án választották meg ellenkirálynak IV. Károlyval szemben. Károly, miután felszámolta Schwarzenberg híveinek pártját, fegyverrel is legyőzte ellenfelét. Schwarzenberg 1349. május 26-án az eltvíle-i szerződésben lemondott a német királyi címről, majd két héttel később meghalt. Bár „hivatalosan” pestisben halt meg, a történészek nem zárják ki a merénylet lehetőségét.

császári címet. Végül a „legutóbbi” idők történései is a választófejedelmi akarat szabadságát igazolják, hiszen választásuk 1742-ben a Habsburgok jelöltjével, Lotaringiai Ferencsel szemben a Wittelsbach-házból származó Károly Albert bajor hercegre esett.

6.2.5. *A szokás hatalma*

Sokat nyomott a latban az a tény is, hogy a Habsburg-dinasztia tagjai 1438 óta viselték a császári méltóságot – eltekintve a hosszabb-rövidebb interregnumoktól és VII. Károly rövid regnálásától. A politikai publicisztikában ezt egy jó értelemben vett állandóságként, biztonságként, kiszámíthatóságként értékelték, illetve a jó kormányzat jelének tekintették. Hiszen az, hogy a birodalom oszlopai, a választófejedelmek többsége évszázadokon át a Habsburgok jelöltjének adta a szavazatát, mi másra utalhatna, mint hogy ők voltak eddig is a legjobb választás a birodalom számára?²²⁸ A hosszú uralkodás alatt a nép is hozzászokhatott az Ausztriai-ház tagjainak uralkodásához, megszokták őket a trónon, a Habsburgok pedig minden tekintetben elsajátíthatták a császári uralkodás minden csínját-bínját.²²⁹

A dinasztia állandósága többek szerint a birodalom belső stabilitásához, a császári méltóság megerősödéséhez is hozzájárult. Egyesek visszautalnak a 15. század előtti időkre, elsősorban a Nagy Interregnum körüli korszakra, amikor dinasztiáról dinasztiára járt a korona,²³⁰ és a jelentéktelen császárok a császári koronabirtokok és jövedelmek eladományozása révén próbálták megszerezni trónt. A császárok tekintélye igen változó volt, mivel jelentős mértékben függtek összeköttetéseiktől és támogatóik erejétől. A koronáért folyó küzdelem pedig rendetlenséghez, zűrzavarhoz, a birodalom sorozatos megrázkódtatásaihoz vezetett. Összességében a császári méltóság jelentősen leértékelődött a 15. század elejére. II. Albert trónra lépésével azonban megkezdődött az Ausztriai-ház tagjainak uralma, és folyamatos megválasztásuk biztosította a császári tekintély helyreállítását és megerősítését.²³¹ A szerzők egy része emiatt a Habsburgok megválasztására mint egyfajta választási elvre tekintett, és különösen a rosszlemkű VII. Károly uralkodása után bizonygatták, milyen rossz hatása van a birodalom jólétére, ha a régi, jól bevált dinasztiától elfordulnak.²³²

A birodalomban való több évszázados uralkodást nemcsak azért tekintették üdvösnek, mert az alattvalóknak volt idejük megszokni, hogy az Ausztriai-ház tagjai viselik a koronát, hanem a dinasztiának is. Az államügyek vitelében a sok-sok év alatt a Habsburgok már számos tapasztalatot és nagy gyakorlatot szereztek, így az európai államok is hozzászokhattak már a birodalom külpolitikájához, tudják, hogy a birodalom nem jelent veszélyt a számukra, és belpolitikai téren pedig a birodalmi rendek is kiismerhették a császárok főbb működési elveit, amelyhez saját politikai tevékenységüket hozzáigazíthatták. Ahhoz, hogy a császárok képesek hosszú idő óta

228 *Untersuchung*, 1752, 20.

229 *Ist die deutsche Kaiserkrone...?*, 1790, 11.

230 *Germania Triumphans*, 1745 68.; *Schon wieder ein Kaiser...?*, 1790, 108.

231 *Schon wieder ein Kaiser...?*, 1790, 108–109.

232 *Raisonnement*, 1745, 22., 23.; *Germania Triumphans*, 1745, 69; *Glück Österreichs*, 1745, 15–16.

fenntartani a megszokott politikai irányt, ezzel egyfajta egyöntetűséget biztosítani a birodalom ügyvitelének, jelentősen hozzájárult a főhercegek neveltetése. Mivel annak reményében nevelték, különösen az elsőszülött fiúkat, hogy egyszer császár lesz belőlük, odafigyeltek arra, hogy megkapják a császári hivatal ellátásához szükséges ismereteket. Az elméleti okítás mellett a főhercegek korán bepillantást nyerhettek az ügyek gyakorlati részébe – hiszen a császár mindig „kéznél volt” –, így szó szerint minden lehetőség adott volt ahhoz, hogy elődeik nyomdokában járjanak. A pamfletek szerint az is előnyt biztosított a Habsburg főhercegek számára, hogy a birodalmi intézmények egy részének Bécsben volt a székhelye, így a hivatalok működésével is idejekorán megismerkedhettek a császárpalánták.²³³ Ezen helyzeti előny miatt is volt olyan szerző, aki előnyösebbnek tartotta az Ausztriai-ház uralmát, mert – mint írta – azok a fejedelmek, akik ezen helyzeti előny nélkül vállalnák magukra az uralkodás terhét, nyilván sokkal több idő alatt és több energia árán tanulnának bele a birodalom államügyeinek intézésébe, amelyek közül bizonyos feladatokat akár igen terhesnek is találnának.²³⁴

6.2.6. Nagyobb rossz elkerülése

Az olyan pozitívan megfogalmazható előnyökön túl, mint a birodalom védelme, a császári tekintély fenntartása, az államügyek stabilitása stb. léteztek a „negatív oldalról” megfogalmazható indokok is a Habsburgok megválasztására. Ezeket összefoglalóan úgy lehetne leírni, hogy azért volt jó az Ausztriai-ház uralma, mert így el lehetett kerülni bizonyos eseményeket, amelyeket a birodalomra nézve károsnak tartottak. Egyrészt felmerült, hogy amennyiben nem kapja meg a koronát, Ausztria elszakad a birodalomtól, másrészt a szerzők azoknak a zavaros és keserű időszakoknak a visszatérésével riogattak, amikor nem a Habsburgok viselték a császári méltóságot.

Korábban már láthattuk, hogy alapvetően Samuel Pufendorf írásából származó gondolat volt, amely szerint Ausztria úgy venne elégtételt a császári korona elvesztéséért, hogy hatalmas birtokkomplexumát önálló állammá alakítja, és teljesen kiválik a birodalomból. Ezt pedig további erős (vagy magukat erősnek gondoló) államok elszakadása követné, amíg végül a birodalom teljesen felbomlana. Ennek bekövetkeztét a röpiratok szerzői lehetségesnek érezhették, mivel Pufendorf ezen gondolatára többen is reagáltak. Általában ugyan nem tartották valószínűnek, hogy a Habsburgok valóban ki is válnának a birodalom kötelékéből, ha nem kapnák meg a császári koronát, de tisztában voltak vele, hogy ha akarná, Ausztria megtehetné ezt a lépést. Birtokai amúgy is a birodalom szélén fekszenek, anyagi háttere megvan hozzá. Azt is látták, hogy amennyiben ez az elszakadás bekövetkezne, nem csak jelentősen megcsönkulna a birodalom területe, de igen erős és feltehetően némileg ellenséges szomszédot nyerne az Ausztriai-ház tagjaiban.²³⁵ Volt olyan szerző, aki úgy gondolta, hiába adott

233 *Schon wieder ein Kaiser...*?, 1790, 110.

234 *Schon wieder ein Kaiser...*?, 1790, 111.

235 *Schon wieder ein Kaiser...*?, 1790, 107.

a lehetőség, Pufendorf jóslata nem válhat valóra. Egyrészt azért nem, mert az Ausztriai-ház lelkületével nem volna összeegyeztethető egy ilyen bosszúvágytól fűtött lépés. Másrészt pedig, azokat az előjogokat, amelyek az elszakadásra alkalmassá teszik Ausztriát, eddig is felhasználhatták volna a birodalom ellen, de nem tették, mivel az író szerint a Habsburgok abban a felfogásban kormányoznak, hogy saját országaikat is csak akkor tudják felemelni, ha eközben a birodalom is virágzik. Ráadásul Ausztria is tudja, hogy elszakadása a birodalom maradék részét a franciák szabad prédájává tenné, de patrióta felfogása miatt képes a saját érdekét, vagyis a korona megszerzését, a birodalom érdeke, vagyis a fennmaradás, mögé helyezni.²³⁶ 1790 körülre ez a maximális optimizmus némileg alábbhagyott, és a *Schon wieder ein Kaiser...?* szerzője – talán a franciaországi fejlemények ismeretében – meglehetősen higgadtan, egyszerű politikai realitásként utalt Ausztria és a vele szimpatizáló német államok esetleges elszakadására, megjegyezve, hogy II. Frigyesnek is voltak hasonló, az önállósodással kacérkodó elképzelései.²³⁷

Előszörban az 1740-es évek politikai publicisztikájában jelenik meg az a gondolat, hogy a Habsburg császárok azért is kellene a birodalomnak, mert a tapasztalat szerint mindenki más rosszabb lenne. Ez a mindenki más alapvetően VII. Károly Albert volt. Természetesen előkerülnek a középkor azon időszakaira történő utalások is, amikor a különböző dinasztiák között vándorolt a korona, vagy a nagy Interregnum, amikor nemcsak Habsburg császára nem volt a birodalomnak, hanem császára sem.²³⁸ A sors különös játéka, hogy a birodalomban éppen az a VII. Károly nem örvendett különösebb népszerűségnek, aki olyan nagyra értékelte a császári koronát. A szerzők egyrészt természetesen a mindenkori császárnak kijáró tisztelettel írtak róla, dicsérték kiváló tulajdonságait: „*Ez a nagy fejedelem bőségesen birtokában volt azoknak a szép tulajdonságoknak, amelyek egy uralkodót tökéletessé tesznek. Bölcsesség, belátás, vallásosság, istenfélelem és minden hősies erény egyesült benne, amelyek mestermunkává tették.*”²³⁹ A méltató szavak után következik a „de”: „*De milyen boldog lett volna ez az úr, ha választófejedelem maradt volna...*”²⁴⁰ A legfőbb szemrehányás, amellyel VII. Károlyt illették, az a franciákkal kötött szövetsége volt.²⁴¹ Nyílt titoknak számított, hogy Károly Albert a franciák fegyvereinek köszönhetően nyerte el a koronát 1742-ben, amiért magas árat fizetett. A röpiratok folyamatosan felhánytorgatták, hogy a birodalom *hostis naturalis*ával szövetkezett és nem megengedhető eszközöket vett igénybe a császárság megszerzéséért. Mivel önerőből nem volt képes uralkodni, a régi jó kormányzati elveket káros francia maximákkal helyettesítette, ami akár a birodalom végét is jelenthette volna.²⁴² Uralkodása alatt a nagyobb birodalmi rendekkel szövetkezett a kisebbek elnyomására, amivel nem csak megzavarta a birodalmon belüli egyensúlyt, de kilépett császári szerepköréből is, hiszen neki éppen a

236 *Untersuchung*, 1752, 27–28, 30.

237 *Schon wieder ein Kaiser...?*, 1790, 107.

238 *Germania Triumphans*, 1745, 68.

239 „*Dieser grosse Fürst besaß alle schöne Eigenschaften in Ueberfluß, welche einen Monarchen vollkommen machen. Weisheit, Einsicht, Religion, Gottesfurcht, und alle heldenmüthige Tugenden hatten sich in ihm vereinigt, und aus ihm ein Meisterstück gemacht.*” *Triumph des Ertzhauses*, 1745, 5.

240 „*Aber wie glücklich wäre dieser Herr gewesen, wenn er Churfürst geblieben...*” *Triumph des Ertzhauses*, 1745, 5.

241 *Wer wird Kayser werden?*, 1745, 5–7.;

242 *Raisonnement*, 1745, 22.

kisebb rendek védelmezése lett volna a feladata.²⁴³ Károly Albert császársága tehát a szerzők szerint a birodalom történetének sötétebb fejezetei közé tartozott, és ha nem is örültek látványosan a halálának, az egyik röpirat azért megkönnyebbülését fejezte ki: „*Ily módon a Német Birodalom jelenlegi állapota rendkívül bizonytalanul festene, ha nem állna már most rendelkezésre egy elégséges és már meglevő segédeszköz. Még az isteni gondviselés maga is nyújtja ezt; a birodalom az utóbbi haláleset nyomán megszabadult az eddigi terhes kötelékeitől...*”²⁴⁴ Abból, ahogy a Wittelsbach császár uralkodott, egyesek arra a következtetésre jutottak, hogy más dinasztiáktól sem lehetne jobbra számítani, mivel az új uralkodóházak új elvek, új szempontok szerint kormányoznának, ami – ahogy 1742–1745 között is láthatták – a birodalomra nézve káros következményekkel járna.

6.3. Az Ausztriai-ház haszna

Az Ausztriai-ház uralmát propagáló röpiratok nem vitatták a dinasztia tagjainak önzetlenségét és önfeláldozását, amellyel a császári koronát viselték, de azt sem tagadhatták, hogy az uralkodócsaládnak is származtak előnyei a helyzetből. *Leonina societas* lett volna a Habsburgok szempontjából, ha úgy áldoznak tetemes összegeket és nem kevés energiát a birodalom működtetésére, hogy semmilyen hasznot nem remélhetnek cserébe. Efféle ostobaságot a szerzők sem feltételeztek róluk, és többé-kevésbé határozottan ki is mondták, bizonyára jó oka van arra az Ausztriai-háznak, hogy évszázadokon keresztül ragaszkodott a császári koronához. A röpiratokban különböző rendszerzettséggel ismertették a Habsburgok indokait a császári cím megszerzésére, volt olyan, amelynek írója egy tizennyolc elemből álló listát készített,²⁴⁵ a legtöbben azonban elszórtan illesztették be ezeket írásukba. A szerzők által felhozott érveket négy nagyobb csoportba lehet rendezni: (1) a dinasztia felemelkedése és virágzása, (2) a császár Európa első uralkodója, (3) a császár a legkiválóbb nép ura, (4) gyakorolhatja a császári jogköröket.

²⁴³ *Raisonnement*, 1745, 15.

²⁴⁴ „Solchergestalt wurde die dermalige Beschaffenhet des Teutschen Reichs ungemein mißlich aussehen, wenn nicht noch ein genugsames und schon gegenwärtiges Hülfsmittel vorhanden wäre. Eben die Göttliche Vorsehung bietet solches anjetzo selbst dar; das Reich befindet sich durch den letztern Todesfall von seinen bisherigen beschwerlichen Banden entlediget...” *Raisonnement*, 1745, 9.

²⁴⁵ *Schon wieder ein Kaiser...*?, 1790, 120–174.

6.3.1. A dinasztia felemelkedése és virágzása

„A legfontosabb okok, amelyekkel meggyőzően alátámaszthatjuk [a korona értékét], hogy a császári korona volt eredetileg a legfelségesebb főhercegi ház virágzásának és felemelkedésének forrása, nagyságának, hatalmának és tekintélyének támaszát jelentette ezidáig, és [a korona] megtartása nélkülözhetetlenné vált. A történelem mindenkinek megtanítja, hogyan nőtt fokozatosan a legfelségesebb főhercegi ház hatalma, és megmutatja, hogy a császári korona dísze ezt időről időre megerősítette.”²⁴⁶ Ezekkel a szavakkal kezdte Pergen annak indoklását, miért fontos az Ausztriai-ház számára, hogy a császári koronát magánál tartsa. Abban, hogy a császári korona jelentősen hozzájárult a Habsburg-dinasztia felemelkedéséhez, lényegében a politikai publicisztikában sem (vagy alig néhányan) kételkedtek.

Többen rámutattak arra, hogy I. Rudolf királynak nem sikerült volna megalapoznia a család hatalmát, ha nem választják meg Németország urává. Két fia nem jutott volna hozzá Ausztriához, Stájerországhoz és Krajnához, ha a birodalom – uralkodója iránti tiszteletből – nem járul hozzá ezekhez az adományozásokhoz. A szerzők azt is hangsúlyozták, hogy Rudolf jelentős rangemelkedése (grófból király) hozzájárult ahhoz, hogy a Habsburg-család tagjai bekerültek a birodalmi nemesség elitjébe, és innentől kezdve mind a birodalomban, mind a birodalmon kívül jó partinak számítottak az osztrák (fő)hercegek és (fő)hercegnők. Az eredményes házassági politikához tehát a korona első megszerzése adta meg a lökést, és a gazdag hercegnőket mindig vonzotta a lehetőség, hogy császárnék lehessenek.²⁴⁷ Egyesek szerint Zsigmond császár (1411/1433–1437) büszke lánya, Erzsébet (1409–1442) is azért adta kezét a későbbi II. Albertnek, mert azt remélte, egyszer császárné lehet. A későbbi I. Miksát is azért tartották Burgundiában kíváncsian házas társnak az egyetlen örökös, Mária számára, mert a császári cím várományosaként tekintettek rá. A Katolikus Királyok sem más okból adták lányukat, Johannát (1479–1555) a szépmérenyű Habsburg Fülöpnek, hanem abban a reményben, hogy egyszer a keresztény világ fejének oldalán állhat majd. Ezen szerző szerint még Jagelló Annát is császárnéi ambíciói indították arra, hogy Habsburg Ferdinánddal házasságot kössön.

A szerzők arra is utalnak, hogy az előnyös házasságok nemcsak azért voltak fontosak a Habsburg-ház felemelkedésében, mert így a korabeli Európa legjelentősebb dinasztiáival, a Luxemburgokkal, Trastámarákkal és Jagellókkal kerülhettek rokoni kapcsolatba, hanem azért is, mert ezek alapozták meg az Ausztriai-ház területi gyarapodását is.²⁴⁸ Az osztrák örökös tartományok közül a Karintiára, Görtzre és Tirolra vonatkozó örökösödési jogot I. Albert császár és Erzsébet (1262 k.–1313) házasságára vezetik vissza, II. Albert és Erzsébet frigyét pedig egyesek a cseh koronához vezető út első lépéseként értékelték. Miksa és Burgundi Mária házassága az

246 „Die wichtigste Beweggründe beyhanden, durch welche überzeugend dargethan werden kann, daß die Kaysercrone die Quelle des Flor- und Aufnahms des Durchl. Erzhaufes ursprünglich gewesen, dei Stütze deßen Gröse, Macht und Ansehen bisher abgeben habe, und die Beybehaltung derselben dermalen untentbehrlich geworden seye; die Geschichte belehret jedermanniglich, wie die Macht des Durchl. Erzhaufes stufenweise angewachsen, und zeigt, daß die Zierde der Kaysercrone solche von Zeit zu Zeit befestiget habe.” Pergen emlékirata, 1766, 123.

247 *Schon wieder ein Kaiser...?*, 1790, 157–159.

248 *Schon wieder ein Kaiser...?*, 1790, 160–162.

értékes burgundi tartományokkal gazdagította a Habsburg birtokállományt. Bár Fülöp és Johanna házassága nem tartott sokáig Fülöp korai halála miatt, de ebből a házasságból született Károly, akinek révén a Habsburgokhoz került Spanyolország a gyarmatbirodalmával együtt. Nemcsak Jagelló Anna volt érdekelt a Habsburg Ferdinánddal kötött házasságban – olvashatjuk az egyik nyomtatványban –, hanem Ferdinánd is, aki ennek révén próbált a cseh és a magyar trón közelébe jutni. Egyedül a *Germania Triumphans* szerzője az, aki azt próbálja bizonyítani, hogy ezeknek a házasságoknak nem volt közük a császári koronához, hiszen mind jóval az előtt kötötték, hogy a fent említett Habsburgokat császárrá választották volna. Az pedig szerint sokszor csak a (bal)szerencsének volt köszönhető, hogy a házasságok hatalmas területi gyarapodással jártak, konkrétan Szép Fülöp és II. Lajos korai és váratlan halálának.²⁴⁹

A nyomtatványok azt is a dinasztia császári koronából eredő előnyeként tartották számon, hogy a Habsburgok magánháborúikba (*Hauskrieg*) be tudták vonni a birodalom rendjeit, így újabb területeket szerezhettek, illetve a már meglevőket megvédehették. Egyedül a *Germania Triumphans* kardoskodott amellett, hogy az Ausztriai-ház sosem használta a birodalom erejét hódításra, pusztán a már meglévő területeinek – és így sok esetben a birodalom – megőrzésére.²⁵⁰ Egy helyen olvashatjuk továbbá, hogy azt a vádat, amely szerint Ausztria folyton a belekeveri a birodalmat saját ügyeibe, csak az ellenségek találták ki, hogy megosszák birodalmat. Az Ausztriával közösen vívott háborúkat pedig úgy értékeli, hogy a hűséges birodalmi rendek mindig szívesen áldozták fel magukat császáruk védelmében.²⁵¹

Azt, hogy a Habsburgok saját dinasztiajuk érdekeinek szolgálatában használták fel császári tekintélyüket, a nyomtatványok a harmincéves háború hadjárataival és különösen I. Lipót háborúival illusztrálják. Szintén ebbe a kategóriába sorolják a 18. században gyakori örökösödési háborúkat. Különösen az *Avis impartial* győzködi olvasóit arról, hogy a spanyol, a lengyel, végül az éppen zajló osztrák örökösödési háborúk csak a császárok ambíciói miatt robbantak ki. I. Lipót és I. József törekvése a spanyol korona megszerzésére ezen pamflet szerint a birodalom számára teljesen idegen érdek volt, és VI. Károly is csak dinasztiaja Franciaországgal való konfliktusa miatt keverte bele a birodalmat a lengyel trónharcokba.²⁵² A század végére a korábban szükségesnek tartott, a franciák és törökök ellen folytatott háborúk is devalválódtak: „Az 1702-es, 1734-es évek és a hétéves háború újabb példák arra, milyen erős befolyást tudtak a császárok saját érdekükben kifejteni. Mindig a törököket és a franciákat, a Német Birodalom úgynevezett ősellenségeit használták ürügyként, hogy ellenségeiktől vagy nyughatatlan, terhes szomszédaiktól megszabaduljanak, országaikat megvédjék, nehéz háborúkat megkönnyítsenek, stb.”²⁵³ Ugyanez a szerző közölt korábban adatokat azokról a Rómermonatokról, amelyeket VI. Károly császár efféle „magánháborúira” szavazott meg a regensburgi birodalmi gyűlés. Eszerint 1716-ban

249 *Germania Triumphans*, 1745, 12–13.

250 *Germania Triumphans*, 1745, 31.

251 *Unpartheyische Betrachtungen*, 1790, 37–38.

252 Itt érdemes visszaatlni arra, hogy többen a birodalomra nézve veszélyesnek tartották Lengyelországot, mert attól tartottak, hogy ezen keresztül fogja Franciaország hátra támadni a németeket. Lásd „A birodalom védőbástyája” című fejezet.

253 „Die Jahre 1702, 1734 und der siebenjährige Krieg, sind neue Beispiele mit welchem überwiegenen Einfluß es die Kaiser in ihr Interesse zu verwickeln verstanden. Immer brauchten Sie die Türken und Franzosen als so genannte Erbfeinde des deutschen Reichs zum Vorwand, um sich ihre Feinde, oder unruhige lästige Nachbarn vom Halse zu schaffen, ihre Länder zu beschützen, schwere Kriege zu erleichtern, u.“ *Schon wieder ein Kaiser...?*, 1790, 163.

50 *Römermonat*tal, vagyis 4 189 200 gulddal, 1734-ben pedig 30 *Römermonat*tal, azaz 2 518 920 gulddal támogatták a császár háborúit.²⁵⁴ A hadi vállalkozások kapcsán nem csak anyagi előnyökkel járhatott a császári korona. Ennek révén Ausztria az egész birodalom területén toborozhatott, és csapatainak szabad volt az átvonulás a birodalom területén.

A Habsburg Birodalom nemcsak jelentős kiterjedésének köszönhetette kiváltságos szerepét, hanem a korábbiakban ismertetett tekintélyes előjogainak is. A *Schon wieder ein Kaiser...?* szerzője nem mulasztja el megemlíteni, hogy ezeket a kiváltságokat jórészt a Habsburg császárok adták vagy erősítették meg.²⁵⁵ Abban, hogy az Ausztriai-ház privilégiumai közül igen jelentőseket köszönhet annak, hogy tagjai a császári címet viselték, nem is lehet kételkedni. Elég csak a *Nagy kiváltságlevél*nek nevezett, IV. Rudolf herceg (1358–1365) által 1358-ban kompilált oklevélcsonkra gondolni, amely az osztrák hercegeket főhercegi rangra emelte, és a választófejedelmek utáni első rangot biztosította számukra a birodalmon belül. Amikor Rudolf a *Nagy kiváltságlevél* megerősítését kérte IV. Károlytól, a császár Francesco Petrarca (1304–1374) tanácsára, aki felismerte az oklevelek között a hamisítványokat, nem ismerte el a dokumentumot. A kiváltságokat később egy Habsburg császár, III. Frigyes viszont elismerte, így kétségtelen, hogy kiváltságai terén az Ausztriai-ház jelentősen profitált a császári méltóságból.

A császári korona az Ausztriai-ház tagjain túl, annak székhelyét, Bécsét is kiváltságos helyzetbe emelte. Mivel a császári család itt lakott és az osztrák kormány-székek és a döntően birodalmi szervek egy részének székhelye is itt volt, Bécs jelentősége igencsak megnövekedett. „Ömlött a pénz is”: a császárvárosnak jelentős anyagi haszna volt a dinasztíából, amely rengeteget költött a reprezentációra. A városban palotákat fenntartó arisztokraták, az ide érkező külföldi követek fényűző életvitele is tekintélyes bevételeket jelentett. A hivatali apparátus tagjai is jó fizetést kaptak állítólag, amelyből költhetkeztek. A hivatali ügyintézés is szépen hozott a konyhára, hiszen a nemesi leveleket, privilégiumokat, diszpenzációkat kérvényezőket tekintélyes összegekkel a zsebükben érkeztek Bécsbe.

254 *Schon wieder ein Kaiser...?*, 1790, 54. A szerző számítása nem pontos. Egy *Römermonat* összegét ugyanis 88 464 guldenben adja meg, amely alapján az 1716-os 50 *Römermonat*nak 4 423 000 gulden kellett volna jelentenie. A szerző által megadott végösszeg alapján egy *Römermonat* 83 784 gulden volt. Az 1734-es évre is elvégezve a számítást: a végösszegnek 2 653 920 guldennek kellett volna lennie, és a megadott végösszeg alapján egy *Römermonat* értéke 83 964 guldenre tehető.

255 *Schon wieder ein Kaiser...?*, 1790, 144–145.

6.3.2. Európa első méltóságának birtokosa

Egyetértés mutatkozik a szerzők között abban, hogy a 18. században a német-római császár volt Európa első számú uralkodója. Mondhatnánk azonban, hogy *csak* Európa első méltósága, pedig korábban a világ urának is nevezték.²⁵⁶ A legtöbb koronás fő sem elsőségét nem vonta kétségbe, sem azt, hogy a római cészárok rangját viseli.²⁵⁷ Csupán az orosz cárokat emlegették úgy mint akik a német-római császárral egyenlő rangot követelnek maguknak.²⁵⁸ Az Ausztriai-házból kikerülő császárok tehát nemcsak egy állam, hanem a kontinens első emberei voltak, ami a kora újkorban, amikor a rangok, címek, titulusok nagy jelentőséggel bírtak, fontos szempontnak számított. Ez az elsőség diplomáciai szinten is kifejeződött, hiszen a császári követek álltak a követi ranglista élén.

Mivel a császár volt az első számú méltóság, neki volt a legelőkelőbb udvara is. Ez leginkább a császárkoronázások alkalmával látszott, amikor a Rómer előtti ünnepségen a birodalmi főhivatalnokok feladatait a királyokkal egyenrangúnak tekintett választófejedelmek teljesítették. Tekintsünk most el attól, hogy a 18. században ezt a megtisztelő feladatot a választók örökös hivatalnokaiknak engedték át! Korszakunkra ez azt jelentette, hogy a birodalmi főpohárnoki hivatalt a cseh király, a birodalmi főmarsalli tisztet a szász herceg és egyben lengyel király viselte, a brandenburgi örgróf, aki ekkor már porosz király is volt, pedig a birodalmi főkamarási hivatalt töltötte be. A braunschweig-lüneburgi hercegnek, vagyis a brit királynak is járt volna egy főhivatal, de hogy melyik, sokáig vita tárgyát képezte. 1692-ben ugyan hivatalosan megkapta Hannover a főzászlótartói hivatalt, ám Württemberg, amely magáénak tekintette a főhivatalt, tiltakozott ellene. A 18. század elején, rövid időre megkapta a főkincstartói hivatalt, de miután vissza kellett adnia néhány év után, a főhivatal körüli vita folytatódott. Nyugvópontra csak 1777-ben jutott, amikor a bajor és a pfalzi választói méltóság egyesülése után véglegesen megkapta a főkincstartói tisztet. Mint a felsorolásból is látszik, a császár udvarában több választói méltóságot és egyben birodalmi főhivatalt is olyan személyek viseltek, akik egy másik európai államban királyként uralkodtak, vagyis a királyokkal nem pusztán egyenrangúak voltak. Az császári udvar fényét tehát azzal is emelték, hogy külföldi uralkodókként voltak alávetve a császárnak. Ez is természetesen erősítette azt a toposzt, amely szerint a császár király a királyok között.

A választófejedelmek azonban nemcsak főhivatalnokokként voltak a császárnak alárendelve, hanem vazallusaiként is. A császár volt ugyanis a birodalom legfőbb hűbérura, és hivatalosan minden birodalmi tag tőle kapta a hűbért. Minden egyes császár trónra lépésekor a hűbéradományokat, így a választófejedelemségeket is, meg kellett erősíteni, és az ilyen adományozási ceremóniák még a régi, középkori külsőségek (térdelés stb.) szerint zajlottak. A 18. században a sok kis hűbéres a Birodalmi Udvari Tanácsnál is letehetette a hűbéresküt, ám a tekintélyesebb vazallusoknak, mint például a választófejedelmeknek, személyesen a császárnak kellett letenniük. A csá-

256 *Schon wieder ein Kaiser...?*, 1790, 121.

257 *Ist die deutsche Kaiserkrone...?*, 1790, 12.; *Schon wieder ein Kaiser...?*, 1790, 121.

258 *Unpartheyische*, 1790, 9. I. Péter cár 1721-ben felvette az imperátor címet.

szár a birodalom legfelső bírójaként is a birodalom rendjei felett állt, ami egy újabb alá-fölrendeltségi viszonyt hozott létre a választófejedelmek irányába is.

A császár uralkodók közti elsőségét abból is eredeztették, hogy még a 18. században is ő számított a kereszténység legfelső világi urának, a pápa és a birodalmi egyház legfőbb védelmezőjének.²⁵⁹ A császár nem szűnt meg a kereszténység és a birodalmi egyház fejének lenni a reformáció után sem, és így bizonyos szimbolikus védelmező funkciója a protestánsok irányában is volt. Ebben a minőségében pedig császár a birodalom leghatalmasabb egyházi fejedelmeinek is ura lett.

A 18. században azonban királynak lenni a királyok között már egyáltalán nem volt olyan egyszerű, mint a korábbi évszázadokban. Mivel a szimbolikus cselekvéseknek továbbra is nagy jelentőséget tulajdonítottak, elsősorban a királyi címmel is rendelkező választófejedelmek számára kezdett terhessé válni a sok ceremónia, amelyeken ország-világ előtt maguk felett állónak ismertek el egy másik uralkodót. A 18. században már egyáltalán nem volt divat, hogy a választófejedelmek maguk teljesítsék főhivatalnoki kötelességeiket a koronázáson, rábízta ezt örökös hivatalnokaikra. Arról pedig az egyik nyomtatványban is olvashatunk,²⁶⁰ hogy elsősorban a világi választók egyre inkább próbálták lerázni magukról a hűbéri adományozás ceremóniáinak terhét, igyekeztek kibújni az egyetlen aktus alól, amely még látványosan a császár alárendeltjeként mutatta be őket. Pandóra szelencéjét II. Frigyes nyitotta ki 1742-ben, amikor az ő támogatásával is trónra lépő VII. Károlytól engedményeket csikart ki az adományozási ceremóniában. Akkortól kezdve heves viták alakultak ki a választófejedelmek között, mivel volt, aki megmaradt volna a régi ceremóniális szokásoknál, az egyházi választók pedig folyamatosan hangoztatták, hogy a választófejedelmi adományozási ceremóniáknak egyformáknak kell lenniük, amivel tovább mérgeztették a vitát. A dologból végül a császárok jöttek ki a legrosszabbul, mert bár I. Ferenc és II. József is tettek kísérleteket az adományozási ceremóniák átalakítására, ezek zátonyra futottak, a torzsalkodás pedig összességében a császár legfelső hűbérúri tekintélyének megtépázásához vezetett.

6.3.3. A legkiválóbb nép ura

Sokszor hangoztatott érv mellett, hogy a Habsburgoknak megéri küzdeni a koronáért, hogy ezzel a legkiválóbb európai nép uralkodójává válhatnak. Ahogy a császár a birodalom tekintélyét növeli saját hatalmával, dicsőséges uralkodásával, úgy a nemzet kiválósága is emeli a trón értékét. A szerzők szerint pedig Németországnál keresve sem lehetett volna jobb terepet találni az uralkodásra, hiszen szerintük kétség sem férhetett ahhoz, hogy a németek – származzanak bármely társadalmi csoportból – Európa első számú nemzetét alkotják.

Németországot több szerző előszeretettel nevezi az európai uralkodók anyjának.²⁶¹ Ezzel arra próbálnak utalni, hogy az európai uralkodócsaládok gyakran vá-

259 A császár mint a kereszténység és a birodalmi egyház védelmezője által élvezett jogokról lásd: *Schon wieder ein Kaiser...?*, 1790, 136–138.; *Unpartheyische*, 1790, 21–28.

260 *Unpartheyische*, 1790, 9–15.

261 „Teutschland ist die Regenten-Mutter von Europa.”, *Ist die teutsche Kaiserkrone...?*, 1790, 12.; „.... Teutschland [...] die

lasztottak kiházasítandó tagjaik számára párt a német fejedelmi családokból, és lényegében nem volt olyan uralkodó Európában, akinek ne csörgedezett volna legalább egy kevés német vér az ereiben. Ennek illusztrálására több helyen írják, hogy Lisszabontól²⁶² Pétervárig²⁶³ minden uralkodó felmenői között található német²⁶⁴ – azt már kevésbé hangsúlyozzák, hogy a német vonalat sok esetben a Habsburgok jelentették. Nem csoda, hogy az európai dinasztiák szívesen választottak a német fejedelmi családokból – írják a szerzők –, hiszen „*a régi német nemességnek nincs szüksége arra, hogy öreg családfák sűrűje mögé bújjon*”,²⁶⁵ személyes érdemeikkel is kitűnnek, megbecsülésnek örvendenek Európa-szerte.

Nem csak a nemesség rendelkezett olyan tulajdonságokkal – bizonygatták a szerzők –, amelyek miatt büszke lehet rájuk a császár, hanem az egész nép is.²⁶⁶ A németek becsületesek, őszinték, bátrak, jószívűek, mértéktartóak és nagylelkűek. Hazaszeretők és hűségesek, amit az is mutat, hogy a háborúk idején azonnal és kérés nélkül mindig császáruk segítségére sietnek, és önként mentik meg a bajban. A kulturális virágzás és eredmények is bizonyítják, hogy nem csak él bennük a tudásslomj, de fogékonyak is a tudományok iránt és igen találékonyak is. Fejlett a szépérzékük, de nem majmolják a külföldiek szokásait, különösen nem az itáliaiakét és a franciákét. Utóbbiaktól csak a méregkeverést, a banditizmust, a zendülést és az orvgyilkosságokat lehetne eltanulni²⁶⁷ – írja az egyik szerző, talán a francia forradalom kevésbé barátságos jelenségeire reagálva.

Ezek a jó és hazaszerető emberek ráadásul igen nagy tömegben élnek Németország hatalmas területén. Olyan sokan vannak, hogy bőven jut belőlük más országokba is, ahol éppen népességhiány mutatkozik. Azzal, hogy a német telepések a legtöbb európai országban megtalálhatók, sokszor találkozunk a röpiratokban. A német telepéseket mindenütt szívesen látott vendégekként festik le, amit azzal indokolnak, hogy szorgalmas és nagy munkabírási emberekként ismerik őket. A német telepések gyakori előfordulása miatt az egyik szerző a legtöbb jütlandi, magyarországi, oroszországi, Sierra Morena-i, amerikai, kelet-indiai kolónia kiválóságát a német telepések jelenlétével indokolja.²⁶⁸

Mutter fast aller europäischen Beherrscher. „Schon wieder ein Kaiser...?”, 1790, 121–122.

262 III. Péter portugál király (1683–1706) a pfálzi választófejedelem lányát, Mária Zsófiát vette feleségül. Fiuk, V. János (1706–1750) I. Lipót császár lányával, Mária Annával kötött házasságot. A röpiratok keletkezésekor éppen az ő unokájuk, I. Mária ült a portugál trónon (1777–1816).

263 Utalás II. Katalin cárnőre (1762–1796), aki 1729-ben Sophie Auguste Friederike néven a németországi Anhalt-Zerbstben látta meg a napvilágot.

264 *Schon wieder ein Kaiser...?*, 1790, 122.; *Ist die teutsche Kaiserkrone...?*, 1790, 12.

265 „*Der alte teutsche Adel braucht sich nicht hinter das Dicke alter Stammbäume zu verstecken...*” *Ist die teutsche Kaiserkrone...?*, 1790, 12.

266 A német nép erényeiről: *Schon wieder ein Kaiser...?*, 1790, 121–125.; *Ist die teutsche Kaiserkrone...?*, 1790, 12.

267 *Schon wieder ein Kaiser...?*, 1790, 123.

268 *Schon wieder ein Kaiser...?*, 1790, 124.

6.3.4. A császári jogkörök előnyei

Több röpirat is az Ausztriai-ház császári koronából eredő hasznaként ír a császári jogkörök gyakorlásáról. Mivel a dolgozatban a császári jogkörök mibenlétéről és jelentőségéről igen sok szó esett, ezt az indokot csak röviden érintem. A császár jogosítványairól a korban azt gondolták – kissé leegyszerűsítve –, hogy sok tekintetben korlátozottak, de a császári prerogatívák még mindig jelentős pozíciókat tartanak fenn a birodalom feje számára akár a törvényhozásban, akár a bíráskodásban vagy a végrehajtásban. Abban is egyetértettek a témában jártasabbak, sok múlik azon, hogy az éppen regnáló császár mennyiben képes kihasználni ezeket a pozíciókat, mennyire tudja tartalommal megtölteni a címét. Az alábbiakban azokat a császári jogköröket gyűjtöttem össze, amelyeknek a gyakorlását a röpiratok szerzői jelentősnek tartották.

A császári korona a hozzá társuló alacsony bevételek és hatalmas kiadások miatt ráfizetéses volt. A szerzők egy része azonban úgy vélte, a kicsit is meg kell becsülni, éppen ezért az Ausztriai-háznak mégis csak van némi jövedelme a császári koronajövedelmekből. Főleg a háborús időkben megszavazott *Römermonatok* kerültek elő mint olyan rendkívüli jövedelem, amely a Habsburgok számára szükséges volt területeik védelméhez, a császári méltóság nélkül azonban nem juthattak volna hozzá. Ennek ellenére a koronajövedelmek annyira elenyészőek voltak, hogy ezt többen inkább a korona hátrányaként emelgették, amely inkább eltántorítja azokat, akik a császárság gondolatával kacérkodnának.

Bár a történetírásban sokáig lebecsülték a császár törvényhozásban betöltött szerepét, a 18. században erről másképp gondolkodtak. A röpiratok kiemelték, hogy ő törvényhozó szerv, a regensburgi birodalmi gyűlés elnöke, még ha a császár sosem jelenik meg, csak a főmegbízottnak keresztül képviselteti magát. Arra is felhívták a figyelmet, hogy bármilyen határozatot hozzon is a birodalmi gyűlés, császári ratifikáció nélkül nem emelkedik törvényerőre. Ezzel tehát a törvényhozásban alkalmazható császári vétőjog jelentőségét hangsúlyozták.

„*A legfelső és az alsóbb birodalmi bíróságokon is magas előjogokkal rendelkezik a császár. Mivel ő a Birodalmi Udvari Tanács testületének elnöke...*”²⁶⁹ – érkezőnk el a következő, a szerzők által említésre méltó császári jogkörhöz. A Birodalmi Udvari Tanácsba saját maga nevezte ki a tagokat, a másik legfelső bíróságba is pedig jelölhette a kamaraelnököket. Volt, aki különleges megtiszteltetésként utalt arra, hogy a császár ítélkezhet a nagyhatalmú birodalmi rendek felett – más viszont éppen arra hívta fel a figyelmet, hogy a császár bírói hatalmának a nagy és erős rendek miatt nehéz érvényt szerezni, a gyengébb rendek esetében pedig az a gyakorlat akadályozhatta a császári akarat foganatosítását, hogy egy nagyhatalmú birodalmi rend oltalmába „menekültek” a császár elől.²⁷⁰

A császári jogkörökből végül a szerzők olyan kedvezményeket emeltek ki, mint a rangemelés, címeradományozás, jegyzők kinevezése, egyetemalapítás, tudományos címek és fokozatok adományozása, nagykorúsítás, kegyelmezés, különböző

269 *Schon wieder ein Kaiser...?*, 1790, 138.

270 *Unpartheyische*, 1790, 20–21.

privilegiumok (például könyvkiadásra, posta működtetésére stb.) odaítélése. Megemlítették még, hogy a császár a birodalom területén bárhol toborozhat és serege átvonulhat. Telepítési joga folytán a birodalom lakosságával megelőzheti saját területeinek elnéptelenedését. A császári jogkörökből viszont úgy tűnik, csak akkor tudott valaki igazán profitálni, ha nem megengedett módon használta fel azokat.

* * *

Ha egy mérleg egyik serpenyőjébe a birodalom előnyeit, a másikba az Ausztriai-házét tennénk, akkor láthatóvá válna, hogy a Habsburg-dinasztia több száz éves összefonódása a császári koronával inkább a Német-római Birodalom számára volt hasznos. Természetesen más lenne a mérleg állása V. Károly korában és II. Józsefében, és ha kellőképpen sok időpontot néznénk meg, akkor látható lenne, hogyan tolódik át lassan a mérleg súlypontja a birodalom hasznának oldalára párhuzamosan a császári korona értékvesztésének folyamatával. Azok a tényezők, amelyek a korona viselését korábban kívánatosná teheték a dinasztia számára, a 18. század végére praktikus okokból elvesztették a vonzerejüket. A birodalom hozta „a házasságba” Európa első méltóságának címét, de az Ausztriai-ház volt, amely a költségeit fizette. A kora újkor elején még megérte az anyagi áldozatot a császársággal összekapcsolódó sok hangzatos cím, de a felvilágosodás racionális világában már kevésbé, főleg úgy, hogy a császári korona minimális kézzel fogható hasznot hozott, és a folyamatosan önállósodó német államok is csak a gondokat szaporították. A források tükrében úgy tűnik, két dolog tartotta egymás mellett közel négyszáz évig a császári címet és a Habsburgokat: a közös érdekek és a megszokás. A birodalomnak olyan császárokra volt szüksége, akik megfelelően tudták reprezentálni Európa első számúnak tekintett államát és uralkodóját, és az Ausztriai-ház a primátusért cserébe hozta kincstárát és tekintélyét. A birodalmat meg kellett védeni a két ősellenségtől, erre a védelemre pedig fekvéséből kifolyólag a Habsburg Birodalomnak is szüksége volt, így az Ausztriai-ház birtokai képezte védőfalat a birodalom rendjei anyagilag és katonailag segítették. Idővel azonban a címek már nem voltak olyan kecsegtetőek, a törökök visszaszorulásával a Habsburg országok fokozatosan elvesztették védőbástya-jellegüket. Mivel azonban a dinasztia és a birodalom is hozzászokott, a Habsburgok maradtak a trónon – bár néhány császár elgondolkodott azon, miért is tartják fenn ezt az „együttműködést”.

7. PROPAGANDA PRO ÉS KONTRA

Bár egyes történészek hajlamosak (voltak) szimbolikusan értékelni a római császár 18. századi szerepét, a kortársak számára nem volt mellékes, ki ül a Német Nemzet Szent Római Birodalmának trónján. Az ország lakói a mindenkori császárban a nyugalom és jólét letéteményesét látták. Ezen toposznak megfelelően tőle várták a birodalom felvirágoztatását, 1745-ben pedig elsősorban a pusztító háború lezárását. Szemléletesen tartalmazzák ezt a Ferenc megválasztását ünneplő versek,²⁷¹ amelyekben a császár nélküli időszak a jajgatás, nyomorúság, félelem és csüggedés korszakaként tűnik fel.²⁷² Ferenc megválasztása viszont lehetővé teszi, hogy felvegyék a harcot az országot dúló „machiavellistákkal” és „Brennus-sarjakkal”.²⁷³ Az új császárral – hirdetik a versek – ismét beköszönt a béke időszaka, amely nyugalmat, jólétet, boldogulást és örömet hoz a birodalom valamennyi lakója számára.²⁷⁴ Minthogy a császár személyétől tették függővé a birodalom sorsát, a választási procedúrát sem tekintették pusztán formalitásnak, hanem egy olyan eljárásnak, „amelyen az egész Szent Római Birodalom jóléte múlik”.²⁷⁵ Felelősségteljes feladat volt tehát császárt választani, gondosan meg kellett vizsgálni a pályázókat. A megfelelő jelöltben megállapodni néha csakugyan nem volt könnyű, bár a valóságban inkább a hatalmi politika érdekellentétei befolyásolták a választást, és nem annyira a birodalmi jólét hangzatos ideája. Akárhogy is, 1745-ben különösen látványosra sikerült a küzdelem Lotaringiai Ferenc személye körül, számos érv és ellenérv hangzott el megválasztása mellett és ellen.

7.1. Mária Terézia választófejedelemsége

Az 1745-ös választás részletes bemutatása előtt röviden szeretnék kitérni egy olyan problémára, amely szorosan kapcsolódott a császárválasztáshoz és a politikai publicisztikában is jelentős figyelmet kapott, ugyanakkor kronológiailag megelőzte a választást. Ez pedig Mária Terézia választófejedelemségének kérdése. 1741 októberében ugyanis a választófejedelemi kollégium egy határozatban felfüggesztette a cseh választó szavazati jogát az aktuális császárválasztáson. A legfőbb indok az volt, hogy a cseh uralkodó, aki egyben választófejedelem is, Mária Terézia, és egy nő nem lehet választó, mert alkalmatlan a méltósághoz kapcsolódó jogok gyakorlására és kötelességek teljesítésére. Abban is egyetértettek, hogy Mária Terézia a jogokat át sem ruházhatja másra. A bécsi udvar, ha el is fogadta, hogy nő nem lehet választó, azt már nem látta igazoltnak, hogy Mária Terézia még csak át sem adhatja a méltósággal járó feladatok elvégzését (és át is adták Lotaringiai Ferencnek). A vita kapcsán a bécsi udvar már 1741-ben is próbálta a nyilvánosság előtt megvédeni álláspontját, és vaskos kiadványt nyomtatott, amely egy elemzést tartalmazott a cseh választójog érvényességéről,

271 *Die unruhige Ruhe*, [1745], 693–697. CHARES, 1745, 699–702.

272 A versek esetében nem az oldalszámra, hanem a versszakok számára fogok hivatkozni. *Unruhige Ruhe*, 1. vsz., 3. vsz., 6. vsz., *Gerettete Unschuld*, 1–2. vsz.

273 *Gerettete Unschuld*, 4. vsz.

274 *Die unruhige Ruhe*, 2. vsz., 8. vsz., 9. vsz., 11. vsz., 13. vsz., CHARES, 1745, 1. vsz., 6. vsz., 10. vsz.

275 „... worauf des gantzen Heil. Römischen Reichs Wohlfahrt bestehet.” *Wahl und Crönung*, 1745, 20–21.

és az elemzést kapcsolódó levelek, iratok, pamfletek közlésével próbálta megtámogatni.²⁷⁶ Az ügy nagy port vert fel, és terítéken volt 1745-ben is, hiszen a cseh trón betöltésében nem történt változás. Ekkor már azonban a választófejedelmi kollégium tagjai már inkább a cseh szavazat érvényessége mellett álltak ki, csak Brandenburg és Pfalz próbálta ismételt felfüggesztetni a cseh választójogot. A vita ismét zajlott a röpiratok oldalain is, de ez alkalommal már a cseh szavazat „diadaláról” lehetett beszámolni végül.²⁷⁷ A cseh választójog gyakorolhatóságának kapcsán egy igazi vitának is „szemtanúi” lehetünk. A *Schreiben eines Professors*²⁷⁸ című vitairatban egy – saját bevallása szerint – közjogi professzor fejtegetését olvashatjuk a cseh szavazat felfüggesztésének indokoltságáról. Ezt igyekszik tételesen megcáfolni a *Wiederlegung*²⁷⁹ című ellenirat névtelen papírra vetője. Az alábbiakban elsősorban erre a két vitairatra támaszkodva szeretném bemutatni a vitában résztvevő felek álláspontját.

Az előleges ellenvetés tehát az volt, hogy bár a cseh törvények megengedik, hogy a trónon királynő üljön – és ha azok nem is, lehetővé teszi ezt a *Pragmatica Sanctio* –, a választófejedelmi méltóságot nő nem töltheti be. Nem is volt rá példa – írja a professzor –, hogy valaha asszonyt engedtek volna a választófejedelmi kollégium összejöveteleire vagy akár a birodalmi gyűlésbe, ugyanígy nem engedték soha, hogy a választófejedelmi jogokat gyakorolja.²⁸⁰ Különbösen is, a német törvények kizárják a nőket a közhivatalokból, következésképpen a választófejedelemségből is.²⁸¹ Jó lenne azonban, ha a professzor példákkal is szolgálna ezekre a törvényekre – mondja a vitapartner –, mivel ő még eddig egyetlen ilyen előírást nem talált.²⁸² Annál több precedens van arra – folytatja –, hogy a régi császárok feleségeit igenis bevonták a kormányzati munkába, sőt az sem példa nélküli, hogy a császár helyett felesége igazgatta a birodalmat.²⁸³ Ezek pedig nem történhettek volna meg, ha nem engednek nőt a birodalmi gyűlésbe. Voltak továbbá más hercegnők, grófnők, akik egész tartományokat irányítottak teljesen önállóan, és már a „hercegnő”, „grófnő” kifejezés is a hivatalukra utal, nem pedig arra, hogy egy hercegnek vagy grófnak a feleségei voltak.²⁸⁴ Ez a szerző tehát egyáltalán nem tartja kizártnak, hogy nő hivatalalt, akár választófejedelmi méltóságot töltsön be. Nem oszlatja el a professzor azon félelmét sem, hogy az „aki választ, az választható” elv alapján legközelebb a nők már egyenesen a császári méltóságra fognak pályázni.²⁸⁵ Ellenkezőleg, inkább megerősíti ezt a lehetőséget, mondván, a császárléltté válásnak nem előfeltétele, hogy valaki választófejedelem legyen, következésképpen bármely hercegnő pályázhat a császári trónra. Igen felvilágosultnak mondható álláspontját még azzal is kiegészíti, hogy nem is volna akkora baj, ha egy nő ülne a birodalom trónjára, hiszen amelyik nő alkalmas a királyi trónra, alkalmas a császárra is.²⁸⁶

276 *Acten-mässiger Unterricht*, 1741.

277 *Triumph des Böhmischen Chur-Rechts*, 1745.

278 *Schreiben eines Professors*, 1745.

279 *Wiederlegung*, 1745.

280 *Schreiben*, 1745, 4.

281 *Schreiben*, 1745, 5.

282 *Wiederlegung*, 1745, 9.

283 Arról, hogy korábban is volt már arra példa, hogy nők vettek részt a birodalmi gyűlésen vagy gyakorolták a választófejedelmi jogokat, a legrészletesebb elemzést a *Reichspublizistik* is sok helyen építő *Teutscher Fürstinnen-Saal*, 1745 adja.

284 *Wiederlegung*, 1745, 10.

285 *Schreiben*, 1745, 13–14.

286 *Wiederlegung*, 1745, 19.

A professzor hangsúlyozza, hogy az *Aranybulla* sem teszi lehetővé nők számára a választói méltóság gyakorlását, mivel választófejedelemségek örökléséről szóló szabályozásban kizárólag fiú örökösökről beszél. A szöveg egészen pontosan a választófejedelem első szülött, nem klerikus fiait nevezi meg örökösnek, és ahogy ez kizárja az egyháziakat a világi választói méltóságok örökléséből, implicita a nők számára sem engedi meg az öröklést.²⁸⁷ Természetesen ennek a kifogásnak is van „ellenszere” a másik szerző szerint. Ő azzal érvel, hogy az *Aranybulla* nyújtotta szabályozást kell ugyan figyelembe venni az öröklést illetően, csak hogy az osztrák főhercegek I. Frigyes császár óta rendelkeznek azzal a kiváltsággal, hogy női ágon is örökíthetik birtokaikat, címeiket.²⁸⁸ És mivel a kivétel éppen a főszabálytól való eltérést teszi lehetővé, Mária Terézia öröklését nem akadályozza semmi. Már csak azért sem, mert a választófejedelmek is elfogadták a *Pragmatica Sancti*ót, vagyis azt, hogy mindent Mária Terézia örökölt.²⁸⁹ Ha kifogásuk lett volna a választói méltóság miatt, amely a cseh koronával egybeforrva szintén az örökösnyt illeti, azt akkor kellett volna jelezniük. Azt az érvet, hogy az *Aranybulla* csak férfi örökösökről beszél, azzal hárítja el, hogy nőkről valóban nem tesz említést a szöveg, de a kizárás tételes deklarálásának hiányában, nem is rekeszti ki őket az örökösök sorából.²⁹⁰

Egy másik nyomtatvány, az *Altes und Neues* hoz még egy, ezúttal technikai ellenvetést a nők ellen: a cseh választónak kötelességeket is kell teljesítenie, például a császár koronázásakor. Ez azt jelenti, hogy lóra kell ülnie, nehéz jogart tartania a kezében. Ezek mind olyan feladatok, amelyek inkább a férfiakhoz illenek, nőkhöz pedig kevésbé. Mi több, kifejezetten illetlen dolog volna egy hölgy részéről, ha az előírásoknak megfelelően a koronázási menetben a császár és a császárné között haladna.²⁹¹ A *Wiederlegung* szerzője azonban ezeket a technikai kifogásokat sem tartja meggyőzőnek; Mária Terézia tud lovagolni, jogart tartani is, innentől pedig nem kétséges, hogy a választói méltósággal járó „fizikai kötelességeknek” is eleget tud tenni.²⁹²

A cseh szavazat érvényesítését ellenzők nemcsak amellet érveltek, hogy nő nem lehet választó, hanem amellet is síkra szálltak, hogy Mária Terézia át sem ruházhatja a méltóságot, vagyis adott pillanatban a cseh választói jogokat nem lehet törvényesen gyakorolni. Ebben egyrészt a *Pragmatica Sanctio* az akadály, mivel előírja, hogy a birtokok egy kézen öröklődnek, tehát önmagában sem a választói méltóság, sem az ezzel szorosan összefonódó cseh királyi cím nem választható el Mária Teréziától.²⁹³ De ami még fontosabb, hogyan is ruházhatna át valamit Mária Terézia, amivel ő maga sem rendelkezik?²⁹⁴ Természetesen sehogy. Jogász professzorunk a választói szavazat átruházásának azon megoldását is elveti – nem meglepő módon –, hogy tekintsek úgy Mária Terézia uralkodását, mintha egy kiskorú király ülne a trónon. Kis-

287 *Schreiben*, 1745, 7.

288 *Wiederlegung*, 1745, 12.

289 *Wiederlegung*, 1745, 8, 14.

290 *Wiederlegung*, 1745, 15.

291 *Altes und Neues*, 1745, 75. Ferenc megválasztása esetén ez egyébként nem jelenthetett volna problémát. Egyrészt azért, mert Mária Terézia császárné is volt, így bajosan tudott volna férje és saját maga közé állni. Másrészt a választók a legkritikább esetben vettek részt személyesen a parádén, és a helyettesként megjelenő férfi ellen kifogás nem lett volna. A valóságban, 1745-ben Mária Terézia nem vett részt a koronázási menetben előrehaladott terhességére hivatkozva, a rossz nyelvek szerint viszont azért, hogy ne kelljen férjénél alacsonyabb rangban nyilvánosan megjelennie.

292 *Wiederlegung*, 1745, 10.

293 *Altes und Neues*, 1745, 76.

294 *Altes und Neues*, 1745, 76.

korúság idején ugyanis egy gyám gyakorolhatná a királyi és választói jogokat, vagyis az adott helyzetben Mária Terézia nevében érvényesíthetné a cseh szavazatot – akár csak egy kiskorú király esetén. A professzor úgy véli azonban, hogy míg a kiskorúság csak ideiglenes időbeli korlátozást jelent, addig a női nem „*defectus perpetuus*”,²⁹⁵ tehát bizonytalan annak a határideje, amikor ismét „rendes” választófejedelem tölti be a méltóságot. Véleménye szerint nincs tehát mód a cseh szavazat aktiválására. Az ellenvetések megfogalmazója ezzel szemben azt a már sokat hangoztatott érvet hozza fel: Mária Terézia az osztrák főhercegek nőági örökösödést lehetővé tevő ősi privilégiumának köszönhetően megörökölte a választói méltóságot, rendelkezik vele, így probléma nélkül átruházhatja.²⁹⁶

Mint láttuk, a professzor nem látja azonosíthatónak a női uralkodó esetét a kiskorú választóéval, így elzárkózik azon megoldás elől is, hogy esetleg gyámként a cseh rendek delegálhatnának küldöttet a császárválasztásra. A cseh történelem példáival igazolja, hogy a rendek azért sem jöhetnek szóba a választói méltóság gyakorlóiként, mert nincs gyámi fennhatóságuk a kiskorú uralkodó felett. Azokban az esetekben – érvel –, amikor a cseh király még nem érte el a felnőtt kort, mindig az egyik közeli férfirokont nevezték ki mellé gyámnak, ő volt az, aki adott esetben a választói jogot is gyakorolhatta.²⁹⁷ A vitapartner szerint viszont ezek az esetek nem igazolják, hogy a cseh rendek ne lettek volna a gyámsági jog birtokában, amelyet inkább ők adtak tovább a fent említett férfirokonoknak. A cseh rendeket pedig Mária Terézia megerősítette privilégiumaikban, vagyis a gyámsági jogban is, így akár ők is megtehetnék, hogy képviselőket küldenek a frankfurti választásra. A cseh rendek gyámi jogairól egyébként felesleges tovább vitatkozni – folytatja –, hiszen Mária Teréziának és Lotaringiai Ferencnek van már örököse, a kis József.²⁹⁸ Mivel a professzor sem cáfolta, hogy Mária Terézia, ha nem is gyakorolhatja, de mindenképpen továbbörökíti a választói méltóságot, az átháramlik Józsefre, akinek kiskorúsága idején egy gyám, például Lotaringiai Ferenc küldhetne követeket a császárválasztásra. Ez egészen jó megoldásnak tűnne a kérdés rendezésére, hiszen ismét férfi lenne a választói székben. A szerző azonban sajnos nem fejt ki részletesebben ezt a gondolatot, pedig érdekes lett volna azért, mert elgondolásában van egy homályos pont. Újabb nézeteltérésekhez vezethetne ugyanis az, hogy nem tudjuk, mikortól lép életbe József öröklési joga a választófejedelemi méltóságra. Ha ugyanis a cseh királyi cím és a választói titulus együttesen öröklődnek, nem pedig külön, akkor az is elképzelhető, legalábbis vitatható, hogy Józsefet előbb esetleg cseh királlyá (a *Pragmatica Sanctio* alapján pedig gyakorlatilag a teljes Habsburg Monarchia urává!) kellene tenni ahhoz, hogy élhessen a jogaival. Ez azonban nem történt meg, még mindig Mária Terézia volt a királynő. Kérdéses tehát, hogy vajon ilyen módon szét lehet-e bontani két külön személyre a cseh királyi és a cseh választói méltóságot, hogy amire az első képtelen, azt megtehesse a másik?

Az utolsó kifogás a cseh rendek választójogát illetően az volt, hogy így nem volna szabad és pártatlan a leadott szavazat. A Habsburgok nyilván „manipulálnának”,

295 Schreiben, 1745, 15.

296 Wiederlegung, 1745, 12 és 19.

297 Schreiben, 1745, 17.

298 Wiederlegung, 1745, 21.

saját érdekükben használnák fel a voksot, ahogy megtették már ezt Braunschweig-Lüneburg esetében, amikor 1692-ben, egy titkos szerződésben rávették a hannoveri választót, hogy mindig az ő akaratuk szerint szavazzon.²⁹⁹ A vitapartner ellenvetése ezúttal gyengére sikerült: ha a titkos szerződés valóban létezne, a professzor – amilyen „inkvizitori módon” érvel a cseh szavazat ellen – nyilván nem mulasztott volna el idézni ebből a dokumentumból, amelyben a Habsburgok állítólag megvásárolnak maguknak egy szavazatot. Bizonyára azért nem tette, mert nincs is ilyen.³⁰⁰ (A szerző rosszul tudta: a hannoveri választó tényleg ígéretet tett a fenti időpontban, hogy választóként mindig a Habsburgok jelöltjére fog szavazni.³⁰¹) Az már sokkal helytállóbbnak tűnik, hogy a választói követségek szavazata nem is lehet más, mint előre meghatározott, hiszen a küldöttségeknek megbízójuk utasítása alapján kell eljárniuk, nem pedig saját belátásuk szerint voksolni valamelyik jelöltre. Érdeemes emlékeztetni itt arra, hogy a választói szavazatok egyébként sem voltak „szabadok”, minden érdektől mentesek. A jelöltek gyakran próbálták némi pénzzel vagy birtokkal bebiztosítani megválasztásuk sikerét, és amint az előző fejezetben láthattuk, egy-egy császárválasztást igen komoly diplomáciai előkészítő munka előzött meg.

Munkája utolsó részében a professzor beszámol arról, hogy a legújabb hírek szerint a mainzi érsek meghívta a cseh választót, azaz Mária Teréziát az esedékes választásra, és ezt ő erősen helyteleníti. Elismeri, hogy a választók 1741-es határozata csak az akkori választásra (Károly Albertéra) érvényesen függesztette fel a cseh szavazatot minden jövőbeli következmény nélkül, mivel azonban a cseh uralkodó személyében nincs változás, az 1745-ös választáson sem kellene figyelembe venni ezt a vótumot.³⁰² Ellenfele azzal vág vissza, hogy mint a professzor is mondta, a szavazat „pihentetésének” nincs következménye az elkövetkező választásokra, így az 1745-ösre sem, tehát a mainzi választó nagyon helyesen tette, hogy a cseh választót is elhívta Frankfurtba.³⁰³ Bizonyára el lehetett volna vitatkozni azon, hogy 1745-ben aktiválódott-e a cseh szavazat, mindenesetre a választófejedelmi kollégium elfogadta a cseh küldöttek meghatalmazását, amelynek alján Mária Terézia neve és pecsétje szerepelt.³⁰⁴

299 *Schreiben*, 1745, 26.

300 *Wiederlegung*, 1745, 24.

301 Ez volt az ún. *Pactum Unionis perpetuae. Recht und Verfassung*, 435.

302 *Schreiben*, 1745, 30–34.

303 *Wiederlegung*, 1745, 24.

304 *Protocolla*, 199.

7.2. „Vetélytársak”

1745-ben gyakorlatilag egyértelmű volt, hogy Lotaringiai Ferencet meg fogják választani, hiszen komoly ellenjelöltek nem voltak a színen. Egy feltételezhetően legkésőbb április első felében³⁰⁵ megjelent pamflet, a *Wer wird Kayser werden?*³⁰⁶ azonban közelebbről is megvizsgálta a „kérdést, amely a németek szívét nyomta”, vagyis azt, hogy kiknek van esélye a császári korona megszerzésére. Az Amszterdamban kinyomtatott röpirat alapvetően a választófejedelmek esetleges jelölésének gondolatával játszott el, de végül mégis arra jutott, Lotaringiai Ferenc lenne a legjobb választás. Reális ellenfélnek egyedül a szász választófejedelmet tartotta, akinek szerinte megvan a tehetsége, sok kiváló tulajdonsága, valamint a tekintélye is ahhoz, hogy a Német-római Birodalom koronáját a megfelelő ragyogással viselje.³⁰⁷ Annak ellenére, hogy a szász választófejedelmet elsősorban a franciák akarták rávenni arra, hogy császárrá jelöltesse magát, a szerző szerint nem kellene félni attól, hogy II. Frigyes Ágost VII. Károly példáját követné, és nem hagyná, hogy a franciák mérgező hízélgése, a franciák és spanyolok által ígért aranyak megnyerjék őt. Szerinte a szász választó nem is igazán gondol arra, hogy a császárságra pályázzon, mivel a bécsi udvarral éppen nagyon harmonikus viszonyban van, és hajlik arra, hogy a választáson Lotaringiai Ferencet támogassa. Felvetette azt is, hogy a bizonytalan lengyel belpolitikai helyzet miatt meggondolandó a lengyel és a császári korona összekötése. Valósnak tartotta a veszélyt, hogy II. Frigyes Ágost megválasztása esetén a franciák azon kezdenének mesterkedni, hogy a választás után a lengyel mágnások segítségével letaszítsák Frigyes Ágostot a trónról, és a Bourbon-dinasztia egy tagját ültessék a helyére. Azt pedig láthattuk az előző fejezetekben, hogy egy franciabarát lengyel királyt a birodalomra igen veszélyesnek tartottak.

A pamflet szerzője a többi világi – bajor, pfalzi, brandenburgi, hannoveri – választófejedelmet is alapvetően alkalmas jelöltnek tartotta a trónra, de az ő esetükben is mindig talált valamit, ami miatt nem tartotta lehetségesnek a megválasztásukat.³⁰⁸ Úgy vélte, III. Miksa József bajor választófejedelmet kegyes és istenfélő természetű, az ereiben folyó nemes vér alkalmassá teszi, hogy a császári címre pályázzon. Csakhogy – folytatta az író – megválasztása után számos nehézséggel és „majdnem áthághatatlan akadállyal” kellene szembenéznie. A háború végigpusztította Bajorországot, kincstárát kiürítette, és a szerző azt jósolja, hogy az országnak jó egy évszázadra lesz szüksége ahhoz, hogy magára találjon. Ebben a helyzetben félő, hogy a Miksa József ismét a franciákhoz és a spanyolokhoz fordulna segítségért, és ennek a káros szövetségnek a hatásait már mindenki ismeri. Szintén Franciaország közelsége miatt nem tartotta szerencsésnek a szerző a pfalzi választófejedelemet, Károly Tivadar megválasztását. Ha ez megtörténne – érvelt –, ismét a francia intrikák és a francia politika „ülne” a birodalom trónjára. Röviden érintette csak a röpirat a hannoveri és

305 A szerző csak mint egy lehetőséget említi az új bajor választófejedelemből és Ausztria kiegyezését (*Wer wird Kayser werden?*, 1745, 26–27.), így még a füsseni béke előtt írhatta munkáját. Az nem valószínű, hogy a békekötés után ne tett volna említést a sokat ünnepelt békéről.

306 A pamflet teljes szövegét lásd a függelékben.

307 A szász választófejedelemből jelölésére vonatkozóan lásd: *Wer wird Kayser werden?*, 1745, 13–16.

308 A többi választófejedelemből jelölésére vonatkozóan lásd: *Wer wird Kayser werden?*, 1745, 25–30.

a brandenburgi választót, akiket az addig felsoroltaknál – köztük Lotaringiai Ferencnél is – alkalmasabbnak írt le a császári trónra. A probléma természetesen protestáns vallásukkal volt, amely a birodalom alaptörvényei szerint nem jelentett ugyan kizáró okot, de a jelöltségig mégsem jutott el egy protestáns fejedelem sem. A szerző szerint a három egyházi választó biztos tiltakozna egy protestáns császár ellen, akit sokan nem is tartanának alkalmasnak arra, hogy a birodalmi egyház és a kereszténység (és főleg a pápa) legfőbb védelmezőjének szerepét magára vállalja. Pedig – sajnálkozik a szerző – ki is lehetne alkalmasabb a császári címre, mint II. Frigyes, aki nem csak előrelátó és óvatos, de másra sem vágyik jobban, mint hogy nagygyá tegye magát, ráadásul a politikának is mestere. Nem volt alaptalan az az érv sem Frigyes mellett, hogy tőle reálisan elvárható lett volna a franciák kiűzése a birodalom területéről. A szerző azt is megjegyezte, nem biztos, hogy Frigyesnek a legkisebb ambíciója is lett volna a császári cím megszerzésére.

Szintén ebben a pamfletben olvashatunk arról hosszabban, hogy már ekkor felmerült egyesekben, hogy az akkor mindössze négyéves Józsefet kellene megválasztani.³⁰⁹ Bár nem lett volna példa nélküli egy kiskorú megválasztása, a kiélezett helyzet azonban „*egész embert kíván, aki mind karjával, mind tanácsával támogatni tudja Németország hanyatló szabadságát*”.³¹⁰ Hiába venné át az irányítást a császár nagykorúságáig a szász választófejedelem mint birodalmi vikárius, ez csak komplikáltabbá tenné a helyzetet, és semmi biztosíték nincs arra, hogy a szász választó önként vissza is adná a kormányrudat az ifjú császárnak, amikor a megfelelő kort eléri. A birodalom állapota tehát a szerző szerint megkívánta, hogy egy felnőtt álljon az élén, és hangsúlyozta, József kiváló tulajdonságai apjában is éppen úgy fellelhetők.

E röpirat levezetése alapján sem maradt talpon egyetlen jelölt sem Lotaringiai Ferencet leszámítva. Bár Ausztria ellenfelei – elsősorban Franciaország, Pfalz és Poroszország – tudták, hogy Ferenc császárrá választását megakadályozni nem tudják, mindent megtettek annak érdekében, hogy a választást ameddig csak lehet, halogassák, és így törjenek borsot a bécsi udvar és Mária Terézia orra alá. A pfalzi és brandenburgi választófejedelmi követek Frankfurtban igyekeztek lassítani az eseményeket, a publicisták pedig megpróbálták nyilvánosan kétségbe vonni Lotaringiai Ferenc választhatóságát. Természetesen a Habsburg-párti pamfletek rögtön reagáltak a helyzetre, és igyekeztek a kifogásokat megcáfolni. Az 1745-ös röpiratháborúnak elsősorban a Ferenc-párti röpiratait lehet megtalálni. A Ferenc-ellenesek közül teljes egészében egyet sikerült fellelni, a már sokat idézett *Avis impartialt*. Ezen kívül még a *Lettre d'un Hollondois*³¹¹ című pamflet az, amely nem feltétlenül támogatja Ferenc császárságát, mivel ez azonban már a választás után keletkezett, nem agitált Ferenc ellen, de ironikusan festette le az egész frankfurti császárválasztást, és kételkedését fejezte ki Ferenc alkalmasságát illetően. Ezekon kívül két további nyomtatványról tudok, amelyek a Habsburg-ellenes publicisztika részeként Ferenc megválasztása ellen érveltek. Az egyik a *Lettre D'un Magistrat*,³¹² a másik pedig a szintén francia *Lettres A*

309 József megválasztására vonatkozóan lásd: *Wer wird Kayser werden?*, 1745, 23–24.

310 „Sie [ti. a körülmények] erfordern einen gantzen Mann, der sowohl mit seinem Arm, als mit Rath die sinkende Freyheit Deutschlands unterstützen kan.” *Wer wird Kayser werden?*, 1745, 23.

311 *Lettres d'un Hollondois*, 1745.

312 *Lettre D'un Magistrat D'Augsbourg A un Bourgue mestre de Basle Sur l'opinion, que les Princes étrangers ne peuvent érte*

*Un Provincial*³¹³ című röpirat. Ezekre mint Ferenc-ellenes nyomtatványokra hivatkozott a *Germania Triumphans*,³¹⁴ előbbire pedig az *Ohnhintertreiblicher Beweis*³¹⁵ is. A két nyomtatványból részleteket és azokról tartalmi kivonatot közölt Elias Fromm,³¹⁶ így tudható, hogy a két pamfletben felvonultatott Ferenc-ellenes érvek lényegében megegyeznek az *Avis impartial*ével. Mindkét oldal nyomtatványainak elemzése után a következő főbb vitapontok kristályosodnak ki (amelyek egyben a további alfejezetek témáit is jelentik): (1) Jó lenne-e ismét a Habsburg-dinasztiát segíteni a császári trónra? (2) Német-e Ferenc, és ha nem, választható-e? (3) Elég tekintélyes-e a császári címhez? (4) Megfelel-e az *Aranybulla* által támasztott elvárásoknak? (5) Képes-e megvédeni a birodalmat a francia ösellségtől? Most lássuk, milyen válaszokkal szolgáltak a vitázó felek!

7.3. Habsburgot a császári trónra!?

Ha volt valami, amiben minden szerző egyetértett – függetlenül attól, hogy éppen pártolták, vagy elleneztek a megválasztását –, az az volt, hogy Lotaringiai Ferenc császárrá választása valójában a Habsburgok visszatérését jelenti a császári trónra. Még akkor is így látták, ha néhányan nem tekintették „teljes jogú” Habsburgnak, csak később csatlakozott családtagnak. Nem fektettek különösebb energiát – vagy csak igen ritkán – Ferenc családfájának tanulmányozásába, amelyből rögtön kiderült volna, hogy bizony ő is számos Habsburg össel dicsekedhetett, sőt mivel nagyanyja, Eleonóra (1653–1697) III. Ferdinánd császár lánya volt, ugyanolyan fokon volt leszármazottja a császárnak, mint felesége – igaz, „csak” nőágon. Mindenesetre, akik csatlakozott családtagként tekintettek rá, úgy vélték, a Mária Teréziával kötött házasság,³¹⁷ valamint a gyermekek olyan szoros kapcsolatot képeznek közte és a Habsburgok között, hogy őt is nyugodt szívvel lehet az előkelő dinasztiához sorolni. Ennél fogva a szerzők nemcsak Lotaringiai Ferenc személyével kapcsolatos szimpátiájukat vagy ellenszenvüket fejezhették ki írásaikban, hanem állást foglalhattak a Habsburg-dinasztia mellett, vagy ellen. Kifejthették, miért látták üdvösnek vagy károsnak a Habsburgok háromszáz éves regnálását a birodalomban, és mint láttuk, meg is írták az Ausztriai-ház *res gestae*-jét, természetesen saját céljaiknak megfelelően. Mivel az egyik korábbi fejezetben már volt szó arról, hogyan ítélték meg a politikai publicisztikában a Habsburg-dinasztia és a császári korona hosszú távú összefonódását, most csak röviden, összefoglaló jelleggel térek ki erre a kérdésre. Azért nem mellőzöm teljesen, mert ez a téma igen fontos volt 1745-ben, és itt lehetőség nyílik arra, hogy a Habsburg-ellenes álláspontot, amelynek érvei eddig elszórtan épültek be a dolgozatba, rendszerezet-

élus Empereurs d'Allemagne. Augsburg, 1745.

313 *Lettres A Un Provincial Sur la justice des motifs de la Guerre, et sur les conjunctures présentes de l'Europe Avec Les Responses*. Neuchatel, 1745.

314 *Germania Triumphans*, 1745, 77. A *Germania Triumphans* szerzője szerint ezek a pamfletok az *Avis impartial*al együtt 1745 áprilisában jelentek meg. Ennek részben ellentmondani látszik, hogy Fromm ismertetője szerint a *Lettres A Un Provincial* című nyomtatvány húsz levélből áll, amelyek közül az utolsó dátuma 1745. augusztus 5. (FROMM, 1883, 105.)

315 *Ohnhintertreiblicher Beweis*, 1745, 3.

316 FROMM, 1883, 106–108.

317 *Germania Triumphans*, 1745, 73.

tebben vázoljam. A fejezetben a hangsúly azon lesz, milyen szerepet töltött be Mária Terézia a választás időszakának propagandájában, illetve hogyan próbálta meg a császári udvar minél inkább „Habsburggá változtatni” Lotaringiai Ferencet.

A már többször idézett, címe szerint elfogulatlan véleményt megfogalmazó *Avis impartial* keményen bírálta a Habsburg királyokat/császárokat egészen I. Rudolf német királyig visszamenően. Tőle kezdődően datálta a szerencsétlenségeket, a folyamatos támadásokat a német alkotmány és a szabadság ellen. Szemére vetette Rudolfnak, hogy örökletessé és despotikussá akarta tenni a császári hatalmat, és a birodalmat sorozatos háborúskodásba sodorta. Különösen sötét képet festett az utolsó három Habsburg császárról, I. Lipótról, I. Józsefről és VI. Károlyról, akiket szerinte még a választási kapituláció sem volt képes megakadályozni ambícióik gátlástalan érvényesítésében. Lipót és Károly is saját hatalomvágyuknak, személyes érdekeinek engedve vitték bele a birodalmat előbb a spanyol, majd a lengyel örökösödési háborúba, ahol sok német vére hullt vállalkozásaik miatt. Az utolsó három Habsburg uralkodása sorozatos igazságtalanságok időszaka volt, az alkotmány elleni támadásoké. Ezek a császárok kihasználták a német államokat; hol a katolikusokat, hol a protestánsokat áldozták fel saját érdekeiknek megfelelően; a Birodalmi Udvari Tanácsot a császári akarat végrehajtójává tették.³¹⁸ Ezt köszönheti hát a Habsburgoknak a birodalom: a jog és a szabadság ellen elkövetett merényletek sorát. A szerző véleménye szerint ennek fényében Lotaringiai Ferencről sem várhatnak mást, mint elődeitől. Megválasztása egy új, szám szerint a harmadik Ausztriai-ház (*Maison d’Autriche*) megalapítását jelentené,³¹⁹ és ez adná a végső dőfést a német szabadságnak. Újabb háborúk kezdődnének, hogy Ferenc saját hatalmát növelje, és feleségének érdekeit érvényesítse. Veszélyesnek látta Ferenc megválasztását abból a szempontból is, hogy egy ilyen értelmű döntés azt az érzetet kelthetné az Ausztriai-ház tagjaiban, mintha a császári korona a birtokaikkal együtt öröklődne, és a cím a fiági örökösök apanázsává degradálódna (és ha fiú nincs, megörökölnék a trónt a lányok).³²⁰ Az üzenet egyértelmű: a német alkotmány és szabadság megőrzésének érdekében nem szabad Ferencet császárrá választani.

Ahogy a korábbiakban láthattuk, a Habsburg-párti nyomtatványok mindent megtettek annak érdekében, hogy a fenti, meglehetősen sötét képpel szemben sokkal pozitívabban mutassák be az Ausztriai-házból választott császárok uralkodását. Arról is esett már szó, hogy a pamfletek kifejezett törekvése volt, hogy minél szélesebb körben propagálják azt a gondolatot, amely szerint a birodalom csak az Ausztriai-ház császárától várhatja a háború befejezését és sorsának jobbra fordulását. Számos nyomtatvány már címében is igyekezett megelőlegezni a Habsburgoknak a remélt diadalt. Az egyik azt hirdette, hogy Németország az ausztriai sas szárnyai alatt lehet diadalmas,³²¹ egy másik azt, hogy az Ausztriai-ház győzedelmeskedik nevének ellenségei felett,³²² egy harmadiké pedig azt bizonygatta, hogy Ausztriát ezekben a nehéz

318 *Avis impartial*, [1745], 8–9.

319 A szerző az Ausztriai-ház történetét három „házra” osztja fel: az első I. Rudolfig tart, a második Rudolftól VI. Károlyig (1273–1740), így megválasztása esetén Lotaringiai Ferenc lenne a harmadik osztrák dinasztia megalapítója. *Avis impartial*, [1745], 8.

320 *Avis impartial*, [1745], 6.

321 *Germania Triumphans*, 1745. (*Germania Triumphans sub aquila Austriae.*)

322 *Triumph des Ertzhauses*, 1745. (*Triumph des Allerdurchlauchtigsten Ertzhauses Oesterreich über Die Feinde seines Namens.*)

háborús időkben is a szerencse kíséri.³²³ A többi Ausztria-párti nyomtatvánnyal együtt ezek is hangsúlyozták, hogy Mária Terézia és Lotaringiai Ferenc vállalva küzdenek nemcsak saját országaikért, hanem a birodalomért is, és törekvéseiket hamarosan siker fogja koronázni. A pamfletek a birodalom aranykoraként igyekeztek lefesteni olvasóik számára a Habsburgok uralkodásának évszázadait: az Ausztriai-ház császárai voltak azok, akiknek köszönhetően létrejött a csodálatos birodalmi alkotmány, amelyet mindig kitartóan védelmeztek. Saját országaikat nem kímélve akadályozták meg, hogy a birodalom öselleneségei, vagyis keletről a törökök, nyugatról a franciák betörjenek és elpusztítsák a birodalmat. Szintén saját jóvedelmeiket áldozták fel annak érdekében, hogy fenntartsák és demonstrálják a császári tekintélyt. Mindent elkövettek azért, hogy jó és hasznos császárokká neveljék a főhercegeiket, és az egyes császárok személyes kiválósága is azt igazolta szerintük, hogy a Habsburgoknál rátermettebb császárokat keresve sem találnának. Ennek alátámasztására előszeretettel utaltak vissza a Wittelsbach-dinasztiából származó és a francia *hostis naturalisszal* szövetkező VII. Károly rosszlemkű regnálására. Azt is hangsúlyozták, hogy az Ausztriai-ház mindig összekapcsolta a birodalom érdekeit saját dinasztikus céljaival, és a birodalom többi tagjához képest jóval nagyobb hatalmát sosem használta fel nem megengedett módon. „Ezek mind az osztrák kezekben lévő császári jogar emlékművei és gyümölcsei”.³²⁴

Az eddigiekben megfigyelhettük, hogyan tekintettek vissza a szembenálló felek a Habsburgok addigi uralmára. Ahogy már utaltunk rá, abban egyetértettek, hogy Lotaringiai Ferenc megválasztása a Habsburg-dinasztia további regnálását jelentené. A korábbi császárok megítélését a szerzők kivetítették Ferencre, uralkodásától ennek megfelelően vártak jót, vagy rosszat. Jövőbeni cselekedeteit eleve üdvösnek, vagy károsnak tekintették, hiszen a család tagjaként nyilván elődei jól bevált módszereire fogja tartani magát. Következésképpen az *Avis impartial* „jövendölése” szerint Ferenc saját, illetve felesége érdekeit szem előtt tartva, kizárólag saját dicsőségét keresve fogja kormányozni a birodalmat, a Habsburg-párti nyomtatványok viszont az ismét beköszöntő béke és jólét időszakát vetítették előre. Kivetítették tehát Ferencre a Habsburg-uralom minden negatívumát, vagy pozitívumát annak ellenére, hogy sokszor nem tekintették egészen Habsburgnak.

Elsősorban a Habsburg-párti röpiratok oldalain visszautasított kifogásokból tudható, hogy az Ausztria-ellenes szerzők komoly problémákat próbáltak előre vetíteni abból a tényből, hogy az uralkodópárból Mária Terézia volt a Habsburg és nem Ferenc. Ha ugyanis –érveltek – olyan szerencsétlenül alakulnának az események, hogy Ferenc mind feleségét, mind összes gyermekét túlélné, akkor számára elvesznének az osztrák birtokok, és őt, a császárt nagy valószínűséggel elűznék Bécsből.³²⁵ És akkor mehetne vissza Toscanába vagy Falkensteinbe. A Ferenc-pártiak túlzónak tartották ezt az elképzelést: semmilyen jel nem utal arra, hogy Mária Terézia ne élne még sokáig, az addig is bőséges gyermekáldás pedig remélhetőleg folytatódni fog. Elég sok szerencsétlen véletlennek kellene egymást érnie ahhoz, hogy ez az abszurd helyzet

323 *Das Glück*, 1745. (*Das Glück bey den härtesten Fällén Oesterreichs in diesen Zeiten.*)

324 „*Alles dieses sind Denckmahle und angenehme Früchte des in Oesterreichischen Händen gewesenen Kayserlichen Scepters.*” *Germania Triumphans*, 1745, 67.

325 *Germania Triumphans*, 1745, 83.

előálljon. Mindenesetre bízni kell az isteni gondviselésben.³²⁶ Utóbbi szerzők nem osztották azt az aggályt sem, hogy idővel az akkoriban mindössze négyesztendő József herceg jelenthetne gondot apjának. Egyesek attól tartottak ugyanis, hogy „*amikor József trónörökös nagykorú lesz, azt mondja majd: Apám, hagyd el az országot*”.³²⁷ Azt vetítették előre tehát, hogy József elzavarja majd az apját, és így a császár elveszti hatalmának támaszát, az osztrák tartományokat. Többen bíztak azonban József gyermeki szeretetében és tiszteletében, és abban, hogy jó neveltetése következtében felismeri, mennyi mindent köszönhet apjának, és nem vetemedik ilyen hálátlanságra.³²⁸

Az 1745-ös császárválasztás a Habsburg-dinasztia szempontjából kivételes volt, jelöltjük ugyanis ezúttal nem az Ausztriai-ház férfiágából került ki. Hivatalosan nem a császárjelölt, hanem „csak” a felesége volt az Ausztriai-ház tagja, és normál esetben ilyenkor a férfi dinasztíájának neve lett volna az, amelyik továbbél. Ebben az esetben azonban pont fordítva történtek a dolgok, a nő családjának dominanciája érvényesült. Azt azonban, hogy továbbra is az Ausztriai-házat tekintsek császári dinasztíának, hogy a világ az utódokat is „teljes jogú” Habsburgnak tekintse, elő kellett készíteni. Ezt egyrészt úgy próbálták elérni, hogy Mária Teréziát méltatták, másrészt úgy, hogy Ferencet látványosan összekapcsolták Ausztriával és az Ausztriai-ház császáraival.

Most térnék vissza ahhoz a témához, amelyet rövidebben fejtetem ki az egyes Habsburg uralkodók megítéléséről szóló fejezetben, vagyis Mária Teréziának a császárválasztási propagandában betöltött szerepéhez. Mária Terézia ugyanis lépten-nyomon felbukkan a röpiratokban és ünneplő versekben, és nem csak azért, mert 1745-ben Ferenc ellenfelei ismét megpróbálták kétségbe vonni a cseh szavazat érvényességét. Mivel Mária Teréziát nem lehetett császárrá választani – bár egy röpirat még ettől a gondolattól sem idegenkedett –, ezért ahhoz, hogy az Ausztriai-ház továbbra is császári dinasztia maradjon, a férjét kellett trónra segíteni. Ebből a szempontból mellékes volt, hogy a férj éppen Lotaringiai Ferenc, akárki más lett volna, jó érv lett volna a megválasztása mellett, hogy Mária Teréziát vette feleségül. Mária Terézia kettős „funkciót” töltött be: ő volt egyfelől az összekötő kapocs a „rég” Habsburg- és az új Habsburg–Lotaringiai-dinasztia között, másfelől pedig az igazi német hösnő, aki megvédelmezi a birodalmat.

Kézenfekvőnek tűnt, hogy ha sikerül az olvasókat meggyőzni arról, hogy az osztrák Habsburgok férfiágának leszármazottja elődei valamennyi kiváló tulajdonságával rendelkezik, és uralkodóként remekül megállja a helyét, akkor senki sem fog kételkedni abban, hogy a férj császársága idején is lényegében megmarad a régi Habsburg kormányzat, ami – mint láthattuk – a birodalom számára a legüdvösebb megoldás. Mária Terézia kiváló tulajdonságait azért is kellett hangoztatni, hogy tudatosítsák, ezeket a jellemvonásokat a császári pár gyermekei is örökölni fogják, és a Habsburg–Lotaringiai-ház uralkodói ugyanolyan megfelelőek lesznek a birodalom számára, mint a „rég” Habsburgok voltak. Mária Terézia összekötő szerepét igen jól

326 *Germania Triumphans*, 1745, 84.

327 „Wann der Cron-Printz Joseph majorenn wird, so wird er sagen: Vater, gehet aus meinen Staaten...” *Gründliche Widerlegungen*, 1745, 6.

328 *Germania Triumphans*, 1745, 85, *Gründliche Widerlegungen*, 1745, 6.

megfogalmazta az egyik vers, amikor azt írta, hogy Mária Terézia a császári „trónról” született, egy császárnak a hitvese, és remélhetően sok-sok császár édesanyja lesz majd.³²⁹ Azt, hogy Mária Terézia VI. Károly császár lánya volt, szinte minden nyomtatványba belefoglalták, az egyik vers pedig azt írta, hogy a csodálatra méltó királynő a Habsburgok örökös koronáit viseli.³³⁰ Ebben az asszonyban – folytatódik a vers – a hősök szíve és esze párosul a törekeny szépséggel.³³¹ A későbbiekben azt is olvashatjuk benne, hogy a sors azért vette el a férfiakat az Ausztriai-háztól, hogy Mária Teréziát trónra ültethesse, akinek dicsőségéből pedig az egész világ megtanulhatja, hogy az Ausztriai-ház minden időben méltó a trónra, és mindkét nemben egyaránt nagy uralkodókat ad az országainak.³³²

„A történelem mutat nekünk különböző királynőket, akik magasztalt különlegességeik révén elnyerték alattvalóik nagyrabecsülését és szeretetét. Soha nem uralkodott azonban még királynő, aki iránt a tisztelet és a szeretet olyan magas fokra hágott volna, mint amilyen ez iránt a leghatalmasabb királynő iránt megnyilvánul.”³³³ Mária Teréziát pedig könnyű volt szeretni: fiatal, kisgyermekes anya volt, aki nem futamodott meg, amikor fél Európa örökségének felosztására törekedve megtámadta. A szerzők azonban nem érték be annyival, hogy Ausztria és az Ausztriai-ház védelmezőjeként mutassák be, a német hősnő (*Deutsche Heldin*),³³⁴ a birodalom egyszemélyi megmentője³³⁵ szerepét osztották rá. A röpiratok dicsérték a háborúban mutatott állhatatosságáért és önzetlenségéért, hogy amikor saját birtokai is veszélyben forogtak, ő akkor is képes volt a birodalom segítségére sietni, annak megmentésén fáradozik, háttérbe szorítva saját érdekeit.³³⁶ Ő a németek utolsó reménysége, aki eddigi okos uralkodásával és kitartásával egész Európát ámulatba ejtette. Egyes szerzők még a háborúban elszenvedett osztrák vereségekből is igyekeztek előnyt kovácsolni Mária Terézia számára, amikor például II. Frigyes hohenzollerni győzelmét próbálták minél jelentéktelenebbnek feltüntetni, és a birodalom csodálatát hangsúlyozták, amiért a királynő a vesztes ütközetek ellenére is folytatta a harcot. Hatástalanok maradtak az állítólagos francia intrikák is, amelyek Mária Teréziát úgy próbálták beállítani, mint aki szövetségeseivel együtt számos szerződés megszegésével, minden jogalap nélkül akarja tartományait visszaszerezni.³³⁷ A füsseni béke megkötésében is Mária Terézia áldásos tevékenységét és nagylelkűségének bizonyítékát látták, amiért nem vett elégtételt a bajor választófejedelem, hanem „szó nélkül” visszaadta neki országát. Akik eddig csak szerették, most már bizonyára imádni fogják a nagy mű létrehozásáért, csodálják majd hősiességét, szerencséjét és kivételes

329 „Du bist vom Kayser-Thron geboren, / Dem Kayser zum Gemahl erkoren, / Und wirst, trift unser Wünschen ein: / Die Mutter vieler Kayser seyn!” *Die Vortreflichkeit einer Deutschen Heldin*, [1745], 10. vsz.

330 „Bewunderswerthe Königin / Die Habsburgs ewge Cronen träget” *Triumph des Ertzhauses*, 1745, 9.

331 „Bewunderswethe Königin / Die Habsburgs ewge Cronen träger: / Weib, das der Helden Herz und Sinn / In Gliedern zarter Schönheit heget!” *Triumph des Ertzhauses*, 1745, 8, 1. vsz.

332 „Die Vorsicht riß von deinem Haus / Mit Fleiß den Stamm der Männer aus, / Damit sie dich zum Throne brächte: / Dich, deren Ruhm die Völker lehrt, / Das Oesterreich allzeit Cronen werth, / Und groß in beyderley Geschlechte.” *Triumph des Ertzhauses*, 1745, 9., 2. vsz.

333 „Die Geschichte der Welt weisen uns verschiedene Königinnen, welche durch ihre gepreiste Seltenheiten sich bey ihren Unterthanen Hochachtung und Liebe erworben. Niemalen aber hat eine Königin geherrscht, gegen welche die Ehrfurcht und Liebe einen so hohen Grad erreicht hat, als sie sich gegen diese großmächtigste Königin äussert.” *Triumph des Ertzhauses*, 1745, 16.

334 *Unpartheyische Betrachtungen*, 1745, 8.; *Die Vortreflichkeit einer Deutschen Heldin*, [1745].

335 *Das Glück*, 1745, 15.

336 *Raisonnement*, 1745, 28.; *Das Glück*, 1745, 15.

337 *Triumph des Ertzhauses*, 1745, 13.

nagyvonalúságát – lelkenézett az egyik pamflet szerzője.³³⁸ Gyakorlatilag az összes röpirat beszámol arról, hogy Mária Terézia a birodalom megmentésén túl igen nagy erőfeszítéseket tett Lotaringiai Ferenc császárrá választásának érdekében, és a szerzők reményüket fejezték ki, hogy hamarosan láthatja majd munkájának gyümölcsét, vagyis férje fején a császári koronát.

Azt, hogy mennyire tudatosan törekedtek arra, hogy a Habsburg- és a Lotaringiai-dinasztia egybeolvadását és az Ausztriai-ház továbbélését tudatosítsák, valamint megalapozzák Lotaringiai Ferenc helyét az Ausztriai-ház császárainak sorában, jól illusztrálják azok a nyomtatványok, amelyek a Ferenc megkoronázása alkalmából emelt diadalépitményeket írnak le. Az alsó-ausztriai rendek például egy olyan állványzatot (*Triumph-Gerüst*) emeltek Ferenc visszatérésére, amelynek szélessége meghaladta a 45 métert (150 láb) és magassága helyenként elérte a 24 métert (80 láb).³³⁹ Az állványzaton Lotaringiai Ferenc és Mária Terézia Aeneas és Lavinia alakjában jelent meg, körülöttük pedig hét emblémát és tizennégy bronz képet helyeztek el, amelyeken az Ausztriai-ház erényeinek és további virágzásának szimbólumait ábrázolták. A harcban való kitartására és bátorságára egy Herkules-kép utalt, azt pedig, hogy a rendek örökké tartó uralkodást kívántak a dinasztia birodalmában, a főhercegi sapka és a császári jogar fejezte ki, amelyek fölé az örökkévalóságot jelképező Szaturnuszgyűrűt rajzolták. A bronzból készült „erényképek” (*Tugend-Bilder*) az Ausztriai-ház uralmához társítható pozitívumokat jelenítették meg, például az alattvalók szeretetét, a felségességet, bőkezűséget, termékenységet. Az ábrázolások azt hirdették, hogy a dinasztia hősi erényekkel rendelkezik, és egy gyermeket és egy fáklyát tartó alakkal szimbolizálták, hogy a kiváló tulajdonságokat a Habsburg főhercegek öröklik. Sztén erényképeken ábrázolták, hogy az Ausztriai-ház megfélemlíti az ellenségeket, miközben az alattvalók számára elhozza az aranykort és a boldogságot.

Míg a *Triumph-Gerüst*ben leírt diadalépitmény leginkább Lotaringiai Ferenc és az Ausztriai-ház szoros kapcsolatát jelenítette meg, a *Pantheon Glorae Austriacae* című nyomtatványban szereplő diadaltemplom (*Ehren-Tempel*) ábrázolásai Ferencet már a Német-római Birodalom kiváló császárainak sorába is beillesztették.³⁴⁰ A *Pantheon Glorae Austriacae* kilenc számozatlan oldalon annak a diadaltemplomnak a leírását tartalmazza, amelyet Bécsben Lotaringiai Ferenc és Mária Terézia Frankfurtból való visszaérkezésnek alkalmából készítettek. Ez egy körülbelül 21 méter széles és 15 méter magas építmény volt, amelyek oszlopokkal voltak alátámasztva. A diadaltemplom központi alakja természetesen Ferenc volt, akit egy antik diadalkocsiban győztes római hadvezérként ábrázoltak. Kocsiját ennek megfelelően négy ló húzta, amelyek az Irigységet, a Hamisságot és az Igazságtalanságot taposták el. A koci elején Fama, a hírnév ült, a hátulján pedig a győzelem, Victoria, és a győztes hadvezérnek járó babérkoszorút helyezte Ferenc fejére.³⁴¹ A császár feje felett egy fekete sas repült, amely a császári koronát tartotta és egy feliratot, amely azt hirdette, hogy soha méltóbb személyé nem volt a korona. Ferenc lábainál egy párnán a birodalmi jogar és a

338 *Triumph des Ertzhauses*, 1745, 8.

339 *Triumph-Gerüst*, [1745].

340 *Pantheon Glorae Austriacae*, 1745.

341 A koszorú a *Triumph-Gerüst* által leírt építmény szimbólumai között is megjelent, de ott arra is utalnak, hogy Lotaringiai Ferenc második keresztnéve, az István a görög koszorú szóból ered.

birodalmi alma feküdt, és egy újabb felirat, amelynek szövege szerint Ferenc nem ajándékba kapta a méltóságot, hanem kiváló érdemeinek elismeréseképp. A birodalmi jelvényeket a Jámborság és a Bölcsesség őrizte. Előbbinek pajzsán a Nap felé szárnyaló lotaringiai fehér sas volt látható jelezve a Lotaringiai-dinasztia felemelkedését. A Bölcsesség pajzsán pedig egy íbisz volt csőrében egy megölt kígyóval,³⁴² ami azt jelképezte, hogy Ferenc győzedelmeskedik a birodalom ellenségei felett. A jelenet talapzatán egy győzelmi jelekkel díszített tábla volt, amelynek latin szövege Ferencet dicsérte. Amellett, hogy a haza szerető apjának nevezte, kiemelte, hogy ő az „imádott császárné, Mária Terézia imádni való férje”, valamint azt is, hogy Ferenc hozta vissza Ausztriának a császári koronát.

A dicsőségtemplom egyik funkciója az volt, hogy elhelyezze Ferencet a jelentős császárok sorában, másik pedig, hogy beillesse őt az Ausztriai-ház császárai közé. Ezt úgy oldották meg, hogy Ferenc két oldalán korábbi császárok (több esetben csak frank királyok) lovasszobrait állították fel. Ferenc balján I. (Nagy) Károly (768/800–814), I. Lajos (813–840), I. Lothar (843–855), I. Henrik (919–936), I. Ottó és I. Frigyes volt látható, jobbján pedig I. Rudolf, I. Albert, I. Miksa, I. Ferdinánd, I. Lipót és I. József. A tizenkét császárban és Ferencben elsősorban az volt a közös, hogy az adott néven elsőként uralkodtak, és ahogy a templom egyik feliratán olvasható volt, minden olyan császár, aki az adott néven elsőként uralkodott, mindig szerencsét hozott a Ausztriai–Lotaringiai-háznak. A lovasszobrok Ferenc két oldalán egymással szemben álltak, és mindegyikhez rövid felirat tartozott, amely az uralkodónak azt a tettet hirdette, amely vagy a császári cím, vagy pedig az Ausztriai-, illetve a Lotaringiai-ház történetében fontos volt.³⁴³ Az igazsághoz hozzátartozik, hogy ezek a feliratok több esetben tartalmaztak csúsztatásokat a cél érdekében. Az első párost Nagy Károly és I. Rudolf alkotta. Károly a nyugati birodalom helyreállítójaként (*Restaurator*) jelent meg és tettei közül Ausztria avaroktól való megszabadítását emelték ki. Rudolf esetében azt hangsúlyozták, hogy a nagy interregnum után helyreállította (*Restaurator*) a birodalmat, Ausztriát pedig a cseh II. Ottokár igája alól szabadította fel. Mindketten tehát bizonyos szempontból „birodalomalapítók” és Ausztria megmentői voltak. I. Lajos és I. Albert nemzetségalapítóként kerültek egy párba: a felirat szerint Lajos az elzászi nemesi családok, következésképpen a Habsburg-család ősapja, Albert pedig az ausztriai uralkodók ősapja, illetve mivel hozzáadta lányát IV. Frigyes lotaringiai herceghez (1312–1328), a Lotaringiai-dinasztiának nőági felmenője. A következő I. Lothar és I. Miksa kettőse. A leírás szerint Lothar a Lotaringiai Királyság megalapításáért került be a panteonba, amit kicsit úgy lehet pontosítani, hogy Lothar lett a 843-as verduni szerződés után a frank birodalom középső részének királya, amelynek területéből később a Lotaringiai Hercegség kivált. A Miksához tartozó felirat szerint Miksa volt Ausztria első főhercege, és ő egyesítette Ausztriát Alsó-Lotaringiával (ezen a régi Lotaringia Németalföldre tartozó részeit, Flandriát és Brabantot értette a nyomtatvány, amelyek Burgundi Mária hozományának részei voltak). Az, hogy Miksa lett volna az első osztrák főherceg, vitatható, hiszen a címet már az 1461-ben elhalálozott

342 Az ábrázolásnak az egyiptomi mitológiába visszanyúló gyökerei lehettek. Az ókori Egyiptomban ugyanis a bölcsesség istenének, Thotnak volt az egyik attribútuma az íbisz, sőt gyakran ábrázolták Thot istent íbiszfejű ember alakjában. A mitológia egyik története szerint pedig Thot isten mentette meg Hóruszt, amikor megcsípte egy skorpió.

343 A császárok nagy tetteire vonatkozóan lásd *Pantheon Gloriae Austriacae*, 1745, 7–9. számozatlan oldalak.

VI. Albert (1457–1461) is viselte. Miksa volt viszont az, akinek a kezében a középkori birtokfelosztások után ismét egyesült valamennyi Habsburg birtok, tehát ő volt az első, aki valóban az Ausztriai-ház valamennyi területének birtokában viselhette a főhercegi címet. I. Henrik a lotaringiai hercegek anyai ági őseként kapott helyet a dicsőségtemplomban, a vele szemben levő I. Ferdinánd pedig azért, mert szuverenitást adott a birodalmon belül Lotaringiának, és az Ausztriai-ház számára megszerezte a Magyar és a Cseh Királyságot. A Ferdinánddal kapcsolatos első állítás ismét sántít egy kicsit. A nyomtatvány szerzője nyilván az 1542-es nürnbergi szerződésre célt, amely valóban függetlenséget adott Lotaringiának a birodalom határain belül, ám a császár ekkor még nem Ferdinánd volt, hanem V. Károly, Ferdinánd még „csak” római királyi minőségben vett részt a birodalom ügyeinek intézésében. A negyedik párt egyrészt I. Ottó császár alkotta, aki Felső-Lotaringiát I. Frigyesnek, Bar hercegének adományozta (aki szintén anyai ági felmenője volt Lotaringiai Ferencnek), másrészt pedig I. Lipót, akiről azt hirdeti a felirat, hogy megszerezte az Ausztriai-háznak Erdélyt, Lotaringiát pedig a rijswijki békében visszajuttatta a lotaringiai hercegi családnak. Végül I. Barbarossa Frigyes császár következik, aki az Osztrák Hercegség létrehozásáért kapott helyet a panteonban, vele szemben pedig I. József „lovagolt”, aki a felirat állítása szerint hatásosan védelmezte volna az Ausztriai-ház örökösödési jogát a franciákkal szemben (nyilván a spanyol trónra vonatkozó jogra céloz).

A dicsőségtemplom alapzatának domborművéhez még négy kiváló „elsőt” gyűjtöttek össze az alkotók, akiknek a feltüntetését már igen erőltetetten sikerült csak megindokolni. I. Teoderiket (511–534) azért ábrázolták, mert az I. Klodvig (509–511) halála után létrejövő Austrasia részkirályság első uralkodója volt, és a későbbi Lotaringia is ennek a részkirályságnak a része volt. I. Siebertnek (561–575) állítólag egyik ükunokájától vezetik le a Habsburg nemzetséget. I. Albertet, Habsburg grófját a Lotaringiából származó felesége, Imengard miatt vették a talapzatba, de ennek a házasságnak egyelőre nem találtam nyomát. Végül I. Miksa fia, I. Fülöp következik, aki egyébként kasztíliai királyként (1504–1506) számított elsőnek, és aki azért került a domborműre, mert neki tulajdonították, hogy az Ausztriai-ház számára megszerezte Kasztíliát.

Az, hogy Ferenc a sok nagy formátumú „első császár” között szerepelt, egyfajta jóslatot jelentett uralkodására vonatkozóan: mivel ő I. Ferenc, ő is fontos lesz az egyesülő dinasztiák számára. Tekintve, hogy Ferenc a két, lovas szobrokból álló lánc végén és egyben az egész kompozíció közepén helyezkedett el, a felépítés egyrészt azt sugallta, hogy ő lesz a következő jelentős császár, másrészt azt, hogy az Ausztriai-házból érkező császárok sorát folytatja. Az Ausztriai-házzal való kapcsolatot nemcsak úgy hangsúlyozták, hogy Ferenc „szerepei” között a „birodalom apja” mellett a „Mária Terézia férje” szerep is helyet kapott, hanem a hat Habsburg császár alatti talapzat felirata révén is, amely szerint nagyon régóta az Ausztriai-ház az egyetlen császári dinasztia, és az atyai ősök erényei „most” Mária Terézia személyében virágoznak. A dicsőségtemplomot sok száz lámpával díszítették fel, amelyek lángjai azt a tüzet szimbolizálták, amellyel az alattvalók az uralkodópárt szerették.

7.4. Állampolgárság és a „francia vonal”

Sokszor hangoztatott kifogás volt Ferencsel szemben, hogy nem német, hanem külföldi, következésképpen nem választható császárrá. Ezt az ellenvetést kétféle módon támadták a Ferenc megválasztása mellett kardoskodók: az érvelők egyik csoportja kiállt amellett, hogy Ferenc igenis német, a másik csoport pedig azt cáfolta, hogy a választhatóságnak feltétele lenne a német származás.

A Ferenc németisége mellett hitet tevők egyrészt lotaringiai születésével támasztották alá álláspontjukat. Hangsúlyozták, Lotaringia a régi Austrasia központi királysága volt, mindig is németek lakták, a Német Birodalom szerves része volt egészen addig, amíg a *Pragmatica Sanctio* garanciájaként idegen kézre nem került 1736-ban. Mivel a terület Ferenc születésekor még kétségtelenül a birodalom része volt, Ferenc is egyértelműen németnek tekintendő.³⁴⁴ Hasonlóan a lotaringiai származás „legitimáló” erejét emelte ki egy másik értekezés, amely a jelentős német fejedelmi családok közös őseként a 6. században élt I. Leuthariót tünteti fel. Ugyanez a szerző érvel azzal, hogy a fiúk apjuk minden jogát, tehát adott esetben német állampolgárságát is megöröklik, és így teljes mértékben németnek tekintendők. Ennek megfelelően Ferenc, akinek apja német volt, és aki német földön (ráadásul a császári udvarban) nevelkedett, kétségkívül német.³⁴⁵

Több szerző is Ferenc birodalmi rendi státusához köti német állampolgárságát. A *Gründliche Widerlegungen* című röpirat a külföldi (*Ausländer*) fogalmával az állampolgárét állítja szembe (*Burger*). Az állampolgárt az adott állam polgárainak jogát (*Burger-Recht*) élvező személyként definiálja ellentétben a külföldivel, aki ezen jogot nem élvezheti. Mivel polgárjoga a birodalmi rendeknek is van, a közéjük tartozók nem lehetnek idegenek. Így Ferenc, aki a birodalom rendje, szintén az állam polgárának tekintendő.³⁴⁶ A szerző logikája némileg megbicsaklik a fejtegetés során, mert következtelenül használja a rend és a birodalmi rend fogalmát, nem világos, hogy számára a kettő ugyanaz, vagy különbséget tesz közöttük valamilyen szempontból.³⁴⁷ A konklúzióból azonban kiviláglik a lényeg: Ferenc birodalmi rend, vagyis van polgárjoga, ezért nem lehet idegen. Germanus Sincerus írása szintén tartalmazza, hogy Ferenc a birodalom rendjeként választható, de emellett hangsúlyozza, választhatósága már meglévő német polgárjogából (*Bürger-Recht*) is következik (itt tehát nem a birodalmi rendi státusból, hanem egyéb területek birtoklásából következik a német polgárjog).³⁴⁸ Különben – érvel egy harmadik röpirat – Ferencnek még csak birodalmi rendnek sem kell lennie, hiszen az *Aranybullában* a „*hominem*” kifejezés szerepel, nem pedig a „*civem*” vagy „*Statum Imperii*”.³⁴⁹

Ferenc birodalmi rendi státusa akkor vált kétségessé, amikor 1736-ban lemondott atyai örökségéről, Lotaringiáról. Bár a lotaringiai területhez társuló birodalmi rendi jogokat elvesztette, megmaradt neki Nomeny örgrófsága és Falkenstein gróf-

344 *Germania Triumphans*, 1745, 77–79.

345 GERMANUS SINCERUS, 1745, 15–17.

346 *Gründliche Widerlegungen*, 1745, 1.

347 *Gründliche Widerlegungen*, 1745, 1.

348 GERMANUS SINCERUS, 1745, 17–18.

349 *Beweiß*, 1745, 5.

sága, amelyek révén még mindig ülési és szavazati joggal rendelkezett a birodalmi gyűlésben.³⁵⁰ A Lotaringiáról való lemondás tényét és annak következményeit több nyomtatványban is megtalálhatjuk, egy azonban arra is kitér, hogy VI. Károly császár még 1736-ban nyilatkozatban erősítette meg Ferencet birodalmi rendi jogainak gyakorlásában. Két hónappal később a birodalmi gyűlés mindhárom kollégiuma elfogadott egy hasonló értelmű határozatot, így Ferenc birodalmi rendi jogai csorbítatlanul megmaradtak.³⁵¹

A külföldiséggel foglalkozó ellenérvek másik csoportja nem próbálja németnek elismertetni Ferencet. Az ide tartozó argumentumok lényege az volt, hogy a német állampolgárság nem előfeltétele annak, hogy valakit császárrá jelöljenek, majd adott esetben azzá válasszanak. Ezt egyrészt történeti precedensekkel igazolják. Egyik legnépszerűbb példa I. Ferenc francia király, aki szintén megmérkőzött a császári trónért, igaz, alulmaradt a későbbi V. Károllyal szemben. (Érdemes megemlíteni, hogy utóbbit is sorolták néha a külföldiként trónra kerülő császárok közé,³⁵² mivel jelölése idején a spanyol királyi méltóságot viselte.) Számos dokumentum hoz fel példákat arra nézve, hogy nemcsak idegen származású császárjelöltjei, hanem császárai is voltak már a birodalomnak, akiknél a külföldi eredet nem jelentett problémát. Ide sorolják Angliai vagy Cornwalli Richárdot (1257–1272) és Kasztíliai Alfonzt (1257–1273).³⁵³ Az összegyűjtött precedensek alapján a szerzők arra a következtetésre jutnak, hogy a német származás semmiképpen sem kritériuma a választhatóságnak.³⁵⁴

Ugyanez a meglátás tükröződik azokból a cáfolatokból, amelyek a vonatkozó törvényi szabályozás hiányát hangsúlyozzák. Ezek szerint sem a birodalmi törvények, sem a birodalmi hagyományok nem írnak elő ilyen feltételt a jelölt számára, és ami perdöntő, a császárválasztás bibliájának tekintett *Aranybulla* sem tartalmaz ilyen feltevést.³⁵⁵ Egyetlen szerzőnél találhatunk hosszabb fejtegetést arról, hogy a „jogi irodalomban” milyen álláspontok léteznek erre vonatkozóan.³⁵⁶ Tőle értesülünk arról, hogy a 16. században több jogi szerző, közöttük Johannes Cuspinianus (1473–1529)³⁵⁷ is tudni vélte, hogy III. Ottó császár (983/996–1002) uralkodása idején V. Gergely pápa (996–999) rendelte el a választófejedelmeknek, hogy csak német származású személyt választhatnak meg császárrá. A kijelentés később finomodik, és V. Gergely javaslatára mérséklődik, amely szerint III. Ottó olyan jó császára a birodalomnak, hogy példáján felbuzdulva a jövőben mindenképp németeket kellene választani erre a méltóságra. A szerző felhívja azonban a figyelmet arra is, hogy ez a „megállapodás” különös módon jó hatszáz évvel a történetek után került nyilvánosságra, így hitelessége erősen kétséges. Valószínűtlennek tartja, hogy egy ilyen jelentős szabályozás évszázadokra feledésbe merült volna. Amíg nincs meg az eredeti oklevél, kár is ezzel

350 *Germania Triumphans*, 1745, 80. vö. *Gründliche Widerlegungen*, 1745, 1, vö. GERMANUS SINCERUS, 1745, 19.

351 GERMANUS SINCERUS, 1745, 20–21.

352 GERMANUS SINCERUS, 1745, 2.

353 *Gründliche Widerlegungen*, 1745, 3, vö. *Germania Triumphans*, 1745, 77. Mindkettőjüket a nagy interregnum alatt választották meg, mivel azonban a koronázás elmaradt, mindketten „csak” német királyok voltak.

354 Megjegyzendő, hogy amikor történeti példákat emlegetnek a szerzők, akkor gyakran összemossák a Birodalom *Aranybulla* előtti és utáni történetét.

355 GERMANUS SINCERUS, 1745, 11. és *Germania Triumphans*, 1745, 77.

356 GERMANUS SINCERUS, 1745, 9, 11.

357 Johannes Cuspinianus: humanista, költő, orvos, történetíró; többször teljesített diplomáciai küldetést Magyarországon és Lengyelországban; 1527/28-tól „*Austria*” címmel dolgozott egy történeti-földrajzi munkán, amelyből csak töredékek készültek el.

a „kitalált agyrémmel” (*ausgebüretes Hirn-Gespinster*)³⁵⁸ foglalkozni.

A törvényi szabályozás hiányában tehát a szerzők többsége úgy véli, üdvös lenne egy német származású herceget választani császárrá, ez azonban egyáltalán nem kötelező vagy szükségszerű. Megalapozatlannak tartják azt az állítást, hogy egy némettől inkább remélhető a birodalom jólétének megeremtése és fenntartása, mint egy idegentől. Van, aki ezen is tovább lép, és úgy érvel: az újabb publicisták egyértelműen bizonyítják, hogy külföldre is szabadon voksolhatnak a választók, mert az elsődleges szempont a Szent Római Birodalom jóléte. És ha ez a legmagasabb szempont úgy kívánja, hogy külföldi kerüljön a trónra, akkor a választófejedelmeknek egyenesen kötelességük mellette dönteni.³⁵⁹

Szintén az idegen vagy német kérdéskörbe sorolható az a támadás, amely szerint Ferenc Bar hercegsége révén Franciaország vazallusa, és nem volna szerencsés olyan császárt választani, aki maga is alá van rendelve egy másik uralkodónak. A válasz erre az volt, hogy V. Károly is vazallusa volt a franciáknak Artois révén, mégis meg lehetett választani. A függőség különben is csak addig áll fenn, amíg Ferenc jó-nak látja, így a francia „fennhatóság” veszélytelen.³⁶⁰

A Ferenc megválasztását ellenzők azonban nem tekintették veszélytelennek a franciákat, épp ellenkezőleg. Nemcsak a vazallus császár rémképével riogattak, hanem újabb háborúkkal, amelyeket Ferenc indíthat császárrá választása esetén a franciák ellen, hogy visszaszerezze elveszett örökségét. Ettől Franciaország is tartott; nem is csoda, ha nem nézte jó szemmel Ferenc ismételt jelölését. Egy Lotaringiáért indított támadás lehetőségét a Ferenc-párti szerzők sem tagadhatták, ám úgy gondolták, ez teljesen jogos háború lenne, hiszen Franciaország a *Pragmatica Sanctio* garantálásáért cserébe jutott hozzá a határ menti hercegséghez, de nem tartotta be ígérését. A bajor választóval szövetkezve, minden jogalap nélkül betörték a birodalomba, csapataik még mindig német földön vannak. Ferencnek azonban volna elég ereje, hogy kiűzze a franciákat Németországból, és ha úgy gondolná, vissza akarja szerezni szülőföldjét, az teljesen elfogadható volna. Egyesek – a török háborúk fiasójára a jótékony feledés homályát borítva – már-már egy új Nagy Sándort véltek felfedezni benne.³⁶¹ Talán a franciák ellen indított bármilyen háborút el lehetett volna fogadtatni, tekintve, hogy Franciaország és a birodalom viszonya régóta nem volt felhőtlen. A franciaellenesség régi keletű volt, és erre a szerzők is gyakran felhívták a figyelmet. Egészen a 16. századi Habsburg–Valois küzdelmekig vezették vissza a történet fonalát, és Franciaországot mint a Szent Római Birodalom ősellenségét emlegették. Komoly értekezések jelentek meg az 1740-es évek derekán, amelyek a franciák árulásainak történetét beszélték el, vagy éppen arra a kérdésre keresték a választ, Franciaországot vajon a birodalom *hostis naturalis*ának kell-e tekinteni. A két ország közötti vita természetesen a császári méltóság jogos „tulajdona” körül is zajlott, mivel mindkettő magát tekintette a Római Birodalom törvényes örökösének, és mindkettő váltig bizonygatta, hogy Nagy Károly révén szállt rájuk a császárság. Egyik nyomtatványunkban konkrétan is

358 GERMANUS SINCERUS, 1745, 9.

359 GERMANUS SINCERUS, 1745, 11.

360 *Gründliche Widerlegungen*, 1745, 2.

361 *Beweiß*, 1745, 40.

szerepel, hogy Nagy Károlyt ingelheimi születésénél fogva németnek kell tekinteni.³⁶² Az ilyen megállapításokra a franciák azzal vághattak vissza, hogy Nagy Károly természete inkább franciás volt, és mivel a *Rex Gallorum* címet viselte, egyértelműen a franciák közé sorolandó.³⁶³ A teoretikusok századokon keresztül foglalkoztak a kérdés elméleti oldalával, a gyakorlatban pedig egyes francia királyok próbálták megszerezni „jogos jussukat”. Utoljára XIV. Lajos pályázott a császári trónra (1658-ban Mazarin bíboros még látványos sajtókampányt is indított az ügy érdekében).³⁶⁴

7.5. Ferenc tekintélye

Rövidebben érintem a Ferenc rangját feszegető vitát, mivel a rang, tekintély, előkelőség témája erősen összefüggött a védelmező hatalom problémájával, amelyről a későbbiekben még lesz szó. Mint korábban láthattuk, a császársjelölt rangja nem volt mellékes, mivel királyi rangú személyek felett is kellett uralkodnia, akik esetleg nem szívesen vetették volna alá magukat egy olyan császárnak, aki nem rendelkezett az övékhez hasonló magas címmel. Az Ausztriai-ház tagjainak esetében ebből nem lehetett probléma, ám Ferenc nem ebből a dinasztiából érkezett. A kérdés ez esetben az volt, vajon elég előkelő-e Ferenc ahhoz, hogy császárrá lehessen választani. Az ellenzők természetesen nemmel válaszoltak. Ezt azzal indokolták, hogy Ferenc legelőkelőbb rangja Lotaringia átadásával elenyészett, és bár Falkenstein Grófság révén rendelkezik ülési és szavazati joggal a birodalmi gyűlésben, ez nem elegendő a császársághoz.³⁶⁵ Nem mellékes továbbá az sem, hogy „alacsony” rangja révén, szükség esetén, Ferenc nem tudna megfelelő számú katonát kiállítani a birodalom védelmére.

Ferenc támogatói ezt a kifogást ahhoz hasonló technikával utasították vissza, amelyet már láthattunk a „külföldi vagy német” vitában. Azok, akik az állítást cáfolni akarták, arra helyezték a hangsúlyt, hogy nem Falkenstein Grófsága a legelőkelőbb címe, és nem szabad figyelmen kívül hagyni a magasabb rangokat. Ha Ferencre csak mint Falkenstein grófjára tekintenének – érvelnek –, az olyan volna, mintha II. Frigyesnél nem a porosz királyi, hanem a rupini hercegi címet használnák. Svédország királyát sem Pomeránia hercegeként emlegetik, és a bajor választót sem Mindelheim uraként.³⁶⁶ Hangsúlyozták, hogy Ferencé Nomeny Őrgrófsága, és különösen nem szabad megfélemlkezni a Lotaringiáért kárpótlásként kapott Toscanai Nagyhercegségről, amely jóval nagyobb tekintélyt biztosít számára, mint Falkenstein. Ferenc titulátúrájában – amelyből a Lotaringia és Bar hercegét sem mindig vették ki – szerepelt a Jeruzsálem királyja is, ami egyesek szerint azt jelentette, hogy Ferenc ez által a szintén kvázi királyi rangú választófejedelmekkel lett egyenrangú – és ki vonná kétségbe, hogy ez kellőképpen előkelő cím?³⁶⁷ Szintén mint Ferenc rangját emelő titulusra

362 *Altes und Neues*, 1745, 7.

363 HARAN, 2001, 233.

364 HARAN, 2001, 232.

365 *Avis impartial*, [1745], 4.

366 *Gründliche Widerlegungen*, 1745, 2.; *Triumph des Ertzhauses*, 1745, 23.

367 *Triumph des Ertzhauses*, 1745, 23.

utaltak társuralkodói státuszára az osztrák tartományokban.³⁶⁸ Úgy vélték, mindezek alkalmassá, vagyis jelen esetben elég előkelővé és tekintélyessé teszik ahhoz, hogy császár legyen.

A Ferenc rangjáról folytatott vitában is találkozhatunk olyan ellenérvekkel, amelyek gyakorlatilag azzal utasították vissza az alacsony rang kifogását, hogy az *Aranybulla* nem rendelkezik a jelölt rangjáról, hatalmáról. Sehol nem írja azt, hogy a jelöltnek önerejéből kellene megvédelmeznie a birodalmat, hiszen erre a birodalom más területeit is mozgósítani lehet, sőt kell is. Minden államnak akkorának kell lennie, hogy önerejéből meg tudja védelmezni magát, nem pedig egy, adott esetben többszörös kiterjedésű országot.³⁶⁹ Ebben az esetben is felhasználtak történeti példákat annak igazolására, hogy az alacsonyabb címmel rendelkezők közül is nyugodtan lehet császárt választani: 1273-ban, Habsburg Rudolf német királlyá választásakor sem az előkelőséget tartották szem előtt, hiszen voltak nála jóval tekintélyesebb urak a birodalomban.³⁷⁰ Szintén a grófi méltóságból emelkedett a császári trónra Vilmos (1254–1256), Holland grófja, Adolf nassaui gróf (1292–1298), Jodocus morva örgróf (német király: 1410–1411) vagy VII. Henrik (1308/1312–1313), aki korábban Luxemburg grófja volt.³⁷¹ A tekintély és rang tehát nem mérvadó a császár személyének eldöntésekor.

7.6. „*Hominem iustum, bonum et utilem eligere*”

Sokat hallhattuk már, hogy Ferenc megfelelő jelölt a trónra. Az ezzel ellentétes álláspontokat nem támasztja alá az *Aranybulla*. Többnyire tehát negatív meghatározással találkoztunk az *Aranybulla* előírásait illetően: a jelöltnek nem kell németnek lennie, nem kell hatalmasnak lennie. Mivel a szerzők túlnyomó többsége hivatkozik rá, érdemes megnézni kicsit részletesebben, mit is ír elő pontosan a jelölt számára az *Aranybulla*, a „császárválasztás bibliája”.

A szerzők a biztonság és hitelesség kedvéért szinte kivétel nélkül idézik – hol latinul, hol németül – az *Aranybulla* vonatkozó szöveghelyét, azaz a II. *capitulus* 1. paragrafusát. Ez azt írja elő, hogy a választófejedelmek vagy küldötteik a frankfurti Szent Bertalan-templomban gyűlnek össze, hogy egy „*hominem iustum bonum et utilem eligere*”,³⁷² azaz egy igazságos, jó és hasznos embert válasszanak meg római királynak és jövőendő császárnak. Egyes szerzők a „*pro salute populi christiani*”, a keresztény nép javára kitételt is hozzáteszik. A megkérdőjelezhetetlen *Aranybulla* tehát három követelményt támaszt a császárjelölttel szemben: legyen igazságos, jó és hasznos. Egyes jogi szövegeknek, különösen az ehhez hasonló irányelveknek megvan az a „szépsége”, hogy tág teret hagy a szöveg értelmezői számára. Így fordulhatott elő, hogy szinte ahány szerzővel, annyiféle magyarázattal találkozhatunk a fenti há-

368 *Natürliche Gedancken*, 1745, 4–5.

369 *Gründliche Widerlegungen*, 1745, 4, *Beweis*, 1745, 27.

370 GERMANUS SINCERUS, 1745, 24.; *Gründliche Widerlegungen*, 1745, 3.; *Wer wird Kayser werden?*, 1745, 23.

371 *Triumph des Ertzhauses*, 1745, 24.

372 *Aranybulla*, 63, *cap.* 2. § 1. vö. *Avis impartial*, [1745], 4, *Germania Triumphans*, 1745, 75. *Gründliche Widerlegungen*, 1745, 3.

rom előírás – igazságosság, jóság és hasznosság – mibenlétét illetően. Azon sem lehet csodálkozni, hogy míg a Ferenc megválasztását ellenző szerzők ebből a rövidke idézetből Ferenc alkalmatlanságát vezették le, a megválasztása mellett kardoskodók ezzel szemben a fenti követelmények ideális együttállását fedezték fel személyében.

Az *Avis impartial* szerzőjének álláspontja az volt, hogy Ferenc nem felel meg az *Aranybulla* előírásainak. Az író hangsúlyozottan a hasznosság tulajdonságára koncentrált, mondván, a másik kettő, az igazságosság és jóság „pusztán” személyes érdem,³⁷³ azt sugallva, ezek szubjektív megítélés alá esnek. Köztudottnak tekintette azonban, hogy a hasznosságon a jelölt hatalmát (*puissance*) kell érteni, még pontosabban azt, hogy császárként képes legyen majd megvédeni a birodalmat az ellenségeivel szemben. Kiemelte, hogy a Habsburg császárok esetében mindig ez, a birodalmat megvédeni képes erő volt az elsődleges szempont a megválasztásukkor.³⁷⁴ Lotaringiai Ferenc „pillanatnyi” képességét tekintve e téren a szerző arra következtetésre jutott, hogy Ferencet ki kell zárni a jelölésből. Nemcsak azért, mert önerejéből képtelen lenne megvédeni országát, hanem azért is, mert itáliai birtokai és esetleges lotaringiai igényei újabb háborúba sodorhatják majd a birodalmat. Szerzőnk tehát a hasznosság fogalmát a védelmező hatalommal azonosította, és Ferenc csekélynek feltételezett hatalmának taglalásán keresztül bizonygatta alkalmatlanságát.

Ezt az elfogulatlannak nem nevezhető írást bizonynyal a Ferenc-párti szerzők is forgatták, egyesek lábjegyzeteikben cím szerint is hivatkoztak rá, és többen minden erejükkel igyekeztek megcáfolni a leírtakat. Rámutattak arra, hogy az *Aranybulla*ban szó sem esik semmiféle védelmező hatalomról, a francia nyelvű röpirat tehát önkényesen értelmezte hatalomként a hasznosság követelményét. A *Gründliche Widerlegungen* szerzője szerint a jelölt hatalmának és hadseregének akkorának kell lennie, hogy saját országát képes legyen megvédelmezni, a birodalom elleni támadások ellen pedig birodalmi hadsereggel kell felvenni a küzdelmet. Ha saját hatalom és erő valóban követelmény lenne, a franciák által jelentősen támogatott VII. Károlyt sem lehetett volna megválasztani – írja.³⁷⁵ Más, Ferencet támogató írások elfogadták, hogy a hasznosság fogalmába a védelmező hatalom is beletartozik, ám ezekben a szerzők a javára írták azt a katonai erőt, amelyet saját birtoka, Toscana (40 000 fő) és a Habsburg tartományok (150 000 fő) révén tud kiállítani.³⁷⁶ Az *Avis impartial* – bár számokat nem említett –, ezzel szemben kevesellte azt, és úgy vélte, a kellő erő hiányában Ferencet formai okok miatt kell kizárni a jelölésből.³⁷⁷

Bár gyakran elleneztek a francia röpirat szerzőjének önkényes interpretációját, az egyedi értelmezésekben a „másik oldal” sem szűkölködött. Az egyik szerző írásában el is ismerte, hogy az igazságosság-jóság-hasznosság hármassága nem kelölképpen konkrét, így más törvények rendelkezésére, és jobb híján a józan észre kell bízni a jelölt megítélését.³⁷⁸ A tartalom bizonytalansága ellenére azért ő is állítja, hogy „mindhárom tulajdonság, igazságosság, jóság és hasznosság... ő Királyi Fenségének

373 *Avis impartial*, [1745], 3.

374 *Avis impartial*, [1745], 4.

375 *Gründliche Widerlegungen*, 1745, 5.

376 A haderőkre vonatkozóan eltérő adatokkal találkozunk. A *Gründliche Widerlegungen*, 1745, 5, Toscanának 40,000, a Habsburg birtokoknak 150,000 fős haderőt tulajdonít. A GERMANUS SINCERUS, 1745, 32. oldalán 30,000-es, illetve 160,000-es hadseregekkel találkozunk. A két sereg létszáma azonban mindig ugyanannyi.

377 *Avis impartial*, [1745], 3.

378 *Germania Triumphans*, 1745, 75.

Legmagasabb Személyében a kívánatos módon egyesül’.³⁷⁹ Az, hogy Ferenc támogatói is hajlamosak voltak saját szájuk íze szerint értelmezni a három alaptulajdonságot, látható már abból is, ahogy a *bonus* jelzőt németre fordították. Természetesen a *bonus* szó különböző kontextusban különböző formában fordítható, ennek ellenére a *gut* jelző lenne a legpontosabb a szó eredeti értelmének visszaadására. Ehelyett gyakran találkozunk forrásainkban a *redlich* (becsületes) jelzővel, hol rögtön így fordítva, hol a szövegben végezve el a két jelző azonosítását. Kukacoskodásnak tűnhet felhánytorgatni ezt a szerzőknek, hiszen a becsületesség fogalma szintén tágan értelmezhető, ugyanakkor a jóság és becsületesség csak részben fedik egymást. Mindenesetre ez a példa betekintést nyújt abba, hogyan próbálták a szerzők élesebbé tenni a három tulajdonság ködbe vesző kontúrait.

Több szerző is kifejtette, miben nyilvánult meg az, hogy Lotaringiai Ferenc rendelkezett az *Aranybullában* megkövetelt igazságossággal, jósággal és hasznossággal. *„Az igazságosság magas erényét Őfelsége ezidáig nemcsak saját országai és alattvalói feletti legdicsőségesebb uralkodásával, hanem Legmagasságosabb Felsege, Ő Királyi Fenségevel való társuralkodása során is bizonyította.”*³⁸⁰ Az nem már nem derül ki a szövegből, hogy a bizonyítás milyen módon ment végbe. A jóság (illetve becsületesség) igazolására Lotaringia feláldozását hozzák fel a szerzők. Állításuk szerint Ferenc a lemondáskor saját érdekeit háttérbe szorítva, kizárólag a birodalom jólétét és nyugalomát szem előtt tartva hozta meg a fájdalmas döntést. Ez az önfeláldozás pedig – amelyet a birodalmi gyűlés birodalmi rendi jogainak csorbítatlan fenntartásával méltányolt – egyértelműen a jóság megnyilvánulása. Végül, de nem utolsó sorban a hasznosság kérdése következik. Korábban már láthattuk, hogy ezen kritérium alatt legtöbbször hatalmat értettek, olyan hatalmat, amely révén a császár a birodalom megvédelmezésére képes. A Ferenc-párti szerzők szerint Lotaringiai Ferenc toscanai és családjának ausztriai hatalma révén elég erős ahhoz, hogy szükség esetén megóvhassa a birodalmat a betörő ellenséggel szemben.

Érdemes külön szólni arról a nyomtatványról, amelynek szerzője – legalábbis a címe szerint – bizonyos Germanus Sincerus. Bárki is rejtőzött e név mögött, érdekes adalékkal szolgált a hasznosság kritériumának értelmezéséhez. Nála ugyanis ennek tárgyalásakor felmerült egy új szempont is, nevezetesen az, hogy a császárjelöltnek jártasnak kell lennie különböző nyelvekben: a németben, „itáliaiban” és a vendben. Ezt az elvárást nem magától találta ki a szerző, hanem az *Aranybulla* 31. *capitulus*ában olvasottakra hivatkozva állította.³⁸¹ Az említett fejezet valóban előírja az előkelőbb fejedelmek, köztük tételesen a cseh király, a rajnai palotagróf, a szász herceg és a brandenburgi örgróf fiai vagy örökösei és követői (tiszttségben) számára, hogy a német mellett tanulják meg az itáliai és szláv nyelvet, amelyek hasznukra válhatnak a birodalom különböző népeinek igazgatásában. Mivel az örökösökre nézve tartalmaz előírást, a törvény implicit módon maguktól az előkelőbb uraktól is elvárja a fenti nyelvismeret megszerzését. A szerző bizonyára mint igen előkelő úrra terjeszti

379 „Jegleiche 3. Eigenschaften, Gerecht, Gut und Nutz... stehen in der Höchsten Person Ihre Königlichen Hoheit erwünscht beysammen”. *Germania Triumphans*, 1745, 75–76.

380 „Die hohe Tugend der Gerechtigkeit haben Höchst-Dieselbe Zeithero nicht nur in der Ruhmwürdigsten Regierung ihrer eigenen Lande und Unterthanen, sondern auch in der Mit-Regentschaft Allerhöchst-Dero Frau Gemahlin Königl. Majest. Bewiesen.” *Germania Triumphans*, 1745, 76.

381 GERMANUS SINCERUS, 1745, 31.

ki a nyelvtudás követelményét a német-római császárra – hiszen ki is lehetne előkelőbb nála? Bár új elvárás az *Aranybullából* szedetttek sorában, szerzőnk szerint Ferenc a nyelvekben való jártasságnak is eleget tesz, hiszen fiatal korában tett utazásai, a kormányzati munkában szerzett tapasztalatai révén tökéletesen megtanulta mind a német, mind a latin nyelvet, ezeken felül pedig kifogástalanul ismeri a francia és a Germanus által *Welschként* emlegetett nyelvet. Utóbbin a szerző nagy biztonsággal az olasz nyelvet értette, és az „itáliai” megfelelőjeként használta. A *Welsch* ugyanis francia vagy olasz nyelvet jelent, illetve erősen tört németet. Akármelyikről volt is szó, ez a jelző arra utal, hogy használója nem különösen magas szinten beszéli a nyelvet, ma pedig kifejezetten pejoratív értelemben használják. Mivel a francia és német nyelveket már korábban említette a szerző, ezért tűnik megalapozottnak a feltételezés, hogy jelen esetben a *Welsch* jelző az itáliai (olasz) nyelvre vonatkozott. Ha jól figyelünk, feltűnik, hogy Ferencnél hiányzik a szláv nyelv ismerete, amit az *Aranybulla* előírt. Germanus – aki egyébként a szlávot egy laza tollvonással *vendre* módosította – ezt azzal magyarázza, hogy ez a nyelv az *Aranybulla* megjelenése óta már teljesen elvesztette jelentőségét, így nem kell vele foglalkozni. A nyelvi előírást taglaló rész ugyan enyhén zavaros, de a fő mondanivaló, hogy ti. Ferenc kiváló nyelvtudással rendelkezik, egyértelmű. Érdekes adalék, hogy a levelezését kutató történészek véleménye szerint Ferenc német nyelvű levelei olyanok, mintha egy francia anyanyelvű személy írta volna őket, francia levelei pedig azt a benyomást keltik, hogy a sorok egy német egyén tollából származnak.

Ugyanennél a nyomtatványnál maradva, üde színfoltként jelennek meg további tulajdonságok, amelyeket Germanus nem az *Aranybullából*, hanem más előírásokból gyűjtött össze, és amelyeknek Lotaringiai Ferenc úgy is megfelel, hogy gyakorlatilag senki sem várta el tőle. A buzgó szerző először egy 1636-ból származó listát hoz elő a császártól megkívánt legfontosabb tulajdonságokról, amelyet az akkori választófejedelmek írtak össze. A felsorolás a következő elemet tartalmazza: 1. a császár legyen német származású, 2. szelíd (*fromm*), 3. okos (*klug*), 4. szeresse a hazáját és a Német Birodalmat, 5. legyen tehetős (*bemittelt*), 6. nősüljön jól (*wohl vermählet*) és 7. beszéljen nyelveket.³⁸² Ferenc kétségtelenül birtokában van mindezen erényeknek, mint ahogy azoknak is, amelyet Germanus a *Szász* és a *Sváb Tükör*ből ollózott ki. A két jogkönyv német nyelven, a 13. század első, illetve második felében keletkezett. Nem tekinthetők szigorú értelemben vett törvénykönyveknek, inkább a korabeli szokásjog összegyűjtésének és írásba foglalásának (hasonlóan például Werbőczy István *Hármaskönyvéhez*). Szerzőnk szerint a két ősi jogkönyv megkívánta, hogy az uralkodó egészséges legyen, ne legyen sánta, mert csak így képes katonáinak példát mutatva harcba vezetni őket. Szintén a két tükör írta elő, hogy az uralkodó ne legyen eretnek. Ferenc a fenti kritériumoknak is teljesen eleget tesz – véli Germanus –, hiszen kiváló egészségnek örvend, és már több hadjáratban is bizonyította rátermettségét. (Anélkül, hogy ezt a finom csúsztatást számon akarnánk kérni egy propagandisztikus célú íráson, csupán emlékeztetünk rá, hogy Ferenc vajmi keveset örökölt nagyapja, a törökverő Lotaringiai Károly hadvezéri képességeiből.) Kétség sem férhet továbbá ahhoz, hogy a császárelőlt nem eretnek, mivel katolikus hitű, és ez a vallás szerepel a

382 GERMANUS SINCERUS, 1745, 35.

vesztfáliai békében bevettnek nyilvánítottak között.³⁸³ „Ilyenformán szemmel láthatóan és cáfolhatatlanul kiviláglik, hogy Ő Királyi Fensége Toscana nagyhercege... úgy az Aranybullában, mint a Szász és a Sváb Tükörben a jelölttel szemben megkövetelt elengedhetetlen tulajdonságokat együtt és külön, a tökéletesség kimagasló fokán birtololja.” A választófejedelmek bölcs döntése pedig remélhetően az lesz, hogy Ferencet, „a legméltóbbat és leghasznosabbat emelik a megüresedett császári trónra”.³⁸⁴

7.7. Szabadulás a francia ősellenség markából

Az 1745-ös császárválasztás idején keletkezett publicisztikában minden korábbinál nagyobb hangsúlyt kapott a birodalom és Franciaország küzdelme. Ez egyrészt az éppen zajló franciaellenes háborúnak volt köszönhető, másrészt pedig annak, hogy Franciaország azon törekvését, hogy hatékonyan befolyásolja a császárválasztás kimenetelét, 1742-ben siker koronázta. A francia „barátság” végső soron azonban sem VII. Károlynak, sem a birodalomnak nem volt kedvező, a császár viszont képtelen volt elszakadni a francia szövetségestől. Károly halála éppen ezért sokakban megkönnyebbülést váltott ki, mert ezzel elérkezettnek látták az időt, hogy a birodalom végre kiszabaduljon a franciák szorongatásából. A következő császár egyik legfontosabb feladata tehát az volt, hogy kiűzze az ősellenséget a birodalom területéről, és elhozza a békét, a nyugalmat a birodalom számára. Az Ausztria-párti propaganda egyrészt szemléletesen tárta az olvasók elé a franciák gaztetteit, másrészt azt sulykolta, hogy ebből a helyzetből csakis az Ausztriai-ház, egészen konkrétan pedig Lotaringiai Ferenc vezetheti ki a birodalmat, akit a „a német szabadság megmentőjeként”³⁸⁵ igyekeztek bemutatni.

Az osztrák örökösödési háborút a propaganda igyekezett Franciaországnak a birodalom ellen elkövetett orvtámadásaként beállítani (és ebből a szempontból mellékes volt, hogy a kezdő lökést II. Frigyes adta meg Szilézia lerohanásával). A pamfletek hangsúlyozták, hogy Franciaország birodalom elleni mesterkedései nem új keletűek, hiszen a franciák évszázadok óta próbálták gyengíteni a birodalmat és a császári dinasztiát, sőt több olyan hosszabb-rövidebb nyomtatvány is született, amelyek a franciák árulásainak történetét dolgozták fel egészen Nagy Károly birodalmának 843-as felosztásáig visszamenőleg.³⁸⁶ A kora újkor századainak történetéről írva azzal vádolták a franciákat, hogy a reformáció idején próbálták intrikáikkal még inkább elmérgesíteni a birodalom vallási konfliktusok miatt amúgy is feszült belső helyzetét, majd a harmincéves háború után egyre nyíltabban léptek fel a birodalom és a Habsburgok ellen. Igyekeztek zavart kelteni I. Lipót megválasztásánál, majd megtámadták Németalföldet, Hollandiát, az angolok ügyeibe is bele akartak avatkozni, a biroda-

383 GERMANUS SINCERUS, 1745, 36–37.

384 „Solcher Gestalt erhellet nun augenscheinlich und unwiederleglich, daß des Herrn Groß-Hertzogen zu Toscana Königl. Hoheit... auch die sowohl von der gülden Bullen, als dem Sachsen, und Schwaben Spiegel, an einem Wahl-CANDIDATEN erfordernte unentbehrliche Eigenschaften samt und sonders in einem ausnehmenden Grade der Vollenkommenheit besitzen....”; „...den würdigsten und nützlichsten auf den erledigten Kayser-Thron setzen.” GERMANUS SINCERUS, 1745, 37–38.

385 Erreter der Deutschen Freyheit, Das Glück, 1745, 3.

386 Politische Betrugs-Historie von Frankreich, 1745.; Kurzer Bericht, 1745.

lom megcsonkítására pedig felállították a reuniós kamarákat. Mivel az Ausztriai-ház védőszárnyai alatt a birodalom biztonságban volt, folyamatosan azzal kísérleteztek, hogy a dinasztia tagjait elűssék a császári koronától, ezért próbálták ellene hangolni a birodalmi rendeket és bomlasztani a választófejedelmi kollégium egységét.³⁸⁷

Volt olyan pamflet, amely szerint Franciaország egyik legfőbb célja az volt, hogy megismertesse a birodalommal azt a tengernyi szenvedést, amit a százéves háború (1337–1452) alatt kellett átélnie,³⁸⁸ de a legtöbb szerző az *universalis monarchia* megteremtését tartotta a franciák végcéljának, amelynek elérésében az utolsó lépcső az éppen zajló háború lehetne.³⁸⁹ A *Raisonnement* című röpirat az *universalis monarchia* fogalmát Johann Jacob Schmaußenre támaszkodva magyarázza meg, hosszasan idézve az ő 1741-es, az európai egyensúly történetét feldolgozó munkáját.³⁹⁰ Schmaußen úgy vélte, az egyszerű emberek (*Pöbel*) hajlamosak – tévesen – azt hinni, hogy az *universalis monarchia* nem más, mint amikor egyetlen személy közvetlenül uralkodik valamennyi európai országban, a korábbi uralkodókat mindenhol elkergeti, az alattvalókat pedig mindenütt megfosztja jogaiktól, szabadságaiktól, törvényeiktől. Téves elképzelésükből kifolyólag arra gondolnak, nincs mitől tartaniuk, amíg Angliában, Spanyolországban, Hollandiában, Németországban stb. nem ugyanaz a király ül a trónon. Csakhogy – folytatja Schmaußen – fizikailag kivitelezhetetlen lenne az, hogy egy személy minden országban uralkodhasson, éppen ezért az *universalis monarchia* létrehozásához bőven elegendő, ha valaki azt el tudja érni, hogy az egyes országok királyai, kormányzatai politikájukat az övének rendeljék alá, és így lényegében közvetett módon sikerül biztosítani egy személy uralmát valamennyi európai országban. Annak bizonyítékául pedig, hogy a franciák már régóta tervezik egy ilyen közvetett *universalis monarchia* létrehozását, IV. Henrik (1589–1610, de lényegében Sully [1560–1641] herceg) örökbéke-tervezetét³⁹¹ hozta fel.³⁹²

Az osztrák örökösödési háborút illetően a publicisztika kiinduló tétele a következő volt: a sors VI. Károly halálával a birodalmat és az Ausztriai-házat is megfosztotta a „fejétől”, és a franciák ezt az alkalmat próbálták minden erejükkel kihasználni arra, hogy az addig gondosan szövögetett Ausztria és birodalomellenes terveiket megvalósítsák. A császár halála után, felrúgva a *Pragmatica Sanctiót*, saját országaikban támadták meg a Habsburgokat, hogy felosszák a birtokaikat. A francia támadás azokat az államokat sem kímélte, amelyek szerettek volna semlegesek maradni (vagy kényszerűen azzá váltak) a kibontakozó háborúban. Az egyik szerző még egy anagrammával is (*O Neutralite! = ruine totale*) megpróbálta alátámasztani, hogy a semleges államok sorsa is csak a pusztulás lehetett.³⁹³ A pamfletek az egyes államokat fenyegető veszélyek mellett arra is felhívták a figyelmet, hogy a franciák az egész birodalmi alkotmányt veszélyeztetik: ha nem sikerül megszabadulni tőlük,

387 *Raisonnement*, 1745, 16–18.

388 *Triumph des Ertzhauses*, 1745, 5.

389 *Wer wird Kayser werden?*, 1745, 8.; *Triumph des Ertzhauses*, 1745, 5.; *Raisonnement*, 1745, 18.; *Germania Triumphans*, 1745, 29.

390 SCHMAUSSEN, 1741, 628–629.

391 A tervezet Sully emlékirataiban található, aki azt állította, hogy ő csak lejegyezte IV. Henrik gondolatait. A kutatás később azt igazolta, hogy a terv Sully fejében fogant meg, és csak az elképzelés jelentőségének növelése érdekében próbálta IV. Henrikhez kötni. Erről bővebben lásd SAHIN-TÓTH, 1997.

392 SCHMAUSSEN, 1741, 53–56.

393 *Raisonnement*, 1745, 6.

szekularizálni fogják a birodalmi apátságokat, el fogják nyomni a birodalmi városokat és a kerületeket, a birodalmi rendeket meg fogják fosztani a területeiktől, a birodalom helyén új királyságokat hoznak majd létre, megfizethetetlen adókat vetnek ki, amelyeket erőszakkal fognak behajtani.³⁹⁴ A francia befolyás ártalmasságának illusztrálására mindig elő lehetett venni a „francia császár”, VII. Károly uralkodását, akinek az ősellenséggel kötött szövetsége is hozzájárult, hogy a birodalom sanyarú helyzetbe sodródott.

Az 1745-ös évet úgyesen be lehetett állítani a fordulat, az isteni beavatkozás évének, amelyben az Ausztriai-ház mint „hamvaiból feltámadó főnix”, visszaveszi a császári koronát és megmenti a birodalmat a franciáktól Lotaringiai Ferenc és Mária Terézia vezetésével. Egyes pamfletek már az áprilisi füsseni békében is a kedvező előjelet látták, hiszen Franciaország minden mesterkedése ellenére – állítólag még Mária Terézia-ellenes röpiratot is nyomtattatott³⁹⁵ – a megegyezés létrejött Ausztria és Bajorország között. A franciák számítását ráadásul a szász választófejedelem is keresztülhúzta, akit hiába próbáltak rábeszélni, hogy jelöltesse magát a császári címre Lotaringiai Ferenc ellen, II. Frigyes Ágost kitartott Ausztria mellett. A *Das Glück* című nyomtatvány annyira igyekezett meggyőzni olvasóit arról, hogy a hadi szerencse az Ausztriai-ház mellé szegődött, hogy a komoly osztrák vereségeket is úgy tűntette fel, mintha valójában győzelmek lettek volna mondván, hogy a csaták, vereségek és vérveszteségek gyakran alapok egy biztosan álló diadalívhez.³⁹⁶ A vesztes fontenoyi csata (1745. május 11.) tulajdonképpen hasznos volt Ausztriának, hiszen felrázta a tengeri hatalmakat tétlenségükből, és most még elkötelezettebben fognak harcolni az igaz ügyért – állítja a szerző. A hohenzollerni vereséget (1745. június 4.) is igyekezett elbagatellizálni, mert szerinte az egyáltalán nem volt egy döntő ütközet, II. Frigyes pedig nem sokat nyert a győzelemmel. Kifejezett szerencse – folytatódik a röpirat –, hogy az oroszok által ígért katonai segítség még mindig késik, mert az orosz cárnő valószínűleg a franciákhoz hasonlóan azt várná érte cserébe, hogy beleavatkozhasson a birodalom ügyeibe.³⁹⁷

A háború megnyeréséhez, azonban az Ausztriai-ház felívelőben lévő szerencsecsillagán túl kézzel foghatóbb „bizonyítékra” is szüksége volt az olvasóknak. Ezért a nyomtatványok, ünneplő versek a jeles osztrák hadvezéreknek (Otto Ferdinand von Traun [1677–1748], Ludwig Andreas Khevenhüller [1683–1744]) is igyekeztek hírverést csinálni. A dicső hadvezérek sorába Lotaringiai Ferencet is be kellett valahogy illeszteni, hiszen meg kellett mutatni a birodalomnak, hogy a császárjelölt képes megfelelni a békehozó és a birodalom védelmezője szerepkörnek. Ha a szélesebb olvasóközönség nem is, de a bécsi udvar tisztában volt azonban azzal, hogy Lotaringiai Ferenc sosem jeleskedett a hadvezetés terén. Ez persze nem akadályozta meg a szerzők többségét abban, hogy Ferencet eredményes hadvezérnek állítsák be. A *Das Glück* című röpirat szerzője – aki, mint láthattuk, hajlamos volt sajátosan értelmezni a háború eseményeit – például úgy vélte, a szövetségesek tétlenkedésének pozitív hozadéka volt, hogy Lotaringiai Ferenc maga állta az osztrák hadsereg élére, hogy személyesen

394 *Raisonnement*, 1745, 6., 22.

395 *Triumph des Ertzhauses*, 1745, 13.

396 „*Schlachten und Blutvergiessen, Niederlagen und Verlust sind oft Gründe, auf denen ein Triumph-Bogen veste stehen kann.*” *Das Glück*, 1745, 5.

397 *Das Glück*, 1745, 6., 8–10.

vezesse a franciák kiűzését. Ezért élvezi a német nép megbecsülését, és megérdemli a koronát.³⁹⁸ Hangsúlyozták, hogy Ferenc tisztította meg az ellenségtől Frankfurt környékét, hogy így biztosítsa a választás szabadságát (persze a másik oldal éppen az osztrák csapatok jelenléte miatt kérdőjelezte meg a választás szabadságát).

Ahogy a Mária Terézia iránti rajongás segítette Lotaringiai Ferenc császárrá választását, a sikeres hadvezér képének formálásában Ferenc öccse, Lotaringiai Károly játszott szerepet. Károlyt egyrészt azért lehetett felhasználni a propagandában, mert egy fokkal valóban ügyesebben mozgott a csatatéren, mint a bátyja, bár ez korántsem jelentette azt, hogy átütő katonai tálensum lett volna. Másrészt sokat nyomott a latban, hogy ugyanúgy hívták, mint híres nagyapját, a Bécs felmentésénél (1683) és Buda visszavívásánál (1686) is jeleskedő Lotaringiai Károlyt (1643–1690). Jól hangzó neve miatt tehát könnyű volt az ifjabb Károlyt tehetséges és eredményes hadvezérnek beállítani, és mivel a császárjelölt testvére volt, azt sem volt nehéz „bebizonyítani”, hogy a hadvezéri erények a család vérében van. Éppen ezért Lotaringiai Károly is gyakran felbukkan a nyomtatványok oldalain mint aki bátyjával karöltve nyomul előre és dolgozik a birodalom megmentésén.³⁹⁹

* * *

A vita arról, alkalmas-e Lotaringiai Ferenc császárnak 1745. szeptember 13-án zárult le, amikor a választófejedelmek római királlyá választották. Hamarosan, október 4-én a koronázásra is sor került: Ferenc immár teljes jogú császára lett a Német Nemzet Szent Római Birodalmának. A röpiratok oldalain folyó csatározás is véget ért.

398 *Das Glück*, 1745, 16.

399 Például: *Das Glück*, 1745, 5.

8. VÁLASZTÁS ÉS KORONÁZÁS FRANKFURTBAN

Legyen a király a barátod, és ne a vendéged! – tartotta állítólag a régi frankfurti mondas.⁴⁰⁰ Frankfurt ugyanis a Karoling-kor óta kedvelt tartózkodási helye volt a frank és a német királyoknak, gyakran tartottak itt birodalmi gyűlést, udvari tanácsot, és a 12. századtól – ahogy az *Aranybulla* ezt a szokásjogot utóbb kodifikálta is – általában itt tartották a királyválasztásokat. Az uralkodói látogatások költségeit azonban a városnak és lakóinak kellett fedeznie, ami igen megterhelő volt. Hiába próbálták a Frankfurtba sereglők számát korlátozni (például az *Aranybulla* maximálisan 200 fős kíséretet engedélyezett az egyes választófejedelmeknek, amelyben legfeljebb 50 lovas lehetett), a vendégek lényegében felélték a város készleteit.

A 16. század második felétől azonban nemcsak a választásokat, hanem a koronázásokat is kezdték Frankfurtban tartani. A német királykoronázások színhelye eredetileg – az *Aranybulla* 28. *capitulus* 5.§ alapján – Aachen volt. Aachenben koronázták meg Nagy Károlyt, aki a 790-es évek végén a dómban koronázási trónszéket is építtetett. Aachen azonban a 16. század elején gyakorlati okokból nehéz helyzetbe került a koronázások lebonyolítását illetően, és 1562-ben „elvesztette a versenyt” Frankfurttal szemben, II. Miksaé lett ugyanis az első a frankfurti koronázások sorában. A döntő fordulatot 1562-ben a kölni érsek, Johann Gebhard von Mansfeld (1558–1562) halála és az időjárás jelentette.⁴⁰¹ Az aacheni koronázást a szokásjog alapján a kölni érsek végezte, mivel Aachen a Kölni Érsekség alá tartozott. Ám Mansfeld a választási tárgyalások idején, november 2-án halt meg, és utódját, IV. Friedrich von Wiedet (1562–1567) ugyan november 19-én megválasztották, felszentelésére nem került még sor. Királlyá történő felkenést azonban csak felszentelt személy végezhetett, így Wiednek le kellett mondania arról, hogy a koronázási szertartást celebrálja. A feladatot a mainzi érsek, Daniel Brendel von Homburg (1555–1582) vette át – Frankfurt pedig az ő „felségterülete” volt. 1562-ben az is amellet szölt, hogy a választást és a koronázást egy helyen bonyolítsák le, hogy a november 24-i választás után meglehetősen hidegre fordult az idő. Ésszerűnek tűnt a kivételesen rossz időjárási viszonyok közepett inkább Frankfurtban megtartani a koronázást is november 30-án.

A váratlan haláleseten és a zord időjáráson túl egyéb okai is voltak a koronázóváros áthelyezésének. Egy városban megrendezni a választást és a koronázását rengeteg idő- és pénzmegtakarítást jelentett. Frankfurt ráadásul igen kedvező földrajzi adottságokkal rendelkezett, nemzetközileg jelentős vására és fejlett infrastruktúrája volt. Az sem volt utolsó szempont, hogy a választási ceremóniák nyomán kialakult tradíciók alapján viszonylag könnyű volt a koronázási ünnepséget „Frankfurtra szabni”.⁴⁰² A frankfurtiakat pedig a szervezésbe fektetett időért, energiáért és pénzért busásan kárpótolta, a sok látványos és lenyűgöző ünnepség, és hogy a választás és koronázás idejére Frankfurt az egész birodalom szimbólumává vált.

400 FRIED, 2006, 205.

401 Az 1562-es eseményekről lásd BOESELAGER, 2005, 338–339.; PELIZEAUS, 2006, 316.

402 Frankfurt előnyeiről lásd PELIZEAUS, 2006, 316.; STAHL, 2005, 284.

8.1. A választás előkészítése

VII. Károly halála után, mivel nem volt még életében megválasztott és megkoronázott utóda, az *Aranybulla* értelmében a birodalmi vikáriusok vették át a birodalom irányítását az interregnum idejére. Az *Aranybulla* a szász herceget és a pfalzi gróft nevezte meg vikáriusoknak, csak hogy miután a harmincéves háborúban a pfalziak minden választói jogosítványát a bajorokra ruházták, a pfalzi választói méltóság visszaállítása után hosszan elhúzódó vita bontakozott ki a birodalmi vikáriusi tisztség hovatartozása kapcsán. A nézeteltérést végül éppen 1745-ben sikerült rendezni. Március 26-án Miksa József bajor herceg és Károly Tivadar pfalzi gróf megállapodást kötöttek, amely szerint a birodalmi vikáriusi tisztelet felváltva gyakorolják az interregnumok idején, 1745-ben a bajorok kezdenek.⁴⁰³ A megállapodás után a szász és a bajor herceg kiadta a vikáriusi tisztelet elfoglalását deklaráló iratot, pecsétjeiket pedig elküldték a Birodalmi Kamarai Bírósnak.

A római király megválasztásának részletes szabályait az 1356-os *Aranybulla* tartalmazta, amely a 14. század közepére kialakult szokásjogot kodifikálta. Az 1. *capitulus* 21. § alapján a mainzi érseknek egy hónapja volt a császár halálhírének megérkezésétől, hogy meghívót küldjön a választófejedelmeknek a római király megválasztására. A gyűlést három hónapon belül kellett megtartani Frankfurt am Mainban. Ha az érsek késlekedett volna, akkor a választóknak maguktól kellett összejönniük királyt választani. 1745-ben erre azonban nem volt szükség, mivel Ostein mainzi érsek időben elküldte a meghívókat, és a választófejedelmi gyűlés kezdetének időpontját június 1-jére tűzte ki. A január 31-én keltezett meghívókat a későbbi mainzi választófejedelmi követség két tagja, Franz Joseph von Kesselstadt báró és Philipp Christoph von Erthal báró kézbesítette: előbbi Trierbe, Kölnbe, Bajorországba és Pfalzba, utóbbi Bécsbe (Csehország okán), Szászországba, Brandenburgba és Hannoverbe látogatott el.⁴⁰⁴ A meghívók kiküldésével egy időben a mainzi érsek Frankfurt am Main városi magisztrátusát is értesítette a választói gyűlés összehívásáról. A frankfurti tanács egy tizenkét tagból álló testületet rendelt ki a választással és koronázással kapcsolatos teendők ellátására.⁴⁰⁵

A választás egyik neuralgikus pontja a cseh választófejedelmi szavazat gyakorlásának kérdése volt. Mint azt a propagandáról szóló fejezetben is olvashattuk, a röpiratoknak is elmaradhatatlan része volt a cseh szavazat, vagyis Mária Terézia választófejedelemségének kérdése. A bécsi udvar nem vette jó néven, amikor 1741 végén felfüggesztették a cseh szavazatot, és a választófejedelmi küldöttség elhagyni kényszerült Frankfurtot. A probléma 1745-ben is napirenden volt, és Bécs igyekezett olyan megoldást keresni, amely az osztrákokkal nem szimpatizáló választófejedelmek számára is elfogadhatóvá tette volna a szavazat érvényesítését. Ez nyilván nem volt egyszerű. Mária Terézia kezére játszott az a körülmény, hogy az 1741–1742-es

403 A szerződést lásd *Wahl-Diarium*, 1746, 88–89 (194–195). A választási és a koronázási diárium is több egymás mögé illesztett egységből áll, amelyeket címmel nem feltétlenül választottak el, viszont az oldalak számozását újrakezdték. A kötetekbe illesztett metszetek rendre számozatlan oldalakon szerepelnek. Mivel a diáriumokat sikerült internetről letölteni, a *Wahl-Diariumra* és a *Crönungs-Diariumra* történő hivatkozásoknál a visszakereshetőség érdekében zárójelben megadom a pdf-dokumentum oldalszámát is.

404 *Wahl-Diarium*, 1746, 7 (113).

405 *Wahl-Diarium*, 1746, 11–12 (117–118).

választást levezenylő Philipp Karl von Eltz mainzi érseket (1723–1743) Johann Friedrich Karl von Ostein követte az érseki székből. Ostein korábban osztrák szolgálatban állt, és Ausztria jelentős támogatást biztosított neki az érseki cím elnyerésében. Az érsek a császárválasztás során igyekezett is meghálálni a segítséget, és minden tőle telhetőt elkövetett a cseh szavazat reaktiválásáért és Lotaringiai Ferenc megválasztásáért. Már maga a többek által kritizált döntés, hogy a mainzi érsek meghívta Mária Teréziát a választófejedelmi gyűlésre, jelezte, hogy Ostein az osztrák érdekeket tartja majd szem előtt. Az érsek Erthalt és Kesselstadtot februárban nemcsak azzal bízta meg, hogy a választásra szóló meghívókat kézbesítsék, hanem azzal is, hogy puhatolja ki a választói udvarok hozzáállását a cseh szavazat érvényesítésének kérdéséhez.⁴⁰⁶

A választófejedelmeknek a cseh szavazat érvényesítésével kapcsolatos álláspontja híven tükrözi a választáshoz való hozzáállásukat is. A mainzi és a trieri érsek egyértelműen támogatta Mária Terézia választófejedelemségét és a cseh szavazat érvényesítését. Ők tettek a legtöbbet a választási folyamat során Ausztria érdekeinek érvényesítéséért. A másik végletet természetesen Brandenburg és Pfalz képviselte: II. Frigyes és Károly Tivadar ellenezte a cseh szavazat érvényesítését, és az azzal kapcsolatos tárgyalások elnyújtásában látta a fegyvert ahhoz, hogy ha Lotaringiai Ferenc megválasztását megakadályozni nem is tudja, de jelentősen elhúzza folyamatot. Szászország politikája – mint korábban láthattuk – meglehetősen kiszámíthatatlan volt, és leginkább az volt a célja, hogy a választófejedelmi szavazatának árát amennyire csak lehet, felsrófolja. 1741-ben a cseh szavazat érvényesítésének egyik legádázabb ellensége Szászország volt, sokáig a háborúban is Ausztria ellentáborába tartozott. Bár elméletileg 1745 januárjában szövetségre lépett Ausztriával, II. Frigyes Ágost január legvégén kifejezetten Mária Terézia választófejedelemsége ellen foglalt állást.⁴⁰⁷ Hannoverben általában támogatták az osztrák érdekeket, még a nem túlságosan eredményes júliusi tárgyalások dacára is. Miksa József bajor választófejedelelem érthető okokból nem szívesen támogatta Mária Terézia igényeit, a politikai racionalitás azonban azt diktálta, hogy ha nem is lelkesedik érte, ne ellenezze a cseh választófejedelmi szavazat érvényesítését. Erre biztatta nagybátyja, Kelemen Ágost kölni érsek is, aki szintén reálpolitikai megfontolásból – és némi szubvencióért cserébe – nem górdított akadályt Mária Terézia és a cseh választói szavazat elismerése elé.

Bár a választófejedelmi gyűlést június 1-jére hívták össze, ezen a napon még messze nem kezdődtek meg a hivatalos tárgyalások. Akadályja ugyan nem lett volna, hiszen a legtöbb választófejedelmi követ Frankfurtban tartózkodott, ami egyébként kivételes helyzet volt. A választói követi feladatokat ugyanis sok esetben olyan személyekre bízta, akik a birodalmi gyűlésben is képviselték urukat, VII. Károly uralkodása alatt pedig a birodalmi gyűlés székhelyét Frankfurt am Mainba helyezték át a megszállt bajor területekbe ékelődő Regensburgból. A legtöbb követ tehát jelen volt ugyan, de egyelőre olyan meghatalmazással rendelkeztek, amelyek a hivatalos tárgyalásokat megelőző előzetes egyeztetéseken való részvételre jogosították fel őket, és még nem az *Aranybullában* előírt formulát tartalmazták. A legtöbb választó azt gondolta, sőt Brandenburg és Pfalz arra építette stratégiáját, hogy minden a szoká-

406 POSCH, 1949, 28.

407 POSCH, 1949, 33.

sos forgatókönyv szerint zajlik majd: először informális tárgyalásokkal kezdenek, majd következnek a hivatalos megbeszélések a Rómerben, utána kerül sor magára a választási aktusra. Az előző választást is megjárta követek azonban emlékeztek arra, hogy 1741–1742-ben pont az előzetes tárgyalások elhúzódása vezetett a cseh szavazat felfüggesztéséhez, és helyesen érzékelték, hogy Brandenburg és Pfalz ugyanezzel a módszerrel igyekszik ezúttal is elérni a cseh vétum felfüggesztését. Ennek megakadályozása végett Erthal mainzi, Spangenberg trieri és von Hugo hannoveri követ azt a cselt találta ki, hogy nem tekintik érvényesnek az előzetes tárgyalásokra szóló, nem az *Aranybulla* által megadott formulát tartalmazó meghatalmazásokat, és a tárgyalásokat csak akkor kezdik meg, amikor már (a cseheket nem számítva) legalább 5 követ rendelkezik szabályos meghatalmazással. Az 5 fő voltaképpen garanciát jelentett volna arra, hogy a cseh szavazat visszaállítását biztosítsák.⁴⁰⁸ Pollmann brandenburgi és Menshengen pfalzi követ természetesen azonnal tiltakoztak, és az előzetes tárgyalások jelentőségét hangsúlyozták. Amint az várható volt, ezek során szerették volna a cseh szavazat ügyét megvitatni, szándékukban állt továbbá a ceremóniákhoz és a Frankfurt védelméhez kapcsolódó problémás ügyeket megvitatni.

Június–július folyamán a legtöbb választófejedelemnek érdekében állt a választási eljárás tényleges megkezdésének halogatása. Igazság szerint még Bécsnek is, mivel az osztrák pozíciók a hadszíntéren jelentősen romlottak május–június folyamán. Először május 11-én szenvedett komoly vereséget Fontenoy mellett a Cumberland herceg (1721–1765) és Lothar Joseph Dominik von Königsegg (1673–1751) vezette angol–holland–hannoveri–osztrák sereg Szász Móríc (1696–1750) franciáitól, majd június 4-én maga II. Frigyes aratott elsöprő győzelmet Lotaringiai Károly csapatai felett Hohenfriedbergnél. A helyzetet tovább nehezítette, hogy a francia csapatok a nyár első felében mindent megtettek, hogy Frankfurt élelmiszer-ellátását akadályozzák, amit olyan eredményesen tettek, hogy Spangenberg trieri követ július közepi levele szerint Frankfurtban egyes követek még egy levest sem tudtak főzni.⁴⁰⁹ Bécs számára is nyilvánvaló volt, hogy egy franciák által szorongatott Frankfurtban nem lehet császárválasztást lebonyolítani, az pedig különösen kínos lett volna, ha a választás idején kerül sor (osztrák vereséggel záruló) csatára a környéken. El kellett tehát üzni az ellenséget a választóváros környékéről. Ennek érdekében június 28-án Lotaringiai Ferenc útra kelt a Langenselboldnál (Frankfurttól mintegy 26 km-re kelet-északkeleti irányban) állomásozó osztrák sereghez, ahová július 5-én érkezett meg. Névleg át is vette a főparancsnokságot, ennek azonban inkább szimbolikus értéke volt: Bécs meg akarta mutatni, hogy császárjelöltje a csatamezőn védi meg a birodalmat a francia ősellenségtől, és ezzel méltó és alkalmas a császári címre. Megindult a franciák kiszorítása, akik viszonylag zavartalanul vonultak vissza a Rajna bal partjára. Július 19-ére Frankfurt és környéke az osztrákok és szövetségeseik ellenőrzése alatt állt. Az osztrák főhadiszállást Heidelbergnél rendezték be.

Az augusztusi napok már jóval mozgalmasabban teltek Frankfurt falai között. Elsősorban Anglia vált ekkorra egyre érdekelttőbbé abban, hogy a kontinensen zajló

408 Az előzetes tárgyalások megkezdéséről és a megbízásokkal való „játékról” lásd Posch, 1949, 87–88.

409 Spangenberg panaszkodó levelét idézi Posch, 1949, 95.

ügyleteire – így a császárválasztásra is – mihamarabb pontot tehesen. A jakobiták⁴¹⁰ ugyanis igyekeztek kihasználni Anglia lekötöttségét a kontinensen, és az ifjabb trónkövetelő, Bonnie Prince Charlie (1720–1788) vezetésével kísérletet tettek a Stuart-ház restaurációjára. A jakobiták kezdeti gyors előrenyomulása miatt II. György erős nyomást gyakorolt a császárválasztás gyors befejezése érdekében, mielőtt Anglia időlegesen kivonult a háborúból (magára hagyva ezzel osztrák szövetségését). Azt, hogy II. György lényegében bármire hajlandó volt azért, hogy a birodalommal kapcsolatos ügyeket a lehető leghamarabb lezárja, jól példázza az 1745. augusztus 26-án Hannoverben megszületett angol–porosz egyezmény. A felek megállapodtak abban, hogy Anglia segít előmozdítani a békét Ausztria és Poroszország között. A béke konkrétan azt jelentette volna, hogy Szilézia átengedéséért cserébe Lotaringiai Ferenc megkapja a brandenburgi választói szavazatot. Mivel ezt az árat Ausztria semmiképpen nem volt hajlandó megfizetni, és ezzel Anglia is tökéletesen tisztában volt, a hannoveri konvenciót joggal értékelhették Bécsben minimum barátságtalan lépésnek Anglia részéről – ha nem árulásnak.⁴¹¹ Ha az (angolok által) áhított osztrák–porosz megbékélés nem is jött létre, sikerült katalizálni a folyamatot, hiszen még ha az angolok egy osztrák szempontból erősen kifogásolható diplomáciai manővert hajtottak is végre, Ausztria inkább II. György támogatásával, mint anélkül vágott neki a választásnak. A gyorsaság és hatékonyság jegyében alig három hét alatt sikerült lebonyolítani az eredményes királyválasztást.

Augusztusra valamennyi követ megérkezett Frankfurtba, mindenki a megfelelő, *Aranybullában* előírt meghatalmazással. Azt ugyan nem sikerült megakadályozni, hogy előzetes tárgyalásokra kerüljön sor, de sikerült elejét venni (már csak II. György sürgetése miatt is), hogy a hosszan elhúzódjanak. A jegyzőkönyvek tanúsága szerint mindössze három ilyen nem hivatalos megbeszélésre került sor (augusztus 4-én, 9-én és 18-án), az utolsón pedig a választógyűlés hivatalos megnyitását augusztus 20-ára, péntekre tűzték ki. Hiába vetett be minden érvet Pollmann brandenburgi követ annak érdekében, hogy rendes előtárgyalásokat tartsanak, a többi követség határozottan ellenállt minden olyan törekvésnek, amely a választás gyors lebonyolítását hátráltatta volna.

Augusztus 20. és szeptember 11. között összesen 12 ülésre került sor a Rómerben.⁴¹² Pollmann és Mensengen folyamatosan terjengős emlékeztetőkkal (*Pro memoria*) bombázta a választói gyűlést: hol a cseh szavazat felfüggesztéséért (vagy legalább alapos megtárgyalásáért) lobbiztak, hol a választás függetlenségét akarták kétségbe vonni a Frankfurt körül állomásozó osztrák csapatok miatt, hol azt kifogásolták, hogy a bajor választó a füsseni békében kvázi eladta a szavazatát Lotaringiai Ferencnek. A császári választási kapituláció megvitatása is kínált alkalmat a folyamat elnyújtására, Menshengen például szeptember 1-jén tiltakozott az augusztus 26-i határozat ellen,⁴¹³ amely azt a megállapodást tartalmazta, hogy Ferenc kapitulációjának alapjául az előző kapitulációt fogják használni. A kifogások, panaszok, tiltakozások

410 Az 1688-ban elűzött II. Jakab angol király (1685–1688) és utódainak hívei, akik a Stuart-ház restaurációját szerették volna elérni Nagy-Britanniában.

411 A jakobiták visszatéréséről és annak a császárválasztásra gyakorolt hatásáról lásd VAJNÁGI, 2007, 61–67.; VAJNÁGI 2009/b.

412 A tárgyalásokat részletesen ismerteti POSCH, 1949, 99–130.

413 *Protocolla*, 1745, 99.

azonban mind leperegtek a választói küldöttek testületéről.

Pollmann és Menshengen a választás előtti utolsó ülésen, szeptember 11-én még egy utolsó kísérletet tett annak megakadályozására, hogy a szeptember 13-ára kiírt választást meg is tartsák a kijelölt napon. Pollmann arra hivatkozva, hogy meg kell várnia II. Frigyes utasítását a tárgyalások fejleményeit illetően, újfent a választás elnapolását kérte legalább két-három héttel. Menshengen természetesen kiállt a brandenburgi követ kérése mellett. A többi választó követe azonban hajthatatlan maradt, ragaszkodtak ahhoz, hogy a választást 13-án mindenképpen lebonyolítsák.⁴¹⁴ A gyűlés a kérdést ezzel lezártak tekintette, Brandenburg és Pfalz kísérlete a választás elhalasztására sikertelen maradt. A kudarc után, szeptember 12-én Pollmann brandenburgi követ bejelentette, hogy II. Frigyes parancsára nem fog részt venni a másnapi választáson, és még a kapuk esti bezárása előtt elhagyta Frankfurtot.⁴¹⁵ Vele tartott Menshengen is, együtt utaztak el a közeli Hanauba.

8.2. Királyválasztás szeptember 13-án

Miután a brandenburgi és pfalzi szabotázs-akciók zátonyra mind zátonyra futottak, a királyválasztást megtartották az előírt napon, 1745. szeptember 13-án, hétfőn. Reggel 7 és 8 óra között a városban mindenütt zúgtak a harangok, a városi polgárság és a helyőrség tagjai pedig elfoglalták a helyüket. Az *Aranybulla* előírta, hogy Frankfurtot a választás idejére kulcsra kell zárni, nehogy a választást kívülről befolyásolják.⁴¹⁶ A városkapukat már előző este 8 óra körül bezárták, 13-án reggel a kulcsokat díszes ládába tették, és egy zászlóvivő (*Cornet*) a mainzi testőrség 16 tagjának kíséretében az örökös birodalmi marsall, Pappenheim gróf szállására vitték. Onnan a kulcsokat Pappenheim a domba vitte, a konklávéba helyezték a választás lebonyolításának végéig. A személyesen jelen levő mainzi érsek és a jelenlevő első választófejedelmi követek népes, tanácsosokból, lovagokból és szolgálókból álló kísérettel vonultak át a Römerhez, ahol a konferenciaterembe kísérték őket. A mainzi érsek röviden visszavonult, és felvette a választófejedelmi öltözetet (a követek saját ünneplő ruhájukat viselték).⁴¹⁷ Utána indulhatott a választási menet a Szent Bertalan-templomba.⁴¹⁸ Elöl a birodalmi furir⁴¹⁹ ment, mögötte a választófejedelmi furirok és szolgálók a következő sorrendben: először a hannoveriek, majd a szászok, bajorok, csehek, kölniek, trieriek, mainziak. Utánuk következett a választófejedelmi követségek hivatalos személyezete (*Gesandschafts-Officianten*) apródaik kíséretében, szintén az előbbi sorrendben. Őket az események tanúsítására felkért két jegyző követte,⁴²⁰ majd a követségek lo-

414 *Protocolla*, 1745, 145–147.

415 *Wahl-Diarium*, 1746, 240 (374).

416 *Aranybulla*, 1356, I. cap. 25.§.

417 *Wahl-Diarium*, 1746, 241 (375).

418 A menet részletes leírását lásd *Wahl-Diarium*, 1746, 241–243 (375–381).

419 Furir: élelmiszerek beszerzésével, szállításával, szétosztásával foglalkozó udvari tisztségviselő.

420 A diárium sem itt, sem a választási ceremónia leírása során nem nevezi meg a két jegyzőt. A szeptember 14-én kiadott választási dekrétum alapján azonban feltételezhető, hogy Benedict Alexander von Lohmer főjegyzőről és Johann Peter Streb von Boppart társjegyzőről van szó. *Wahl-Diarium*, 1746, 270–271 (408–409).

vagjai (*Gesandschaffts-Cavaliers*) jöttek a sorban. A mainzi érsek a választófejedelmi ruhában egy tüzes, díszesen felszerszámozott fekete csődörön haladt a sorban, két oldalán a mainzi udvarmester és gárdaparancsnok kísérte. Őt követték az első választófejedelmi követek: Ingelheim (trieri), Hohenzollern (kölni), Wurmbrand (cseh), Seinsheim (bajor), Schönberg (szász), Münchhausen (hannoveri). A sort a mainzi testőrgárda zárta.

A templom kapujánál a mainzi érsek és a követek leszálltak lovaikról, és a főbejáraton léptek a templomba. A kapunál jobb oldalon a mainzi, a bal oldalon a szász gárda állt sorfalat. Az érkezőket többek között Werthern gróf⁴²¹ birodalmi főajtónálló és Christoph Nebel mainzi segédpüspök (1733–1769) fogadta, utóbbi nyújtotta az érseknek és a követeknek a szentelt vizet. Utána az oltár elé vonultak, és a következő sorban foglalták el a helyüket: az oltárral szemben középen az első trieri követ, vele egy vonalban, jobb oldalon (*cornu Epistolae*) a kölni első követ, bal oldalon (*cornu Evangelii*) a mainzi érsek. A mainzi érsek mögött sorakozott fel az első cseh, bajor és hannoveri követ (utóbbi kettő között a brandenburgi követ helyét üresen hagyták), a kölni követ mögött pedig a szász követ foglalt helyet (itt a pfalzi követ helyét hagyták üresen). Az első követektől kissé hátrébb álltak a második és harmadik követek: középen a második és harmadik trieri követ, jobb oldalon a kölni és a szász második és harmadik követ, bal oldalon a négy mainzi, a második és harmadik cseh, valamint a második bajor és hannoveri követ.⁴²²

Az *Aranybulla* előírása szerint a választóknak először misét kellett hallgatniuk,⁴²³ amelyet ez alkalommal Nebel mainzi segédpüspök celebrált, és amelyet hagyományosan a *Veni Sancte Spiritus* eléneklésével kezdtek. Mivel katolikus szertartásról volt szó, a protestánsok, vagyis a szász és a hannoveri követek közvetlenül a prefáció után a konklávéba vonultak el, és csak később, az átváltoztatás után tértek vissza a helyükre. Miután elénekeltek a *Veni Creator Spiritus* himnusz, a mainzi érsek és az első választófejedelmi követek az oltárhoz léptek, ahol már ki volt készítve egy evangéliumos könyv.

A könyvet körülállták: középen a mainzi érsek állt szemben a kóruossal⁴²⁴ és a jelenlevőkkel, jobbján a cseh, a bajor és a hannoveri, balján a trieri, a kölni és a szász első követ. Az érsek figyelmeztette a választók követeit, hogy mielőtt a választást megkezdénék, le kell tenniük az *Aranybullában* előírt esküt.⁴²⁵ A követek kinyilvánították szándékukat az eskü letételére, a trieri követ pedig a mainzi érsek elé tette az esküszöveget. Az *Aranybulla* 2. *capitulus*ának 3. paragrafusában szereplő szöveg így szól: „*En, N., mainzi érsek, a Szent Birodalom németországi főkancellárja és választófejedelme esküszöm Isten előttem fekvő szent evangéliumaira, hogy annak a hűségnek a jegyében, amellyel Istennek és a Szent Római Birodalomnak elköteleztem magamat, legjobb tudásom és lelkiismeretem szerint, Isten segedelmével a kereszténységnek világi főt, vagyis római királyt és jövendő császárt választok, [olyat,] aki*

421 A Werthern grófok a 15. század közepétől viselik a birodalmi örökös főajtónállói főhivatalt (ADB, Band 42, 1897, 116.).

A szöveg konkrét nevét nem említi, és egyelőre nem sikerült megtalálni, melyik Werthern gróf vehetett részt az 1745-ös koronázáson.

422 A felállás rendjét lásd *Wahl-Diarium*, 1746, 244 (382).

423 *Aranybulla*, 1356, 2. *cap.*, 1.§.

424 A templomnak az a része, amelyben a papság foglal helyet.

425 *Aranybulla*, 1356, 2. *cap.*, 2–3.§.

– amennyire értelmem, belátásom és hűségem megítélni engedik – alkalmas erre a magas hivatalra; leadom a szavazatomat és döntést hozok minden titkos megállapodás, jutalom, viszonzás vagy ígéret nélkül, bárhogyan neveztesse is. Isten engem úgy segítse és minden szentek nevében.”⁴²⁶ Az esküt – saját nevét és titulását behelyettesítve – először a mainzi érsek tette le, majd a trieri és a kölni első követ, jobb keze két ujját mellkasára helyezve. A világi választók ujjait az evangéliumos könyvre téve esküdtek, először a cseh, majd a bajor, a szász, végül a hannoveri követ.⁴²⁷ A mainzi érsek ekkor a jelenlevő (legutóbb a választási menetben említett) két jegyzőhöz fordult, és kérte őket, vegyék jegyzőkönyvbe és tanúsítsák egyrészt azt, hogy a megjelent mainzi érsek és első választói követek letették a választási esküt, másrészt azt, hogy a brandenburgi és a pfalzi választófejedelem sem személyesen nem jelent meg, sem megbízott által nem képviseltette magát, így az *Aranybulla* értelmében nem jogosult ezen a választáson a római király személyéről szavazni.⁴²⁸ Pusztán érdekességgént említendő, hogy az *Aranybulla* szerint ezen eskü letétele után a választóknak 30 napjuk volt arra, hogy megválasszák a római királyt, ellenkező esetben kenyéren és vízen kellett (volna) őket tartani, amíg feladatukat el nem végzik. A szabály érvényesítésére sosem került sor, főleg nem a kora újkorban, amikor a választási aktust megelőző tárgyalások során a szavazatok sorsa lényegében eldőlt.

Az eskütétel után vonult át először a mainzi érsek és a többi első választói követ a választási kápolnába (a konklávéba). Az oltár jobb oldalán egymás mellett ültek le, először az érsek, majd a trieri, a kölni, a cseh, a bajor, a szász és a hannoveri első követ. Az oltárra Szent János evangéliuma volt kikészítve. Utánuk jöttek be a jegyzők és a tanúk, akiket az örökös marsall vezetett be. A tanúkat egyrészt a további választói követek adták, másrészt olyan személyek, akiknek számáról és pontos kilétéről a diárium ezen a ponton hallgat, csak később, a választásról szóló dekrétumban (lásd alább) sorolja fel őket. Miután mindenki megérkezett, a mainzi érsek megkérdezte az első követeket, tud-e valaki olyan okról, amely miatt a választást ne lehetne lebonyolítani? A nemleges válasz után az érsek emlékeztette a követeket, hogy a választás után a megválasztott római király követének esküt kell tennie a választási kapitulációra, és hogy a választást – akármilyen szavazati arány szülessék is – egyhangúnak kell tekinteni. Felkérte továbbá a jegyzőket, hogy a választás lezajlását vegyék jegyzőkönyvbe és tanúsítsák. Az első számú jegyző mindkettejük nevében ígéretet tett erre.⁴²⁹

Ekkor következhetett a királyválasztás érdemi része, a szavazatok leadása. A mainzi érsek először az első trieri követet szólította, hogy adja le megbízójának szavazatát. Miután megtette, az érsek szólította a kölni, a cseh, a bajor, a szász, a brandenburgi, a pfalzi és a hannoveri követet. A távollévő két (brandenburgi és pfalzi) követen

426 „Ich N., Erzbischof von Mainz, des Heiligen Reiches Erzkantzler in Deutschland und Kurfürst, schwöre bei diesen hier gegenwärtig vor mir liegenden heiligen Evangelien Gottes, gemäß der Treue, zu der ich gegen Gott und das Heilige Römische Reich verpflichtet bin, nach bestem Wissen und Gewissen und mit Gottes Hilfe der Christenheit ein weltliches Oberhaupt, einen Römischen König und künftigen Kaiser, der zu diesem hohen Amte geeignet ist, soweit mein Verstand, meine Einsicht und meine Treue mir dies einzugeben vermögen, zu wählen, meine Stimme abzugeben und meine Entscheidung zu treffen, ohne jede geheime Abrede, Belohnung, Entgelt oder Versprechen oder wie immer dergleichen genannt werden mag. So wahr mir Gott helfe und im Namen aller Heiligen.” *Aranybulla*, 1356, 2. cap., 3.§. A választási diáriumban levő német nyelvű esküformula apróbb részletekben eltér a fentiekől.

427 Minden egyes eskü szövege megtalálható itt *Wahl-Diarium*, 1746, 245–248 (383–386). Mivel a protokoll megkívánta, a távollévő brandenburgi és a pfalzi választót is felszólították az eskü letételére.

428 *Wahl-Diarium*, 1746, 249 (387).

429 *Wahl-Diarium*, 1746, 250 (388).

kívül mindenki leadta a szavazatát, utolsóként a mainzi érsek, akit az első szász követ kért fel a voksolásra. Az eredmény nem volt meglepő: a szavazatokat Lotaringia Ferenc István kapta meg. A szavazás lezárultával a mainzi érsek megkérte a jegyzőket és a tanúkat, hogy igazolják, a választás őfelségére, „*III. Ferencre, Lotaringia és Bar hercegére, Toscana nagyhercegére*”⁴³⁰ esett.

Ahhoz, hogy a választási aktus teljes legyen, szükség volt még a választási kapitulációra tett esküre. Mivel Ferenc személyesen nem volt jelen a választáson, helyette megbízottjai, a cseh választófejedelmi követség tagjai, Wurmbrand, Khevenhüller és Prandau jártak el. A mainzi érsek kérésére a követek átadták a szintén a kápolnában tartózkodó mainzi kancelláriai titkárnak a Ferentől kapott meghatalmazásukat, amelyet ott helyben felolvastak. A három követ kézbe vette az esküformulát, az oltárhoz lépett, kezét az evangéliumos könyvre tette, és úgy esküdött meg arra, hogy megbízzuk, az újonnan megválasztott római király a választási kapitulációban foglaltakhoz tartani fogja magát, és nem fog azzal ellentétesen cselekedni.⁴³¹ Az eskü után a három követ visszalépett a helyére.

A mainzi érsek számára a jelenlevő kancellisták addigra előkészítették a Ferenc megválasztásáról szóló hivatalos nyilatkozatot. Az érsek hangosan felolvasta a proklamációt, majd a jegyzőknek adta, és felkérte őket, hogy tanúsítsák a választás eredményének kihirdetését. Utána Wurmbrand első cseh követhez fordult, és saját, valamint a többi választó nevében gratulált Ferenc megválasztásához, amit Wurmbrand rövid köszönő beszéde követett. Ezután elhagyták a választókápolnát, és az örökös marsall vezetésével a mainzi érsek és az első követek visszatértek a templomba. Ott már előkészítettek egy emelvényt, amelyet vörös anyaggal vontak be, és amelyen az érsek és a követek vörös selyemmel bevont karosszékekben foglaltak helyet. Az érsek a választásról szóló nyilatkozatot átadta a mainzi dóm dékánjának, Johann Franz Jakob Anton von Hohenecknek, aki a templom kapuinak kinyitása után fennhangon felolvasta a Ferenc megválasztását kihirdető iratot. A jelenlevők „*Vivat rex!*” felkiáltásban törtek ki, megszólaltak a dobok és a trombiták, megkongatták a város harangjait, majd díszlovásokat adtak le. Szent Ambrus himnuszának eléneklése után a mainzi érsek és a követségek ugyanabban a rendben, ahogy a templomhoz jöttek, visszatértek a Römerbe. Ott a mainzi érsek levetette a választófejedelmi öltözetet, és a másik ruháját vette vissza, majd ő is és a választói követek is visszatértek a szállásukra.

A városkapukat kora este, 5 és 6 óra között nyitották meg újra. Amint lehetett, küldöttség indult Heidelbergbe, Ferenc táborába a választásról szóló értesítéssel. A küldöttséget Ostein generális,⁴³² a mainzi érsek egyik fivére és Pappenheim örökös marsall vezette. Előbbi feladata az írásbeli értesítés átadása volt, utóbbinak pedig szóban kellett előadnia a választás kimenetelét és a választófejedelmi kollégium jókívánságait. Viszonylag kis számú kísérettel mindketten postakocsiba ültek, és a választási diárium szerint nagyjából 6 óra alatt (ami egészen gyorsnak mondható) tették meg az utat az immáron királyi táborig.⁴³³

430 „... Franz dem Illten, Herzogen zu Lothringen und Baar, Groß=Herzogen zu Toscana...” *Wahl-Diarium*, 1746, 251 (389).

431 A választási kapitulációra tett eskü leírását és az eskü szövegét lásd *Wahl-Diarium*, 1746, 252 (390).

432 Vélhetően Ludwig Wilhelm Johann Maximilian von Osteinről (1705–1757) van szó. A mainzi érsek fiverei közül ekkor még hárman voltak életben, ám Ludwig volt az egyetlen, aki katonai pályára lépett, és akit generálisként lehet megtalálni.

433 *Wahl-Diarium*, 1746, 255 (393).

Már késő éjszaka érték Ferenc színe elé, aki a nagyszerű hírért értékes ajándékokkal örvendeztette meg a hírvivőket. Ostein generális egy 10 ezer, Pappenheim pedig egy 8 ezer gulden értékű gyűrűt kapott, kíséretük tagjai pedig értékes órákat és kardokat. Néhány dukát még a postakocsisoknak és postamestereknek is jutott. A táborban természetesen üdvözlőfogadás fogadta az örömhírt, Ferenc pedig nem késlekedett azonnal hírnököket indítani Mária Teréziához Bécsbe, öccséhez, Lotaringiai Károlyhoz Csehországba, valamint a szövetséges csapatokhoz is.

Eközben Frankfurtban a választás öröme Wurmbrand első cseh választói követ szállásán pompás fogadást adtak, amely a választási diárium szerint nemcsak a felszolgált étkek kiválósága, hanem az ott megjelent illusztris társaság – a mainzi érsek, a választói követségek és egyéb magas rangú személyek – miatt is különös figyelmet kapott.⁴³⁴ A városban természetesen sok más helyen rendeztek fogadásokat, vacsorákat, és szokás szerint Frankfurt utcái szebbnél szebb díszkivilágításokban pompáztak. Khevenhüller második cseh követ szállásán, a Roßmarkton például csodás lámpák égtek, és a FRANCISCVS STEPHANVS LOTHARINGICVS, AVSTRIACAE THERESIAE CONSORS, ELECTVS SEMPER AVGVSTVS felirat világított.⁴³⁵ Talán említeni sem kell, hogy a kiemelt betűk számértéke éppen 1745.

Szeptember 14-én a választófejedelmi követségek újabb találkozóira gyűltek össze a Rómerben. Ekkor adták ki a Ferenc megválasztását hivatalosan is közzétévő iratot, a választási dekrétumot (*decretum electionis*). A terjedelmes szöveg⁴³⁶ igen részletesen leírja a szeptember 13-i történéseket, felsorolja a választásnál jelen levő követeket és a tanúkat is. Az iratot Benedict Alexander von Lohmer és Johann Peter Streb von Boppard jegyzők hitelesítették. A dekrétum szövegét pergamenre írták rá, a lapokat arannyal szegélyezett bársonnyal bevont tokba helyezték, és szeptember 16-án VIII. Lajos hessen-darmstadti tartománygróf (1691–1768) indult útnak, hogy átadja saját példányát Lotaringiai Ferencnek és a választófejedelmeknek. A dekrétumra Ferenc szeptember 17-én válaszolt köszönőlevelében, 18-án pedig ünnepélyes *Te Deum*ot tartatott Heidelbergben.

8.3. Mária Terézia meg nem koronázása

1745 augusztusának és szeptemberének egyik legnagyobb kérdése az volt, vajon lesz-e a három évvel korábbihoz hasonlóan császárné-koronázás is Frankfurtban? VII. Károly 1742-ben ragaszkodott ahhoz, hogy feleségét, Mária Amáliát (1701–1756; I. József császár lányát, Mária Terézia unokatestvérét) császárnévá koronázzák – a sajátjához hasonlóan kiemelkedően fényes keretek között. Az akkor már közel 300 éve a császári címet viselő Habsburgok sorát megtörő Wittelsbach császár szándéka nyilvánvalóan az volt, hogy saját pozícióját próbálja megerősíteni feleségének, egy néhai

434 A megjelentek részletes listáját lásd *Wahl-Diarium*, 1746, 259–260 (397–398).

435 *Wahl-Diarium*, 1746, 260 (398).

436 *Wahl-Diarium*, 1746, 260–271 (398–409).

Habsburg császár lányának a megkoronázásával. Tervével ugyanakkor nem kis fejtörést okozott, hiszen a császár feleségének megkoronázására csak ritkán került sor, és inkább Regensburgban vagy Augsburgban.⁴³⁷ Frankfurtban utoljára 1612-ben volt példa erre, amikor Mátyás császár feleségét, Tiroli Annát (1585–1618) koronázták meg. Mária Amáliát – többszöri halasztás után – végül 1742. március 8-án koronázták császárnévá. Mivel a tapasztalat és a hagyományok hiánya miatt a koronázási ceremónia megkomponálása nem kevés kihívást jelentett, erről az eseményről is díszes diáriumot készítettek, hogy a további esetleges császárné-koronázások alkalmával már legyen egy követhető protokoll.

A hasonló hitvesi támogatás jól jött volna Lotaringiai Ferencnek is. Mint korábban láthattuk, a választást megelőző hónapokban a röpiratok oldalain éppen az volt az egyik fő vitatéma, hogy Ferencnek van-e elég házi hatalma a császári méltóság viseléséhez. Még a Lotaringiai-háznál jelentősebb házi hatalommal rendelkező Wittelsbach VII. Károly is szükségét érezte, hogy saját pozíciójának megerősítésére a Habsburg-dinasztiából származó feleségét megkoronáztassa. Miután a Ferenc-párti propaganda egyik érve Ferenc mellett éppen az volt, hogy a Habsburg VI. Károly császár lányát vette feleségül, logikus lépés lett volna, hogy Mária Teréziát Frankfurtban császárnévá koronázzák. Csakhogy Mária Terézia nem állt kötélnek, nem volt hajlandó megkoronázni magát.

A szakirodalom sokszor próbálta megfejteti Mária Terézia ellenállásának okát, de biztosat még a királynő tanácsosai, sőt maga Lotaringia Ferenc sem tudott. Mivel Ferenc még június végén a hadsereghez indult, hogy átvegye az irányítást, így csak levelekben tudta kérni feleségét, hogy menjen el Frankfurtba és koronáztassa meg magát. Augusztus 18-án Johann Christoph Bartensteinnek küldött levelében arra kérte a tanácsost, győzze meg a királynőt, hogy a frankfurti út és a koronázás politikailag fontos lépés lenne, hiszen távolmaradása azt sugallhatná, hogy nem becsüli sokra a ceremóniát, ráadásul kiváló alkalmat szalasztana el arra, hogy személyesen tárgyaljon a fontosabb birodalmi fejedelmekkel és esetleg anyagi támogatást szerezzen tőlük.⁴³⁸ Bár Mária Terézia Frankfurtba hajlandó volt elmenni férje megkoronázására, saját koronázását illetően azonban hajthatatlan maradt. Ahogy Ulfeld tanácsos levelében Lotaringiai Ferencnek írta, a királynő frankfurti megkoronázását komédiának tekintené, és ha tudomására jutna, hogy Frankfurtban „meglepetésként” meg akarnák koronázni, útra sem kelne.⁴³⁹ A vonakodás okát a királynő azonban Ulfeddel sem osztotta meg.

Legtöbbször két indokra vezették vissza azt, hogy Mária Terézia nem koronáztatta magát császárnévá. Egyesek szerint az éppen várandós királynő⁴⁴⁰ túlságosan fárasztónak találta a ceremóniával járó kötelezettségeket, mások szerint viszont nem talált elég értékesnek egy olyan koronát, amelyet nem a saját jogán tehetett a fejére (mint a magyar és a cseh koronát), hanem csupán férje jogán. Arra, hogy ezek a magyarázatok nem éppen kielégítőek, Renate Zedinger is rámutatott, aki szerint egyrészt Mária Terézia terheiségei miatt sosem mulasztotta el hivatali kötelezettségeit,

437 FÜHNER, 2006, 294.

438 Ferenc levelének szövegét idézi: ZEDINGER, 2008, 189.

439 Ulfeld levelét idézi FÜHNER, 2006, 301.

440 Mária Amáliával, aki 1746. február 27-én született meg Bécsben.

másrészt VI. Károly lányaként pontosan tisztában volt a koronázás jelentőségével, gesztusértékével.⁴⁴¹ Tudta, hogy Ferenc megkoronázása az első lépcső a kis József főherceg megkoronázásához, vagyis ahhoz, hogy a császári korona visszakerüljön a Habsburgokhoz. Zedinger szerint Mária Terézia úgy érezhette, hogy a birodalom elárulta őt az előző öt évben: az a birodalom várna gesztusokat tőle, amelynek tagjai annak ellenére nem segítettek neki Szilézia megtartásában, hogy elfogadták a *Pragmatica Sanctiót*.⁴⁴² Elképzelhető, hogy Mária Terézia sértődöttségéből nem volt hajlandó császárnévá koronáztatni magát – ám egy ilyen magyarázat esetében joggal merülhet fel a kérdés, hogy Mária Terézia vajon előrébb valónak tartotta saját sértődöttségét, mint a császári cím hosszú távú visszaszerzését dinasztiája számára? Akárhogy is, Mária Terézia elment Frankfurtba férje koronázására, magát nem koronáztatta császárnévá, döntését pedig sosem indokolta meg.

8.4. Bevonulás Frankfurtba

A választás után a frankfurti magisztrátus és a választói követek továbbra is ülésező tanácsa megkezdte a koronázás előkészítését. Utóbbinak első dolga volt, hogy levelet küldött Nürnbergbe és Aachenbe, és kérte a városokat, hogy az általuk őrzött koronázási jelvényeket, ruhadarabokat és ereklyéket bocsássák rendelkezésre a császárkoronázáshoz.⁴⁴³ Értesítést kaptak továbbá azok a birodalmi rendek, akiknek területén keresztül kellett szállítani a koronázási tárgyakat, hogy biztosítsák a szabad és biztonságos utat a menet számára. Ezzel párhuzamosan meg kellett kezdeni Mária Terézia, de elsősorban Lotaringiai Ferenc bevonulásának megszervezését, amire nem sok idő, bő 10 nap állt a választófejedelmi követek és a frankfurti magisztrátus rendelkezésére.

Mária Terézia két nappal az eredményes királyválasztás után, szeptember 15-én kelt útra Frankfurt am Mainba a koronázásra.⁴⁴⁴ Mivel saját maga megkoronázására nem tartott igényt, hivatalosan inkognitóban utazott és vett részt a koronázási ünnepségeken. A rang elrejtése azt jelentette, hogy a ceremóniákon és hivatalos eseményeken nem vették figyelembe Mária Terézia római királynői vagy császárnői rangját. Így nem csatlakozott például a koronázási menethez, amelyet a Limburg-házból nézett végig, és a koronázási lakomán sem foglalta el az őt császárnéként megillető helyet. Mária Terézia népes kíséretével Melk, Eferding, Passau, Regensburg, Nürnberg, Würzburg, végül Aschaffenburg érintésével jutott el Frankfurtba. Mivel az út a Bayreuthi Hercegség területei mentén vezetett, a királynő eleget tett egy különös meghívásnak: röviden találkozott Wilhelmine brandenburg–bayreuthi hercegnével (1709–1758), II. Frigyes húgával, aki nagyon kíváncsi volt a bátyjával szembeszálló ifjú királynőre. Habár Frigyes legendásan jóban volt húgával, a Mária Terézia iránti érdeklődését finoman szólva sem fogadta különösebb lelkesedéssel.

Mária Terézia frankfurti útja kapcsán Goethe örököltette meg azt a történetet,

441 ZEDINGER 2008, 189–190.

442 ZEDINGER, 2008, 190.

443 *Wahl-Diarium*, 1746, 1–3 (94–96).

444 Mária Terézia Frankfurtba vezető útjáról lásd ZEDINGER, 2008, 192–194. A *Crönungs-Diarium*, 1746, 19–25 (112–118) oldalak közötti rész is részletesen beszámol az utazásról, a megállókról, a királynő fogadásáról az egyes stációknál.

amely szerint Lotaringiai Ferenc annyira várta már felesége megérkezését, hogy nem akarta megvárni, amíg az előre megbeszéltek szerint Aschaffenburgban találkoznak, hanem kilovagolt elé Spessartig (Würzburg és Aschaffenburg között), hogy onnan együtt folytassák útjukat hajóval. Csakhogy Ferenc elkésett: mire megérkezett, Mária Terézia már hajóra szállt és útra kelt. „*Ferenc ismeretlenül kis ladikba száll, utánasiet, utoléri hajóját, és a szerető hitvesek boldogan örvendeznek a váratlan találkozásnak.*”⁴⁴⁵ Együtt folytatták az utat Frankfurt felé: találkozásuk estéjén (szeptember 23.) Aschaffenburgban, másnap pedig (szeptember 24.) este a hanaui Philippsruhekastélyban szálltak meg a Majna partján.

Az ünnepélyes frankfurti bevonulásra szeptember 25-én került sor. Mivel Mária Terézia inkognitóban utazott, egyrészt Ferenc előtt vonult be a városba, másrészt igen szerény, mindössze három kocsiból álló kísérettel. Hintójában két másik hölgy mellett főudvarmesternője, Karolina von Fuchs-Mollard (1675/1681–1754) foglalt helyet.⁴⁴⁶ Megérkezése után Mária Terézia elfoglalta frankfurti szállását „A Római Császárhoz” címzett fogadóban (*Gasthof Römischer Kaiser*).

Eközben Ferenc is útra kelt, és a korabeli Frankfurttól alig egy órányira keletre levő Fechenheim⁴⁴⁷ faluba indult, ahol a birodalmi postamester, Alexander Ferdinand von Thurn und Taxis által kiküldött tisztek és postakocsisok fogadták. Innen indult tovább a borheimi síkságra,⁴⁴⁸ ahol a választófejedelmi öltözkédet viselő mainzi érsek és az ünneplőbe öltözött első választófejedelmi követek kíséretükkel⁴⁴⁹ várták a római királyt. Ferenc az előre megbeszélteknek megfelelően 12 óra körül ért Borheimbe, ahol először a manzi érsek fogadta őt és adta át jókívánságait, majd a frankfurti magisztrátus képviselőjében köszöntötték őt. Ezután indulhatott meg a monumentális menet Frankfurtba. A diárium részletesen, összesen 96 tételben⁴⁵⁰ részletezi a bevonulás tagjait, Ferenc a 89. helyen érkezett hatlovas hintójában. Mária Terézia, aki ekkor már régen Frankfurtban volt, a szállásának balkonjáról nézte végig a valóban színes és pompás királyi bevonulást. A menet a Szent Bertalan-templomhoz érkezett meg, ahol Ferencet a választási kápolnába vezették. Az oltárra ki volt készítve egy evangéliumos könyv, és a mainzi érsek felkérte a római királyt, hogy immár személyesen is tegye le az esküt a választási kapitulációra. Ferenc jobb kezének két ujját az evangéliáriumra helyezte, és így olvasta fel a mainzi érsek által átnyújtott esküformulát.⁴⁵¹ Az eskütétel után mindenki visszatért a templomba, ahol elénekelték Szent Ambrus himnuszát és a *Te Deumot*. Ezek végeztével kivonultak a templomból, a mainzi érsek és az első választófejedelmi követek elkísérték Ferencet a szállására, ahonnan ők is hazatértek. Amerre akár Mária Terézia, akár Ferenc elhaladt, a frankfurtiak lelkes éljenzéssel fogadták őket, amittől a királyi pár igencsak meghiúsult. Hiába sötétedett be aznap, mert a királyi pár megérkezésének öröme városszerte pompás kivilágításokkal díszítették fel a házakat, ami egész éjszaka beragyogta Frankfurt utcáit.

445 GOETHE, 1981, 172. A *Crönungs-Diarium* szintén megemlékezik arról, hogy Lotaringiai Ferenc és Mária Terézia együtt hajóztak be Aschaffenburgba, a hajó lekésésével kapcsolatos anekdotát azonban nem említi. *Crönungs-Diarium*, 1746, 25 (118).

446 *Crönungs-Diarium*, 1746, 26 (119).

447 Ma Frankfurt am Main egyik külvárosa.

448 A 18. században pusztaság Borheim falu és Frankfurt között. Ma Borheim néven Frankfurt egyik keleti városnegyede.

449 A mainzi érsek és a választófejedelmi követek kíséretének tagjait lásd *Crönungs-Diarium*, 1746, 27–33 (120–126).

450 *Crönungs-Diarium*, 1746, 37–42 (136–141).

451 A választási kapitulációra való eskütétellel lásd *Crönungs-Diarium*, 1746, 44–45 (143–144).

A koronázásig hátra levő napok hivatalos eseményekkel és szorgos munkával teltek. Szeptember 26-án Lotaringiai Ferenc és Mária Terézia a Rómerben adtak audienciát, 27-én pedig két napra Heidelbergbe utaztak a szövetséges hadsereg főhadiszállására. Az út nem volt rövid, reggel 7-kor indultak Frankfurtból, és a heidelbergi táborba délután 4 és 5 óra között érkeztek meg. Heidelberget, amely nem is olyan rég még a pfalzi választófejedelemek székhelye volt,⁴⁵² az osztrákok és a velük szövetséges hannoveri és holland csapatok tartották ekkor megszállás alatt. A királyi pár bevonulásakor az a furcsa dolog történt, hogy a Lotaringiai Ferenc megválasztását ellenző IV. Károly Tivadar pfalzi választó utasítására csak Mária Teréziát köszöntötték, de Ferencet nem.⁴⁵³ Az incidens azonban nem rontotta el a hangulatot, Ferenc megsejmelte a sereget, a látogatás emlékére pedig Mária Terézia 1-1 guldent adott a katonáknak. Frankfurtba 29-én tértek vissza, nem sokkal azután, hogy az aacheni koronázási tárgyak ünnepélyes keretek között Pappenheim örökös marsall vezetésével megérkeztek a városba.⁴⁵⁴ Szeptember 30-án a Rómerben folytatódott az audienciák a királyi párnál. Közben a frankfurti magisztrátus kijelölte azon tagjait, akik a koronázáson Ferenc feje fölé tartják majd a baldachint, és intézkedtek a koronázás napjának részleteiről: a harangok meghúzásáról, a Rómer előtt alkalmi konyha felállításáról, az utcák megtisztításáról, a templom és a Rómer közötti hid ácsolásáról, stb. Ugyanezen a napon sor került a nürnbergi koronázási jelvények ünnepélyes fogadására is.⁴⁵⁵ Két nappal később, nagy létszámú díszes menetben vonult be Frankfurtba Ferenc György trieri érsek,⁴⁵⁶ és elfoglalta szállását, az ún. *Reineckisches Haust*.⁴⁵⁷

Szintén október 2-án Lotaringiai Ferenc audiencián fogadta a koronázási jelvényeket kísérő nürnbergi városi követség vezetőit, akik érdeklődtek, mikor kegyeskedik a király felpróbálni a koronázási ornátus darabjait.⁴⁵⁸ Ferenc ekkor megkérte őket, hogy legyenek szívesek még aznap áthozni őket a próba végett. A nürnbergieket nem érte váratlanul a kérés: gyorsan visszatértek a szállásukra, az ornátus darabjait hatlovas hintóba helyezték, és katonai kísérettel vitték át Ferenc rezidenciájára. Miközben Ferenc egyesével felpróbálta a szükséges ruhadarabokat, megérkezett Mária Terézia, és audiencián fogadta a nürnbergi követség tagjait. A ruhapróba végeztével az ornátus darabjait visszatették ládáikba, és visszavitték őket a nürnbergiek szállására.

Október 3-a a készülődés és az utolsó simítások jegyében telt. A Rómer nagytérmet előkészítették a lakomához: felállították az asztalokat, a falra felszerelték a tálalóasztalokat (ezekről bővebben lásd a lakomáról szóló fejezetet), az uralkodói asztal fölé felerősítették a baldachint. A városháza előtti téren már állt az alkalmi konyha, sült az ökör, elhelyeztek egy kétféjű sast formázó szökőkutat, kikészítették a főhivatalok teljesítéséhez szükséges ezüst tárgyakat, a pénzszóráshoz az érméket, felhalmozták a zabrakást is. Minden készen állt a koronázáshoz.

452 1720-ban IV. Károly Tivadar helyezte át a székhelyét Heidelbergből Mannheimbe.

453 ZEDINGER, 2008, 194.

454 Az aacheni koronázási tárgyak Frankfurtba érkezéséről bővebben lásd *Crönungs-Diarium*, 1746, 58–61 (157–160).

455 *Crönungs-Diarium*, 1746, 63–66 (162–165).

456 A bevonulási menet részletes leírását lásd *Crönungs-Diarium*, 1746, 69–(172–179).

457 Feltehetően a mai *Hasengassén* állt, amely utca észak felől a *Domplatzra* vezet.

458 A ruhapróba részleteit lásd *Crönungs-Diarium*, 1746, 77–79 (180–182).

8.5. A koronázás

A császárkoronázás egyházi és világi szertartásokból állt össze. A templomi egyházi szertartást (a szó szoros értelmében vett koronázást) a lovaggá ütés világi rituáléja követte, amely után koronázási lakomára került sor a Rómerben. A koronázás egyházi része a római szertartáskönyv, a *Pontificale Romanorum* előírásai szerint zajlott le. Mivel a Németországban a középkori királykoronázás „lépett elő” császárkoronázássá, az lényegében a királykoronázás rendjét követte. Ez alapvetően az „*Ad regem benedicendum*” szavakkal kezdődő ún. mainzi vagy régi ordóra épült, amelyet a 10. század közepén, 951–960 között állítottak össze. A 14. század elején készült egy újabb ordó is, feltehetően VII. Henrik és Brabanti Margit (1275/1276–1311) aacheni koronázása alkalmából (1309. január 6.). Ez alapján kissé átszerkesztették a régi ordót, és ez az átdolgozott változat volt az, amely az utolsó, 1792-es császárkoronázásig érvényben maradt.⁴⁵⁹

8.5.1. A birodalom kincsei

A Szent Római Birodalomban a koronázások elengedhetetlen kellékei voltak a birodalmi klenódiumok. A klenódium szó drágaságot, kincset jelent, és a birodalom vonatkozásában három tárgycsoportot takart: a királyi hatalmat jelképező felségjelvényeket (korona, jogar stb.), a koronázási ornátus darabjait (palást, alba stb.) és különféle ereklyéket (Szt. István vértanú erszénye, Keresztelő Szent János foga stb.). A birodalmi klenódiumokat Aachenben és Nürnbergben őrizték, onnan kellett őket Frankfurtba vinni. Aachen kitüntetett szerepét az indokolta, hogy a középkorban hivatalosan is koronázóváros volt, és az aacheni dómban, a Nagy Károly által építtetett trónon koronázták a német királyokat. Nürnberg pedig azért volt kivételes, mert a hagyomány szerint ott kellett tartani a koronázás utáni első birodalmi gyűlést.⁴⁶⁰ Az itt őrzött tárgyakat Luxemburgi Zsigmond idejétől kezdve évente egyszer, nagypénteken közszemlére bocsátották (*Heiligtumsweisen*). A koronázási ékszerek is díszes felvonulással érkeztek meg Frankfurtba. 1745-ben az aacheni jelvények hagyományos, Pfalzon át vezető útját kissé módosítani kellett, mivel a pfalziak ellenezték I. Ferenc megválasztását, sőt Goethe szerint kis híján el is rabolták az Aachenből küldött koronázási jelvényeket.⁴⁶¹

A klenódiumok őrzése a két birodalmi városban a francia forradalmi, majd a napóleoni háborúk idején már nem volt kellően biztonságos.⁴⁶² Először Aachenben léptek: amikor 1794-ben Jean-Baptist Jourdan (1762–1833) csapatai a város felé haladtak, az ott őrzött tárgyakat a paderborni kapucinus kolostorba menekítették. Innen 1798 októberében szállították tovább őket Hildesheimbe, ahonnan Leopold von Wolfskron kincstartó vitette át őket Bécsbe. Kalandosabban alakult a nürnbergi koro-

⁴⁵⁹ BOESELAGER, 2006, 338.

⁴⁶⁰ *Aranybulla*, 1356, 26. cap., 5.§.

⁴⁶¹ GOETHE, 1981, 172.

⁴⁶² A klenódiumok őrzéséről és a Schatzkammerba kerülésükről bővebben lásd: PLETICHA, 1989, 219–236.

názási jelvények sorsa. Az 1796-os hadjárat alatt a franciák már Frankföldet és Nürnberget fenyegették. A legenda szerint egy halaskocsiba rejtve sikerült a franciák elől elmenekíteni a klenódiumokat,⁴⁶³ de a valóságban a nürnbergiek sokkal előrelátóbbak voltak. A polgármester ikertestvérét, Johann Georg Haller von Hallersteint bízták meg azzal, hogy tárgyaljon a regensburgi birodalmi gyűlésen tartózkodó császári megbízottal, Johann Alois von Hügel (1753–1825/1826) a klenódiumok átszállításáról. A felek szóbeli egyezsége arról szólt, hogy átszállítják Regensburgba a koronázási tárgyakat, de a veszély elmúltával vissza kell őket szolgáltatni Nürnbergnek. Haller 1796. július 23-án átszállította a koronát, a jogart, a birodalmi almát és a koronázási ornátus legtöbb darabját Regensburgba, Hügel pedig átadta az átvételt igazoló iratot. Pár hónappal később a többi tárgyat is átvitték, és 1800-ig valamennyit a Thurn und Taxis hercegek regensburgi palotájának pincéjében tárolták. Az 1798-ban meginduló 2. koalíciós háború (1798–1802) során a francia csapatok már Regensburgot veszélyeztették, ezért 1800 júniusában Hügel a klenódiumokkal együtt elmenekült a városból. A Dunán hajózott lefelé először Pöchlarnba (Melk mellett), majd tovább Bécsbe, ahol Wolfskron kincstartó október 31-én vette át a klenódiumokat a kincstár (*Schatzkammer*) számára.

Később Nürnberg többször próbálta visszakövetelni a klenódiumokat Béctől – sikertelenül. A furfangos Hügel ugyanis az átvételi dokumentumba nem a szóbeli megegyezésben szereplő visszaadási kötelezettséget foglalta bele, hanem azt, hogy a tárgyak visszaszolgáltatásáról a császárnak és Nürnbergnek kell majd később megállapodnia. Így amikor 1804-ben a nürnbergiek visszakérték a klenódiumokat, Bécs visszaszolgáltatás helyett tárgyalásokat kezdeményezett. Napóleon azonban ismét közbeszólt: az 1805-ös austerlitzi csata (december 2.) után a koronázási tárgyakat előbb Pest–Budára, majd Temesvárra menekítettek, csak a pozsonyi béke (1805. december 26.) után szállították vissza őket Bécsbe. A nürnbergiek legközelebb 1806-ban, II. Ferenc császár lemondása után követelték volna vissza a klenódiumokat, ám azt a választ kapták, hogy mivel a Rajnai Szövetség miatt a császár lemondani kényszerült és felbomlott a birodalom, a birodalmi városok minden kiváltságukkal együtt megszűntek, tehát semmilyen jogalap nem létezik a klenódiumok visszakérésére. Hasonlóképpen zátonyra futott Nürnberg 1821-es kísérlete is. Fordulatot csak az *Anschluss* hozott, amikor 1938-ban visszaszállították a klenódiumokat Nürnbergbe, ám a hamarosan kitörő 2. világháború (1939–1945) miatt más műkincsekkel együtt biztos rejtékhelyen őrizték őket. 1945-ben az amerikai csapatok találták meg a műkincseket, és 1946 januárjában visszavitték a klenódiumokat Bécsbe, a *Schatzkammer*ba.

A birodalmi klenódiumok közül a középkor óta több elveszett, jelenleg a bécsi *Schatzkammer*ban a következő tárgyakat őrzik:

1. birodalmi korona
2. birodalmi jogar
3. birodalmi alma
4. birodalmi kard (Szent Móric kardja)
5. Nagy Károly szablyája

463 PLETICHA, 1989, 219.

6. ceremónia-kard
7. koronázási evangeliárium
8. szent lándzsa
9. birodalmi kereszt
10. koronázási palást
11. alba
12. dalmatika (*tunicella*)
13. sas emblémákkal ellátott dalmatika (*Adlerdalmatik*)
14. stóla
15. cipők (*sandalia*)
16. harisnyák
17. kesztyűk
18. szenteltvíz-hintő (*aspergile*)
19. Szent István vértanú erszénye (*Stephansbursa*)
20. Krisztus keresztjének egy darabja
21. egy szem abból a láncból, amellyel megbilincseltek János evangélistát, amikor Pátmoszra száműzték
22. János evangélista ruhájának egy darabja
23. Krisztus bölcsőjének egy darabja
24. Szt. Anna karjának csontja
25. Keresztelő Szent János egyik fogá
26. egy darab az utolsó vacsorán használt terítőből
27. a császári korona ládája

Mint látható, közel harminc darab felségjelvény, ruhadarab és ereklye tartozik a birodalmi klenódiumok közé. Most azonban csak azokra térek ki részletesebben, amelyek a legfontosabbak voltak, illetve amelyek a koronázási szertartás során is szerepet kaptak.

Aachenből három tárgy érkezett a koronázásra: a birodalmi (vagy koronázási) evangeliárium, Szent István vértanú erszénye és Nagy Károly szablyája. Az evangeliáriumot és a szablyát a legenda⁴⁶⁴ szerint III. Ottó találta meg, amikor 1000 körül felnyitatta Nagy Károly sírját. Bár mindhárom aacheni klenódium a Karoling-korból származik, a Nagy Károlynak tulajdonított, magyar típusú szablya aligha lehetett a nagy elődé, mivel megmunkálása alapján a 9. század második felére datálható. Arról, hogy mikor és hogyan került a koronázási jelvények közé, nincs információ. A birodalmi evangeliárium 800 körül keletkezett Aachenben. Az arany és ezüst betűkkel pergamenre írt és többek között az evangélisták egész oldalas képeivel illusztrált evangéliumos könyvnek 1500 körül készítettek impozáns borítót. Az ezüsből készült, bearanyozott borító az aacheni Hans von Reutlingen (1465 k.–1547 u.) ötvös munkája, és egy *Maestas Domini* (Isten dicsősége) ábrázolás⁴⁶⁵ látható rajta. Szent István vértanú drágakövekkel díszített erszénye szintén a Karoling-korból, nagy valószínűséggel a 9. század első harmadából származik. A legenda szerint olyan föld volt ben-

⁴⁶⁴ SCHLOSSER, 1918, 36.

⁴⁶⁵ Középkori ábrázolások gyakori témája, amely Krisztust a földi uralkodók előképeként jeleníti meg. Krisztus trónon ül, bal kezében az élet könyvét tartja, jobb kezével pedig áldást oszt, körülötte pedig angyalok vagy az apostolok láthatók.

ne, amelyet Szent István vére itatott át. Az aacheni koronázások során az erszényt az intronizáció előtt Nagy Károly trónjának egy rekeszébe tették, így amikor a császárt trónra ültették, szimbolikusan a megszentelt jeruzsálemi föld felett is uralkodott.

A német császári koronát Nagy Károly koronájaként is szokták emlegetni,⁴⁶⁶ jóllehet a híres frank királyt és császárt biztosan nem ezzel koronázták meg, mivel csak a 10. század közepén készítették el.⁴⁶⁷ A koronát nem lehetett egyszerű viselni, hiszen 22 cm-es átmérőjével igen nagynak számít, és közel 3 kg-os súlya sem csekély. Nyolcszögletes alakjával egyedülálló az európai koronák között. A nyolcas szám szimbolikája igen sokrétű: tökéletes számként utal Jeruzsálem „alaprajzára”, a nyolcadik napon való feltámadásra és az örök életre. Maga a korona három részből tevődik össze, a 8 lemezből álló abroncsból és az azzal egy idős a keresztből, valamint a homlok- és a nyaklemez között átívelő pántból. Utóbbit II. Konrád (1024/1027–1039) császár idején, az 1027-es császárkoronázás körül erősítették a koronára. A pánt két oldalán gyöngyökből kirakott felirat olvasható: *Chuo[n]radus Dei Gratia Romanorum Imperator Augustus*.

A korona abroncsának a keletkezését a szakirodalom 961–967 közé teszi. Egy nyugat-németországi ötvösműhelyben készítették, igen nagy valószínűséggel Kölnben vagy környékén. Megrendelőjeként Brúnó kölni érseket (953–965), I. Ottó egyik fivérét tartják számon, aki állítólag kifejezetten érdeklődött a görög tudományok és művészetek iránt, ami magyarázhatja a koronán megfigyelhető görög hatásokat.⁴⁶⁸ Az abroncs nyolc darab – négy zománcképpel és négy ékkövekkel díszített – lemezből áll, és remekül összefoglalja az Ottók politikai programját.⁴⁶⁹ A képek közül a legelőkelőbb helyen, vagyis jobb oldalon, elől egy *Maiestas Domini* ábrázolás látható: középen az áldást osztó Krisztus ül a trónon bal kezét az élet könyvében nyugtatva, mellette két oldalt pedig egy-egy kerub jelenik meg. A kép felirata a *Példabeszédek*ből (8,15) vett idézet: „*Per me reges regnant*” – „*Én általam uralkodnak a királyok*”.⁴⁷⁰ A „*per*” szót egy Krisztus-jellel rövidítették, ami arra utalhat, hogy a szavakat maga Krisztus mondja, így lényegében saját magát a királyok királyának nevezi.

A jobb oldali hátsó zománckép Ezékiás király és Ézsaiás próféta történetét idézi. A szalag felirata „*Ecce adiciam super dies tuos XV annos*”, vagyis „*ímé, még napjaidhoz 15 esztendőt adok*” (*Ézsaiás könyve* 38,5). A bibliai történetben Ezékiás nagy betegségében Istenhez imádkozott, és az Úr Ézsaiás prófétával üzent meg neki, hogy imádsága meghallgatásra talált, és életét az Úr még 15 évvel meghosszabbította. Egyes magyarázatok szerint a *memento mori* üzenetét hordozó kép azért került a koronára, mert állítólag I. Ottó 958-ban súlyosan megbetegedett, ám csodával határos módon felépült, és végül 973-ban, éppen 15 évvel később halt meg. A korona történe-

466 A választási diárium is Nagy Károly koronájaként emlegeti: *Wahl-Diarium*, 1746, 128 (253).

467 MACEK, 2010, 62.

468 A korona keletkezésére lásd STAATS, 2006, 19–21.

469 STAATS, 2006, 54.

470 Bibliából vett idézeteket a Károli-féle fordításból vettem át, amelynek szövegét az alábbi honlapon értem el: http://www.biblia.hu/biblia_k/k_1_1.htm (utolsó elérés: 2014. június).

tét feldolgozó Staats azonban óvatosságra int az életrajzi motívumot illetően, hiszen a betegségéből isteni kegyelemmel meggyógyuló Ezékiás király története már jóval a korona elkészülte előtt része volt koronázási liturgiáknak.⁴⁷¹

A korona bal oldalán elől Salamon, hátul pedig Dávid király – apa és fiú – alakja látható. Mindketten egy-egy szöveges szalagot tartanak. Salamon felirata: „*Time dominum et recede malo*”, azaz „*Féld az Urat, és távozzál el a gonosztól*” (Példabeszédek 3,7). A Dávid által tartott szalagon pedig ez olvasható: „*Honor regis iudicium diligit*”, vagyis „*Tisztesség a királynak, aki szereti a jogosságot*” (Zsoltárok könyve 99,4), vagyis Salamon és Dávid képe valószínűleg szándékosan került egymás mellé, amit alátámaszt, hogy a két alak lényegében egymásra néz, egymás felé fordul. Nem elképzelhetetlen, hogy Salamon és Dávid valójában I. Ottóval, illetve II. Ottóval azonosítható, különösen ha figyelembe vesszük, hogy II. Ottó 961-től társkirály, 967-től pedig társcsászár volt – pont a korona keletkezésének időszakában.

A két drágakövekkel díszített oldallemmez a *Jelenések könyvének* 4. fejezetében olvasható Isten-vízióval hozható párhuzamba. A középen elhelyezkedő smaragd az isteni trónust jelképezi, amely körül rubinkövek jelképezik a trón körül levő állatokat, Isten hét lelkét és a 24 koronás vént. A trón körül elterülő tengert a kék színű zafírok szimbolizálják. A smaragdok alatt és felett levelet formázó három gyöngy az élet fájának leveleit szimbolizálja. Ez a fa a *Jelenések könyve* 22. fejezet szerint minden hónapban 12 gyümölcsöt hoz – a gyümölcsöket a többi gyöngy hivatott megjeleníteni. A homlok- és nyaklemez értelmezéséhez Mózes 2. könyvét kell tanulmányozni. Ennek 28. részében olvasható a hósennek, azaz a papok ruháján viselt négyszögletű mellénynek a leírása. Eszerint a hósent az Izrael 12 törzsét jelképező 12 drágakövel kellett díszíteni, négy sorban három-három követ kellett elhelyezni, ami megfelel a drágakövek elhelyezkedésének a nyak- és a homloklemezeken is. Ezen drágakövek között volt egykoron a *Waise* (vagyis árva, itt inkább páratlan, egyedülálló értelemben) nevű kő, amely a korszak leghíresebb drágaköve volt, és amely a korona szakrális jellegét adta. A 14. század közepétől kezdődően a források nem említik, ezért a kutatók azt feltételezik, hogy a kő elveszett, és egy másik drágakövel helyettesítették. 12–13. századi leírások alapján feltételezhető, hogy egy fehér és vörös színben játszó drágakőről lehetett szó, amely vélhetően a nyaklemezre volt ráerősítve.⁴⁷²

A birodalmi jogar, amely a császár felségjogait és igazságszolgáltatási hatalmát jelképezte, a 14. század első feléből származik. Első említése IV. Károly korából való, és vélhetően egy német ötvösmester készítette talán Bajor Lajos (1314/1328–1347) számára.⁴⁷³ A jogar ezüsből készült és arannyal vonták be. A pálca tetején négy tölgyfalevél fonódik egymásba, tetejükön pedig egy makk található. A tölgy az erő, a hatalom, halhatatlanság és örökkévalóság szimbóluma, egyes kultúrákban (például a keltáknál) életfának tartották.

A kézben tartott glóbusz a római kor óta a világ feletti uralmat szimbolizálta. Ugyanerre utalt a császárok birodalmi almája, amely a 12–13. század fordulóján, VI. Henrik vagy IV. Ottó idején került a császári felségjelvények közé. A glóbusz

471 STAATS, 2006, 64.

472 A *Waise* kinézetére, a koronán levő helyére, jelentésének értelmezésére részletesen lásd: STAATS, 2006, 74–99.

473 PLETICHA, 1989, 98.

belsejében egy kb. 9,5 cm átmérőjű viaszgömb található, arra erősítették rá körbe az arany lemezeket, a gyöngyöket és a drágaköveket. A birodalmi alma tetején egy drágakövekkel gazdagon díszített kereszt található, amellyel együtt az alma magassága mintegy 21 cm.

A birodalmi kardot vagy Szent Móric kardját Németországban készítették IV. Ottó (1198–1218) uralkodása alatt.⁴⁷⁴ A 110 cm hosszú kard pengéje acélból készült, markolatát ezüst sodronnyal tekerték körbe. A markolatgombon IV. Ottó címere és a birodalmi sas látható, szélén a „*BENEDICTVS DO[MINU]S DE[V]S QVI DOCET MANUS*” felirat fut körbe. Az enyhén aranyozott kereszttrúdon pedig a „*Christvs vincit Christvs regnat Christ[vs] inperat*” (sic!) bevésés olvasható. A kardhoz tartozó hüvely szintén Németországban készült, olíva fából és 150 évvel korábban, III. Henrik (1039/1046–1056) uralkodása alatt. A tokon 14 arany lemez található, amelyeket bizánci stílusú zománcképek (mintázatok) választanak el. Az arany lemezeken a Nagy Károly óta a birodalomban uralkodó 14 király, illetve császár látható, mindegyik a jogart és a birodalmi almát tartva. Ez volt az a kard, amelyet csupaszon, hegyével felfelé hordoztak a különböző felvonulások során (például a koronázási menetben) a császár előtt.⁴⁷⁵

A ceremónia-kard nevét onnan kapta, hogy a 15. századtól a koronázási szertartás végén az új császár ezzel avatta lovaggá a nürnbergi küldötteket. A kard 1220 előtt készült Palermóban, a markolatát azonban IV. Károly uralkodása idején Prágában felújították, így a birodalmi sas mellett a cseh oroszlán is látható rajta.⁴⁷⁶ A pengét acélból kovácsolták, míg a markolat és a kereszttrúd aranyozott és zománccal díszített fából készült. A hüvely alapanyaga szintén fa, és arany-, illetve zománclapokkal, gyöngyökkel és rubintokkal díszítették. A kard annak az ornátusnak a darabja volt, amelyet II. Frigyes viselt 1220-ban a római császárkoronázásakor.

A császári felségjelvények közül a legrégebbi darab a szent lándzsa, amely azokban az időkben, amikor a birodalmi korona még nem létezett, a legjelentősebb hatalmi szimbólumnak számított. Maga a lándzsa a 8. században készült, és állítólag a hegyébe bele van foglalta egy szög Krisztus keresztjéből. A régi időkben egy ideig Szent Móric lándzsájaként tartották számon, később úgy mesélték, hogy Longinusé volt, aki a lándzsát a keresztre feszített Krisztus oldalába döfte, hogy meggyőződjön arról, valóban meghalt. Idővel úgy tartották, hogy I. Henrik használta a magyarok ellen a 933-as merseburgi csatában, később I. Ottó ugyanennek a lándzsának tulajdonította 955-ben Lech-mezei, szintén a magyarok felett aratott győzelmet.

A koronázási ornátus⁴⁷⁷ számos eleme egyházi ruhadarab, ami egyértelműen jelzi a király/császár szakrális szerepét is. Az öltözék legtöbb darabja a „normann kincsek” közé tartozik, mivel Szicíliában (Palermóban) készült, ahol a 12. század legvégéig a normann eredetű Hauteville-dinasztia tagjai uralkodtak. Az 1130–1220 között

474 DISTELBERGER, 1998, 54. A birodalmi kard keletkezésének idejére vonatkozó adatot a legtöbb szakirodalmi munka a bécsi Schatzkammer inventáriumára hivatkozva félrevezetően a 11. század második harmadára adja meg (lásd pl. PLETICHA, 1989, 237.; MACEK, 2010, 64.). A Distelberger-féle katalógusból ellenben az látszik, hogy a leírás először a kard hüvelyét tartalmazza, utána magát a kardét. A kard tokja valóban a 11. század közepén készült, ám valamilyen oknál fogva ezt az adatot átvettették a kardra is, pedig néhány sorral lejjebb, a kard leírásánál az szerepel, hogy a kard a 12–13. század fordulóján keletkezett.

475 A kard leírását lásd PLETICHA, 1989, [58.]; DISTELBERGER, 1998, 54.

476 PLETICHA, 1989, 97.

477 Az ornátus egyes darabjairól lásd MACEK, 2010, 64–66.; PLETICHA, 1989, 35–36.

készült ruhadarabok azután kerültek át a birodalomba, miután 1194-ben VI. Henrik császár (1190/91–1197) megszerezte Szicíliát a Hohenstauf-dinasztia számára. A koronázási öltözet több darabja tehát a szicíliai normann királyok számára készült, mint például a koronázási palást (pluviálé), amelyet II. Roger (1130–1154) uralkodása idején, 1133–1134-ben készítettek egy palermói műhelyben. A 3,4 m átmérőjű palástot közel 100 000 gyönggyel és zománclapocskával díszítették, így súlya 11 kg-ra rúg. A rajta levő ábrázolás jól mutatja, hogy Szicília az arab és az európai kultúra határán fekszik, bár magának a képnek az értelmezése bizonytalan. A palástot középen egy pálmát formázó életfa osztja ketté, két oldalon pedig egy-egy oroszlán győz le egy-egy tevét. Az oroszlán könnyen lehetne a Staufok szimbóluma, a tevé megjelenítésére azonban nincs kielégítő magyarázat. Felmerült, hogy esetleg az arabokra utalhat, ám a korszakban nem volt szokásban, hogy az arabokat tevé formájában ábrázolják.

Szintén a „normann kincsek” közé tartozott az 1140 körül készült kék dalmatika (*tunicella*). Az alba felett viselt sötétkék ruhadarabot különleges, arannyal átszőtt selyemből (*Samit*) varrták, ujjainak végén és az alján arannyal hímzett piros szegély fut körbe. A kronológiai rendben az 1170 körül készült, arannyal átszőtt piros selyemből készült harisnyák következnek. Ezeket az 1181-ből származó alba, azaz miseing követi. Mint neve is mutatja, egy teljesen fehér, a tisztaságot jelképező ruhadarabról van szó, amely bokáig ért. A taftból készült alba eltér az egyházi miseingektől abban, hogy a nyakrésznél, az ujjakon és az alján díszes arany szegély fut végig, amelyben oroszlánok, griffek láthatók, illetve egy rövid szöveg olvasható arról, hogy az alba II. Vilmos szicíliai király (1166–1189) megbízásából készült. Tartozik hozzá továbbá a rögzítéshez használható cingulum (kettős, erős zsinór) is. Valószínűleg a 12. században, talán még II. Roger uralkodása idején készültek el a cipők, amelyek vörös selyem felső részét gyöngyökkel és drágakövekkel díszítették. A drágakövek közül a 17. századi koronázások során többet eltávolítottak és kicseréltek. Már a 13. században, 1220-ban készültek a selyem kesztyűk, amelyeket arany hímzéssel, gyöngyökkel és drágakövekkel díszítettek.

Először 1350-ben említ meg a birodalmi klenódiumok részeként egy másik, ún. sasos dalmatikát (*Adlerdalmatica*) egy IV. Károly számára a klenódiumokról készült felsorolás. Ezt a ruhadarabot sasokat ábrázoló emblémákkal díszítették, a nyakánál, az ujjain és az alján végigfutó szegélyekre pedig a birodalom királyainak és császárainak arcképét hímezték rá. Szintén alapvető motívuma volt a kétfejű sas a 14. század első feléből származó stólának, vagyis szalag formájú ruhának, amelyet az alba fölé a császár nyakába terítettek, és a mellkas magasságában keresztetk. Az idő azonban nem volt kegyes a közép-itáliai műhelyből származó stólával, a sasok alakja ugyanis ma már voltaképpen kivehetetlen.

Végezetül itt szeretnék röviden kitérni a Habsburgok saját koronájára,⁴⁷⁸ amely ugyan nem tartozik a birodalmi felségjelvények közé, de a Habsburgok saját hatalmi jelvényeként beépült a koronázási rituáléba, hiszen a császárra koronázandó római király ezzel a fején vonult a koronázásra a templomba. A Habsburg koronát II. Rudolf felkérése a korszak legkiválóbb aranyművese, Jan Vermeyen (1559 e.–1606) készítette 1602-ben. A fejdísz a mirta-típusú koronák közé tartozik, a püspöki süvegre

478 A Rudolf-féle koronáról lásd MACEK, 2010, 68.; PLETICHA, 1989, 175.

emlékeztető forma egyrészt a király vagy császár szakrális szerepére utal, másrészt arra, hogy Isten kegyelméből uralkodik. A mirtát alkotó arany lemezek ábrázolásain a Habsburg császárok négy, Rudolf számára igen fontos szerepben tűnnek fel. A jobb oldalon elől levő képen Rudolf éppen regensburgi császárkoronázásán látható, amint térdel és fejére helyezik a császári koronát. Közvetlenül e mellett magyar királyként jelenik meg, amint a koronázási dombra igyekszik lován, hogy a négy égtáj felé suhintson. Bal oldalt elől a prágai koronázási menet látható, hátul pedig Rudolf mint törökverő jelenik meg allegorikus formában.

Rudolf koronájának lilimos abroncsát talán a cseh Vencel-korona ihlette, de a fejdísz sok tekintetben emlékeztet a birodalmi koronára is. Utóbbihoz hasonlóan pánt köti össze a homlok- és a nyakrészt, továbbá domináns szerepe van a nyolcas számnak. Az abroncsból 8 lilium ágazik ki, az abroncsra körbe pedig nyolc gyémántot helyeztek el. Rudolf, aki jártas volt a drágakövek szimbolikájában, a díszítésre és a kövek elhelyezésére is odafigyelt. A már említett gyémántok mellett gyöngyök, spinellek és cirkóniák díszítik az abroncsot, és ami különlegességük, hogy többet közülük csiszolással formáztak meg, ami ebben a korban még nagyon új technikának számított.

A Habsburgok házi koronáját a Szent Római Birodalom fennállása alatt koronázásra értelemszerűen nem használták, a „hétköznapi” hivatalos eseményein viszont igen. Ezen korona jelentősége akkor nőtt meg, amikor 1804 augusztusában II. Ferenc felvette az örökletes osztrák császári címet, és az Osztrák Császárság hivatalos koronájává tette meg. Rudolf koronáját azonban sosem használták koronázásra, mivel az Osztrák Császárságban sosem koronázták meg a trónra lépő császárokat.

8.5.2. Reggeli előkészületek – út a templomig

1745. október 4-én, Szent Ferenc napján hajnalban harangzúgás ébresztette a frankfurti polgárokat. A fél óráig tartó harangozás jelezte mindazoknak, akiknek valamilyen feladatuk volt a jeles napon, hogy ideje készülődni, kijelölt helyüket elfoglalni. A város utcáin, elsősorban a felvonulási utcákon a városi helyőrség, különböző díszőrségek és testőrségek tagjai jelentek meg sorfalat állva a Römer előtti téren és az érintett utcák két oldalán. A koronázás végéig a város kapuit kulcsra zárták.⁴⁷⁹

A mainzi érsek, János Frigyes a trieri érsekkel, Ferenc Györggyel a választófejedelmi gárdák kíséretében reggel 8 óra körül érkezett meg a Szent Bertalan-templomba. Mivel a kölni érsek, Kelemen Ágost nem vett részt a koronázáson, őt első követe, Ferdinand Leopold von Hohenzollern helyettesítette. A templomba érve mindhárman felvették az egyházi szertartáshoz szükséges öltözetet, és a templomban felsorakozott egyházi segédszeméllyel (püspökök, prelátusok, ministránsok) együtt várták a megkoronázandó római királyt.

Miközben az egyházi választók a templomban készülődtek, reggel 7 órakor 10 díszruhába öltözött császári lovas testőr (*Hatschier*) és 10 császári svájci gárdista

479 *Crönungs-Diarium*, 1746, 83 (186).

indult el egy hatlovas hintó kíséretében a nürnbergi városi követek szállására. Innen kellett ugyanis a koronázási öltözet darabjait és a felségjelvényeket a dómba átszállítani. Ezeket ládába tették, és fél nyolc körül a koronalogavok (*Cron-Cavalier*) pakolták be őket a hatlovas hintóba. Miután ezzel megvoltak, az elsősorban nürnbergi tanácsosokból, írnokokból és lovagokból álló menet elindult a koronázási templom felé.⁴⁸⁰ A menetnek nagyjából a közepén haladt a hatlovas hintó a koronázási jelvényekkel, mellette jobb oldalon a császári lovas testőrök, bal oldalon pedig a svájci gárdisták. A templom kapujában a birodalmi örökös főajtónálló, von Werthern gróf fogadta a felségjelvényeket, amelyeket a koronalogavok a konklávé mögé vittek. A ládából az arra előkészített, vörös bársony terítőkkal fedett asztalokra és párnákra helyezték a ruhadarabokat és felségjelvényeket – jobb oldalra azokat, amelyeket a királyi bevonuláshoz tovább kellett még vinni. Nem sokkal később az aacheni küldöttek is hasonló módon megérkeztek a náluk őrzött koronázási tárgyakkal együtt. A konklávében néhány városi tanácsos őrizte a koronázási ruhadarabokat és jelvényeket.⁴⁸¹

Kilenc óra körül von Bentzel mainzi választófejedelmi kancellár ünnepélyesen bemutatta a nürnbergi és aacheni követeket a mainzi és a trieri érseknek, illetve és a kölni első követnek.⁴⁸² A bemutatkozás után a követek, az egyházi választók és a segédszemélyzet mind a konklávéba vonult, ahol a mainzi érsek előbb a nürnbergi, majd az aacheni küldötteket kérte fel a koronázási jelvények átadására. A nürnbergi követség részéről von Behaim mondott rövid beszédet, amelyben átadta a jelvényeket, és kérte, hogy a koronázás végén szolgáltatassák is vissza őket, amit a mainzi érsek a választófejedelmi kollégium nevében meg is ígért. Ezután felolvasták a nürnbergi-ektől átvett tárgyak listáját, minden egyes darabot felmutattak, a mainzi érseki kancellár pedig maga is listát készített róluk. A tárgyak átvételéről a küldöttségek reverzálíst kaptak. Az aacheniekébe külön beleírták, hogy I. Ferenc szeptember 13-i megválasztása után bizonyos (közelebbről meg nem nevezett) nyomós okok arra készítetik a választókat, hogy a koronázást is Frankfurtban tartsák és ne Aachenben. Ez azonban nem von le Aachen város jogaiból (ti. Aachen a hivatalos koronázóváros), amelyeket továbbra is elismernek.⁴⁸³

A koronázási tárgyak átadása után a mainzi érsek két megbízottja, Erthal választói követ és Bürresheim báró a koronát, a jogart, a birodalmi almát és a birodalmi kardot egy hintóba tették, amely császári gyalogos testőrök (*Trabant*) kíséretében indult el Ferenc szállására. Ezeket a jelvényeket ugyanis a koronázásra tartó menetben is fel kellett vonultatni. A templomban a nürnbergi és aacheni követek előkészítették a többi tárgyat: a palástot, az evangeliáriumot, Szent István ereklyéit a templom oltárához vitték, a többi ruhadarabot (dalmatika, alba stb.) a konklávében őrizték az átöltözésig.

A világi választók első követei reggel 8 óra körül érkeztek meg díszesen felszerszámozott lovaikon, ceremónia-öltözkükben a Römerhez. A Römerből a helyőrség tagjai átkísérték a császári szállásra a sárga damaszt baldachint és azt a 10 frankfurti tanácsost, akik majd a baldachint a király fölé fogják tartani. 10 órakor

480 A menet tagjainak részletes felsorolása: *Crönungs-Diarium*, 1746, 83–84 (186–187).

481 A nürnbergi és az aacheni koronázási jelvények templomi fogadása: *Crönungs-Diarium*, 1746, 84 (187).

482 *Crönungs-Diarium*, 1746, 84 (187).

483 Az aacheni követeknek adott reverzális szövegét lásd: *Crönungs-Diarium*, 1746, 85–86 (188–189).

Pappenheim birodalmi örökös marsall átlovagolt a királyi rezidenciára (*Hoflager*), hogy megnézzze, elindulhatnak-e oda a választói követek a koronázási menet megkezdéséhez. Pappenheim visszaérkezése után harangzúgás jelezte, hogy Ferenc készen áll a választók követeinek fogadására. Elindult tehát a követek menete a római királyi rezidenciára, ahol az épület Lovagtermében is előkelő társaság gyülekezett reggel 9 óra óta: Lichtenstein, Lobkowitz, Piccolomini és Anhalt-Benburg hercegek, továbbá számos birodalmi gróf, az Aranygyapjas Rend tagjai (*Toisonist*), miniszterek, titkos tanácsosok, generálisok és kamarások várták, hogy Ferencet a koronázásra kísérhessék.⁴⁸⁴

Amikor a világi választók első követei megérkeztek, a császári szobába mentek be, ahol az asztalon feküdtek a templomból átküldött koronázási jelvények. A koronázási menetben ezeket a birodalmi örökös hivatalnokok vitték, akik a főhivatalnoki címet viselő választófejedelmeket képviselő első követektől vették át ezeket. Schönberg első szász követ a birodalmi kardot kivonta a hüvelyéből, és átadta azt Friedrich Ferdinand zu Pappenheim grófnak. Mivel a brandenburgi követség már elhagyta Frankfurtot, Joseph von Hohenzollern birodalmi örökös kamarás maga vette kezébe a birodalmi jogart. Az első bajor követ, Seinsheim a birodalmi almát adta oda Joseph Franz von Waldburg zu Wolfegg-Wolfegg grófnak, a birodalmi örökös étekfogónak. Végül Münchhausen első hannoveri követ nyújtotta a birodalmi koronát Prosper von Sinzendorfnek, az örökös kincstartónak.⁴⁸⁵

A koronázási menet tagjait Gollhoffen báró, császári furir szólította rangjuknak megfelelően, és akit szólítottak, kivonult az épület elé. A választói követek és az örökös hivatalnokok ismét lóra szálltak, kisvártatva pedig Ferenc is megjelent. Fején a Habsburgok házi koronája volt, amelyre a koronázás alkalmából egy firenzei gyémántot is ráerősítettek. Bársonyból készült, a nyakrésznél hermelinnel szegélyezett vörös köpeny takarta a vállát, amelynek kapcsa, egy topáz kő, szintén a firenzei kincstárból származott. Miután felszállt díszes nyereggel és kantárral felszerszámozott ménjére, a frankfurti városi tanács 10 tagja⁴⁸⁶ feje fölé emelte a sárga, kétfejű sasokkal díszített baldachint, amelyet fekete-arany rudakon tartottak.

A koronázási menet Ferenc rezidenciájáról indulva a következő útvonalon haladt végig: Gallengasse, Roßmarkt, Hauptwache, Catherinenpforte, Liebfrauenberg, Neue Kräme, Römerberg, Marckt, és végül a frankfurti dómhoz érkezett meg. A koronázási diárium részletesen, 30 pontba szedve sorolja fel a menet résztvevőit.⁴⁸⁷ A 24. helyen vonultak gyalog a trombitások és dobosok, akik egész úton zenéltek. Utánuk haladt két császári herold lovon, majd érkeztek a világi választók első követei párban. Először a szász Schönberg léptetett lován, jobbján a hannoveri Münchhausen báró, utánuk az első cseh követ, Wurmbrand, az ő jobb oldalán pedig a bajor Seinsheim haladt. Mögöttük érkeztek az örökös hivatalnokok a felségjelvényekkel. Középen

484 *Crönungs-Diarium*, 1746, 87–88 (190–191).

485 *Crönungs-Diarium*, 1746, 88 (191).

486 A baldachint tartó tanácsosok jobb oldalán: Johann Carl von Fichard, JohannWolfgang Textor, Friedrich Maximilian von Günderrod, Friedrich Wilhelm von Völcker, Jacob Mentzel. Bal oldalán: Johann Grambs, Johann Georg Schweitzer, Friedrich Maximilian von Lerßner, Carl Ludwig von Lerßner, Esaias Philipp Schneider. *Crönungs-Diarium*, 1746, 88 (191).

487 Teljes listát lásd *Crönungs-Diarium*, 1746, 89–90 (192–193). A felsorolás után kétoldalas metszet is található a diáriumban, amely a koronázási menet utolsó, fent leírt szakaszát (kb. a zenészektől a testőrökig) ábrázolja (számozatlan oldalakon, a pdf-ben a 195–196. oldalon).

Wolfegg gróf, örökös étekfogó vitte a birodalmi almát, jobbján Joseph von Hohenzollern örökös kamarás haladt a birodalmi jogarral, a bal szélén pedig Sinzendorf örökös kincstartó a koronával, végül mögöttük néhány lépéssel Michael Johann Althan gróf örökös pohárnok. Utánuk következett Lotaringiai Ferenc a baldachin alatt, aki mögött a lovas testőrség, a főudvarmester, a főistállómester, majd a gyalogos és a lovas testőrség parancsnoka zárta a koronázási menetet.

8.5.3. A templomi szertartás

A Szent Bertalan-templom kapujában a mainzi és a trieri érsek, az első kölni követ, valamint a teljes egyházi segédszemélyzet fogadta az érkező római királyt. Ferenc leszállt a lováról, majd a templomba való belépéskor a mainzi érsek meghintette őt szentelt vízzel és Isten áldását kérte rá. Ezután trombita- és dobszó mellett a koronázási menettel érkező követek, miniszterek, hercegek stb. elfoglalták helyüket a templomban. Ferenc pedig a fogadására kivonult egyháziakat követve az oltár előtt három lépcső magas állványon felállított, baldachinnal fedett imaszékhez lépett. Mögötte a trieri érsek, a szász és a kölni első követ foglalt helyet. Az örökös hivatalnokok a koronázási jelvényekkel a kezükben Ferenc két oldalán sorakoztak: jobbra Pappenheim örökös marsall a karddal és Hohenzollern örökös kamarás a jogarral, balra Wolfegg örökös étekfogó a birodalmi almával és Sinzendorf örökös kincstartó a koronával. Az örökös pohárnok, Althan gróf – akinél nem volt semmilyen jelvény – középen, a császári imaszék előtt állt meg.⁴⁸⁸

Az antifóna eléneklése után a trieri érsek és a kölni első követ az oltárhoz vezette Ferencet, aki egy párnára térdelt le, így hallgatta végig a litániát. Utána visszakísérték az imaszékéhez, és ezután kezdődhetett meg ténylegesen is a mise. A császári kápolna énekesei adták elő a bevezető éneket, a *Kyriét* és a *Gloriát*, ami után a főkönyörgés következett. Ezt követően a császári főudvarmester levette Ferencről a házi koronát és azt a köpenyt, amelyben a templomba érkezett. A trieri érsek és a jelenlevő első választófejedelmi követek ismét az oltárhoz kísérték Ferencet, aki ott térdelve hallgatta meg a *Litanie de omnibus Sanctist*.

A litánia végeztével mindenki felállt, a mainzi érsek Ferenchez fordult és hat kérdést tett fel neki. (1) Akarja-e a szent katolikus apostoli hitet megtartani és igazságos módon megőrizni? (2) Akar-e az egyház és szolgálóinak védelmezője lenni? (3) Akarja-e az Isten által neki adományozott birodalmat elődei igazsága szerint kormányozni és védelmezni? (4) Akarja-e a királyság és a császárság jogait, igazságtalanul elszakított javait visszaszerezni, megtartani, és hűségesen, a birodalom és a császárság javára fordítani? (5) Akar-e a szegények és gazdagok igazságos bírása, az özvegyek és árvák védelmezője és gyámolítója lenni? (6) Akar-e a pápa és a római egyház iránt az őket megillető engedelmességgel és hűséggel viseltetni? Ferenc mind a hat kérdés után a „*volo*”, vagyis „*akarok*” feleletet adta. Ezután az oltárhoz ment, jobb kezének két ujját az Aachenből hozott birodalmi evangeliáriumra helyezve esküdött meg a

488 *Crönungs-Diarium*, 1746, 95 (202).

fenti ígéretek megtartására.⁴⁸⁹ Ekkor a mainzi érsek a templomban összegyűltekhöz fordult, és megkérdezte tőlük, elfogadják-e az uralkodót, alávetik-e magukat neki, hűséggel szolgálják-e őt? A jelenlevők beleegyezésük jeléül így kiáltottak: „*Fiat! Fiat! Fiat!*” (Úgy legyen!) A koronázás szemtanúi ezzel a közfelkiáltással (*acclamatio*) szimbolikusan az egész birodalom nevében ismerték el uruknak az új császárt.⁴⁹⁰

Ferenc ismét letérdelt az oltárnál, és a mainzi érsek elmondta az ilyenkor szokásos áldást. Számos bibliai példát hozva (Dávidét, Salamonét, Mózesét, Gedeonét stb.) kérte az Istent, hogy segítse uralkodását: ruházza fel erényekkel, hadd legyen bölcs, igazságos uralkodó; vegye őt védőpajzsa alá, engedje, hogy igazságos háborúiban győzedelmeskedjen. Virágozzanak az országai, népei tiszteljék, hogy boldogan és békében uralkodhasson felettük. Adjon neki hosszú életet, sok gyermeket.

Az áldás után következett a koronázási ceremónia egyházi szempontból legfontosabb momentuma, a katekumenek olajával történő felkenés. Tradicionálisan a főudvarmester, a főkamrás és a brandenburgi választófejedelem, illetve az ő első követe segített szabaddá tenni a király felső testét a felkenéshez. 1745-ben – mint már többször volt róla szó – II. Frigyes és követei távolmaradtak a szertartástól, így őket ebben a helyzetben is az örökös kamrás, Hohenzollern gróf helyettesítette. Mivel neki normál esetben a birodalmi jogart kellett volna tartania, az uralkodói pálcát most az oltárra helyezte. Miután a megfelelő ruhadarabok lekerültek Ferencről (és parókáját is megemelték kissé), a mainzi érsek felkenste őt a szent olajjal: először a feje tetején, majd a mellkasán, a két váll közötti részen, végül a jobb alkarján. A mainzi érsek minden testrész megkenésénél külön elmondta, hogy „*Királyrá kenlek fel a szent olajjal, az Atya, a Fiú és a Szentlélek nevében. Ámen.*” Legvégül megkent Ferenc tenyerét is, „*ahogy Sámuel királyrá kente Dávidot*”.⁴⁹¹ A felkenés után tiszta kendőt hoztak, és szárazra törölték az olajjal megkent testrészeket.

A felkenés után Ferencet a választási kápolnába vezették, ahol egy aranybrokáttal bevont székbe ültették. Behaim nürnbergi követ felsegítette a harisnyát és a cipőt. A további ruhadarabok felvételének megkönnyítése érdekében a főkamrás levette Ferencről az Aranygyapjas Rend jelvényét és a parókát. Behaim és a főkamrás ráadták Ferencre a dalmatikát, amelyet Richecourt gróf⁴⁹² gombolt be hátul. Ők hárman, illetve egy másik nürnbergi küldött, Welser segítették fel az albát, majd a szintén nürnbergi Volkamer nyújtotta át a cingulumot a dalmatika és az alba rögzítéséhez. A főkamrás és Richecourt tették a stólat Ferenc nyaka köré. Visszakerült az Aranygyapjas Rend jelvénye és a paróka is – Ferenc pedig visszatért az oltárhoz, és annak legalsó lépcsőjére térdelt le.⁴⁹³

A császári hatalmi jelvények átadásához Ferenc mögött a trieri érsek és a többi választófejedelem első követe sorakozott fel. A mainzi érsek újabb imában kérte Ferencre az Úr áldását, hogy uralkodása hosszú, békés és dicsőséges legyen, és ha

489 *Crönungs-Diarium*, 1746, 97–98 (204–205).

490 Az *acclamatio*t lásd *Crönungs-Diarium*, 1745, 98 (205).

491 *Crönungs-Diarium*, 1746, 100 (207).

492 Emmanuel de Nay, Richecourt gróf (1697–1768), lotaringiai származású tanácsos, aki a Toscanai Nagyhercegség kormányzásában volt Lotaringiai Ferenc segítségére, az 1750-es években a toscanai régenstanács elnöke volt. A ceremóniában való – nem túl jelentős – részvételét az indokolhatta, hogy Ferenc legmagasabb címét biztosító Toscana is megjelenjen a reprezentáció szintjén az eseményekben. Ugyanígy Toscana reprezentációját szolgálhatta a korábban említett, a Habsburg koronára és Ferenc köpenyére erősített egy-egy firenzei drágakő is.

493 *Crönungs-Diarium*, 1746, 101 (208).

kell, felül tudjon kerekedni ellenségein. A prefáció után a trieri érsek és a kölni első követ elhozta az oltárról Nagy Károly aacheni szablyáját, kihúzták a hüvelyéből és Ferenc kezébe adták.⁴⁹⁴ Eközben a mainzi érsek az „*Accipe gladium...*” („*Vedd a kardot...*”) kezdetű áldást kezdte el mondani, és amikor az „*Accingere gladio tuo...*” („*Kösd fel a kardodat...*”) részhez ért, Ferenc átadta a kardot az első szász követnek. Ő visszatette a kardot a hüvelyébe, majd Wurmbrand első cseh és Seinsheim első bajor követ segítségével felővezte vele Ferencet. Utána a kórus vezetője felsegítette Ferencre a császári kesztyűket. Ekkor a mainzi érsek a királyi hatalmat jelképező gyűrű⁴⁹⁵ húzta fel Ferenc ujjára, amely gyűrűnek arra is emlékeztetnie kellett a császárt, hogy az igaz hittel megpecsételték, és hogy a koronázás napján nemcsak egy királyság és egy nép uralkodója lett, hanem a kereszténység védelmezője és megtartója is.⁴⁹⁶ Ezután vette át Ferenc a jogart a jobb, majd a birodalmi almát a bal kezébe. A „*Vedd el az erény és az igazság pálcáját...*” kezdetű áldás elhangzása után Ferenc a visszaadta a jogart az örökös kamarásnak, a birodalmi almát pedig az örökös étékfogónak. Utána a nürnbergi városi követek léptek az oltár mellé odakészített palásthoz, és Ferenc vállára helyezték, mellkasán összekapcsolták. Végül a mainzi érsek, a trieri érsek és Hohenzollern első kölni követ léptek Ferenchez, és hárman együtt helyezték a fejére a császári koronát.⁴⁹⁷

Miután a korona felkerült Ferenc fejére, a trieri érsek és az első kölni követ odavezette őt az oltárhoz, ahol ujját az aacheni birodalmi evangeliáriumra helyezve először latinul, majd németül tette le a szertartáskönyvben előírt koronázási esküt.⁴⁹⁸ Utána dob- és trombitaszó mellett visszakísérték Ferencet a székéhez. A mise ekkor folytatódott tovább, elénekelték az evangéliumot. A trieri érsek hozta az oltártól az evangeliáriumot, amelyet csókra nyújtott Ferencnek. A császári kápolna énekesei énekelték el a *Credót* és az *Offertóriumot*, utóbbi alatt császár és az egyháziak áldozáshoz járultak.

Ezután következett a király, illetve császár trónra ültetése, az intronizáció. Ferencet az imaszéktől a mainzi és a trieri érsek, az első választófejedelmi követek, az örökös hivatalnokok és a koronázás során segédkező egyháziak kísérték oda a trónhoz. Ez a trón az aacheni Nagy Károly-féle trónt helyettesítette, miután a koronázásokat már nem Aachenben tartották. Az intronizációt a mainzi érsek áldása kísérte, amelyben hangsúlyozta, hogy Ferenc nem örökléssel vagy atyja jogán, hanem a választófejedelmek szavazatainak és Isten rendelésének köszönhetően lépett trónra.⁴⁹⁹ Utána a mainzi érsek Ferenc elé lépett, és az egész választófejedelmi kollégium nevében gratulált neki, amit Ferenc rövid köszönő beszéde követett. Ezután felcsendült Szent Ambrus himnusza, miközben zúgtak a harangok, elsütötték a város ágyúit, szóltak a trombiták, peregték a dobok, a templom előtt pedig az emberek üdvívalgásban törtek ki. Ezt követően a két érsek és az első kölni követ visszavonultak a sekrestyébe, ahol

494 *Crönungs-Diarium*, 1746, 106 (213).

495 Gyűrű nem volt a birodalmi koronázási jelvények között, így a szertartás során használt gyűrűről részletesebb leírást nem is közölt a diárium. Csak annyit írt róla, hogy a ceremóniamester egy arra kijelölt gyűrűt adott át a mainzi érseknek. *Crönungs-Diarium*, 1746, 107 (214).

496 *Crönungs-Diarium*, 1746, 107 (214).

497 *Crönungs-Diarium*, 1746, 108 (215).

498 *Crönungs-Diarium*, 1746, 109 (216).

499 *Crönungs-Diarium*, 1746, 112 (219).

a két érsek levetette egyházi öltözékét és felvette választófejedelmi ornátusát.

Eközben a templomban a *Te Deum* alatt sor került az ünnepélyes lovaggá ütésekre. A lovaggá avatandó személyek neveit a választófejedelmek terjeszthették elő, mindenki legfeljebb tizenkét nevet adhatott meg. A császári udvarnak külön előterjesztési joga volt, így Bécs részéről 1745-ben végül – a császári és a cseh választófejedelmi listán szereplőket is számolva – összesen 27 személyt ütöttek lovaggá. A 12 fős keretet csak a mainzi és a trieri érsek használta ki, a koronázástól távol maradó pfalzi és brandenburgi választófejedelmi udvar pedig természetesen a lovaggá ütéshez sem adott meg névsort. A választófejedelmek listáit a koronázás előtti napon, tehát október 3-án kellett eljuttatni a mainzi direktóriumnak, ahol egy összesített specifikációt készítettek, amelyet megküldtek a birodalmi alkancellárnak, Rudolf Joseph von Colloredo-Waldsee grófnak (1706–1788).⁵⁰⁰

I. Ferenc összesen 77 lovagot avatott fel koronázása alkalmával.⁵⁰¹ Az előbb említett specifikációról a császári lovas testőrség parancsnoka szólította egyenként ábécérendben az avatandókat. Egy 1452-es hagyomány alapján elsőként mindig a Dalberg család egyik tagját kellett lovaggá ütni,⁵⁰² ez a személy 1745-ben Friedrich Anton Christoph von Dalberg (1709–1778) wormszi kamarás volt. Utána a császári és cseh részről előterjesztett lovagok következtek, közöttük Batthyány III. Ádám (1703–1782) és Bánffy Dénes (1723–1780). A további avatandók a választófejedelmek rangsorrendjében következtek, vagyis először a mainzi, aztán a trieri, a kölni, a bajor, a szász, végül pedig a hannoveri lovagok. Ferenc az első szász választófejedelmi követből, Schönberg gróftól vette át Nagy Károly kardját a lovaggá ütéshez. Akit a testőrparancsnok szólított, felléptek a trón állványára, letérdeltek a császár előtt, aki kétszer megérintette jobb vállukat Nagy Károly kardjával.

8.5.4. Menet a Römerhez

A lovaggá ütés világi ceremóniájával véget ért a koronázás templomi része. Amikor a mainzi és a trieri érsek, valamint a kölni első követ visszatért a sekrestyéből választófejedelmi öltözkében, illetve a talárban, indulhatott a menet vissza a Römerhez. A templomot az északi, a Pfarreisenre (mai Domplatz) nyíló kapun keresztül hagyták el. Amikor kiléptek, megkongatták a harangokat és száz ágyúlövést adtak le. A menet egy ún. hídon haladt a templomból a Römerig.⁵⁰³ A német nyelvű forrásokban

500 Colloredo birodalmi alkancellári megbízatásának kezdetére vonatkozóan az életrajzi lexikonok egymásnak ellentmondó adatokat tartalmaznak. Az ADB (Band 4, 1876, 421.) szerint Colloredo a cseh választófejedelmi követség tagja volt 1745-ben, és a birodalmi alkancellári tisztet csak elődje, Königsfeld 1746. október 7-i visszalépése után kapta meg. A NDB (Band 3, 1957, 329.) már 1745-re teszi Colloredo kinevezését, de napra pontosan nem adja meg a dátumot. A Wurzbach-lexikon (Band 2, 1857, 430.) szerint pedig Colloredót a füsseni béke (1745. április 22.) után 5 hónappal, tehát 1745 szeptemberében nevezték ki alkancellárrá. A Wurzbach-kötet is választófejedelmi követként (*Wahlbotschafter*) említi Colloredót, aki azonban a követi meghatalmazás szerint nem volt az (*Protocolla*, 1745).

501 A lovaggá ütöttek névsorát lásd *Crönungs-Diarium*, 1746, 113–115 (220–222).

502 MACEK, 2010, 89.

503 A *Wahl und Crönung* c. nyomtatvány szerint ez a híd a Römer előtt a magasba emelkedik, és lényegében ezen a hídon az első emeletre vonulnak be a menet tagjai (*Wahl und Crönung*, 1745, 58). Azt, hogy ezt az elképzelést a szerző komolyan gondolta, az is bizonyítja, hogy a nyomtatványhoz tartozó metszeten valóban az első emeletre vezet fel a híd. Az író valamit félreérthetett, mivel máshol nem találtam nyomát annak, hogy az emeleti ablakon keresztül jutnának be a menet tagjai a Römerbe. Egy ilyen „mutatvány” azért sem lehetett valószínű, mert a Römernek volt gyönyörű császárlépcsője (*Kaisertreppe*), tehát a méltó bevonulás az épületbe biztosított volt.

Brückének, azaz hídnak nevezik azt a lényegében kissé magasított műutat, amelyet a Szent Bertalan-templomtól a Römerig ácsoltak, és amelyet fekete, fehér és sárga posztóval vontak be.⁵⁰⁴ Ezen vonult tehát a koronázási menet a következő sorrendben:⁵⁰⁵ a birodalmi profosz;⁵⁰⁶ két Pappenheim-féle gyalogos testőr; Zinck birodalmi furir; a választófejedelmi követségek furirjai és szolgálói (*Livreé-Bediente*); a választókhoz, illetve első követeikhez tartozó apródok és nemes ifjak; császári és választófejedelmi miniszterek, generálisok, kamarások, lovagok, mögöttük a püspökök és prelátusok; a birodalmi grófok; a birodalmi hercegek (*Reichs-Fürsten*); a mainzi és trieri választói, illetve császári trombitások és dobosok; három herold; a mainzi érsek marsallja; Münchhausen báró, első hannoveri és Schönberg gróf, első szász követ; Seinsheim gróf, első bajor és Wurmbrand gróf, első cseh követ; Ingelheim gróf, első trieri követ. Utánuk következtek a birodalmi örökös hivatalnokok, azaz középen Wolfegg örökös étékfogó a birodalmi almával, jobbján Hohenzollern örökös kamarás a jogarral, balján Sinzendorf örökös kincstartó a Habsburgok házi koronájával, kissé mögöttük pedig Althan gróf, örökös pohárnok (üres kézzel). A következő a sorban Pappenheim örökös marsall volt a birodalmi kardot tartva. Utána következett öfelsége I. Ferenc császár a császári koronával a fején és császári ornátusban, följe ismét 10 frankfurti tanácsos tartotta a baldachint. Kicsit mögötte haladt jobbra a mainzi érsek választófejedelmi öltözetben, balra pedig Hohenzollern első kölni követ talárban, ők tartották a császári palást végeit. A császár két oldalán a császári gyalogos és lovas testőrség lépdelt. Utánuk következtek a második és harmadik választófejedelmi követek rangsorrendben. A menetet a mainzi és trieri választófejedelmi gárda zárta. A koronázási diárium megjegyzi, hogy Ferenc György trieri érsek egészségügyi okok miatt a koronázásról nem a Römerbe, hanem a szállására ment vissza, és a koronázási banketten sem vett részt.⁵⁰⁷

A trieri érseken kívül Mária Terézia sem csatlakozott az ünnepi menethez. Miután nagyanyjával, Krisztina Lujza braunschweig–wolfenbütteli hercegnővel (1671–1747) és sógornőjével, Lotaringiai Anna Saroltával (1714–1773) végignézte a templomi ceremóniát, hintóba ült, és gyorsan a Römerhez hajtatott. Itt az épület bal szárnyának, az ún. Limburg-háznak az egyik ablakából figyelte, ahogy férje a koronázási menettel visszatér a városházára. A diárium szerint, amikor meglátta közeledni Lotaringiai Ferencet egy fehér keszkenővel integetett neki, és maga is hangoosan kiáltotta: *Vivat!*⁵⁰⁸ Ez olyan emlékezetes momentum lehetett, hogy még Goethe is – aki természetesen csak az idősebbek elbeszéléséből hallhatta – beszámolt róla önéletrajzában: „*Mikor hitvese [ti. Ferenc] abban a furcsa maskarában tért vissza a székesegyházból, s mintegy Nagy Károly szellemeként jelent meg előtte, az uralkodó tréfásan fölemelte mind a ként kezét, és odamutatta a császárnénak az országalmát, a jogart meg az ősi kesztyűt, mire Mária Terézia szűnni nem akaró kacagásban tört ki, ezzel óriási öröme, épülésére szolgálva az egybegyűlt báméskodó tömegnek, mely*

504 Miután a „híd” szót ennek a magasított műútnak a leírására Decsy Sámuel is használja II. Lipót 1790-es magyar koronázásának leírásakor (Decsy, 1792, 573.), ezt a kifejezést fogom használni.

505 A menet tagjainak részletes felsorolását lásd *Crönungs-Diarium*, 1746, 118–119 (231–232).

506 Profosz: katonai és rendészeti feladatokat ellátó hivatalnok, tisz.

507 *Crönungs-Diarium*, 1746, 119 (232).

508 *Crönungs-Diarium*, 1746, 119 (232).

úgy érezte, méltónak találtatott rá, hogy a tulajdon szemével győződjék meg a keresztény világ első házaspárjának meghitt, bensőséges hitvesi viszonyáról. Mikor aztán a császárné férje üdvözlésére meglobogtatta zsebkendőjét, és hangos vivátot kiáltott feléje, a nép ujjongása, lelkesedése tetőfokra hágott, se vége, se hossza nem volt az üdvözlésnek.”⁵⁰⁹ Goethe a történetet valószínűleg kissé kiszínezte (vagy már eleve úgy mesélték neki), mert meglehet, hogy Mária Terézia integetve éljenezte férjét, de Ferenc aligha mutathatta oda neki a jogart és a birodalmi almát, mivel azt a menetben az örökös hivatalnokok vitték előtte.

Miután a koronázási menet visszaért a Römerhez, a hidat és az azt fedő posztót ingyen odaadták a koronázásra kisereglett frankfurtiaknak. A diárium kitér arra, hogy legtöbbször hatalmas fejtelenséget okozott, amikor a derék frankfurti polgárok elkezdtek széthordani a deszkákat és a posztó darabjait. Ennek megelőzésére a frankfurti magisztrátus igyekezett óvintézkedéseket hozni. A császári és a választófejedelmi gárdákból is többeket odarendeltek, hogy fenntartsák a rendet, amíg a polgárok elveszik jussukat a hídból és a posztóból.⁵¹⁰ Arról nem szól a fáma, hogy az intézkedés mennyire volt sikeres. Magát a Römert is eléggé megerősítették, az épület körül egy gránátos kompánia és a városi helyőrség tagjai vigyáztak a rendre, a Römer lépcsői mentén a császári és a szász svájci gárda, valamint a császári testőrség katonái sorakoztak, ahogy a folyosókon és később a lakomára kijelölt teremben is.

8.5.5. A koronázási lakoma

Amikor visszaért a Römerhez, Ferencet a választófejedelmi követek a tanácsterembe⁵¹¹ vezették, amelyet erre az alkalomra egyfajta pihenőszobává alakítottak át. A császári jelvényeket egy asztalra helyezték, majd a választói követek maguk is visszavonultak egy rövid pihenőre. Ferenc ezt a kis időt használta ki arra, hogy ismét találkozhasson feleségével, és megköszönje neki a hangos éljenzést. Ám hamarosan indulnia kellett, hogy elrendelje a lakomához a termék előkészítését és az asztalok megterítését. A bankett előtt azonban hátra volt még az egyik leglátványosabb rituálé: a választófejedelmi főhivatalok hagyományos teljesítése.

A lakoma a germán idők óta fontos részét képezte a koronázásoknak, a kora újkorban pedig lényegében alkotmányjogi eleme volt az uralkodó tágabb értelemben vett intronizálásának.⁵¹² A közös étkezéseknek megvolt a maguk rituáléja, és egészen Karoling-kor óta a résztvevők közötti szövetséget, társadalmi kötődést és politikai bizalmat fejezte ki.⁵¹³ A lakomán a legelőkelőbb urak teljesítettek szolgálatot étkefogóként, pohárnokként stb., majd szolgálatukért a királytól ajándékot kaptak – általában a feladatuk teljesítéséhez szükséges díszes és értékes eszközöket. A Szent Római Birodalomban a főhivatalokat a világi választófejedelmek viselték, a császárkoronázások alkalmával nekik kellett rövid szimbolikus szolgálatot teljesíteniük a közös étkezések megkezdése előtt. hivatalok szimbolikus teljesítésére.

509 GOETHE, 1981, 178–179.

510 *Crönungs-Diarium*, 1746, 119 (232).

511 *Wahl-Consultations-Zimmer*, feltehetően a mai Kurfürstensaal, *Crönungs-Diarium*, 1746, 119–120 (232–233).

512 A szűkebb értelemben vett intronizáció, a trónra ültetés a templomi szertartás során már megtörtént.

513 STAHL, 2006, 282.

A feladatok tartalmát a szokásjog alapján az 1356-os *Aranybulla* rögzítette. A 23. *capitulus* szerint az udvari ünnepeken a lakomának helyt adó épület előtt egy nagy zabrakást kell felhalmozni, akkorát, hogy egy lónak egészen a szügyéig érjen. A birodalmi főmarsalli hivatalt viselő szász herceg lovon léptet a halomhoz, egy 12 márka súlyú ezüst korsóval merít a zabból, és odaadja egy szolgálonak, hogy vigye be az épületbe. Ezzel szimbolikusan gondoskodik a királyi istállókról. Majd a zabrakásba beleszúr egy ezüst pálcát, ellovagol, a zabot pedig helyettese, az örökös marsall szétosztja az összesereglettek között.⁵¹⁴ Ezután a brandenburgi örgrófnak, a birodalmi főkamárnak kellett érkeznie lovon, kezében egy vízzel teli ezüst tállal és egy szép kéztörölő kendővel. Leszáll a lóról, odamegy a császárhoz és kézmosáshoz nyújtja neki a vizet és a kendőt.⁵¹⁵ A következő a pfalzi palotagróf, birodalmi főetekfogó volt, aki kezében négy – nem elírás, négy – étellel teli tányért tartva lovagol az épülethez, és miután leszáll a lóról, a császár elébe helyezi azokat.⁵¹⁶ Végül a cseh király, a birodalmi főpohárnok léptet a lakoma helyszínére, kezében egy letakart, bor és víz elegyét tartalmazó kupát tart. Ő is bemegy a császárhoz, átadja neki a kupát; a császár tehát a főpohárnoktól kapja első korty italát.⁵¹⁷ Ezek a szimbolikus cselekvések azt jelentették, hogy a császár és a választófejedelmek között egyfajta szerződés, kölcsönös kötelezettségvállalás, politikai és védelmi szövetség, hűbéri kapcsolat jött létre, a választók elismerték uruknak a császárt.⁵¹⁸

Az *Aranybullában* leírtakhoz képest némileg változott a helyzet a 18. század közepére a főhivatali kötelességek ellátását illetően. Amikor a harmincéves háború idején Pfalz választófejedelemségét minden „tartozékával” Bajorországnak adományozták, a főetekfogói főhivatalt is átadták. A vesztfáliai béke visszaállította ugyan a pfalziak választófejedelemségét, ám a főetekfogói hivatal – a pfalziak minden tiltakozásának ellenére – a bajoroknál maradt. Pfalz kárpótlásként a főkincstartói hivatalt kapta meg, az ehhez társuló feladat pedig az volt, a koronázási lakoma előtt pénzt szórjon az összesereglett frankfurtiak közé.

A főhivatalok teljesítését illetően más változás is bekövetkezett azonban 1745-re. A középkorban és a kora újkor első felében a főhivatalok személyes teljesítése kiváltságnak számított. Ha egy választófejedelem nem tudott részt venni a koronázáson és így a lakomán sem, akkor az ún. örökös hivatalnok – örökös marsall, örökös pohárnok stb. – helyettesítette őt. Az idő múlásával azonban az uralkodó személyes szolgálatának vonzereje csökkent, az olykor európai hatalmi tényezővé emelkedő választófejedelmek egyre kevésbé vettek részt a lakoma rituáléjában. Különösen azon választóknak esett volna nehezebb egy ilyen szimbolikus cselekvéssel nyíltan elismerni a császártól való függésüket, akik a Szent Római Birodalmon kívüli szuverén államoknak is uralkodói voltak. Remek példa erre II. György hannoveri választófejedelem, aki nem mellesleg a Brit Birodalom királya volt, de hasonló cipőben járt II. Frigyes porosz vagy III. Ágost lengyel király is. Ahogy a választók egyre inkább „kivonultak” a lakoma szertartásából, a közös étkezés jogi jellege és szimbolikus je-

⁵¹⁴ *Aranybulla*, 1356, 23. *cap.*, 1. §.

⁵¹⁵ *Aranybulla*, 1356, 23. *cap.*, 3. §.

⁵¹⁶ *Aranybulla*, 1356, 23. *cap.*, 4. §.

⁵¹⁷ *Aranybulla*, 1356, 23. *cap.*, 5. §.

⁵¹⁸ STAHL, 2006, 282.

lentése is elhalványodott, a 18. században pedig már a lakomáknak elsősorban a reprezentatív funkciója domborodott ki.

A nagyteremből,⁵¹⁹ amelyben a lakomát rendezték, öt ablak nyílt a Römer előtti térre, a császár és a választófejedelmi követek innen nézték végig a főhivatalok teljesítését. Jobb kéz felől az első ablakba a mainzi érsek, illetve a trieri és a kölni érsek első követe állt, a másodikba Ferenc egymaga. A harmadik és középső ablakot nem lehetett nézelődésre használni, mivel a belső részen közvetlenül e mögött állt a megterített császári asztal. A negyedik ablakból a cseh és a bajor első követ, az ötödikből a szász és a hannoveri első követ figyelte az eseményeket. Elsőként tehát Pappenheim gróf, örökös marsall szállt fel a lovára, trombitaszó és dobpergés mellett és néhány császári testőr és svájci gárdista kíséretében a téren felhalmozott zabrakáshoz léptetett, az ezüst korsót telemerítette zabbal, majd átadta a birodalmi szállásmesternek, aki a zabot bevitte a Römerbe. Az örökös marsall szintén visszament a Römerhez. A következő Joseph von Hohenzollern gróf, örökös kamarás volt a sorban, aki szintén lovon, zeneszóra és testőri kísérettel haladt át a téren távolabb felállított, fehér terítővel fedett asztalhoz, amelyre elő volt már készítve egy ezüst tál és vizeskancsó, valamint a tiszta kéztörölő kendő. Az örökös kamarás magához vette ezeket, visszatért a Römerbe, és felvitte a tálat, a kancsót és a kéztörölőt a kézmosáshoz Ferencnek. Joseph Franz von Truchseß-Wolffegg grófot, örökös étékfogót szintén testőrök kísérték zeneszóra a téren felállított alkalmi konyhához. Itt már jó két napja sütöttek egy hatalmas ökröt – kellett is ennyi idő, hiszen az ökröt általában megtöltötték sertés-, ürü- és őzhússal, malacokkal, kacskákkal, foglyokkal, szárcsákkal, libákkal, tyúkokkal, kakaókkal és kolbásszal.⁵²⁰ Az étékfogó hasított egy darabot az ökörből, ezüst tányérra tette, és bevitte a Römerbe a császári asztalra. Ezután az örökös pohárnok, Althan gróf szállt lóra, kíséretével a téren levő asztalhoz vonult, amelyre oda volt készítve egy bor és víz elegyével megtöltött ezüst kupa. Althan gróf ezt vitte be a Römerbe, és felvitte Ferenc asztalára. Ekkor következett a sorban a frankfurtiak által talán leginkább várt személy, Prosper von Sinzendorff gróf, örökös kincstartó, aki kifejezetten a koronázás alkalmára veretett arany és ezüst pénzeket szórt szét a Römer előtt tolongók között. A diárium metszetet is közöl a szétszórt koronázási érméről, amelyeknek egyik oldalán a császári korona alatti felirat tudatja, hogy 1745. október 4-én Ferenc választott római királyt megkoronázták, másik oldalán egy talapzaton egymáson keresztbe fektetve látható a jogar és a kard, felettük a császári korona, az érme szélén pedig Ferenc latin jelmondata, a „[pro] deo et imperio” (*Istenért és a birodalomért*) fut körbe.⁵²¹

Talán túlzás nélkül állítható, hogy a főhivatalok teljesítése után a Römer előtti téren eluralkodott a kaosz. Az is a tradíció része volt ugyanis, hogy a „maradékot” a népnek hagyják ott szabad prédául. A diárium megemlíti, hogy a téren a koronázás alkalmából felállítottak egy kétfejű sast formázó szökőkutat is, amelyiknek egyik csőréből fehérbor, a másikkól vörösbor spriccelt.⁵²² A frankfurtiak így nemcsak a meg-

519 „In dem grossen Saal”, *Crönungs-Diarium*, 1746, 120 (233). A második emeleten található tágas terem, amelyet éppen a benne rendezett lakomák után neveztek el később *Kaisersaal*-nak.

520 STAHL, 2006, 284.

521 *Crönungs-Diarium*, 1746, 121–122 (234–235).

522 *Crönungs-Diarium*, 1746, 122 (235). Goethe a II. József koronázásáról szóló, népszerű leírásában szintén megemlíti a kétfejű sas formájú szökőkutat (GOETHE, 1981, 176–177). Azt is írja, hogy az örökös pohárnok a szökőkútból viszi a bort a császári asztalra (GOETHE, 1981, 181.), ami azért érdekes, mivel a diárium egy asztalon előkészített, vízzel elegyített bort tartalmazó

maradt zabért és ökörhúsért, hanem a borokért is megküzdhettek. A derék polgárok pedig mindent elkövettek, hogy valamilyen relikviát szerezzenek a koronázásról, az ökörsütéshez használt, fából ácsolt konyha darabjait is az utolsó szögig elhordták. Goethe II. József 1764-es koronázása kapcsán vetette papírra szemléletes leírását az eseményekről: „Azért persze ezúttal is megestek a régi gonosz tréfák, hogy mihelyt valaki felpakolt egy zsák zabot, a másik lyukat vágott belé, s más efféle kópéság. (...) Az efféle ünnepség rendszerint veszélyes és ijesztő mozzanattal végződik; így most is valóban félelmetes látvány volt, mikor magát a deszkából rótt konyhát bocsátották közprédául. A tetőn abban a pillanatban nyüzsgtek az emberek, noha senki se tudta, hogyan jutottak oda fel; kitépték, és lehajították a deszkákat, s a távolból igazán azt kellett, hinni, minden szál deszka agyoncsap egy-két ostromlót. Szempillantás alatt szétszedték a tetőt, egyesek már a gerendákat feszegették, hogy azokat is kiemeljék eresztékeikből: néhányan még odafenn mászkáltak, mikor lenn már elfürészelték a tartópilléreket, és az egész váz ide-oda ingott, minden pillanatban beomlással fenyegetett. Érzékenyebb idegzetűek elfödtek szemüket, s mindenki súlyos szerencsétlenségre volt elkészülve...”⁵²³ Nincs okunk feltételezni, hogy más koronázási lakomák alkalmával a frankfurtiak kevésbé voltak furfangosak és elszántak a koronázási „emlékek” begyűjtésében.

Amíg a frankfurtiak a Römer előtt vetélkedtek a koronázási „emléktárgyakért”, városházán megkezdődött a lakoma tényleges előkészítése. Ferenc röviden visszavonult a pihenőszobába, miközben Pappenheim örökös marsall a koronázáson megjelent birodalmi grófokat a konyhába irányította. A koronázási lakomán ugyanis 49 erre kijelölt birodalmi gróf⁵²⁴ szolgálta fel az ételeket természetesen Wolffegg örökös főtékefogó irányítása alatt. Az édességek között voltak olyan nagy és nehéz darabok is, amelyeket egy ember nem is bírt el, így négy személynek kellett a konyhából a terembe felvinni.⁵²⁵

A terem berendezését az *Aranybulla* előírásainak megfelelően kellett kialakítani. A császár és minden egyes választófejedelem számára külön asztalon kellett teríteni. A császári asztal helye középen volt, és az asztalnak 6 lábbal kellett magasabbnak lennie a többi (választófejedelmi) asztalhoz képest, illetve ha a császárné/ királyné jelen volt a banketten, akkor az ő asztala három lábbal volt alacsonyabb a császárénál.⁵²⁶ Az *Aranybulla* szerint a választófejedelmek asztalait a császár mellett két oldalon kellett elhelyezni. A császár jobbján, hozzá legközelebb foglalt helyet a mainzi érsek, mellette a cseh király és a pfalzi gróf, a császár balján, hozzá legközelebb ült a kölni érsek, mellette a szász herceg és a brandenburgi örögróf, a császárral szemben pedig a trieri érsek. A választófejedelmi kollégiumba később bekerülő bajor herceg helye a cseh király és a pfalzi gróf között volt, a braunschweig–lüneburgi her-

kupát emleget, és ugyanezt írja az 1790-es diárium is.

523 GOETHE, 1981, 182–183.

524 A birodalmi grófok listáját lásd: *Crönungs-Diarium*, 1746, 122–124 (235.; 240–241 [236–239. pdf lapokon metszetek láthatók, amelyek a diárium számozatlan oldalain vannak]). A birodalmi grófokat 4 csoportba, a wetterauiba, a sváába, a frankba és a vesztfáliába sorolták be. Ez a beosztás minden bizonnyal a fejedelmi kollégiumban található 6 kúriára vezethető vissza. Az egyéni szavazattal nem rendelkező egyházi és világi rendeket két egyházi és négy világi kúriába sorolták be, a négy világi a wetterau, a sváb, a frank és a vesztfáliai nemesi tábla volt.

525 *Crönungs-Diarium*, 1746, 124 (241).

526 *Aranybulla*, 1356, 28. cap., 1–2. §.

cegé pedig a brandenburgi örgróf mellett, az asztal végén.⁵²⁷ A koronázási diáriumban közöltek egy metszetet⁵²⁸ is a lakomáról, amelyen jól látszik az asztalok közötti (talán azért nem egészen 6 lábnyi) szintkülönbség, valamint az is, hogy a teremben a birodalmi hercegek számára is megterítették egy asztalt, amely még a választói asztalokhoz képest is alacsonyabb volt nagyjából egy lépcsőnyivel. A kép tanúsága szerint összesen 7 választófejedelmi asztalt állítottak fel, ami kettővel kevesebb a szükséges mennyiségnél. A metszethez tartozó magyarázatból⁵²⁹ kiderül, hogy a brandenburgi és a pfalzi választónak nem volt asztala, bizonyára azért, mert nem vettek részt a koronázáson. Ám a legtöbb választófejedelmi asztalt hiába terítették meg, senki sem evett róluk, mivel a koronázási lakoma volt az egyetlen esemény, ahol senki, még a szabályos meghatalmazással ellátott követek sem helyettesíthették urukat. Miután a gyengélkedő trieri érsek sem vett részt a koronázási lakomán, csak a mainzi érsek foglalhatta el helyét az asztala mellett.

Érdekes adalék, hogy Mária Terézia nem férjével és a választófejedelmekkel együtt étkezett, pedig akár császárnéként, akár választófejedelemként csatlakozhatott volna a lakomához. Ehelyett a terem egyik sarkában kialakított szeparében foglalt helyet, ahonnan belátta az egész helyiséget.⁵³⁰ A dolog hátterében valószínűleg az állhatott, hogy Mária Terézia inkognitóban ment Frankfurtba, vagyis nem tartott igényt a rangjának egyébként kijáró megtiszteltetésekre. Mivel igen határozottan utasította el a császárné-koronázást, logikus döntés volt, hogy nem vett részt császárnéként a banketten. Inkognitóban természetesen a választófejedelmi rangtól is eltekintettek, és minden ehhez kapcsolódó feladatot és kötelezettséget az első cseh követre és az örökös pohárnokra bízta. Ez a lépés is érthető, hiszen nem mindenki értett egyet az-azal, hogy Mária Terézia lehet-e választófejedelem. Ráadásul korábban nem volt arra precedens, hogy egy asszony teljesítette volna a választófejedelmi feladatokat, így ha Mária Terézia aktívan ki akarta volna venni a részét ezekből, bizonyára nem kevés protokolláris bonyodalmat okozott volna a ceremóniamestereknek.

A császári és választófejedelmi asztalokhoz saját tálalóasztal is tartozott, amelyet *büfének* (*Buffet*) neveztek. A kredencnek is nevezett bútorok a 14. század óta állandó tartozékai voltak az uralkodói lakomák színhelyeinek, és főleg az értékes edényeket, evőeszközöket zárták el bennük. A 16. századtól a funkció megváltozott, mivel a tálalóasztalok elsősorban a reprezentációt szolgálták. A 18. századtól a büfék egyre magasabbra törtek, a finoman megmunkált tányérok, értékes evőeszközök, reprezentatív tálak sokszor egészen a plafonig sorakoztak.⁵³¹ Ez a tendencia illeszkedik abba a korábban már említett folyamatba, amelynek során a koronázási lakomák jogi aktus jellegüknek fokozatos elhalványodásával elsősorban reprezentatív eseményekké változtak.

A császári ornátusban megjelenő Ferencet a mainzi választó és a választófejedelmi követek kísérték az asztalához, az örökös hivatalnokok a felségjelvényeket hozták egy-egy párnán. Az asztalnál Althan örökös pohárnok levette Ferenc fejéről a

527 MACEK, 2010, 101–102.

528 *Crönungs-Diarium*, 1746, számozatlan oldalak a 124. oldal mögött (pdf: 243–244).

529 *Crönungs-Diarium*, 1746, 125 (246).

530 *Crönungs-Diarium*, 1746, 125 (246).

531 MACEK, 2010, 102.

koronát, és egy erre a célra elhelyezett kis asztalkára rakta rá nem messze a császártól. A mainzi érsek jobbján Ingelheim első trieri, balján Hohenzollern első kölni követtel a császári asztalhoz lépett, és elmondta az asztali áldást. Ekkor behozták a császári pecsétet egy ezüst pálcán, a pecsétet a mainzi érsek, birodalmi főkancellár leoldotta és Ferenc elé helyezte, de Ferenc azonnal vissza is adta neki. Az érsek a pecsétet a nyakába akasztotta, és egészen a lakoma végéig viselte. Néhány nappal a koronázás után a császári pecsétet elküldték Colloredo birodalmi alkancellárnak megőrzésre. Az ezüst pálcát, amelyen a pecsétet behozták az érsek megtarthatta emlékébe, és hasonlóképpen az örökös hivatalnokok is megkapták ajándékképpen a feladatuk ellátásához szükséges tárgyakat (az örökös marsall a zabból való merítéshez használt korsót, az örökös kamarás a kézmosáshoz vitt tálat, a főétekfogó az ezüst tányért, a főpohárnok az ezüst kupát).⁵³²

Miután a mainzi érsek nyakába akasztotta a birodalmi pecsétet, megkezdődhetett a lakoma, amelyről a koronázási diárium igen szűkszavúan számol be. Az kiderül, hogy a fogások felszolgálásában a már említett birodalmi grófok, örökös hivatalnokok, illetve a birodalmi fejedelmek asztalánál különböző udvari szolgák segítettek, de semmi nem derül ki arról, pontosan mit szolgáltak fel. Korábban már írta a diárium, hogy bizonyos édességeket csak négy ember bírt el, ezért feltételezhetjük, hogy ez alkalommal is felszolgáltak olyan „cukrászati műalkotásokat” (*Galanterie-Speisen*), amelyek akár 6 láb magasak is lehettek, építményeket, hatalmi szimbólumokat formáltak meg, és valószínűleg inkább az emberek szemét gyönyörködtették, és nem üres hasukat töltötték meg.

A lakoma végzetével, amikor Ferencnek ismét tálat és kéztörölt nyújtottak a kézmosáshoz, megint felharsantak a trombiták, peregték a dobok. Utána Althan örökös pohárnok helyezte vissza Ferenc fejére a császári koronát, majd a császár, a mainzi érsek és az első követek is visszavonultak a Römeren belüli szobáikba. Hamarosan indult a menet a császári szállásra, amely azonban jóval visszafogottabb volt, mint a templomba vagy a Römerhez induló menet. Az elején a világi választók első követeinek hintói mentek, őket az örökös hivatalnokok követték lóháton a birodalmi felségjelvényekkel. Utánuk a trieri első követ kocsija érkezett, majd a császári hintó, a menetet pedig a mainzi érsek és az első kölni követ hintója zárta. A császári rezidencián a mainzi érsek és az első választófejedelmi követek egészen a szobájáig kísérték I. Ferencet, előttük az örökös hivatalnokok vitték a felségjelvényeket. A szobánál az érsek, a követek és az örökös hivatalnokok búcsút vettek Ferentől, majd ők is visszatértek a szállásukra.⁵³³

A császár visszavonulásával azonban nem mindenki számára fejeződött be a nap. Miután I. Ferenc távozott a Römerből, a nagyteremben két hatalmas asztalt terítették meg, amelynél ezúttal a birodalmi grófokat látták vendégül. Még a koronázási lakomával párhuzamosan a városi tanács üléstermében az aacheni és a nürnbergi városi küldöttségeket, valamint a frankfurti magisztrátus néhány tagját vendégelték meg a császár költségére.⁵³⁴ A nürnbergi követek nem mulatozhattak sokáig, mivel még I.

532 *Crönungs-Diarium*, 1746, 124 (241).

533 *Crönungs-Diarium*, 1746, 126 (247).

534 *Crönungs-Diarium*, 1746, 127 (252).

Ferenc előtt kellett a császári szállásra érniük, hogy a felségjelvények visszavételéhez előkészítsék a ládákat és a kocsikat. Ferenc a mainzi érsek és a követek távozása után vette le a koronázási ruhadarabokat és a koronát, amelyeket a többi felségjelvénnyel együtt az egyik szobában gyűjtöttek össze. Itt pakolták vissza őket ládáikba, amelyeket hatlovas hintókon és testőri kísérettel szállítottak vissza a nürnbergi deputáció szállására.

Sötétedés után Frankfurt ismét díszkilágításba borult. A diárium hosszan ecseteli a mainzi érsek szállása (és még a szomszédos épületek) előtt felállított diadalkaput,⁵³⁵ amely a leírás szerint 180 láb (kb. 51 m) és 60 láb (kb. 17 m) magas volt. Az építmény közepén a császár ült egy 8 lépcső magas trónon, fentről egy angyal hozta lefelé neki a koronát és a jogart. A császár két oldalán egy-egy pajzs volt látható, jobb oldalon egy angyal hozott koronát, amelyet egy kétfejű sas is megfogott az egyik lábával. A másik pajzs egy kezet ábrázolt, amely egy jogarral egy villámot tartó kétfejű sasra mutatott. A diadalkapu elé egy szökőkutat építettek, amelyen Ostein mainzi érsek keze hajtotta fel a vizet, megpörgetve a mainzi címerben látható kereket. Természetesen más előkelő személyek, a követségek tagjai, esetenként még a tehetősebb frankfurti polgárok is díszítették házaikat különféle világítással. A kiadó taktikusan arról a díszkilágításról közölt kétoldalas metszetet, amellyel ő maga köszöntötte a császárt a koronázás alkalmából.

8.6. Az eskütétel

Hátra volt még egy fontos ünnepélyes aktus, a városi tanács és a polgárok eskütétele az új császárnak. A ceremónia időpontját október 11-re tűzték ki. Természetesen azért a koronázási utáni napok sem teltek tétlenkedéssel. I. Ferenc a gyakorlatban is átvette a császári teendőket: újra megnyílt a birodalmi gyűlés és a Birodalmi Udvari Tanács, amelyeknek működését az *interregnum* idejére felfüggesztették. Megkezdődtek továbbá a hivatalos vizitek, I. Ferenc és Mária Terézia megbeszélésre, pár nappal később pedig ebédre fogadta a mainzi érseket, később audiencián fogadta többek között a nürnbergi követeket is. Október 8-án a városi magisztrátus megkezdte az eskütétel előkészítését: a korábbi diáriumok alapján elrendelték a frankfurti lakosság összehívását, intézkedtek a Römer nagytermének berendezéséről, a harangok meghúzásáról, a város mellékkapuinak bezárásáról, stb.⁵³⁶ Vasárnap, október 10-én pedig nagyszabású koronázási hálaadó ünnepséget rendeztek.

Egy héttel a koronázás után, október 11-én, hétfőn, reggel 7 és 8 óra között harangzúgás jelezte, hogy elérkezett a frankfurti tanácsosok és polgárok eskütételének napja. A városi magisztrátus tagjai és néhány írnok a Römer tanácstermében gyülekezett. A városnak csak egyetlen kapuját hagyták nyitva, de az eskütétel alatt csak azok jöhettek be, akiknek valóban halaszthatatlan dolguk volt, vagy valamiért megkülönböztetett figyelmet élveztek.⁵³⁷ Közben Frankfurt mind a 14 városnegyedének polgárai felvonultak a Römer előtti térre, az előírásnak megfelelően köpenyben és fegyver nélkül. Az épület jobb oldala előtt a városi patríciusok sorakoztak, bal oldalon

535 *Crönungs-Diarium*, 1746, 130–134 (259–264).

536 *Crönungs-Diarium*, 1746, 150–151 (283–284).

537 *Crönungs-Diarium*, 1746, 168 (301).

a tudósok (*Doctores, Licentiati, und andere Gelehrte*). A térre katonákat is kivezényelték egyrészt azért, hogy a Rómerhez vezető utat szabadon tartsák, másrészt azért, hogy szükség esetén felléphessenek a rendbontók ellen. I. Ferenc 10 órakor indult el szállásáról a Rómerhez egy, a bevonulásokhoz, választási és koronázási menetekhez képest igen kis létszámú kísérettel. Mária Terézia – még mindig inkognitóban – ismét a Limburg-házba ment, és onnan figyelte az eskütételt.⁵³⁸

Amikor Ferenc megérkezett a Rómerhez, a császári főkamrás, a birodalmi alkancellár és a birodalmi örökös marsall várt rá, akik a városi magisztrátus megjelent tagjaival együtt a pihenőszobájába vezették. Onnan hamarosan átvonult a Rómer nagytermébe: két herold, a főkamrás, az alkancellár és a csupasz birodalmi kardot hordozó örökös marsall vezette fel. Helyet foglalt a trónon, kisvártatva pedig megérkeztek a frankfurti magisztrátus tagjai.⁵³⁹ Colloredo alkancellár ünnepélyes szavak kíséretében kérte fel a magisztrátus tagjait, hogy tegyék le az ilyenkor szokásos esküt. A magisztrátus válaszképpen elmondta, hogy készen áll az eskü letételére, és alázatosan kéri, hogy a császár kegyeskedjen megerősíteni Frankfurt privilégiumait. Ferenc nevében Colloredo tett ígéretet arra, hogy a város kiváltságai sértetlenek maradnak. Ezután Ferenc két kezébe vette a birodalmi kardot, a városi magisztrátus megjelent tagjai pedig jobb kezük két ujját felemelve esküdtek meg arra, hogy hűséges és engedelmes alattvalói lesznek a császárnak, igyekeznek őt minden jóval támogatni és a károktól megkímélni, minden vele szembeni kötelezettségüket teljesíteni.⁵⁴⁰ Az eskü után Ferenc visszaadta a kardot Pappenheim örökös marsallnak, a városi tanács tagjai elé járultak kézcsókra, majd távoztak.

Ezután következett a város polgárainak eskütétele.⁵⁴¹ Ehhez Ferencet a Rómer balkonjára vezették ki, ahol az arra odakészített trónra ült le. Colloredo alkancellár a balkon elejére lépett, és ünnepélyesen felkérte az összesereglett frankfurtiakat az eskü letételére. Egy referendárius felolvasta előre az eskü szövegét, majd megkérdezték a polgárokat, megértették-e, mire tesznek esküt. Az igenlő válasz után Ferenc átvette a birodalmi kardot az örökös marsalltól, a frankfurti polgárok pedig jobb kezük két ujját felemelve tették le az esküt. Az eskü szövege ugyanaz volt, mint a tanácsstagok esetében.⁵⁴² Az eskü után a frankfurti polgárok éljenzésben törtek ki, éltették Lotaringiai Ferencet és Mária Teréziát is. Először Ferenc hagyta el a helyszínt és tért vissza szállására, majd a polgárok mentek haza szép rendben, végül a rendfenntartásra kivezényelt testőrség és a helyőrség tagjai is elvonultak.

538 *Crönungs-Diarium*, 1746, 164 (297).

539 A városi magisztrátus eskütételének részletes leírása: *Crönungs-Diarium*, 1746, 165–167 (298–300).

540 Az eskü szövegét lásd *Crönungs-Diarium*, 1746, 167 (300).

541 A polgárok eskütételének leírása: *Crönungs-Diarium*, 1746, 167–168 (300–301).

542 *Crönungs-Diarium*, 1746, 168 (301).

9. ZÁRSZÓ

Az 1745-ös császárválasztás végeredményét tekintve a Habsburg-dinasztia sikerét jelentette, hiszen a cseh választófejedelmi szavazat érvényesítése mellett a Habsburgok jelöltje, Lotaringiai Ferenc lett a Szent Római Birodalom császára. A korona tehát szimbolikusan hazaérkezett Bécsbe. Remek munkát végeztek a diplomaták és követek, valamint a pamfletírók is, akiknek írásaiban a Habsburgok a császári cím viselésére méltó, dicsőséges dinasztiaként jelenhettek meg. Nekik köszönhetően nemcsak az Ausztriai-ház korábbi évszázadainak fényes történetét és nagyformátumú uralkodóit lehetett megeleveníteni, hanem vissza lehetett verni a Lotaringiai Ferencet mint császárljelöltet érő kifogásokat is. Természetesen nem maradhatott ki a nyomtatványokból Mária Terézia sem, akinek választófejedelmi szavazatát is sikerült „megóvni” 1745-ben, a királynő pedig valódi hősként, Németország megmentőjeként jelent meg a birodalom lakói előtt.

Közelebbről szemlélve azonban Ferenc meglehetősen rögzös útját a császári trónig, olyan tendenciák, jelenségek körvonalai rajzolódnak ki, amelyek súlyos aggodalmakra adtak okot mind Ausztria, mind a birodalom jövőjét illetően. Kiderült, hogy Ausztria még a vele papíron szövetséges országokra sem számíthat feltétlenül, és felmerültek kételyek, hogy vajon megéri-e neki a császári cím megszerzésébe fektetett rengeteg pénz és energia. A birodalmon belüli „nagy hatalmak”, Poroszország, Szászország, Anglia–Hannover, de még Ausztria önálló, saját érdekei mentén vezetett politikája jellemző tünete volt Szent Római Birodalom 18. századi válságának. Ezek az államok már nem a közjó, hanem saját érdekeik szem előtt tartásával politizáltak. A választók, akiknek elméletileg a birodalom iránt érzett elkötelezettségük miatt kellett királyt választaniuk, nemcsak szavazatuk árát próbálták minél magasabban megszabni, de igyekeztek lerázni magukról minden olyan terhet, amely a császárnak való alávetettségüket szimbolizálta. A császári cím, amelyet a megelőző száz esztendő történései már eléggé megtépáztak, az 1740-es években végleg a lassú, de biztos hanyatlás útjára lépett.

Talán nem túlzás azt állítani, hogy az 1740–1745 közötti időszak egyik legmeghatározóbb fejleménye Poroszország megjelenése volt a nagyhatalmi politika színpadán. Az is világossá vált, hogy II. Frigyes a birodalmon belül és kívül is Ausztria veszélyes kihívója lesz a következő évtizedekben. II. Frigyes biztos katonai fölényének tudatában nem volt kénytelen másokhoz igazítani politikáját, tetszése szerint léphetett be a háborúba vagy köthetett békét. Bár az 1745-ös császárválasztás során Ausztria megmutatta, hogy azért a poroszoknak sem sikerülhet minden, annak megakadályozása, hogy Brandenburg Pfalz-cal karöltve a végtelenségig elhúzza a császárválasztás lezárását, összességében apró győzelemnek tűnik például Szilézia elvesztése mellett.

Az is fájdalmas tapasztalat volt Ausztriának, hogy a nagy- és középhatalmak között egyetlen megbízható szövetségese sem akadt. Eklatáns példája ennek II. Frigyes Ágost szász választófejedeleme politikája 1745. január és szeptember között. Bár az év elején Szászország csatlakozott a varsói szerződéshez, VII. Károly halála után

azonnal megpróbált hasznot húzni abból, hogy Lotaringiai Ferenc megválasztásához Ausztriának a szász szavazatra is szüksége lesz. Már január végén a cseh szavazat érvényesítése ellen foglalt állást, és francia buzdításra egy ideig saját császárlétséget is lebegtet. A szubvenciók tárgyalásokon sem mutatkozott együttműködőnek, húzta-halasztotta a megállapodás megszületését. Khevenhüller drezdai látogatása során képtelen volt egyenes választ kicsikarni a szász udvartól a választási és katonai együttműködést illetően, ami egyértelműen bizonyította, hogy Szászországot csak akkor lehet Ausztria mellé állítani, ha valamilyen okból a szász pozíciók veszélyes mértékben romlanak. Erre egészen 1745 nyarának végéig kellett várni, amikor II. Frigyes szászok elleni támadása meghozta az Ausztria számára kedvező fordulatot.

Ausztria nemzetközi „devalválódását” jelzi Anglia–Hannover politikája az 1745-ös évben. Az angolok, illetve a tengeri hatalmak szövetsége azért volt életbe vágóan fontos Ausztria számára, mert önerőből képtelen lett volna finanszírozni a háborút, az angolok által a választófejedelmeknek folyósított szubvenciók pedig a császárválasztás ügyét kedvezően befolyásolhatták. A probléma az volt, hogy Ausztria nem tudta érdemben viszonzni az angolok támogatását. Khevenhüller hannoveri tárgyalásai alapján is úgy tűnik, hogy a két fél „elbeszél” egymás mellett. Azon kívül, hogy a császárválasztást mihamarabb le kell bonyolítani, semmiben sem jutottak közös nevezőre, az angol–osztrák szövetséget nem sikerült szorosabbra fűzni. Augusztus végén pedig teljesen egyértelművé vált, hogy Anglia érdekei egyáltalán nem esnek egybe Ausztria érdekeivel, sőt ha a helyzet úgy kívánja, az angolok Ausztria legfőbb ellenségével, Poroszországgal is minden skrupulus nélkül lepaktálnak. Noha a hannoveri konvenció sosem lépett életbe, világossá tette, hogy Anglia osztrák szövetségesének legfőbb céljait (például Szilézia visszaszerzése) is hajlandó felülmúlni, ha saját érdekei úgy kívánják.

A császárválasztás azt is szemléletesen mutatta meg, hogy a birodalmi alkotmány komoly válságban van. Az „örök időkre köbe vésett” alaptörvények felett eljárt az idő, és ha eltörlésükre nem is, módosításukra mindenképpen szükség lett volna. Egyértelmű volt, hogy az *Aranybulla*, a választás és a koronázás szabályozásának origója számos kérdésre nem ad választ, szövegének pedig több, egymással akár szöges ellentétben álló értelmezése is lehet. A diadalmaskodó álláspont természetesen a választók egymás közötti erőviszonyainak függvénye volt. Ha érdekük úgy kívánta, egyes kérdésekben igen rugalmasnak bizonyultak, ám ha az állt érdekükben, konokul ragaszkodtak az *Aranybulla* betűihez. Így például Pfalz különösebb probléma nélkül megegyezett Bajorországgal a birodalmi vikáriusi tisztnek az *Aranybulla* előírásától eltérő betöltéséről, hallani sem akart azonban arról, hogy a cseh szavazatot figyelembe lehessen venni a választáson. Nem volt más a helyzet a vesztfáliai béke betartásával sem, amelynek osnabrücki szerződése biztosította a birodalmi rendeknek az önálló szövetségi és külpolitikát, de kikötötte, hogy az nem irányulhat a császár, a birodalom vagy a vesztfáliai béke ellen. Az 1740-es évek elején ez a megkötés nem tartotta vissza sem a bajorokat attól, hogy a franciákkal szövetkezve támadjanak Ausztriára, de Ausztria is mindent megtett, hogy a birodalmon belül és kívül támogatókat szerezzen a Sziléziát „elrabló” poroszok ellen. Mindeközben Khevenhüller hannoveri látogatása

során éppen a vesztfáliai béke sérthetlenségére hivatkozva háraitotta el II. György kívánságait, például az Osnabrücker Püspökség átengedését. Az sem mellékes, hogy az osztrák örökösödési háború egy birodalmi belháború volt – hiába tiltotta 1495 óta az egyik alaptörvény, a birodalmi örök béke a birodalom tagjainak egymás elleni fegyveres fellépését, és sújtotta a béke megszegőit birodalmi átokkal. Ki tudta vagy merte volna átok alá vonni Poroszországot, Bajorországot, Ausztriát vagy bármely másik háborúzó felet?

A válságtünetek között meg kell említeni azt is, hogy a választófejedelmek szemmel láthatóan igyekeztek kibújni minden olyan jelképes kötelezettségük alól, amely a császárnak való alávetettséget szimbolizálta. Amikor II. Frigyes 1742-ben abban állapodott meg a leendő VII. Károlyal választófejedelmi szavazatért cserébe, hogy követének a hűbéri eskü megújításakor nem kell letérdelnie, lavinát indított el a választók körében, akik közül a királyi címmel rendelkezők szuverenitásuk szimbolikus feladásának tekintették a császár előtti térdre ereszkedést. Mint láhattuk, a hűbéri eskü ceremóniájának bizonyos részei alól való mentesség II. György 1745-ös kívánságlistáján is szerepelt. A folyamatot nem lehetett visszafordítani, végül II. József 1788-ban felhagyott a kísérletezéssel, és a továbbiakban nem tartott igényt arra, hogy a választók a hűbéri esküvel fejezzék ki, elismerik a császárt felettük állónak, ami lényegében a birodalom szimbolikus végét jelentette.⁵⁴³ Hasonlóképpen a 18. században a választófejedelmek a főhivatalok teljesítését átestálták a – rangban jelentősen alattuk álló – örökös hivatalnokaikra, sőt a koronázáson sem jelentek meg személyesen, amit 1745-ben is csak részben lehetett a választók közötti háborús ellentétekkel indokolni. A nagyoknak a birodalom fenntartása nem volt már fontos, csak az Aachenhez és Nürnberghez hasonló, kevésbé hatalmas birodalmi tagoknak, akik/amelyek továbbra is készséggel vettek részt a császárválasztási ceremóniákban, a választófejedelmek helyettesítésében, hiszen csekély jelentőségüket is a birodalom létezése biztosította.

Hiába éltek a császári hatalommal kapcsolatos toposzok, amelyek szerint Európa első méltóságaként a császár király volt a királyok között, békét hozott a birodalomnak, megszabadította annak lakóit az ellenségtől, valójában a császári tekintély visszafordíthatatlanul hanyatlott. Egyetérthetünk a szakirodalomban korábban már megfogalmazott tétellel, miszerint a császári korona az osztrák örökösödési háború alatt a választófejedelmek közötti alkudozás tárgyává alacsonyodott,⁵⁴⁴ amit jól példáz a szászok vagy II. Frigyes „kufárkodása” saját szavazatával. Fontos tanulsága volt továbbá az 1740-es évek két választásának, hogy nem elég a szavazatokat megfizetni, mert egy olyan császár, aki nem rendelkezik megfelelő dinasztikus hatalommal, csak az őt trónra juttatók bábcászára lehet.

A császári korona értékvesztése az 1745-ös császárválasztás idején már szemmel látható volt. Bár a nyomtatványok folyamatosan buzdították a Habsburgokat a császári cím elnyerésére, és minden fejedelem számára kíváncsian mutatták be a koronát, már a pamfletek soraiból is kiolvasható volt, hogy a Habsburgok császársága inkább a birodalomnak érte meg, mint a dinasztíának, és hogy a császári ko-

543 STOLLBERG-RILINGER, 2011, 368.

544 SCHINDLING–ZIEGLER, 1990, 26.

rona ráfizetéses volt. A költségeket pedig lényegében a Habsburgoknak kellett állniuk. Császáraik viszont a 18. század második felétől maguk is kételkedni kezdtek abban, hogy a sok (anyagi) áldozat megéri a befektetést. Már I. Ferenc, később pedig II. József is kikérte tanácsosai véleményét arra vonatkozóan, hogy vajon hasznára van-e a császári cím a dinasztiának?⁵⁴⁵

* * *

Nem gondolt azonban a Szent Római Birodalom 1745 őszén önkényesen politizáló választófejedelmeivel, császárának hanyatló tekintélyével vagy az elavult, már-már csak a ceremóniákban és – Goethével élve – régi pergamenek, papirosok oldalain létező alkotmányával. Sokkal inkább ünnepelte új császárát, I. Ferencet – és legalább annyira Mária Teréziát is. Azt remélte, hogy immár elérkezett a pusztító háború vége, a hön áhított béke és nyugalom időszaka. Az újdonsült császári pár sem sokat törődött ezekben a felemelő napokban az intő jelekkel, miközben a hazaúton hajóztak lefelé a Dunán vagy zötykölődtek az utakon. A müncheni kitérő alkalmával Miksa József bajor választótól kapott mogorva üdvözlés hangjait is elnyomta fülükben a birodalom-szerte születő megannyi ünneplő vers, amelyek mind azt harsogták:

*„Éljen a császárné, aki a szívünket uralja,
Míg császárunk kezében a római jogart tartja!”⁵⁴⁶*

⁵⁴⁵ STOLLBERG-RILINGER, 2006, 100., valamint Pergen emlékirata, 1766.

⁵⁴⁶ „Es leb die Kaiserin, die unser Herz regirte, / Eh' unser Kaiser noch der Römer Scepter führte!” *Die Wirkungen der Majestät*, 1745, [6].

10. FÜGGELÉK

A függelékben két nyomtatványt közlök: az egyik – a további alkalmas jelöltek számba vétele mellett – Lotaringiai Ferenc megválasztása mellett érvel, a másik, egy francia nyelvű pamflet pedig ellenzi azt. Azért esett a választás erre a két munkára, mert szemléletesen mutatják be a Ferenc megválasztását támogatók és ellenzők álláspontját.

1.

Die Frage die denen Deutschen am Herzen liegt;
Wer wird Kaiser werden?
von einem Patrioten erörtert.

Volumus ut non possumus, possumus, ut non volumus. Sed tamen rite conjecturandi facultas etiam hominibus data est. *Hobbes*.

Amsterdam 1745.

Die dermaligen Zeiten sind die merkwürdigsten, so jemals in der Welt gewesen. Die grösten Troublen, womit die alten Historien angefüllet sind, und die sich oft mit der Menschlichkeit nicht zusammen reimen, bedeuten nichts, wenn man die erstaunliche Begebenheiten dagegen hält, die seit einigen Jahren erfolget, und ganz Europa in Allarm gesetzt. Die blutigen Siege des Attila,⁵⁴⁷ und die Verheerungen eines harten Tamerlans⁵⁴⁸ werden zwar allezeit von den Christen verabscheuet: jedoch so schrecklich auch ihr Portrait seyn mag, so finden sie doch heut zu Tag einige ihres gleichen, die in der Grausamkeit diesen Misanthropen ähnlich sind. Und es giebt Puissancen, so die Allerchristlichsten⁵⁴⁹ und Catholischen⁵⁵⁰ heissen wollen, dabey aber sich weniger ein Gewissen machen, ihre Ehre und Reputation dem Eigennutz aufzuopfern, und solche Thaten zu begehen, vor denen die Barbarn selbst einen Abscheu tragen würden.

Die gute Treue und Glauben der Tractaten ist bey diesen gefährlichen Politicis ein blosses Hirn=Gespinst, da sie sich nur bloß nach den Lehren des unvergleichlichen Machiavells⁵⁵¹ richten. Die heiligsten Versprechungen sind dermahlen böse Geister, die uns in dem Fegfeuer martern. Die Gewissens=Bisse, ach! diß sind nur Kleinigkeiten, Spiele der Phantasie, die niemals in RERUM NATURA sind. Der Hochmuth, der Geitz, und alle Affecten hingegen sind jetzo zu Feld gezogen; und da fehlt es nicht an getreuen Ministern, die ihre heroische Thaten gerne verewiget wissen wollen. Allein, blinde

547 Attila hun király (434–450).

548 Timur Lenk tatár kán (1370–1405).

549 Utalás Franciaországra, amelynek királya titulájában szerepel a „legkeresztényibb” jelző.

550 Utalás Spanyolországra, amelynek királya titulájában szerepel a „legkatolikusabb” jelző.

551 Utalás Niccolò Machiavelli (1469–1527) *A fejedelem* (1513) című királytükreére.

Menschen! der Himmel lacht über euer eiteles Wesen, eure grossen Projecte gehen im Rauch auf, und die Göttliche Rache ist nun ermüdet länger euer Thun anzusehen. Der Jammer so vieler Völcker, die ihr als Vätter regieren solltet, gehet euch wenig zu Herzen, und die Begierde euch zu vergrössern, nimmt eure Sinnen so stark ein, daß die Thränen eurer Unterthanen, die sonst die härtesen Herzen erweichen mögten, die eurigen in Steine verwandeln, und ihre unglückliche Lage dienet euch bloß dazu, die Trophéen eurer Unternehmungen auf diesen Feldern aufzustecken.

Wollte GOtt, daß Deutschland nicht ein solches Schlacht=Opfer dermalen wäre.⁵⁵² Ich würde mich nicht einmal zu trösten wissen, wenn nicht der Tod Kaiser Carls des VII.⁵⁵³ einigermassen dem hereinbrechenden Strom der Trübsaalen Einhalt gethan hätte, die mein Vatterland verwüsten. Der grosse Monarch, den wir beweinen, hatte alle gute Eigenschaften an sich, die ihn vollkommen machen konnten. Seine Einsicht, seine Gottesfurcht, sein Verstand und alle Tugenden grosser Helden hatten, an ihm ihr Meisterstück gezeigt. Seine Feinde müssen ihm diesen Ruhm zueignen. Aber wie glückseeliger, wie tausendmal glückseeliger wäre es um Ihn gestanden, wenn er die ausländische Allianz⁵⁵⁴ vermieden hätte, die seine Erblande ins Elend gestürzt, und ganz Deutschland in einen eben so blutigen als fatalen Krieg verwickelt!

Indessen halte ich es für unnöthig anzumerken, daß dieser Todes=Fall, der mitten in den Troublen erfolget, eine noch grössere Revolution verursachen wird, als die gewesen, so nach dem Absterben Carls des VI.⁵⁵⁵ erfolget, da Europa eben im stolzen Frieden sich befand, und in ihrer süßen Ruhe keine Verstörung zu befürchten gehabt hätte, wenn der grosse Prinz, der jetzo gestorben, sich nicht allzumilde denen Rathschlägen gewisser Ministers überlassen hätte, denen die geschwornen Feinde des Hauses Oesterreich einmal die Augen geblendet.

Doch da es nicht mehr zu ändern ist, so wollen wir lieber darauf denken, wie wir unsere Krankheit heilen, und sie nicht stärker werden lassen mögen. Wir wollen untersuchen, wer wohl jetzo auf den Kaiser=Thron gelangen möge, doch ehe wir in einer so schweren Materie etwas gewisses setzen: so wollen wir etwas weiter zuruck gehen, und die erste Quelle betrachten, um desto gründlicher uns darüber zu erklären.

Die Glieder des Churfürstl. Collegii wissen es besser als wir schreiben können, durch was für Mittel Carl der VII. auf den Thron erhoben worden, und das Collegium der Fürsten und die mehresten Craise⁵⁵⁶ haben durch die Erfahrung empfunden, was seine kurze Regierung ihnen gekostet. Europa und das Reich insbesondere hat ansehen müssen, wie seine Freyheit von einer fremden Potenz angegriffen wird, die

552 Az osztrák örökösödési háború 1740 óta tartó németországi beháború volt.

553 Wittelsbach Károly Albert bajor választófejedelem (1726–1745), VII. Károly néven császár (1742–1745).

554 VII. Károly Franciaország hathatós támogatásával került a császári trónra és vezette el seregeit egészen Prágáig.

555 VI. (Habsburg) Károly császár (1711–1740).

556 Kerület, azaz birodalmi kerület. 1512 óta a birodalom 10 darab birodalmi kerületre oszlott, amelyek politikai-igazgatási egységekként működtek.

schon lange mit der Universal Monarchie⁵⁵⁷ umgehen, oder wenigstens die Kayserl. Würde in Deutschland auszutilgen suchet. Die zahlreichen Armeen dieser Puissance sind bis mitten in Deutschland eingedrungen, wo sie geraubt, verheeret, und die Lande der unschuldigsten Stände ausgesogen haben.

Denenjenigen Craisen, die um ihrer Sicherheit wegen die Neutralität erwehlet, hat man vieles hartes angemuthet, und denen, die in Ruhe sitzen wollten, die Antwort gegeben, daß keine Neutralität mehr statt haben könne. Wenn man es beym Licht besiehet, so heist einen nöthigen wollen, daß er sich für oder gegen etwas erkläre, soviel, als auf einmal die Gesetze des natürlichen und Völker=Rechts aufheben. Aber alle diese Beeinträchtigungen, an denen der Kaiser nicht Schuld war, darf man nur auf diese fremde Truppen legen, die es aller Orten, wo sie nur glauben, daß sie Herr sind, so machen, und so nach und nach den Despotismus einführen, der weder Gesetze, noch Constitutiones, noch Eidschwüre mehr achtet. Sehet einmal die Aufführung im Brißgau, in Piemont, in Flandern an, wo wider alle Regeln und Observanz des Kriegs=Rechts die Vestungs=Werker von Freyburg,⁵⁵⁸ Demont, Menin⁵⁵⁹ und Ipern⁵⁶⁰ gesprengt werden; weil man nemlich weiß, daß sie es nicht behalten dürfen, und daher lieber alles ruiniren.

Allein nunmehr ist das System geändert. Der prächtige Bau des Frankfurter Tractats⁵⁶¹ fällt nun zusammen, da einer dessen vornehmster Baumeister gestorben, Alle Welt weiß aus denen von dem König in Preussen angeführten Beweg=Gründen, daß der Hauptzweck dieser Union, die Wieder=Herstellung der Ruhe, und auf die Aufrechthaltung der Kais. Würde gewesen. Der erste Punct verdienet gewiß den Beyfall aller redlichen Deutschen, was aber den andern anbetriß, so kan ich mich nicht erinnern, daß nur jemand das geringste gegen diese höchste Würde vorzunehmen, im Sinn gehabt, oder den Kaiser, als des Reichs Oberhaupt zu überziehen gedacht; da sich zumal in Ansehung dessen, die Königin in Ungarn⁵⁶² mehr, als einmal erkläret: daß sie nicht mit dem Kaiser, als Kaiser, Krieg führe, und gegen die Wahl der Chur Fürsten, durch die er auf dem Thron gekommen, etwas unternehmen wolle. Eine unlaugbare Probe! daß man hierinn dieser Princeßin zu viel gethan, daß man das Publicum bereden wollen, wie Sie und ihre Allirten Carl den VII. vom Thron zu

557 Az universalis vagy egyetemes monarchia a 16. század elejétől létező koncepció volt, és lényegében az egész kereszténységet magában foglaló, egy személy (többnyire a császár) uralma alatt megvalósuló egység elméletét jelentette. Később a fogalmat egyes európai államok (Franciaország, Habsburg Birodalom) hegemon törekvéseire használták. A 18. században az universalis monarchia teoretikusai úgy is megvalósíthatónak vélték a koncepciót, hogy egy állam nem a határait terjeszti ki más államokra, hanem pusztán a befolyását.

558 Freyburg (Freiburg, Németország), a francia csapatok 1744-ben elfoglalták.

559 Menin (Menen, Belgium), a francia csapatok 1744 elején elfoglalták.

560 Ipern (Ypern, Belgium), a francia csapatok 1744 elején elfoglalták.

561 Frankfurter szövetség 1744. május 22-én Poroszország, Bajorország, Pfalz és Hessen-Kassel között, amely alapján II. Frigyes megkezdte a második sziléziai háborút (1744–1745).

562 Mária Terézia (1740–1780). A szöveg arra utal, hogy a cseh választófejedelmi szavazat választásról való kizárása miatt Bécsben kétségbe vonták az 1742-es választás legitimitását. Konkrét lépésekre a választás végeredménye ellen azonban nem került sor, többek között azért sem, mert Ausztria a háborúban igen szorongatott helyzetben volt.

bringen suchten, und die Crone dem Groß=Hertzog von Toscana⁵⁶³ geben wollten.

Es sey ferne von mir, daß ich die Subsistenz dieses Tractats der Frankfurter Union antasten wollte. Jedoch da die Vertheidigung der Kaiserlichen Würde, solange das Deutsche Interregnum dauert, nicht mehr Platz haben kan; so sehe ich nicht, wie man diesen Punct weiter kan gelten lassen. Man müste dann den leztern Theil des Periodi auf die Seite setzen, und sich auf den folgenden §. dieses Tractats beziehen. In diesem Fall würde für die Hohen Paciscenten nichts glorieusers seyn, als dergleichen Union zu schliessen, und die Deutschen Fürsten würden alle die Hand darzu bieten. Diejenigen aber, so anderst denken, würden sich einen ewigen Nahmen zu ihrer Schaden machen, indem sie somit, Deutschland in den vorigen Schaden setzten, und es dem Raub Frankreichs überliessen, dessen vornehmster Vorthail wäre, Deutsche durch Deutsche aufzureiben.

Unsere Politici können nur, was seit einigen Jahren vorgegangen, sich zu einer Regel machen, inskünftige eben dergleichen Inconvenienzen zu vermelden, und der bevorstehende Wahltag wird uns lehren, was die Chur=Fürsten aus dieser Historie unserer Tage sich gutes angemerket. Nunmehr liegt es daran, ein neues Oberhaupt dem Reich zu geben, so keiner fremden Puissance verpflichtet ist, und im Stande sich befindet, die tödtlichen Streiche abzuwenden, so unsere geschworne Feinde uns anzubringen gedenken.

Wer ist denn aber die Person, der den Züger einer so weitläufigen Regierung in die Hände nehmen kan? Wer ist der, so dieser allerhöchsten Würde in der Christenheit vorstehen soll? Wo und in wem treffen wir den andern Carl den VII. an? Die Antwort ist fast allgemein. Entweder der König in Pohlen,⁵⁶⁴ oder der Groß=Hertzog von Toscana.

Es ist wahr, daß der König in Pohlen und Chur=Fürst in Sachsen, nach dem Haus Oesterreich am meisten in Stand ist, das prächtige Ansehen und die Majestät eines Kaisers an sich sehen zu lassen. Die vortrefflichen Talente, und ungemeine Eigenschaften, womit dieser Prinz versehen, würden dem Deutschen Staats=Cörper zum neuen Glanz dienen, und die alte Zierde des Deutschen Reichs wieder vorstellen. Wir dürfen nicht fürchten, daß der Chur=Fürst von Sachsen dem Exempel des Chur=Fürsten von Bayern folget,⁵⁶⁵ und sich durch die Französische Schmeycheleyen, in denen doch allezeit der Gift steckt, einnehmen lasse. Das Ministerium dieses Monarchen ist bey dem ganzen Reich wegen seiner Aufrichtigkeit berühmt, und wird gewiß nicht so nachlässig sich durch das Französisch und Spanische Geld auf andere Maximen bringen lassen; dabey ist es auch nicht so einfältig, daß ein fremder Schmeichler ihm lauter goldene Berge versprechen kan. Allein, dies steht mir im

563 Lotaringiai Ferenc István, Mária Terézia férje, 1736/37 óta Toscana nagyhercege, a későbbi I. Ferenc császár (1745–1765).

564 III. Ágost lengyel király, aki II. Frigyes Ágost néven szász választófejedelem is volt (1733–1763).

565 Utalás a bajor választófejedelmek és konkrétan VII. Károly tradicionális franciabarát politikájára.

Wege, daß ich nicht glaube, daß er Kaiser werden wolle, weil der Sächsische Hof und der zu Wien dermaßen in einer so genauen Harmonie stehen, die in der That zur Beförderung der Ruh in Deutschland etwas beytragen kan, die aber nicht wenig alterirt würde, wenn der König in Pohlen sich zum Candidaten angeben wollte.

Ferner hat man auch zu überdenken, daß die Pohlische Crone mit der Reichs-Crone eben nicht compatible ist. Es wäre zwar nicht wider die *Pacta conventa*⁵⁶⁶ der Republique.⁵⁶⁷ In gewisser Masse hätte die auch Nutzen, durch die genauere Connexion mit Deutschland gegen die Türken. Aber was ist Pohlen, wenn nicht sein König wenigstens das Jahr einmal bey ihm ist. Wie argwöhnisch ist diese Republique nicht? Was würde Frankreich nicht für gute Gelegenheit haben immer unter ihnen den Saamen der Uneinigkeit auszustreuen? Gesetzt Augustus der III. liesse diese Crone gegen die Deutsche fahren: Hätten wir nicht eben die Zeiten, wie A. 1733.⁵⁶⁸ Würde nicht der alte Stanislaus,⁵⁶⁹ wenn er auch nicht wollte, wieder die alte Comödie vorstellen müssen, und würde Frankreich nicht wenigstens einen Prinzen aus dem aus Haus Bourbon gerne daselbst einschieben? Doch es kan seyn, daß gleichwohl Augustus der III. zum Kaiser erwehlet würde. So wäre es also auch nöthig, daß man einweilen die Pohlischen Magnaten, auf die das Haus Sachsen Staat machen kan, sondirte, ob sie die Crone sodann auf den ältesten Königl. Prinzen bringen wollten, und in diesem Fall könnten die Pohlen ihren so geliebten König anlassen, und den andern an dessen Statt nehmen.

Die Gegen-Parthie von Oesterreich, die gewaltige Augen machen würde, wenn der neue Kaiser aus diesem Erzherzoglichen Hause genommen werden sollte, wendet zwar alle ersinnliche Mühe an, den Chur=Fürst von Sachsen dahin zu bringen, daß er die Kaiser=Crone annehme, dergestalt, daß wenn er sich dazu entschließen wollte, er sich ganz gewiß darauf zu verlassen hätte, daß sich niemand ihm widersetzen, und ihm die mehresten Stimmen beyfallen würden. Soviel ich aber nach dem Augenschein urtheilen kan; so wüste ich mir nicht einzubilden, ob eben jetzo das Haus Sachsen auf die Kaiserliche Würde die Gedanken richte. Vielmehr glaube ich, daß man ein Temperament ausfindig machen wird, wodurch der Hof zu Wien und der zu Dreßden desto bessere Freunde werden können, indem man dem letztern etwas nahmhaftes einräumet, wenn er diese höchste Würde weiters nicht zu suchen begehrte.

Die Königin in Ungarn wird eben nichts versäumen, so viel ihr möglich ist, für ihren Gemahl, den Groß=Herzog von Toscana sich zu bemühen, da sie ohnehin zu seinem Besten, die Corregentenschaft⁵⁷⁰ errichtet. Aber wie! mögte man einwenden, dieser Prinz ist nicht dazu im Stand, er ist ein Fremder, der in dem Reich nichts im Besitz hat, folglich nicht eligibel ist.

566 A lengyel koronázási hitlevél, amely a király hatalmát korlátozza.

567 Lengyelországot mint lengyel nemesi köztársaságot gyakran emlegetik egyszerűen csak „Köztársaságként”.

568 A lengyel örökösödési háborúban (1733–1738) Ausztria a szász választót, II. Frigyes Ágostot támogatta a lengyel trón megszerzésében, míg a franciák Leszczyński Szaniszlót próbálták trónra ültetni. Végül Frigyes Ágosté lett a lengyel trón, Szaniszlót pedig Lotaringiával kárpótták.

569 I. Leszczyński Szaniszló lengyel király (1704–1709 és 1733–1736).

570 Lotaringiai Ferenc 1741 óta társuralkodó volt Magyarországon.

Mit Erlaubnis, ihr Herren Politici! eure Prämissä in eurem Schluß sind eben so unrichtig als die Consequenz.

Die Güldene Bulle,⁵⁷¹ das Grund=Gesetz unserer Reichs-Verfassung, sagt mit keiner Sylbe, daß die Wahl allezeit, beständig auf ein Mitglied des Reichs fallen müsse; sondern ihre Worte lauten nur; auf einen gerechten, frommen, und der dem Besten des Christlichen Volks ersprießlich ist: Dies ist so klar, daß auch bey der vorigen Wahl der Groß=Hertzog von Toscana gar nicht als inhabilis angesehen worden, und wenn die Französischen Künste nicht alle Desseins der Oesterreicher damals untergraben, und gleichsam die Chur=Fürsten auf die unvermeidlichen Gedanken gebracht hätten, Carl den VII. zu erwehlen; so versichere ich, daß der Groß=Herzog von Toscana an Carls des VI. Statt gekommen, hingegen aber der gröste Theil von Europa nicht diesen Troublen ausgesetzt wäre.

Doch es ist ja in der That dieser grosse Prinz ein Reichs-Stand, er hat ja Sitz und Stimme in dem Fürstl. Collegio⁵⁷² wegen des Marquisats Nomeny:⁵⁷³ er hat ja eben auch zu den Oneribus Imperii beygetragen, und den ein viertel Anschlag der Matricul,⁵⁷⁴ eines Chur=Fürsten bezahlt. Hier wird man mir sagen, daß nachdem einmahl Lothringen durch den Definitiv-Tractat⁵⁷⁵ an Frankreich plenarie abgetreten worden, der Printz, als Herzog von Lothringen Marquis von Nomeny wäre, auch nicht vor ein Reichs-Stand mehr gehalten werden könne. Aber, ich antworte: Frankreich hat ja noch nicht dem Art. 10. dieses Tractats, der die Garantie der Pragmatischen Sanction in sich enthält, und dafür ihm die Herzogthümer Lothringen und Baar abgetreten worden, zu erfüllen begehret. Folglich ist diese Cebion nichts worden, und der Herzog von Lotringen, der Groß=Herzog von Toscana, ist ja dadurch ipso jure et facto in seine alte Rechte getreten.

Ich will nichts von der Übertragung der Böhmis. Chur=Fürstl. Stimme gedenken,⁵⁷⁶ die seine Gemahlin, die Königin von Ungarn ihm zugedacht, um ihn dadurch bey dem vorigen Wahltag die Entre zu geben. Die dagegen damals gemachte Gegen=Gründe sind überall bekannt. Der Chur=Fürst von Sachsen war bey solcher Zeit freylich den Wienerischen Absichten zuwider, und führte unter andern an, daß

571 A német *Aranybulla* (1356), amely a római király megválasztását szabályozza.

572 A birodalmi gyűlés (*Reichstag*) második, fejedelmi kollégiuma.

573 Örgörőség Lotaringiában. Bár a területet 1736-ban Lotaringiával együtt Leszczyński Szaniszló kapta meg, a Habsburg–Lotaringiai-ház tagjai a Nomeny örgörőja címet megtarthatták, és mint ilyenek továbbra is ülési és szavazati joggal rendelkeztek a birodalmi gyűlésben.

574 Birodalmi matrikula, amely tartalmazta a birodalmi rendek katonaaállítási kötelezettségeit, és lényegében a birodalmi rendek „névsorául” szolgált.

575 A lengyel örökösödési háborút lezáró bécsi béke 1738-ban, amely lényegében az 1735/36-ban létrejött megállapodásokat erősíti meg. 1736-ban Lotaringiai Ferenc Toscanáért és Mária Terézia kezéért cserébe lemondott Lotaringjáról Leszczyński Szaniszló javára, aki pedig lengyel trónigényét adta fel. A szerződés szerint Lotaringia Szaniszló halála után vejére, XV. Lajos francia királyra száll. Franciaország ismét elismerte a Pragmatica Sanctiót.

576 1741 októberében a választófejedelmi kollégium az adott választásra felfüggesztette a cseh választófejedelmi szavazatot arra hivatkozva, hogy Mária Terézia nőként nem lehet választófejedelem, nem vehet részt a választáson. Azt sem fogadták el, hogy követeket küldjön vagy szavazatát férjére, Lotaringiai Ferencre átruházza, és ő küldje el a követeket.

es etwas unerhörtes wäre, und wider die Reichs=Grund=Gesetze anstiesse, die Chur=Fürstl. Stimme von Böhmen durch einen fremden Prinzen, der nicht Chur=Fürst wäre, ausüben zu sehen. Diese Declaration war Ursach, daß der Ambassadeur des Groß=Herzogs, der während der letzern Wahl in seinen Nahmen das Votum führen sollte, keinen Zutritt erhielt, und sich wieder auf die Rückreise machte, inmittelst die Französisch und Spanischen Ministres wider Willen der wohlgesinnten Chur=Fürsten, sich offenbar in diese das innere Wesen des Reichs betreffende Sache mischten, sich eine Parthie in Frankfurth machten, und ihre Künste applicirten. Es ist dies einmal schon eine geschehene Sache, und in Wien wird man schon dafür jetzt Sorge tragen, daß die Chur=Böhmische Stimme biß auf den 1. May in Activitaet kommet.

Ich will aber einen noch stärkern Haupt=Grund anführen, der die Habilité des Groß Herzogs zum Kaiser=Thron erweist. Ich beziehe mich auf die Erklärung, die der König in Preussen durch seine Minister zu Wien im Januario 1741.⁵⁷⁷ machen ließ, einige Tage vorher, ehe seine Armee in Schlesien eingerucket. Er ließ der Königin in Ungarn die Anerbietung thun, daß Se. Preußische Majestät allen dero Credit dahin anwenden würde, daß der Herzog von Lothringen zu der Kaiserlichen Würde gelangen könnte, und seine Wahl contra quoscunque behaupten wollte, und sogar versichern könnten, daß Ihro Majestät gewiß es so weit bringen würden, Kan man wohl etwas nachdrücklicher, als in diesen Worten steckt finden? Und würde dieser so grosse, dieser so erleuchtete Prinz dergleichen wichtige Offerten gethan haben, wenn seine Billigkeit ihn nicht überzeugt hätte, daß der Groß=Herzog von Toscana zum Kaiser=Thron habil seye. Und haben wir nicht Exempeln, daß kleinere Fürsten, und sogar auch Grafen ehemals würdig geachtet worden, den Deutschen Scepter zu führen, Rudolph der I. der Stamm=Vatter des Hauses Oesterreich, war ein Graf von Habsburg, da er zum Kaiser erwehlet wurde.⁵⁷⁸

Allein um allen Difficultäten vorzukommen, und alle Disputen zu umgehen, würde das kräftigste Mittel seyn, den Groß=Herzog zum König in Böhmen zu declariren. Seine grosse Gemahlin siehet diesen Weg als den sichersten an, dadurch zur Kaiser=Crone zu gelangen, ob sich schon das Wienerische Ministerium ziemlich wegen dieser Affaire in Acht nimmt, um nicht wider die Pragmatische Sanction zu handeln, die eine unzertheilte Succession der Staaten Carls des VI. vorschreibet. So viel als ich denken kan, so halte ich diese Scrupel vor überflüßig, zumal dieses ja nicht die erste Breche wäre, die man an diese Sanction gelegeet. Einmal haben wir ja schon gesehen, wie die Oesterreichischen Domainen in Italien an den König in Sardinien unter der Garantie des Königs von Großbritannien abgetreten worden.⁵⁷⁹ Schlesien ist

577 A szerző itt kb. 1 hónappal későbbre datálja Frigyes szavait. II. Frigyes 1740. december 9-én üzent meg a berlini osztrák követnek kereszttül a bécsi udvarnak, hogy Sziléziáért cserébe támogatná Lotaringiai Ferenc megválasztását (Poór, 2006, 58–59.), és 1740. december 16-án már le is rohanta Sziléziát.

578 I. Rudolf (1273–1291), mivel a pápa nem koronázta meg, nem volt császár, hanem német (római) királyként uralkodott.

579 A négyes szövetség (Anglia, Franciaország, Ausztria, Hollandia) Spanyolország elleni háborúját (1718–1720) lezáró hágai békében (1720) II. Viktor Amadé savoyai herceg megkapta Szardíniát, ekkortól viseli a Szardínia

durch den Breßlauer Friedens=Tractat⁵⁸⁰ an den König von Preussen gekommen. Und das verwichene Jahr hat man dem Chur=Fürsten von Sachsen zur Vergeltung seiner Auxilion etliche Craise in Böhmen ohne Dependenz versprochen. In Ansehung dieses Prinzens sollte man gar nichts einwenden, die dermalige Beschaffenheit unsers Reichs erfordert einen solchen Anführer, der die fremden Trouppen von dem Deutschen Boden mit dem Arm seines Durchl. Bruders, des unüberwindlichen Carls,⁵⁸¹ eines Helden, der nur allein das Haus Bourbon in Schrecken setzen kan, abtreiben könnte.

Ich habe schon etliche sagen hören, daß auch wohl der Prinz der Königin in Ungarn, Joseph,⁵⁸² Kaiser werden könnte. Die jetzigen Coniuncturen im Reich sind allzuspitzig, als daß man einen so jungen Herrn in die Majestät setzte. Sie erfordern einen ganzen Mann, der sowohl mit seinem Arm, als mit Rath die sinkende Freyheit Deutschlands unterstützen kan. Zwar scheint es weiter kein übel ausgesonnener Einwurf zu seyn, daß es doch geschehen könnte, wenn man dem Chur=Fürsten von Sachsen, die Administration der Regierung mit dem Titel und dem damit verknüpften Vorzug biß zu der Majorennität des Prinzens einraumete. Wie aber, wenn der Chur=Fürst von Sachsen die Kayserl. Prärogativen alsdann nach seinem Geschmack zu seyn fände; wer sollt ihn wohl hindern, auf den Thron zu steigen, da er sicher wäre, daß einer von den andern Chur=Fürsten sich ihm widersetzen würde. Überdies, wie vielen Zufällen und Krankheiten sind nicht minderjährige Prinzen ausgesetzt, biß sie zu einem reifen Alter kommen, und auf dem Fall, wenn nach GOTTes Willen der junge Erzherzog minderjährig stürbe, was für neue Debatten, was für neue Aufwand hätten sodann die Chur=Fürsten nicht zu besorgen. Es scheint mir also die Meynung derer, so den Prinz Joseph gern haben mögten, mit dem gegenwärtigen Zustand des Reichs nicht übereinzukommen, und warum wollen wir erst von dem Sohn die erforderlichen Qualitäten erwarten, die wir schon an seinem Vatter bewundern?

Der jetzege Chur=Fürst in Bayern,⁵⁸³ der Sohn des Monarchen, dessen Tod D[e]utschland noch beweinet, verdienet auch unsere Betrachtung. Wir wollen untersuchen, ob dieser nicht seinem Herrn Vatter zu succediren fähig wäre, ob er nicht mächtig genug seye, sowohl innen als aussen den Staat und die Kayserl. Hoheit zu führen? Mein Vorhaben ist hier nicht, alle Qualitäten, die zu diesem Vorzug erforderlich sind, umständlich zu erzehlen. Jedermann kennet das gute Naturel dieses Prinzens, wie gnädig und gottsförmig er ist, und das edle Blut, von dem er entsprossen, solte fast alle Reichs=Stände vermögen, ihn mit Freuden auf dem Kayserlichen Thron zu sehen.

királya címet.

580 Boroszlói (Breslau, Wroclaw, Lengyelország) béke 1742. június 11-én, amelyben Mária Terézia néhány kisebb területet leszámítva lemondott Sziléziáról II. Frigyes javára. A szerződést 1742. július 28-án a berlini békében megerősítették.

581 Lotaringiai Károly Sándor (1712–1780), Lotaringiai Ferenc öccse, aki az osztrák örökösödési háború egyik hadvezére volt. A propagandában folyamatosan rájátszottak arra, hogy ugyanaz a neve, mint nagypapjának, a török háborúból ismert Lotaringiai Károlynak (1643–1690). A nagyapa azonban messze tehetségesebb és eredményesebb volt unokájánál.

582 A későbbi II. József császár (1765–1790), aki 1745-ben 4 éves volt.

583 III. Miksa József (1745–1777).

Auf einer Seite, wenn man die nöthige Eigenschaften betrachtet, wäre dieser Prinz gewiß nicht behindert, weil er sie im höchsten Grad besitzt. Auf der andern aber finden sich eine Menge Schwürigkeiten und fast unüberwindliche Hindernissen, die der Neigung und der Affection, so das Reich zu im trägt, entgegen stehen. Es ist nicht genug, daß Deutschland ein Oberhaupt bekommt; es muß sich dasselbe auch im Stand befinden, diese Hohe Würde mit einem in die Augen fallenden Pracht zu begleiten. Und dieses mangelt eben bey diesem Candidaten. Bayerland ist durch die Gewalt des Krieges verheeret, seine Altär rauchen noch von dem Blut, die Schatz-Kammer ist erschöpft, mit einem Wort, dieses schöne Land ist so weit verfallen, daß es sich kaum in einem halben Seculo wieder erholen kan. Die Bayerische Troupen haben biß diese Stunde von fremder Hülfe, die Frankreich und Spanien geleistet, gelebt, und diese lezere haben auch die Unkosten gern getragen, weil sie wohl gesehen, daß die Bayerischen Anforderungen den Ihrigen desto besser zum Deckmantel dienen konnten.

Vor allen dingen müste er aller fremden Allianz absagen, die das Reich in einen Krieg ziehen könnte; er müste sich mit dem Haus Oesterreich gütlich setzen, und die Franzosen wieder nach Haus gehen lassen. Diese Aussöhnung mit der Königin könnte zwar viel beytragen,⁵⁸⁴ daß er zum Thron gelangte. Allein, wenn er sich aufs neue mit Frankreich vereinigt, so würde dies eben so viel seyn, als die Waffen gegen sein Vaterland recht mit Gewalt wenden, es eben so, wie sein Herr Vatter, wagen, und sich alle Wege zum Thron abschneiden. Dieses wäre freylich sein gröster Vortheil. Sollte er aber eine für die Ruhe Deutschlands gefährliche Allianz eingehen; so mögten leicht die Reichs=Stände, die bisher noch in der Neutralität geblieben, die Masque sodann abziehen und der zu Warschau getroffenen Quadruple=Allianz⁵⁸⁵ beytreten.

Der Chur=Fürst von Pfaltz⁵⁸⁶ ist nicht viel von Bayern unterschieden, die Französische Politique wäre freylich geschäftig, ihn von allen andern auf den Thron zu setzen, weil die Pfälzischen Lande an die Französischen stossen, und folglich am besten zu der Cron Frankreich Absichten beförderlich seyn können. Es ist nur Schade, daß nicht ein anderer Fleury,⁵⁸⁷ oder ein anderer Belle-Isle⁵⁸⁸ vorhanden, der diese neue Scene eröffnen könnte. Aber die Chur=Fürsten haben genug aus dem Vergangenes sich zur Lection gemacht, was sie inskünftige zu hoffen hätten. Die Intriguen Frankreichs sind ihnen weiter kein Geheimnuß, und sie werden solche kluge Maas-Reguln zu halten wissen, daß sich Frankreich umsonst bemühen wird, wenn auch schon zehen Belle-Isle kämen, und das Französische Evangelium in Deutschland predigten.

584 Ausztria és Bajorország 1745. április 22-én Füssenben kötött békét. Mivel a szöveg feltételes módon beszél az osztrák–bajor kibékülésről, a pamflet keletkezési idejét ennél korábbra tehetjük.

585 1745. január 8-án Varsóban megkötött szerződés Ausztria, Szászország, Hollandia és Anglia között, amelynek célja Szilézia visszavétele a poroszoktól

586 IV. Károly Tivadar pfalzi (1742–1777), majd bajor – pfalzi (1777–1799) választófejedelem.

587 André Hercule de Fleury bíboros, francia első miniszter (1726–1743), akinek politikája alapvetően a háborúk elkerülésére irányult.

588 Charles Louis Auguste Fouquet, Belle-Isle herceg (1684–1761), az osztrák örökösödési háború idején francia hadvezér és politikus, akinek mindkét minőségében nagy szerepe volt VII. Károly császárrá emelésében. A német pamfletekben birodalom- és osztrákellenes, intrikus figuraként írják le.

Aber wie? warum vergesse ich die Chur=Fürsten von Brandenburg⁵⁸⁹ und Hannover,⁵⁹⁰ zween Candidaten, die fast noch besser als andere die Kaiser=Würde führen könnten? Ich gebe zu, daß sie nicht ineligibel sind, und sehe auch nicht, warum ein Protestant eben so gut die Rechte der Römischen Kirche nicht vertheidigen sollte, als ein Catholischer Kaiser die Rechte der Protestanten schützt. Aber es geht doch schwer zu, und ist keine Hofnung dazu übrig. Die 3. geistlichen Chur=Fürsten würden niemals einem solchen ihre Stimme geben. Es ist auch der Politique zuwider. Die vielen secularisirten Bißthümer, die diese Herren besitzen, die nunmehr seit der Reformation, von dem Clero an die Laicos gegangene Einkünften, machten sie zu fürchterlich, und grösser, als wir Deutsche es gerne sehen würden. Gesetzt, es würde ein solcher Prinz gleichwohl Catholisch: So wissen wir doch, daß er deswegen, wie er sein Hertz ändert, nimmermehr seine Cameralia und Landes=Verfassungen ändern würde. Und dazu werde ich eben keine Sünde wider die Religion begehen, wenn ich sage: Die Chur=Fürsten bekümmern sich bey ihrer Wahl mehr um das Jus externum, als daß Sie darauf sehen, wer ihrer Candidaten mehr oder weniger Gottesfurcht habe. Dies sind nur Adjuncta jam supposita.

Doch es ist wahr, ist wohl einer besser im Stand Deutschland mit einer zahlreichen Armee gegen ausländische Troublen zu schützen, als der König in Preussen? An und vor sich ist er ein Meister der Politick, vorsichtig, aufmerksam, und begierig sich groß zu machen. Er hat alle Quelitäten, die man dem Haus Bourbon entgegen setzen könnte, und, wenn er erst die Kaiser=Cron auf dem Haupt sehete, so würde ihn sein eigenes Interesse antreiben, Frankreich abzuhalten, nicht weiter Conqueten an dem Reich zu machen. Wir wissen ohnehin, wie dieser Monarch sich der Freundschaft von Frankreich bedient. Er sucht sie nicht weiter, als biß er das erlangen kan, was ihm am Herten liegt, und, übrigens lacht er zu den Französischen Guelquechoserien. Ich weiß nicht ob dieser grosse Prinz jemals auch nur das geringste Verlangen auf die Kaiser Crone gestellt. Ich glaube es nicht; denn er würde doch nicht zum Zweck kommen, es muste dann unser ganzes Systema sich ändern.

Wann ich recht meine Herzens=Gedanken eröffnen dürfte, welcher unter allen diesen höhen Candidaten vorgezogen werden würde, so sehe ich ganz gewiß den Groß=Hertzog von Toscana, mit der Kaiserlichen Hoheit prangen. Er ist es, der diese hohe Würde vollkommen bestreiten kan, der die Ehre des Hauses Oesterreich, aus dem seit den 13. Jahrhundert, die Deutschen Kaiser gekommen, wieder vergrössern wird. Die siegreichen Armeen der Königin in Ungarn, die allerdings Frankreichs Schrecken geworden, haben gnug für die Deutsche Freyheit erwiesen, daß sie es verdienen, wenn man ihnen zur Danckbarkeit ihren Souverainen neben ihrem Gemahl, die Kaiser Cron aufsetzete.

Das Reich muß ein freyes Oberhaupt haben, der von keiner fremden Macht dependiret. Und dieses treffen wir in der Person des Groß=Hertzsogs vollkommen

589 II. Frigyes porosz király és brandenburgi választófejedelem (1740–1786).

590 II. György angol király és hannoveri választófejedelem (1727–1760).

an. Er ist Frankreich gehäßig, und also wird er nicht nur suchen Lothringen wieder herzubringen, sondern auch Elsaß, die zur Sicherheit unsers Reichs, so nöthige Barriere, wieder zu erobern. Der unvergleichliche Held Carl, wird noch einmal über den Rhein gehen, um das glorreiche Werk hinaus zu führen, das er mit so vielen Succesß angefangen. Was den König in Pohlen anbetrifft, so ist nichts leichters, wenn er auch ein Mißvergnügen darüber bezeigen wollte, ihm zu seiner Satisfaction einige Craise in Böhmen abzutreten.

Ich will meine Gedanken mit des weisen Königs Salomon gründlichen Ausspruch, schliessen. Es geschiehet nichts neues unter die Sonnen. Der Schauplatz der Welt bleibt immer einerley, nur die Acteurs verändern sich von Zeit zu Zeit. Alle Begebenheiten der alten Historie, sie mögen so fremde seyn, wie sie wollen, finden in der Neuen ihre Stelle. Der Krieg, der Friede, die Allianzen, die Staats=Streiche, und alle Arten von Beeinträchtigungen gehen heut zu Tage eben so vor, als in den ältesten Zeiten. Dies soll uns zum Exempel dienen. Wir wollen den Fehler und den Schaden eines andern uns zu Nutz machen, um die ersten zu vermeiden, und den andern auszuweichen. Aber, aber, gemeiniglich pflegt es so zu gehen, daß, wenn wir aus einem Labyrinth kommen, wir uns in einen noch gefährlichern stürzen. Incidit in Scyllam, qui vult vitare Charybdim.

Gott gebe! daß die Berathschlagungen der Chur=Fürsten nicht verzögern, uns wieder zu geben, was wir verlohren, und daß Engel= und Holland ihre Patriotische Gesinnten, in Erhaltung des Gleich=Gewichts von Europa, fortsetzen mögen, damit die Ruhe in Deutschland nicht länger gestöret werde, und die Deutsche Freyheit als ein neuer Phönix aus seiner Asche aufstehen möge.

2.

*Avis impartial d'un patriot Germanique, aux electeurs, princes & etats de l'Empire.
Raisons qui doivent empecher les electeurs de l'Empire, d'élever le grand Duc à la
Dignite Impériale
MDCCXXXV.*

L'Événement de la mort de l'Empereur Charles VII. a réveillé de l'ambition REINE DE HONGRIE sur la Cuoronne Impériale; & cette Princesse fait tous les efforts imaginables, pour la faire passer sur la tête du GRAND DUC son mari; mais quel est le Membre du Corps Germanique un peu éclairé sur les affaires de sa Patrie, qui ne voye combien un pareil choix seroit contraire aux constitutions Germaniques, & de quels affreux malheurs il seroit suivi pour tuot l'Empire?

La Bulle d'Or établit plusieurs conditions, pour l'habilité du Candidat à l'Election au Thrône de l'Empire. On n'examinera point ici celles qui regardent le mérite personnel; on ne s'arrêtera qu'à la condition essentielle que la Bulle d'Or

impose à l'Aspirant, d'être utile à l'Empire, & en état de contribuer au bien de toute la Chrétienté. (a)⁵⁹¹ *Hominem idoneum, justum, bonum & utilem eligere valeant in Regem Romanorum, futurumque Caesarem, ac pro salute Populi Christiani.*

On savait que sous ce nom d'utilité, l'on comprend la *puissance du Candidat*; cette condition a toujours paru nécessaire. Il faut qu'un Empereur soit assez puissant par lui même pour pouvoir protéger l'Empire contre ses Enemies, soutenir la Dignité Impériale, au maintien de laquelle les (a)⁵⁹² revenus d'Empereur son très-éloignés de suffire, & contribuer au bien de toute la Chrétienté.

C'a toujours été la grande raison, dont les Candidats Autrichiens se sont appuyés, pour monter au Thrône de l'Empire, & celle qui les a le mieux servi dans cette vue.

Qu'on examine à présent la capacité du GRAND DUC, pour l'Election Impériale, sur cette qualité requise essentiellement par la Loi fondamentale de l'Empire, c'est-à-dire la *Puissance*; & l'on y trouvera bientôt son exclusion formelle.

En effet, il est notoire que la *Puissance* du GRAND DUC en Allemagne n'est qu'un être de raison. Le Fief qui lui donne voix & séance à la Diette, & qui par conséquent le rend Etat de l'Empire, est le Comté de Falkenstein; la (b)⁵⁹³ séance qu'il occupe en vertu de cette Terre, est ou dernier rang du Banc des Comtes de Vétérvie; la voix qu'il y donne collectivement, ou pour parler selon les termes de l'Empire (*non viritim, sed curiatim*) ne fait environ que le trentième d'une voix; le revenu en est si modique, qu'il y a des Gentilhommes Allemands qui en ont beaucoup davantage; & encore la possession de cette Terre, telle qu'on la dépeint, est-elle contestée au GRAND DUC, par d'autres Co-Etats de l'Empire!

A l'égard du Grand Duché de Toscane, il est hors du Territoire de l'Allemagne; & cette Principauté par sa situation, ne présenteroit que des dangers à l'Empire. Les possessions des Empereurs en Italie leur ont toujours attiré des Guerres funestes, qu'ils n'ont jamais manqué de faire partager à l'Empire; & la patrie la plus saine de l'Allemagne a toujours considéré ces possessions comme préjudiciables aux Empereurs, & fatales à l'Empire. Quant à la *Puissance*, le Grand Duché, quoique plus considérable que les anciens Etats du GRAND DUC, ne l'est point assez, pour qu'il en résulte une augmentation de *Puissance*, qui mette ce Prince en état de soutenir par lui-même l'Empire & la Dignité Impériale.

On voit bien clairement, par ce détail exact, que la condition de *Puissance*, requise dans le Candidat par la Bulle d'Or, pour être élu Empereur, manque totalement au GRAND DUC, & l'on va voir bientôt, que la condition de pouvoir contribuer au bien de la Chrétienté, ne se trouve pas mieux établie en faveur de ce Prince; & que l'Empire en particulier ne peut éviter de tomber dans les plus affreux malheurs, en se donnant le GRAND DUC pour Maître.

En effet, si, au lieu des qualités prescrites par la Constitution fondamentale de l'Empire, celle de Gendre du feu EMPEREUR CHARLES VI. devient la raison déterminante

591 (a) Bulle d'Or, chap. 2. §. 1.

592 (a) Ils ne vont pas à 300 000 livres de France.

593 (b) Les Comtes siègent sur quatre bancs, ceux de Vétérvie, Suabe, Franconie, Westphalie; chaque banc donne une voix collectivement, & sur le banc de Vétérvie il y a environ trente Comtes, parmi lesquels est celui de Falkenstein.

pour réunir les suffrages en faveur du GRAND DUC, si obéissant servilement aux volontés de la REINE DE HONGRIE, à l'ombre de la seconde Maison d'AUTRICHE, les Electeurs se laissent aller à élever le Mari de cette Princesse au Thrône de l'Empire, la Cour de Vienne sera bien-tôt un Contrat de cette lâche complaisance des Electeurs; elle sera regarder l'élection, comme attachée indispensablement à la succession des Etats Autrichiens; soit qu'ils se conservent dans même Maison par les Males, soit qu'à l'extinction de ceux-ci, ils passent avec les Filles dans quelque Maison étrangere; & la Couronne Impériale ne sera plus que l'appanage des Aînés de la nouvelle Maison d'AUTRICHE, ou, à leur défaut, la dot des Filles de cette même Maison: Mais ce n'est pas-là encore la seule conséquence qu'entraîne un pareil choix.

LE GRAND DUC n'ayant pas de moyens par lui-même pour soutenir la Dignité Impériale, en prétextera d'accessoires dans la Régence des Etats de la Princesse sa femme. Mais sans entrer dans l'examen de cette forme de gouvernement, qui pourroit ne pas sentir tous le peu de solidité de pareils moyens, quand on voit les Etats sur lesquels ils sont appuyés, révendiqués de tous côtés par Puissances considérables, & livrés actuellement au fort d'une Guerre cruelle au-dedans & au-dehors de l'Empire ; enfin, quand on voit les accords solennels que la REINE DE HONGRIE a faits, pour éteindre une partie de ces retoutables prétensions, attaquées par Elle-même à force ouverte? Si, après cet Exposé, l'on est obligé de convenir que de pareils moyens sont aussi dangereux que précaires dans le cas actuel, il faut avouer aussi qu'il est des événemens à venir qui peuvent, en les anéantissant pour toujours, susciter des grandes calamités à l'Empire.

Si le GRAND DUC vient à prendre la REINE son épouse & ses enfans, il perd les moyens prétextés de l'aider à soutenir la Dignité Impériale. Alors deux grandes extrémités sont à craindre. Ou ce Prince, qui ne verra pas de meilleure retraite pour lui que ses Etats d'Italie, y transporters le Siège de l'Empire & son Conseil Aulique : ou peut-être même le GRNAD DUC pensera-t'il à s'approprier cette dépouille, sous le prétexte spécieux de se conserver les moyens de soutenir la Dignité Impériale, en retenant pour lui la possession de ces mêmes Etats, qui selon les Loix de Succession, devraient fortir de ses mains. A quelle confusion, à quels malheurs l'Empire se trouvera-t'il exposé dans ces deux cas?

Mais les conséquences funestes de l'Election du GRAND DUC pour Empereur ne se bornent pas au sein de l'Empire; elle peut lui attirer encore des malheurs plus grands, plus prochains, excités du dedans & du dehors de l'Empire par des vûes d'interêt du GRAND DUC pour les avantages de la REINE DE HONGRIE, & d'aggrandissement pour lui-même. En effet, comment un Prince, qui avec le plus petit Etat d'Allemagne, se trouvera devenu le Chef de tout l'Empire, pourra-t'il résister à la tentation de se procurer un établissement considérable aux dépens des Etats mêmes de l'Empire? Comment un Prince dont la Femme est en guerre pour ses propres interêts avec des Princes de l'Empire & des Puissances étrangères, se refusera-t'il à l'expédient d'entraîner l'Empire dans un Guerre générale, pour soutenir les interêts de cette Princesse, & pour faire valoir en même tems, pour lui-même, des prétextes

de prétentions, dont il n'eut jamais ose prononcer le nom dans d'autres circonstances? N'est-il pas bien plus croyable qu'un tel Prince se servira de tous les moyens dont les Empereurs Autrichiens lui ont laissé l'exemple, pour établir sa grandeur personnelle, & celle de la nouvelle Maison (dont il sera le fondateur)?

Qu'on se rapelle la fameuse Election de RODOLPHE, Auteur de la seconde Maison d'AUTRICHE! C'est ici à peu près la même circonstance. Le GRNAD DUC va devenir l'Auteur d'une troisième Maison de ce nom, par son Elelction à l'Empire: l'élévation de RODOLPHE à la Dignité Impériale, fut l'époque fatale de la destruction des Constitutions & des Driots de l'Empire: l'élection de François achevera de porter le dernier coup à la Liberté Germanique. RODOLPHE posa les fondemens de la grandeur de sa Maison, & de ce fameux Projet, d'y rendre l'Empire héréditaire & despotique, par la ressource d'engager l'Allemagne dans des guerres domestiques & étrangères, par des bans injustes, par des usurpations d'Etats au profit de sa Maison, par des aliénations, & par des ventes & engagemens de plusieurs Droits & de plusieurs Villes de l'Empire.

Tout l'Univers sçait que ces funestes leçons ne furent que trop fidèlement suivies par ses successeurs; & si l'on veut considérer seulement les fastes des trois derniers Empereurs, on se convaincra facilement que les Capitulations n'ont été qu'un frein impuissant à l'ambition de la Maison d'AUTRICHE; & que ce n'est que miracle que la Liberté de l'Empire a échappé aux chaînes qui lui furent préparées sous ces trois Régnes. En effet on ne trouvera dans tout cet espace de tems, que bans injustes, contraires aux Constituions de l'Empire, qu'usurpations d'Etats, que sequestres équivalens à l'usurpation prolongés au préjudice de toutes les Parties, qu'enterprises du Conseil Aulique sur la Chambre de Wetzlaer, & sur l'autorité même de la Diette générale de l'Empire. On y verra la Maison d'AUTRICHE désintéressée sur les Religions d'Allemagne, les sacrifier alternativement l'une à l'autre, selon des divers besoins qu'elle avoit des Catholiques, ou des Protestants: on verra sous le regne de ces Empereurs, les Investitures du même pays se donner à differens Princes (a),⁵⁹⁴ le Conseil Aulique n'avoit pour regle de ses Jugemens dans les affaires d'Etat, que la volonté des Empereurs, & ne faire pancher la balance dans les affaires des particuliers, qu'au poids de l'or des cliens: les Dignités (b),⁵⁹⁵ les graces principales & les grandes Bénéfices d'Allemagne trafiqués pour des engagemens contraires aux Constitutions de l'Empire, & favorables seulement aux vûes personnelles de l'Empereur; des attentats continuels sur les droits & la liberté des Etats de l'Empire; enfin toutes les querelles personnelles (a)⁵⁹⁶ des Empereurs, bien qu'étrangers à l'Allemagne, tournées en autant

594 (a) Comme il arriva en 1731. à l'égard de BERGH & JULIERS, dont CHARLES VI. envoya le même jour le Diplôme d'investiture éventuelle au Roy de Prusse, & à l'Electeur Palatin.

595 (b) Les conditions de l'érection de l'Electorat d'Hanover sous l'Empereur LEOPOLD, assujettirent à perpétuité la voix de l'Electeur de ce nom aux volontés de la Maison d'AUTRICHE; sur-tout par rapport à la Dignité Impériale. CHARLES VI. en procurant l'Electorat de Mayence au feu Baron d'Eltz, tira de lui une promesse écrite, de ne voter que conformément à la volonté de Sa Majesté Impériale, pour l'Election d'un Roy des Romanis.

Le même Empereur, pour prix de la dignité de Comte qu'il conféra à la Maison d'ELTZ, se fit remettre par le même Electeur de Mayence, un nouvel engagement par écrit, de ne donner sa voix pour l'Election d'un Roy des Romains, qu'au mari de la fille de Sa Majesté Imperiale, ou à tel autre Prince qu'il plairoit à l'Empereur de choisir.

On pourroit citer encore beaucoup d'autres exemples de cette nature.

596 Ce fut ainsi que LEOPOLD engagea l'Empire dans la guerre qu'il faisoit à la Maison de FRANCE, pour la succession d'Espagne, qui formoit un intérêt absolument étranger à l'Empire, entièrement personnel à la

de Guerres de l'Empire, dont tout le profit étoit pour la Maison d'AUTRICHE, & tuot le dommage pour l'Empire traité en Province conquise de la part de l'Empereur son Chef, & en ennemi, de la part de Princes avec qui l'Empereur étoit en guerre.

C'est dans ce tableau fidele que l'Empire peut reconnoître tous les maux qui résulteront de l'élection d'un Prince qui, comme on l'a remarqué, n'a d'autre avantage à apporter sur le Thrône Impérial qu'une Guerre à soutenir pour les intérêts de sa femme, qu'un établissement à former en Allemagne pour sa propre gnradeur, que des vûes d'ambition du côté de Puissances voisines, qu'il forcera malgré elles à rompre la bonne intelligence avec l'Empire, en commençant à la troubler lui-même. Pouvons-nous espérer de bonne foi, que le Prince qui ne pourra trouver son aggrandissement que dans la violation de nos Constitutions, cherche à les maintenir; que celui qui a intérêt de répandre par-tout le trouble & la confusion, mette son étude à conserver la paix au-dedans & au dehors de l'Empire? Eh! comment l'Empire pourroit-il échapper à tous les malheurs qu'on vient de présenter à sa considération, quand le Prince qui se destine à l'Empire, réserve à l'execution de ces grands desseins ce même Conseil Aulique, qui du tems du feu Empereur son Beau-pere, a été l'artisan frauduleux de tous les attentats commis contre les Constitutions & la Liberté Germanique; ce Conseil qu'on a vû, à la honte de l'Empereur & de l'Empire, tenir un tarif public, pour le gain des causes qui étoient de son ressort; ce Conseil, qui après la mort de CHARLES VI. voulant faire survivre l'autorité Impériale à l'Empereur même, s'est servi de son Estampille, pour fabriquer frauduleusement des Décrets posthumes, au préjudice de divers Etats de l'Empire, ce Conseil enfin, qui retient encore aujourd'hui si injustement les Archives de l'Empire & qui se prépare déjà en idée, à bien faire payer aux cliens de l'Allemagne, sous le GRAND DUC Empereur, les fraix de son inactivité passée?

Tel est Candidat qui se présente à l'Empire, & tels sont les moyens, les instrumens, & la fin qu'il propose pour le gouverner. Mais pour peu que les Etats, & principalement les SERENISSIMES ELECTEURS, soient touchés de l'amour de la Patrie, de la conservation de leur Patrimoine & de leurs acquisitions, du maintien des driots, Libertés & Constitutions Germaniques, de l'affermissement des Traités avec les Puissances voisines, du rétablissement de la Paix au-dedand & au-dehors de l'Empire, & du bonheur de la Chrétienté, recommandé si fortement dans la Bulle d'Or, ils comprendront, que loin de subir honteusement le joug que la Reine de HONGRIE veut imposer à l'Empire dans l'Election de GRAND DUC pour Empereur, ils doivent s'y opposer avec ce courage mâle & véritablement Germanique, dont nos Peres nous ont laissé les généreux exemples en tant de rencontres, mais sur-tout dans le refus plain de fermeté qu'ils firent à MAXIMILIEN I. de faire Electeur de l'Empire Philippe son fils; dans cette resistance honorable aux dessins pernicieux de la Maison d'AUTRICHE, qui

Maison d'AUTRICHE, & pour des Etats fort éloignés du territoire de l'Allemagne.

On vit arriver la même chose sous CHARLES VI. dans la guerre qu'il fit en 1733. pour l'élection au Royaume de Pologne: tout le monde convint alors, que c'étoit une guerre personnelle de l'Archiduc d'AUTRICHE, suscitée de gayeté de coeur à la FRANCE. Les Anglois & les Hollandois furent si persuadés de cette vérité, qu'ils déclarerent authentiquement à Sa Majesté Impériale qu'ils ne trouvoient point dans cette guerre le cas de l'alliance faite en 1731. pour le maintien de sa Sanction Pragmatique; & en conséquence ils garderent la neutralité. L'imitation d'une conduite aussi juste, aussi sage, auroit préservé l'Allemagne des malheurs de cette guerre; mais CHARLES VI., au mépris des Constitutions Germaniques; força les Etats à faire de sa querelle particuliere une guerre d'Empire; & tout le Corps Germanique paya de son sang & de ses thresors l'entreprise injuste & imprudente de l'Archiduc d'AUTRICHE.

procura la pacification de Passau; enfin dans cette longue & glorieuse opposition aux attentats de cette même Maison contre la Liberté de l'Empire: opposition qui finit si heureusement par la Traité de Westphalie, que nous regardons avec justice comme le boulevard des droits & de la Liberté Germanique.

A Francfort le 15 Février 1745.

11. Rövidítések

HHStA = Österreichische Staatsarchiv (Bécs), Haus-, Hof- und Staatsarchiv

RK = Reichskanzlei

RHR = Reichshofrat

WKA = Wahl- und Krönungsakten

BK = Bücherkommission

Kart. = doboz

StAbt. = Staatenabteilungen

Eng. = England

12. BIBLIOGRÁFIA

1. Nyomtatványok

Acten-mässiger Unterricht, 1741 = *Acten-mässiger Unterricht, Die Chur-Böhmische Wahl-Stimme und deren Ausübung Betreffend*. H. n., 1741.

Allerunterthänigst, 1745 = *Allerunterthänigst Devotest und Getreu Eyfers-volle mit Einstimmung des gesamt-Winnerisch-frolockenden Jubels-Geschrey, Über die Allerhöchst-beglückt-erwünschte-erfreulichste Zuruckkunft Beeder Ihro Röm. Kayserl. und Königl. Majestät Francisci I. Und Mariae Theresiae, von Allerhöchst Dero Glorwürdigsten Crönungs-Festivität Aus Franckfurt, Da Allerhöchst Beede Deroselbe Ihren Glorreich und Triumphs-vollen Einzug In Dero alt-beliebteste Haupt- und Residentz-Stadt Wienn gehalten, Und also Wienn auf das neue mit solch-Allerhöchsten Gegenwarten erfreuet worden. Wienn gedruckt und zu finden, bey Frantz Andre Kirchberger, Universitäts, Buchdruckern, auf dem alte Fleischmarckt am Kullmayrisch Haus. Den 27. Tag des Monats Octob. 1745*

Altes und Neues 1745 = *Altes und Neues der Deutschen Reichs-Verfassung, oder Kurtze doch gründliche Beschreibung der solennen Wahl und Krönung im Heil. Römischen Reiche Deutscher Nation. Darinnen sowohl dessen Ursprung, Verfall, Wachsthum und Fortgang, Sitten und Grbräuche, als auch die vorzüglichen Rechte seiner freyen Wahl, dessen Interims- oder Vicariats-Regierung, und gegenwärtige Suspension des Chur-Böhmischen Wahl-Voti, wie auch Art und Behauptung seiner Wahl-Capitulationen kurtz doch gründlich beschreiben wird*. Breßlau und Leipzig, Bey Daniel Pietsch. 1745.

Applausi, 1745 = *Applausi alla sacra cesarea real maesta di Francesco pio felice augusto padre della patria per la sua faustissima elezione a imperadore de romani*. Firenze, Appresso Andrea Bonducci, 1745.

Ausführliche Abzeichnung, [1741] = *Ausführliche Abzeichnung des Churfürstlichen Wahl-Zimmers, Nebst einer accuraten Beschreibung, wie und in welcher Ordnung selbiges, bey dem in des Heil. Röm. Reichs-Stadt Franckfurt am Mayn auf dasigem Römer den 20ten Novembr. 1741. zu vorseyender Römischen Kayzers-Wahl eröffneten Wahl-Convent, auch nachgehends, von denen gegenwärtigen höchsten Herren Churfürsten in Person, und derer abwesenden höchsten Herren Churfürsten hochansehnlichen und fürtrefflichen Herren Bottschaffteren, auch deren Churfürstlichen Herren Legations-Secretarien beseht gewesen, alle mit ihren Titulen und Prädicaten*. H.n., é. n. [1741]

Auszug der neuesten Weltgeschichte, 1745 = *Auszug der neueseten Weltgeschichte*. Num. 45–50., 1745

Avis impartial, 1745 = *Avis impartial d'un patriot Germanique, aux electeurs, princes & etats de l'Empire*. H. n., 1745.

Beschreibung Derer hohen Begebenheiten, 1742 = Beschreibung Derer hohen Begebenheiten, Solennitäten und Ceremonien, Welche So wohl beyder höchst-ansehnlichst-prächtigsten Crönung Eines Römischen Kayzers Als auch Einer Römischen Kayserin geschehen. Ingleichen auch ein Umständischer Bericht Von denen Römisch-Kayserl. und Königl. Insignien und Reichs-Kleinodien So bey diesem allerhöchsten Crönungs-Actu gebraucht werden. Samt einer ausführlichen Nachricht von der Römisch-Kayser-Wahl. Franckfurt am Mayn, 1742.

Beweiß, 1745 = Beweis daß das Durchlauchtigste Haus der Erz-Herzoge von Oesterreich wegen des Erz-Herzogthums Oesterreich Ein Jus Quaesitum auf eine Chur-Würde habe. H. n. 1745.

CHARES, [1745] = CHARES, Christian: *Die gerettete Unschuld des Allerdurchlauchtigsten Ertz-Hertzoglichen Hauses Oe durch den Beystand des Himmels, und dessen Beweis der Höchst-glückhólich eingetroffenen Kayser-Wahl Francisci I. et Mariae Thersiae. An den Allerhöchsten Geburts-Fest Ihro Kayserlich- und Königlichen Majestät u. u. (toto Titulo) In tieffester Unterthänigkeit überrichtet, Und mit Patriotisch-Christlich-teruer Feder entworffen von Ludwig gottlieb Christian Chares, Kayserl. Gecrönten Poeten. Anno MDCCXLV. Wienn, gedruckt und zu finden bey Jo. Jacob Jahn, untern Tuchländen im Pfeifferischen Haus.*

Chur-Brandenburgisches Pro Memoria, 1745 = Chur-Brandenburgisches Pro Memoria die unumgänglich nöthige Vor-Berathschlagung verschiedener wichtigen Puncten vor wirklicher Angebung der Wahl eines künftigen Römischen Königs und Kayzers betreffend. Exhibitum Moguntino den 6. Augusti 1745. Communicationem per Eundem den 7. dito. Franckfurt am Mayn, Gedruckt und zu finden bey Heinrich Ludwig Brönnern, 1745.

Crönungs-Diarium, 1745 = Vollständiges Diarium von der Höchst=erfreulichen Crönung Des Allerdurchlauchtigsten, Großmächtigsten und Unüberwindlichsten Fürsten und Herrn, HERRN Franciscus Erwehlten Römischen Kayzers, Zu allen Zeiten Mehrern des Reichs, in Germanien und zu Jerusalem Königs, Herzogs zu Lothringen und Baar, Groß=Herzogs zu Toscana, Herzogs zu Calabern, Geldern, Montferrat, in Schlesien, zu Teschen, Fürsten zu Charleville, Marggrafen zu Pont a Mousson und Nomeny, Grafen zu Provinz, Vaudemont, Blanckenburg, Züphten, Saarwerden, Salm und Falckenstein, u. u. Worin die Ein= und Aufzüge, solenne Visiten, Crönungs=Ceremonien, Ertz=Aemter=Functionen, Kayserliche Banquets, Illuminationen, Huldigungen, Chur=Vereins=Errichtung, und andere öffentliche Handlungen enthalten, Mit vielen Portraits und Kupfer=Stichen, Und einer Vorrede, Von dem hohen Adel des alten Elsaßischen Geschlechts, aus welchem die beyde Allerdurchlauchtigste Häuser Lothringen und Oesterreich abstammen. Franckfurt am Mayn, 1746. (GoogleBooks, letöltés ideje: 2014. január 15.)

Das Glück, 1745 = Das Glück bey den härtesten Fällen Oesterreichs in diesen Zeiten. H. n., 1745.

Diarium, 1742 = Vollständiges Diarium von den Merckwürdigsten Begebenheiten, Die sich vor-, in und nach der Höchst-beglückten Wahl- und Crönung, des Allerdurchlauchtigsten, Großmächtigsten und Unüberwindlichsten, Fürsten und Herrn, Herrn Caroli des VII. Erwehlten Römischen Kayzers, Zu allen Zeiten Mehrern des Reichs, in Germanien und Böheim Königs, in Ober- und Nieder-Bayern, auch der Obern Pfaltz Hertzogs, Pfaltzgrafen bey Rhein, Ertz-Hertzogs zu Oesterreich, Landgrafen zu Leuchtenberg, u. u. u. Im gantzen Heil. Röm. Reich, Und sonderlich in dieser Freyen Reichs- und Wahl-Stadt Franckfurt am Mayn zugetragen; Nebst umständlicher Beschreibung der Ein- und Aufzüge, Freuden-Feste, und übrigen feyerlichen Handlungen, sammt vielen Urkunden, Portraits, und andern Kupferstichen; auch einem Angang von Beylagen, und ausführlichem Register. Mit Ihro Röm. Kayserl. Majest. allergnädigster Freyheit, wie auch derer Höchst-preißlichen Rheinisch- und Sächsischen Reichs-Vicariaten gnädigsten Privilegiis. Franckfurt am Mayn, Verlegt von Johann David Jung, 1742. (URL: <http://www.borders.com/online/store/FreeDigitalTitleDetail?sku=urn%3Auid%3Ac921402a-1c87-464e-8bf4-f0e352e444be>, utolsó elérés: 2010. szeptember 11.)

Diarium, 1767 = Vollständiges Diarium Von denen Merckwürdigsten Vorfällen Die sich Bey dem letzt gehaltenen hohen ChurfrüstenTag Und darauf Höchst-beglückt erfolgten Wahl- und Crönung Des Allerdurchlauchtigstn, Großmächtigsten und Allergnädigsten Fürsten und Herrn, Herrn Josephi des Andern Erwehlten Römischen Königs, Zu allen Zeinten Mehrern des Reichs, in Gemanien Königs, zu Hungarn, Böheim, Dalmatien, Croatien, Slavonien, Königlichen Erb-Prinzes, Erz-Herzogs zu Oestreich, Herzogs zu Burgund, zu Lotharingen und Baar, u. u. Erb-Prinzes zu Toscana u. u. In der Freyen-Reichs und Wahl-Stadt Franckfurt am Mayn Ergeben. Samt umständlicher theils auch schematischer Beschreibung aller feyerlichen Handlungen und vielen Unkunden. Erster Abschnitt Durch Franciscum Erwinum Serger, Churfürstl. Maynzisch. Regierungs- auch Revisions-Gerichts-Secretar, verfasst. Und Mit Römischen Kayserl. allerhöchsten Privilegio von einem Churfürstl. Sti Rochi Hospital selbstn zum Druck befördert und aufgelegt. Zu funden Maynz in obgedachter privilegirten Hostpials-Buchdruckerey, 1767.

Diarium, 1791 = Vollständiges Diarium Römisch-Königlichen Wahl und Kaiserlichen Krönung Ihro nunmehr allerglorwürdigst regierenden Kaiserlichen Majestät Leopold des Zweiten. Mit Kupferstichen geziert und mit allergnädigsten und gnädigsten Freiheiten aus Licht gestellt. Frankfurt am Main, Im Verlag der Jägerischen Buchhandlung, 1791.

Die unruhige Ruhe, [1745] = Die unruhige Ruhe in denen Hertzen getreuer Unterthanen wurde vorgestellt bey glücklich erfolgter Wahl und Crönung deß Allerdurchlauchtigsten, Großmüthigsten und unüberwündlichsten Fürsten und Herrn Herrn Francisci de□Ersten Erwählten Römischen Kayzers &c.&c. wie dann auch der Allerdurchlautigsten, Großmüthigsten Kayserin und Frauer Frauer Mariae Theresiae regierenden Königin zu Hungarn und Böheimb, Ertzhertzogin zu Oe &c. &c. Den unterthänigsten Gehorsam und Freude zu bezeugen Von einer evangelischen Gemeinde in Oedenburg in

Nieder-Hungarn. Gedruckt, bey Johann Phil. Rennauer Raaberisch. Bischöfl. Buchdrucker

Die Vortreflichkeit Einer Deutschen Heldin, [1745] = *Die Vortreflichkeit Einer Deutschen Heldin, Bewundert: In Maria Theresia Der Anvergleichlich- und Grossen Kayserin*. Wienn, zu finden bey Joh. Jacob Jahn, im Pfeifferischen Haus untern Tuchläden, é. n.

Die Wirkungen der Majestät, 1745 = *Die Wirkungen der Majestät, vor der Crönung, oder allerunterthänigste Gedanken auf das allergnädigste Bezeigen Ihrer Römischen Kaiserl. Maj. Maj. Francisci I. und Mariae Theresiae, welches von vielen tausenden bewundert und hiemit der curieusen Welt von einem Liebhaber der Teutschen Glückseeligkeit in dreyen Gedichten mitgetheilet wird*. Nürnberg, zu finden in der Christoph Rieglischen Buch- und Kunst-Handlung unter der Vesten Anno 1745.

Dienstagige Extraordinaire (92), 1745 = *Dienstagige Extraordinaire Kayserl. Reichs-Post-Zeitung*, In Franckfurt am Mayn. No. 92. 1745. június 8.

Discours von Interregnis, 1744 = *Discours von Interregnis und Reichs-Vicariaten, Den zwischen Beyden Durchleuchtigsten Chur-Häusern zu Bayern und Pfalz desgemeinsamen Reichs-Vicariats in denen Landen des Rheins, Schwaben und Fränckischen Rechtsens halber getroffenen und in Capitulatione Novissima Caesarea auf das reich ausgetellten Vergleich, das bereits in letzerm Interregno gebrauchte Exercitium und Actus Vicariatus, deren Selbst-Ständigkeit, und die Kayserl. Confirmation darüber, betreffend*. Franckfurt am Mayn, In Verlag der Knodichshen Buchhandlung. 1744.

Entscheidung der Frage, 1745 = *Entscheidung der Frage: ob der erwählte Römische Kayser vor der Crönung die Majestät-Rechte exerciren könne?* Berlin, 1745.

Erläuterungen Einiger Strittigkeiten, 1745 = *Erläuterungen Einiger Strittigkeiten Das Reichs-Vicariat betreffend*. H. n., 1745.

Erörterung, 1745= *Erörterung einiger das Teutsche Staats-Recht vornemlich die jetzige Kayser-Wahl belangender Fragen*. Freystadt, 1745.

Europäische Staats und Teutsche Reichs-Historie, 1746 = *Europäische Staats und Teutsche Reichs-Historie unter der glorwürdigsten Regierung Sr. Kayserl. Majestät Francisci I. pragmatisch beschrieben und erläutert*. Jena, bey Christian Heinrich Cuno. 1746.

Franckfurtische Berichte, 1742 = *Franckfurtische Berichte*, Num. 13., 1742. jan. 22 - *Franckfurtische Berichte*, Num. 40., 1742. márc. 10.

Germania Triumphans, 1745 = *Germania Triumphans sub aquila Austriae. oder Pragmatischer – und vornehmlich ex Ratione Status hergeleiteter Beweißthum, Daß es des Heil. Röm. Reichs-Wohlfahrt hochnothwendig erfordere, mit der freyen Wahl eines Röm. Königs und zukünfhigen Kayzers, bey dem allerdurchlauchtigsten Ertz-Hause, Oesterreich, so lange die heutige Ratio Status Germanici fortdauern wird, zu verbleiben, und insonderheit, bey dermahligter Vacancz des Kayserlicher Throns, zu einem Röm. König und*

zukünftigen Kayser; Ihro des Hertzos von Lothringen und Groß-Hertzos von Toscana & c. Königliche Hoheit zu erwählen. 1745.

GERMANUS SINCERUS, 1745 = [GERMANUS SINCERUS]: *Rechts-begründete Wahl-fähigkeit Sr. Königl. Hoheit, des S. T. Herrn Großhertzen von Toscana. u. Nebst dem ausnehmenden Vortheile, den das H. R. R. Teutscher Nation, aus der, auf höchst Dieselben gerichteten Kayser-Wahl unausbleiblich zu hoffen hat, aus denen Quellen der Teutschen Geschichte und der öffentlichen Rechts hergeleitet, auf einigen unbegründeten Beybringen übelgesinnter, entgegen stellet, von Germano Sincero. H. n., 1745.*

Gespräch im Reiche der Toden, 1790 = Gespräch im Reiche der Toden zwischen weiland Kaiserin Maria Theresia, dem König von Preussen Friedrich dem Grossen, und Kaiser Joseph dem II. der General Schehl als Cammer Portier vor dem Elisäischen Saal. Gedruckt zu Prag in der Neustadt, 1790.

Glücklich getroffene Römische Kayser-Wahl, 1745 = Die glücklich getroffene Römische Kayser-Wahl, Welche in der hohen Person Ihro Königl. Hoheit Dem Groß-Hertzog von Toscana den 13. Sept. in des H. Röm. Reichs freyen Wahl-Stadt Franckfurth vor sich gegangen. H. n., 1745.

Gründliche Widerlegungen, 1745 = Gründliche Widerlegungen, über die Einwendungen, mit welchen einige die Wahl des Groß-Hertzogs von Toscana zum Kayserlichen Thron widerrathen wollen. H. n., 1745.

Gründliche, doch gantz kurtz, 1741 = Gründliche, doch gantz kurtz verfasste Beschreibung alles dessen, Was bey Absterben, Wahl- und Krönung eines Römischen Kaysers vorzugehen pfl eget. Cöln am Rhein, 1741.

HOFFMANN, 1790 = HOFFMANN, Alois: *Für die Patrioten Österreichs, bei der Gelegenheit der Kaiser-Krönung Leopold II. Gedruckt bei Iohann Martin Weimar, MDCLXXX.*

Ist die teutsche Kaiserkrone...?, 1790 = Ist die teutsche Kaiserkrone für das Haus Oesterreich wichtig? und Wie verhält sich dabey das Interesse des teutschen Reichs? Freymühtig beantworten von einem Patrioten. Gedruckt im Vaterlande mit leserlichen Schriften, 1790.

Kaiserliche Krönungs Ceremonien, [1790] = Kaiserliche Krönungs Ceremonien 1790. besteken in 12 Blat. Joh. Georg Bullmman Aug. Vind.

Kurzer Bericht, 1745 = Kurzer Bericht was für Tort und Drangsalen Die Crone Franckreich Dem Reich und Teutschland angethan, ehe die Kaiser-Crone auf das Allerdurchlauchtigste Erz-Herzogliche Haus Oesterreich gekommen, woraus deutlich erhellen wird, daß die Franzosen abgesegte und ewige Feinde des Reichs und der Teutschen sind. Gedruckt zu Prag 1745.

L'avant-coureur (129), 1745 = L'avant-coureur, au nouvelles extraordinaires des diverses cours et avtres lieux principavx de l'Evrope. Avec privilege de sa majeste imperiale. Francfort, 129. szám, 1745. aug. 13.

L'avant-coureur (13), 1742 = L'avant-coureur, au nouvelles extraordinaires des

- diverses cours et autres lieux principaux de l'Europe.* Francfort, 13. szám, 1742. jan. 22.
- L'avant-coureur* (130), 1745 = *L'avant-coureur, avec privilege de sa majeste imperiale.* Francfort, 130. szám, 1745. aug. 14.
- L'avant-coureur* (131), 1745 = *L'avant-coureur, avec privilege de sa majeste imperiale.* Francfort, 131. szám, 1745. aug. 16.
- L'avant-coureur* (132), 1745 = *L'avant-coureur, avec privilege de sa majeste imperiale.* Francfort, 132. szám, 1745. aug. 17.
- L'avant-coureur* (28), 1742 = *L'avant-coureur, au nouvelles extraordinaires des diverses cours et autres lieux principaux de l'Europe.* Francfort, 28. szám, 1742. febr. 17.
- Lettres d'un Hollondois*, 1745 = *Lettres d'un Hollondois a un bourgeois de Francfort. Sur l'élection du grand duc de Toscane.* H. n., [1745]. Amsterdam.(?)
- Lof-Bazuyn*, [1745] = *Lof-Bazuyn, op de 4. Volkomen Texten, verklaard op de Verkiezing van den Groot-Hartog van Toscanen, tot Rooms Coning en Keyzer van Duytsland. Den 18. September 1745. Gekroond den 4. October. H. n. é. n.*
- Mémoires de la reine de Hongrie*, 1745 = [C. A. B.]: *Mémoires de la reine de Hongrie, ou les evenemens interessans arrivés dans le systeme de l'Europe apres la mort de l'Empereur Charles VII. jusqu'au tems l'election de l'Empereur Francois I.* Francfort et Leipsig, M D CC XLV.
- Nachricht von einer Praenumeration*, 1741 = *Nachricht von einer Praenumeration, welche auf das Neue Vollständige Diarium der Wahl- und Crönung eines Römischen Königs und künftigen Kayzers mit eines Höchst-preißlichen Rheinischen, wie auch Sächischen Reichs-Vicariats privilegiis, in der Zunnerischen oder Jonann David Jungs Buchhandlung in Franfurt am Mayn biß zu Ende der Januarii 1742. angenommen wird.* [Frankfurt], [1741.]
- Natürliche Gedancken* 1745 = *Natürliche Gedancken Ueber die Einwendungen als Widerlegungen wegen der Kayser-Wahl vor Ietzo.* H. n., 1745.
- Ohnhintertreiblicher Beweis*, 1745 = *Ohnhintertreiblicher Beweis, daß des Herrn Herzogs von Lothringen und Baar, Groß-Herzogens von Florenz, Königliche Hoheit, des Kayser-Throns sowohl fähig als würdig, Zumahlen dessen Wahl dem gesammten teutschen Reich höchst-ersprießlich; ja zu Erhaltung der gemeinen Freyheit allerdings nothwendig, folgsam von allen Teutsch-Gesinnten zu wünschen seye.* H. n., 1745.
- Pantheon Glorïae Austriacae*, 1745 = *Pantheon Glorïae Austriacae, Der Oesterreichische Ehren-Tempel, Welcher Bey der glorreichen Zuruckkunft Des Allerdurchleuchtigst-Großmächtigst- und Unüberwindlichsten Fürstens, und Herrn, Herrn Francisci, Erwählten Römischen Kaisers, zu allen Zeiten Mehrern des Reichs, in Gemanien, und zu Jerusalem Königs, Hertzogens zu Lothringen un Barr, Groß-Hertzogens zu Toscana, u. u.*

Der Allerdurchleuchtigst-Großmächtigsten Römischen Kaiserin Mariae Theresiae, Zu Hungarn und Böhme Königin, Ertz-Hertzogin zu Oesterreich, u. u. Glorwürdigsten Gemahls, und Mit-Regentens. Als Allerhöchst-Dieselbe von dero zu Franckfurt am Mayn vollgezogenen Kayserl. Crönung, am 27. Octobr. wiederum beglückt in Wienn anlangeten; Aus Allerunterthänigster Beystimmung des allgemeinen Frolockens Von Joseph de Sellier, Directore derer Kayserl. Königl. privilegirten Theatern zu der den 28. Oct. erfolgten Beleuchtung, in einem auf dem Michaeler-Platz nächst der Kayserl. Burg, aufgeführten Freuden-Gerüste vorgestellet worden, Entworffen von Friedrich Wilhelm Weißkern. Firmantur juris Senium, priscamque refumunt Canitiem leges... Claud. de IV. Cons. Hon. Wien, gedruckt bey Joh. Peter v. Gehlen, Kaiserl. Königl. Hof-Buchdruckern, 1745.

Patriotisches Gedencken, 1745 = Patriotisches Gedencken über das wieder Vermuthen zum Vorschein gekommene Chur-Brandenburgische Pro Memoria. H. n., 1745.

Politische Betrugs-Historie von Frankreich, 1745 = Politische Betrugs-Historie von Frankreich, Oder Die wening-aufrichtige Aufführung Des Französischen Hofes bey Kriegs- und Friedens-Geschäften, aus Den Kriegs- und Friedens-Handlungen, so seit etlichen hundert Jahren die Crone Frankreich mit den Mächten Europa, vornehmlich aber Mit dem gesammten Tuetschen Reich, Ingleichen mit ein und andern Reichs-Ständen, und in sonderheit Mit den Durchläuchtighsten Häußern Oesterreich und Lothringen gepflogen, Zur Nachachtung und Warnung bey den jetzigen Conjuncturen Der Europäischen Staats-Geschäfte biß auf gegenwärtige Zeit beschrieben, und mit gehörigen Beweißthümern ex actis publicis und aus den bewährtesten Schrifften erläutert. H. n., 1745.

Protocolla, [1745] = Protocolla, So bey der Wahl und Crönung Des Allerdurchleuchtigsten, Großmächtigsten, und Unüberwindlichsten Fürsten Und Herrn, Herrn FRANCISCI, Erwehlten Römischen Kayzers zu allen Sieten Mehreren des Reichs, Auch In Gemaniam und Jerusalem Königs, Hertzogens zu Lothringen und Bar, Groß-Hertzogens zu Toscana Marchis Hertzogens zu Calabrien, Geldern, Montferrat, in Schlesien zu Teschen, Fürstens zu Charleville, Marggrafens zu Pont-à-Mousson und Nomeny, Grafens zu Provinz, Vaudemont Blanckenberg, Zütphen Saarwerden, Salm und Falckenstein u.u. Zu Franckfurt am Mayn im Jahr 1745. gehalten worden.

Raisonnement, 1745 = Raisonnement über das neulich erfolgte Absterben des Kayzers und die bevorstehende Kayser-Wahl. H. n., 1745.

Reise eines Marsbewohners, 1791 = Reise eines Marsbewohners auf die Erde. Zur Zeit der Wahl und Krönung Leopolds des Zweiten zum teutschen Kaiser. H. n., 1791.

SCHMAUSSEN, 1741 = SCHMAUSSEN, Johann Jacob: Einleitung zu der Staats-Wissenschaft, und Erleuterung des von ihm herausgegebenen Corporis Juris Gentium Academici und aller andern seit mehr als zweyen Seculis her geschlossenen Bündnisse, Friedens- und Commerciën-Tractaten. Erster

Theil, Die Historie der Balance von Europa, der Barriere der Niederlande, der Oesterreichischen Sanctionis Pragmaticae, und anderer dahin gehörigen Sachen und Tractaten in sich behaltend. Leipzig, 1741.

Schon wieder ein Kaiser...?, 1790 = *Schon wieder ein Kaiser aus dem Oesterreichischen Hause? Warum wählte man Ihn? Warum keinen Andern? Was gewinnt Oesterreich durch die Kaiserwürde? oder freimüthige Aufklärung über die Kaiserwahl Leopolds II.* H. n., 1790.

Schreiben eines Professoris, 1745 = *Schreiben eines Professoris Juris Publici die Böhmisches Chur-Stimme betreffend.* / *Lettre d'un Professeur en droit public concernant La Voix de Boheme.* 1745.

SEYFART, 1766 = SEYFART, Johann Friedrich: *Lebens- und Regieruings-Geschichte des Kaysers Franz I.* Nürnberg, 1766.

Tax-Ordnung, 1745 = *Der Röm. Kayserl. Majestät, unsers Allergnädigsten Herrn, Tax-Ordnung, Wie es allhier zu Franckfurt am Mayn, nach glücklich vollbrachter Wahl und Cröunug, der Kayserlichen und Churfürstlichen Quartiere halber, mit deren Tax und Bezahlung in allen und jeden gehalten werden solle.* Franckfurt am Mayn, Bey Wolffgang Christoph Multz. M D CC XXXXV.

Teutscher Fürstinnen-Saal, 1745 = *Teutscher Fürstinnen-Saal, Darinnen Fürstinnen, So die Kayser-Würde verwaltet, Reichs-Täge gehalten, Hertzogthümer in eigenem Namen beherrschet, Curiis Imperialibus beygewohnet, auch bey der Teutschen König- und Kayser-Wahl Stimm geführt, und, gleich andern Fürsten, diesem höchsten Geschäft beygewürcket haben, anzutreffen seynd, Wormit folglich Die der Allerdurchl. Großmächtigsten Fürstin und Frauen, Frauen Mairae Theresia, Königin zu Ungarn und Böhmeim, ohnstreitig gebührende Böhmeimische Chur-Stimm aus der innersten Reichs-Verfassung und Herkommen erwiesen wird.* Franckfurt am Mayn, In der Knochisch- und Eßlingerischen Buchhandlung, 1745.

Teutschland muß einen Kaiser haben, 1788 = [SODEN, Friedrich Julius Heinrich von:] *Teutschland muß einen Kaiser haben.* H. n., 1788.

Triumph des Böhmisches Chur-Rechts, 1745 = *Triumph des Böhmisches Chur-Rechts bey der vorstehenden Kaiser-Wahl.* H. n., 1745.

Triumph des Ertzhauses, 1745 = *Triumph des Allerdurchlauchtigsten Ertzhauses Oesterreich über Die Feinde seines Namens.* Frankfurt und Leipzig, 1745.

Triumph-Gerüst, [1745] = *Triumph-Gerüst, Welches Die Hochlöbliche Nieder-Oesterreichische Herren Land-Stände, Wegen erwünschter und erfreulichster Kaysers-Wahl, dem Großmächtigst- und Unüberwindlichsten Herren, Herren Francisco Stephano, Des Teutschlands und zu Jerusalem König, Herzogen zu Lothringen und Barr; Groß-Herzogen zu Toscana, u. u. Als Höcht Derselbe seinen prächtigsten Einzug in die Kayserlich- und Königliche Residentz-Stadt Wienn den 28. Oct. 1745. hielte, Zur Bezeugung unterthänigster Pflicht und Ergebenheit, Vor dem Land-Hauß in der Herren-Gassen aufgericht, und mit ungemeinen Glantz illuminirter vorstellen.* Wienn, gedruckt bey Maria Eva

Schilgin, Wittib., Ni. Oe. Landschafts-Buchdruckerin, é. n. [1745]

Ueber die Lage und Bedürfnisse, 1790 = Ueber die Lage und Bedürfnisse des deutschen Reichs. Oder braucht Deutschland einen mächtigen Kaiser? Pro Patria. H. n., 1790.

Unpartheyische Betrachtungen, 1745 = Unpartheyische Betrachtungen über Den gegenwärtigen Zustand Des Teutschen Reiches Nach vollzogener Kayserlichen Krönung. H. n., 1745.

Unpartheyische Betrachtungen, 1790 = Unpartheyische Betrachtungen über die Vorrechte und Vortheile der Kaiserkrone. H. n., 1790.

Unvorgreifliches Bedencken, 1751 = Unvorgreifliches Bedencken über die wichtige Frage: Was wegen der Wahl eines Römischen Königs, Bey Lebzeiten eines Römischen Kayzers, Dessen Hohem Wohlseyn, Bestem Alter, und würcklicher Gegenwart In dem Römischen Reich, Der Reichs-Versammlung, und dessen Gesetzen und Ordnungen gemäß seye? H. n., 1751.

Wahl-Diarium, 1745 = Vollständiges Diarium Von der Höchst=beglückten Erwehlung Des Allerdurchlauchtigsten Großmächtigsten und Unüberwindlichsten Fürsten und Herrn, HERRN Franciscus Königs zu Jerusalem, Herzogs zu Lothringen und Baar, Groß=Herzogs zu Toscana, Herzogs zu Calabern, Geldern, Montferrat, in Schlesien, zu Teschen, Fürsten zu Charleville, Marggrafen zu Pont a Mousson und Nomeny, Grafen zu Provinz Vaudemont, Blanckenburg, Züphten, Saarwerden, Salm und Falckenstein, u. u., Zum Römischen König und Kayser, Worin die Merckwürdigsten Handlungen und Begebenheiten enthalten, Mit Kupfferstichen und Schamatischen Vorstellungen versehen, Nebst einer Vorrede, Von den Vorzügen des Regierenden Hauses bey den Teutschen Königs= und Kayser=Wahlen. Mit allergnädigst= und gnädigsten PRIVILEGIIS. Franckfurt am Mayn, 1746. (GoogleBooks, letöltés ideje: 2014. január 15.)

Wahl und Crönung, 1745 = Die Wahl und Crönung Ihro Königlichen Hoheit Francisci I. Königs von Jerusalem u. Groß-Hertzogs von Toscana, auch Hertzogs zu Lothringen und Bar u. zum Römischen König und Kayser des Heiligen Römischen teutschen Reichs, so den 13. Sept. 1745. geschehen, wolten die ausführliche Nachricht, wie solche nach Inhalt der güldenen Bulle CAROLI IV. von den sämtlichen Churfürsten des Teutschen Reichs, vermöge ihrer obwaltenden Ertz- und Erb-Aemter, mit allen darbey eingeführten Ceremonien und Solennitäten, zu Franckfurt am Mayn, mit ausnehmender Pracht und Magnifizenz vollzogen worden. in einem Gespräche, auf der Reise nach der Leipziger Messe, vorstellen Erasmus und George. Erfurt, 1746.

Warum soll Deutschland...?, 1787 = Warum soll Deutschland einen Kayser haben? Free thoughts and bold truths. H. n., 1787.

Was war Joseph...?, 1790 = Was war Joseph der II. und Was wird Leopold der II. seyn? Beantwortet von einem Denker. Prag, mit Eisenwangerschen Schriften, 1790.

Wer wird Kaiser werden?, 1745 = *Die Frage die denen Deutschen am Hertzen liegt; Wer wird Kaiser werden? von einem Patrioten erörtert.* Amsterdam, 1745.

Wiederlegung, 1745 = *Wiederlegung des so genannten Schreibens eines professoris Juris Publici Die Böhmishe Chur-Stimme berteffend, Darinnen dessen Urgrund deutlich bewiesen und dargethan wird.* H. n., 1745.

Wienerisches Diarium (75), 1745 = *Wienerisches Diarium*, 75. szám, 1745. szeptember 18. In ANNO, URL: <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?apm=0&aid=wrz&datum=17450918&seite=1&zoom=1> (utolsó elérés: 2010. szeptember 14.)

2. Kiadott források

Aranybulla, 1356 = *Die Goldene Bulle Kaiser Karls IV. vom Jahre 1356.* Újfelnémetből fordította Ralph GLÜCKSMANN. URL: http://ra.smixx.de/Goldene_Bulle_1356.pdf Letöltés időpontja: 2013. 12. 30.

GOETHE, 1811 = GOETHE, [Johann Wolfgang]: Életemből. Költészet és valóság. Fordította SZÖLLÖSY Klára. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1982.

Pergen emlékirata, 1766 = *Über den Wert der Kaiserkrone (1766).* In *Zeitalter des Absolutismus 1648–1789.* Hrsg.: NEUHAUS, Helmut. Stuttgart, 1997. (Deutsche Geschichte in Quellen und Darstellung, Band 5) 121–130.

PUFENDORF, 1667 = PUFENDORF, Samuel: *Die Verfassung des deutschen Reiches.* Übersetzung, Anmerkungen und Nachwort von DENZER, Horst, Stuttgart, Philipp Reclam Jun., 1976. (Reclam Universal-Bibliothek, Nr. 966.)

Recht und Verfassung, 1964 = *Recht und Verfassung in der Zeit Maria Theresias. Die Vorträge zum Unterricht des Erzherzogs Joseph im Natur- und Völkerrecht sowie im deutschen Staats- und Lehnrecht.* Hrsg.: CONRAD, Hermann. Köln und Opladen, 1964.

Quellen zum Verfassungsorganismus, 1976 = *Quellen zum Verfassungsorganismus des Heiligen Römischen Reiches deutscher Nation: 1495–1815.* Hrsg.: HOFMANN, Hans Hubert. Darmstadt, 1976. (Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte der Neuzeit)

Tagebuch Khevenhüllers = *Aus der Zeit Maria Theresias. Tagebuch des Grafen Johann Joseph Khevenhüller-Metsch, kaiserlichen Oberhofmeisters 1742–1776.* 2. kötet. Hrsg.: KHEVENHÜLLER-METSCH, Rudolf – SCHLITTER, Hanns, Wien und Leipzig, 1907.

Zeitalter des Absolutismus = *Zeitalter des Absolutismus 1648–1789.* Hrsg.: NEUHAUS, Helmut. Stuttgart, 1997. (Deutsche Geschichte in Quellen und Darstellung, Band 5)

ZEUMER, 1913 = *Quellensammlung zur Geschichte der deutschen Reichsverfassung in Mittelalter und Neuzeit.* Hrsg.: ZEUMER, Karl. Tübingen, 1913.

3. Szakirodalom:

- ADB = Allgemeine Deutsche Biographie. In *Deutsche Biographie*. URL: <http://www.deutsche-biographie.de/index.html> (utolsó elérés: 2014. június).
- ARETIN, 1967 = ARETIN, Karl Otmar von: *Heiliges Römisches Reich 1776–1806*. 1–2. kötet. Stuttgart, 1967.
- ARETIN, 1993 = ARETIN, Karl Otmar von: *Das Alte Reich 1648–1806*. 1–4. kötet. Stuttgart, 1993–2000.
- ARETIN, 1995 = ARETIN, Karl Otmar von: *Das Alte Reich 1648–1806*. 2. kötet. Stuttgart, 1995.
- BAKÁCS, 1984 = BAKÁCS Bernadett: Franz Stephan von Lothringen als Ungarns Statthalter 1732–1741. In: *Maria Theresia als Königin von Ungarn*. Hrsg.: MRAZ, Gerda. Eisenstadt, 1984.
- IFJ. BARTA, 2000 = BARTA János, ifj.: *A tizennyolcadik század története*. Budapest, 2000.
- BEGERT, 2003 = BEGERT, Alexander: *Böhmen, die böhmische Kur und das Reich vom Hochmittelalter bis zum Ende des Alten Reiches. Studien zur Kurwürde und zur staatsrechtlichen Stellung Böhmens*. Husum, 2003. /Historische Studien, Band 475./
- BEGERT, 2010 = BEGERT, Alexander: *Entstehung und Entwicklung des Kurkollegs von den Anfängen bis zum frühen 15. Jahrhundert*. Berlin, 2010.
- BERTRAM, 2003 = BERTRAM, Mijndert: *Georg II. König und Kurfürst*. Göttingen, 2003.
- BLISCH, 2005 = BLISCH, Bernd: *Friedrich Carl Joseph von Erthal (1774–1802). Erzbischof – Kurfürst – Erzkanzler. Studien zur Kurmainzer Politik am Ausgang des Alten Reiches*. Frankfurt am Main–Berlin–Bern–Bruxelles–New York–Oxford–Wien, 2005. (Mainzer Studien zur Neueren Geschichte, Band 16)
- BOESELAGER, 2006 = BOESELAGER, Dela von: Zur Salbung und Krönung in der Liturgie des Ordo. In *Die Kaisermacher. Frankfurt am Main und die goldene Bulle 1356–1806. Aufsätze*. Hrsg.: BROCKHOFF, Evelyn – MATTHÄUS, Michael. Frankfurt, 2006. 338–345.
- BROWNING, 1967 = BROWNING, Reed: The Duke of Newcastle and the King of the Romans Election Plan 1749–1754. In *The Journal of British Studies*, Vol. 7. (1967) No.1., 28–47. (JSTOR, URL: <http://www.jstor.org/stable/175379>, letöltés ideje: 2010. 01. 11.)
- BROWNING, 1994 = BROWNING, Reed: *The War of Austrian Succession*. Phoenix Mill, 1994.
- BUSCHMANN, 1993 = BUSCHMANN, Arno: Kaiser und Reichsverfassung. In *Heiliges Römisches Reich und moderne Staatlichkeit*. Hrsg.: BRAUNEDER, Wilhelm. Frankfurt am Main–Wien, 1993. 41–66.

- CARLYLE XV = CARLYLE, Thomas: *History of Frederick II of Prussia, Called Frederick the Great XV. Second Silesian War; Important Episode in the General European One (15 August 1744–25 December 1745)*. H. n., 1858–1865. URL: <http://www.gutenberg.org/dirs/etext00/15frd10.txt>. (Letöltés ideje: 2007. október 25.)
- CONRAD, 1954 = CONRAD, Hermann: *Deutsche Rechtsgeschichte*. Ein Lehrbuch. Karlsruhe, 1954.
- Der Mainzer Kurfürst*, 1997 = *Der Mainzer Kurfürst als Reichserzkanzler. Funktionen, Aktivitäten, Ansprüche und Bedeutung des zweiten Mannes im alten Reich*. Hrsg.: HARTMANN, Claus. Stuttgart, 1997.
- DICKSON, 1987 = DICKSON, P. G. M.: *Finance and government under Maria Theresia, 1740–1780*. I–II. Oxford, 1987.
- Die Kaisermacher*, 2006 = *Die Kaisermacher. Frankfurt am Main und die goldene Bulle 1356–1806. Aufsätze*. Hrsg.: BROCKHOFF, Evelyn – MATTHÄUS, Michael. Frankfurt, 2006.
- DISTELBERGER, 1998 = DISTELBERGER, Rudolf: *Kunsthistorisches Museum Wien. Weltliche und Geistliche Schatzkammer*. München, 1998. (Google Books, utolsó elérés: 2014. június URL: http://books.google.hu/books?id=CFvEqPaJi6oC&printec=frontcover&dq=inauthor:%22Rudolf+Distelberger%22&hl=hu&sa=X&ei=EU-IU5e8GKbQ7Aa8tIHwAw&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false)
- DÖLEMEYER, 2006 = DÖLEMEYER, Barbara: Reichsrecht, politische Propaganda und Festbeschreibung in den Wahl- und Krönungsdiarien. In *Die Kaisermacher. Frankfurt am Main und die goldene Bulle 1356–1806. Aufsätze*. Hrsg.: BROCKHOFF, Evelyn – MATTHÄUS, Michael. Frankfurt, 2006. 140–151.
- DÖLEMEYER, 2008 = DÖLEMEYER, Barbara: Zeremoniell und Politik. Die beiden letzten Kaiserkrönungen 1790 und 1792 im Spiegel der Diarien. In *Festschrift für Wilhelm Brauneder zum 65. Geburtstag. Rechtsgeschichte mit internationaler Perspektive*. Hrsg.: KOHL, Gerald – NESCHWARA, Christian – SIMON, Thomas. Wien, 2008.
- DOTZAUER, 1998 = DOTZAUER, Winfried: *Die deutschen Reichskreise (1383–1806). Geschichte und Aktenedition*. Stuttgart, 1998.
- DUCHHARDT, 1969 = DUCHHARDT, Heinz: *Philipp Karl von Eltz Kurfürst von Mainz, Erzkanzler des Reiches (1732–1743). Studien zur kurmainzischen Reichs- und Innenpolitik*. Mainz, 1969.
- DUCHHARDT, 1977 = DUCHHARDT, Heinz: *Protestantisches Kaisertum und Altes Reich. Die Diskussion über die Konfession des Kaisers in Politik, Publizistik und Staatsrecht*. Wiesbaden, 1977. /Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte, Band 87, Beiträge zur Sozial- und Verfassungsgeschichte des Alten Reiches, Nr. 1./
- DUCHHARDT, 1991 = DUCHHARDT, Heinz: *Deutsche Verfassungsgeschichte 1495–1806*. Stuttgart – Berlin – Köln, 1991. /Urban-Taschenbücher, Band 417./

- Erbfolge-Krieg*, 1902 = *Oesterreichischer Erbfolge-Krieg 1740–1748*. Band VI. Hrsg.: HOFMANN, Peter – MASSER, Franz – ZWIEDINEK, Ferdinand. Wien, 1902.
- ERKENS, 2002 = ERKENS, Franz-Reiner: *Kurfürsten und Königswahl: zu neuen Theorien über den Königswahlparagraphen im Sachsenspiegel und die Entstehung des Kurfürstenkollegiums*. Hannover, 2002. (Studien und Texte/Monumenta Germaniae Historica, 30)
- FRIED, 2006 = FRIED, Johannes: Das Haus der „Goldenen Bulle“ oder – Der Römer, das Reich und die Welt. 650 Jahre „Goldene Bulle“, 600 Jahre Frankfurter Rathaus. In *Die Kaisermacher. Frankfurt am Main und die goldene Bulle 1356–1806. Aufsätze*. Hrsg.: BROCKHOFF, Evelyn – MATTHÄUS, Michael. Frankfurt, 2006. 200–215.
- FROMM, 1883 = FROMM, Elias: *Die Kaiserwahl Franz I., ein Beitrag zur deutschen Reichsgeschichte des achtzehnten Jahrhunderts*. Gnesen, 1883.
- FÜHNER, 2006 = FÜHNER, Jochen A.: Kaiserinnenkrönungen in Frankfurt am Main. In *Die Kaisermacher. Frankfurt am Main und die goldene Bulle 1356–1806. Aufsätze*. Hrsg.: BROCKHOFF, Evelyn – MATTHÄUS, Michael. Frankfurt, 2006. 294–304.
- GHILLANY, 1865 = GHILLANY, F[riedrich] W[ilhelm]: *Europäische Chronik von 1492 bis Ende April 1865*. Band I. Leipzig, 1865.
- GONDA–NIEDERHAUSER, 1978 = GONDA Imre – NIEDERHAUSER Emil: *A Habsburgok. Egy európai jelenség*. Budapest, 1978.
- GOTTHARD, 1998 = GOTTHARD, Axel: *Säulen des Reiches. Die Kurfürsten im frühneuzeitlichen Reichsverband I–II*. Husum, 1998. (Historische Studien, 457/1–2.)
- GOTTHARD, 2006 = GOTTHARD, Alex: *Cardo Imperii – Das Kurfürstenkollegium im spätmittelalterlichen und frühneuzeitlichen Reichsverband*. In *Die Kaisermacher. Frankfurt am Main und die goldene Bulle 1356–1806. Aufsätze*. Hrsg.: BROCKHOFF, Evelyn – MATTHÄUS, Michael. Frankfurt, 2006. 130–139.
- HARAN, 2001 = HARAN, Alexandre Yali: A francia korona jogai a Német-római Császárságra a 17. században. In *Századok*, 135. évf. (2001), 1. szám, 232–234.
- HARTMANN, 1985 = HARTMANN, Claus Peter: *Karl Albrecht – Karl VII. Glücklicher Kurfürst – unglücklicher Kaiser*. Regensburg, 1985.
- HARTMANN, 2005 = HARTMANN, Claus Peter: *Das Heilige Römische Reich deutscher Nation in der Neuzeit 1486–1806*. Stuttgart, 2005.
- HARTUNG, 1911 = HARTUNG, Fritz: Die Wahlkapitulationen der deutschen Kaiser und Könige. *Historische Zeitschrift* 107. évf. (1911), 306–344.
- HARTUNG, 1959 = HARTUNG, Fritz: *Deutsche Verfassungsgeschichte vom 15. Jahrhundert bis zur Gegenwart*. Stuttgart, 1959.
- HATTENHAUER, 1995 = HATTENHAUER, Christian: *Wahl und Krönung Franz II. AD 1792. Das Heilige Reich krönt seinen letzten Kaiser – Das Tagebuch des*

- Rechtsquartiermeisters Hieronymus Gottfried von Müller und Anlagen.* Frankfurt am Main – Berlin – Bern – New York – Paris – Wien, 1995. (Rechtshistorische Reihe, Band 130)
- HEIGEL, 1877 = HEIGEL, Karl Theodor: *Der Oesterreichische Erbfolgestreit und die Kaiserwahl Karls VII.* Nördlingen, 1877.
- Heiliges Römisches Reich*, 2006 = *Heiliges Römisches Reich Deutscher Nation 962 bis 1806.* Band 1–5. Hrsg.: OTTOMEYER, Hans – PUHLE, Matthias. Dresden, 2006.
- HENNINGS, 1961 = HENNINGS, Fred: *Und sitzt zur linken Hand. Franz Stephan von Lothringen, Gemahl der selbstregierenden Königin Maria Theresia und Römischer Kaiser.* Wien – Berlin – Stuttgart, 1961.
- HERBERS–NEUHAUS, 2005 = HERBERS, Klaus–NEUHAUS, Helmut: *Heiliges Römisches Reich. Schauplätze einer tausendjährigen Geschichte, 843–1806.* Köln–Wien, 2005.
- HOKE, 1999 = HOKE, Rudolf: *Prokaiserliche und antikaiserliche Reichspublizistik. In Reichsständische Libertät und habsburgisches Kaisertum.* Hrsg.: DUCHHARDT, Heinz – SCHNETTGER, Matthias. Mainz, 1999. (Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte Mainz. Beiheft 48.)
- Holy Roman Empire*, 2011 = *The Holy Roman Empire 1495–1806.* Eds.: EVANS, R. J. W. – SCHAICH, Michael – WILSON, Peter H. Oxford, 2011. (Studies of the German Historical Institute London)
- HORN, 1927 = HORN, D. B.: The Origins of a Proposed Election of a King of the Romans, 1748–1750. In *English Historical Review*, 42. évf. (1927), 361–370.
- KOVÁCS, 2002 = KOVÁCS Zoltán: *The Political Image of the Habsburg Monarchy in Mid-eighteenth Century England.* Diss. CEU (Budapest), 2002.
- KOVÁCS, 2004/a = KOVÁCS Zoltán: Közeledés vagy elkülönülés? Az angol külpolitika és Európa, 1689–1789. In *Angliától Nagy-Britanniáig. Magyar kutatók tanulmányai a brit történelemről.* Szerkesztette FRANK Tibor. Budapest, 2004. 89–106.
- KOVÁCS, 2004/b = KOVÁCS Zoltán: Vérszopó zsoldosok vagy szükséges szövetségesek? Adalékok a brit kontinentális szubvenciók történetéhez 1715–89. In *Emlékkönyv Gunst Péter 70. születésnapjára.* Szerkesztette BARTA János – PALLAI László. Debrecen, 2004. 109–130.
- KULCSÁR, 2002 = KULCSÁR Krisztina: A helytartói státus. In: *Aetas*, 2002, 1. sz. http://www.lib.jgytf.u-szeged.hu/aetas/2002_1/2002-1-06.htm#P514_194849, utoljára látogatva: 2004. 11. 29.
- Lothringens Erbe*, 2000 = *Lothringens Erbe. Franz Stephan von Lothringen (1708–1765) und sein Wirken in Wirtschaft, Wissenschaft und Kunst der Habsburgermonarchie; Ausstellung Schallaburg, 29. April bis 29. oktober 2000.* Hrsg.: ZEDINGER, Renate. St. Pölten, 2000.

MACEK, 2010 = MACEK, Bernhard A.: *Die Krönung Josephs II. zum Römischen König in Frankfurt am Main. Logistisches Meisterwerk, zeremonielle Glanzleistung und Kulturgüter für die Ewigkeit.* Frankfurt am Main–Berlin–Bern–Bruxelles–New York–Wien, 2010.

Magyarország története tíz kötetben = *Magyarország története tíz kötetben.* IV/1–2. Főszerkesztő: PACH Zsigmond Pál. Budapest, 1989.

MARZALI, 1997 = MARZALI Henrik: *Mária Terézia és kora. Magyarország története a szatmári békétől a bécsi congressusig. 1711–1815.* (Reprint, Budapest, 1997.)

MIERSCH, 2007 = MIERSCH, Martin: *Das Bildnis des „Electeur soleil” – Herrscherikonographie des Rokoko am Beispiel des Kölner Kurfürsten Clemens August (1700–1761).* Marburg, 2007. (Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens, Band 65.)

MIKOLETZKY, 1960 = MIKOLETZKY, Hans Leo: Franz Stefan von Lothringen als Wirtschaftspolitiker. In: *Mittelungen des Österreichischen Staatsarchivs* 13, 1960.

MIKOLETZKY, 1961/a = MIKOLETZKY, Hanns Leo: *Kaiser Franz I. Stephan und der Ursprung des Habsburgisch-Lothringischen Familienvermögens.* München, 1961.

MIKOLETZKY, 1961/b = MIKOLETZKY, Hans Leo: Holics und Sassin, die beiden Mustergüter des Kaisers Franz I. Stephan. In: *Mittelungen des Österreichischen Staatsarchivs* 14, 1961.

MIKOLETZKY, 1963 = MIKOLETZKY, Hans Leo: Die privaten „geheimen Kassen” Kaiser Franz’ I. und Maria Theresias. *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichte* 71, 1963.

NDB = Neue Deutsche Biographie. In *Deutsche Biographie*. URL: <http://www.deutsche-biographie.de/index.html> (utolsó elérés: 2014. június).

PELIZAEUS, 2006 = PELIZAEUS, Ludolf: Die Rolle der geistlichen Kurfürsten bei Wahl und Krönung in Frankfurt vom Spätmittelalter bis zum Ende der Frühen Neuzeit. In *Die Kaisermacher. Frankfurt am Main und die goldene Bulle 1356–1806. Aufsätze.* Hrsg.: BROCKHOFF, Evelyn – MATTHÄUS, Michael. Frankfurt, 2006. 314–325.

PELIZAEUS, 2000 = PELIZAEUS, Ludolf: *Der Aufstieg Württembergs und Hessens zur Kurwürde 1692–1803.* Frankfurt am Main, 2000. /Mainzer Studien zur Neueren Geschichte, Band 2./

PLETICHA, 1989 = PLETICHA, Heinrich: *Des Reiches Glanz. Reichskleinodien und Kaiserkrönungen im Spiegel der deutschen Geschichte.* Freiburg im Breisgau, 1989.

POÓR, 2006 = POÓR János: *Az osztrák örökösödési háború.* Budapest, 2006.

POSCH, 1949 = POSCH, Josef: *Die Kaiserwahl Franz I. 1745.* Bécs, egyetemi doktori

- disszertáció, 1949.
- ROSENLEHNER, 1899 = ROSENLEHNER, August: *Die Stellung der Kurfürsten Max Emanuel von Bayern und Joseph Klemens von Köln zur Kaiserwahl Karls VI. (1711)*. München, 1899.
- SAHIN-TÓTH, 1997 = SAHIN-TÓTH Péter: A nagy terv. In *Rubicon*, IX. évf. (1997) 5–6. szám, 30–34.
- SALAMON, 2007 = SALAMON László: *Az alkotmány két fajtája: a történeti és a kartális alkotmány*. Oktatási segédanyag. H. n., 2007. PPKE Jog- és Államtudományi Kar, Alkotmányjogi Tanszék, URL: www.jak.ppke.hu/tanszek/alkotm/letolt/azalk2.pdf (utolsó elérés: 2010. szeptember 28.)
- SCHINDLING, 1991 = SCHINGLING, Anton: *Die Anfänge des Immerwährenden Reichstags zu Regensburg. Ständevertretung und Statskunst nach dem Westfälischen Frieden*. Mainz, 1991. (Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte Mainz, Band 143)
- SCHINDLING–ZIEGLER, 1990 = *Die Kaiser der Neuzeit 1519–1918: Heiliges Römisches Reich, Österreich, Deutschland*. Hrsg.: SCHINDLING, Anton– ZIEGLER, Walter. München, 1990.
- SCHLOSSER, 1918 =SCHLOSSER, Julius von: *Die Schatzkammer des allerhöchsten Kaiserhauses in Wien. Dargestellt in ihren vornehmsten Denkmälern*. Wien, 1918.
- SCHMID, 1990 = SCHMID, Alois: Franz I. und Maria Theresia (1745–1765). In *Die Kaiser der Neuzeit 1519–1918: Heiliges Römisches Reich, Österreich, Deutschland*. Hrsg.: SCHINDLING, Anton– ZIEGLER, Walter. München, 1990, 232–246.
- SCHMÜCKER, 1951 = SCHMÜCKER, Lore: *Reichsrechtliche Probleme bei der Kaiserwahl Karls VII. 1740–1742*. Mainz, doktori disszertáció, 1951.
- SCHORT, 2006 = SCHORT, Manfred: *Politik und Propaganda. Der Siebenjährige Krieg in den zeitgenössischen Flugschriften*. Frankfurt am Main, 2006. /Europäische Hochschulschriften, Reihe II, Geschichte und ihre Hilfswissenschaften, Band 1023/
- SCHREIBER, 1986 = SCHREIBER, Georg: *Franz I. Stephan. An der Siete einer großen Frau*. Graz–Wien–Köln, 1986.
- STAATS, 2006 = STAATS, Reinhardt: *Die Reichskrone. Geschichte und Bedeutung eines europäischen Symbols*. Átdolgozott kiadás. Kiel, 2006.
- STAHL, 2006 = STAHL, Patricia: „Ein wahrhaftig Schauspiel und fürtrefflich Mahl”. Die kaiserlichen Krönungsbankette im Frankfurter Römer. In *Die Kaisermacher. Frankfurt am Main und die goldene Bulle 1356–1806. Aufsätze*. Hrsg.: BROCKHOFF, Evelyn – MATTHÄUS, Michael. Frankfurt, 2006. 282–293.
- STOLLBERG-RILINGER, 2006 = STOLLBERG-RILINGER, Barbara: *Das Heilige Römische Reich Deutscher Nation. Vom Ende des Mittelalters bis 1806*. München, 2006. (C. H. Beck Wissen)

- STOLLBERG-RILINGER, 2008 = *Des Kaisers alte Kleider. Verfassungsgeschichte und Symbolsprache des Alten Reiches*. München, 2008.
- STOLLBERG-RILINGER, 2011 = STOLLBERG-RILINGER, Barbara: On the Functions of Rituals in the Holy Roman Empire. In *The Holy Roman Empire 1495-1806*. Eds.: EVANS, R. J. W. – SCHAICH, Michael – WILSON, Peter H. Oxford, 2011. (Studies of the German Historical Institute London) 359–373.
- STOLLEIS, 1988 = STOLLEIS, Michael: *Geschichte des öffentlichen Rechts in Deutschland. Reichspublizistik und Polizeywissenschaft 1600 bis 1800*. Band 1. München, 1988.
- VAJNÁGI, 2004 = VAJNÁGI Márta: A Szent Római Birodalom jólétének záloga. A német-római császár megválasztása és megkoronázása egy 1746-os nyomtatvány tükrében. In *Világtörténet*, 2004 tavasz-nyár, 3–30.
- VAJNÁGI, 2005 = VAJNÁGI Márta: Idegen a császári trónon? I. Ferenc (1745–1765) megválasztásának problematikája korabeli nyomtatványokban. In *Világtörténet*, 2005 ősz-tél, 29–45.
- VAJNÁGI, 2007 = VAJNÁGI Márta: *Great Britain and the Habsburg Monarchy in the Eighteenth Century. Imperial Election, 1745*. Szakdolgozat, ELTE, 2007.
- VAJNÁGI, 2008 = VAJNÁGI Márta: Drezda és Hannover. Kehevnhüller diplomáciai útja Lotharingiai Ferenc császárrá választásának ügyében. In *KÚT*, 2008/1., 83–101.
- VAJNÁGI, 2009/a = VAJNÁGI Márta: A Német Nemzet Szent Római Birodalma. In *A kora újkor története*. Szerkesztette POÓR János. Budapest, 2009. 167–190.
- VAJNÁGI, 2009/b = VAJNÁGI Márta: George II and the Mid-Eighteenth-century Imperial Elections. In *Hungarian Journal of English and American Studies*, 2009/1, 51–64.
- WANDRUSZKA, 1993 = WANDRUSZKA, Adam: „Was ist des Deutschen Vaterland?“ Reichspatriotismus und Nationalgefühl vom Dreißigjährigen Krieg bis zum Wiener Kongreß. In *Heiliges Römisches Reich und moderne Staatlichkeit*. Hrsg.: BRAUNEDER, Wilhelm. Frankfurt am Main–Berlin–Bern–New York–Paris–Wien, 1993. (Rechtshistorische Reihe, Band 112.) 161–168.
- WILLIAMS, 1962 = WILLIAMS, Basil: *The Whig Supremacy*. Oxford, 1962.
- ZEDINGER, 1991 = ZEDINGER, Renate: *Franz (Anton) Stephan von Lothringen. Erbprinz, Herzog und Großherzog, und die Grande Affaire de Lorraine: biographische Studie zum Zeitraum 1708–1737*. Wien, doktori disszertáció, 1991.
- ZEDINGER, 1994 = ZEDINGER, Renate: *Hochzeit im Brennpunkt der Mächte. Franz Stephan von Lothringen und Erzherzogin Maria Theresia*. Wien, 1994.
- ZEDINGER, 2008 = ZEDINGER, Renate: *Franz Stephan von Lothringen (1708–1765). Monarch, Manager, Mäzen*. Wien, 2008.